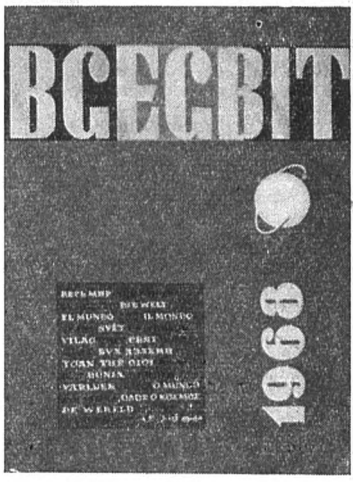
ВСЕСВІТ

ВЕСЬ МИР THE WORLD
LE MONDE DIE WELT
EL MUNDO 全世界 IL MONDO
ŚWIAT SVĚT UNIVERSUL
VILÁG СВЕТ СВЯТ ВОТА
ᏦᎥᏁᏋᏍᏗ БУХ ДЭЛХИЙ
TOÀN THẾ GIỚI विश्व
ρſlc DUNIA VERDEN
VÄRLDEN ሀገሩለሉ O MUNDO
MAAILMA ΟΛΟΣ Ο ΚΟΣΜΟΣ
DE WERELD DÜNYA
دنیا

1968

№ 9 1968

(123) ВЕРЕСЕНЬ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ
УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО
ЗВ'ЯЗКУ З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

Рік видання одинадцятий

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ПОЕЗІЯ, ПРОЗА

КОНСТАНТИ ІЛЬДЕФОНС ГАЛЧИНСЬКИЙ. Вірші. 12

ДЖОН КАСЛ та АРТУР ГЕЙЛІ. **714 кличе на допомогу.** Повість. 23

Джон Касл та Артур Гейлі — популярні канадські сучасні письменники. Пригодницька повість «714 кличе на допомогу» перекладалась на різні мови світу. Причиною успіху цієї повісті є, зокрема, те, що гостра сюжетність у ній поєднана й з елементами соціального викриття (образи журналістів буржуазних газет, які прагнуть заробити на описі можливої катастрофи літака, прагнення директора авіакомпанії врятувати літак, хоча б і коштом десятків людських жертв тощо), і з змалюванням справжніх людей, яких страшна небезпека надихає на героїчні вчинки.

ДАНТЕ АЛІГІЄРІ. **Рицар Каччагвіда, прапрадід поетів.** («Божественна комедія» — «Рай»). 90

Редакція вітає відомого перекладача, свого постійного автора, Євгена Антоновича Дроб'язка, з 70-річчям з дня народження, бажає йому дальших творчих успіхів. Є. А. Дроб'язко переклав твори Герцена, Горького, Грибоєдова, Крилова, Пушкіна, Бальзака, Гейне, Гете, Мольєра, Незвала, Словацького, Шіллера, а також сучасних радянських та зарубіжних авторів. Зараз Є. А. Дроб'язко працює над перекладом «Божественної комедії» Данте. Як зразок роботи перекладача ми й подаємо дві пісні з безсмертного Дантового твору.

ЙОАН ГРИГОРЕСКУ. **Шукайте його!** Оповідання. 94

Й. Григореску (нар. 1930 р.) належить до молодшого покоління румунських прозаїків. Він автор книги нарисів і новел «Кіно Мадагаскар» (1957 р.), репортажів про Радянський Союз, збірки оповідань «Наслання», до якої належить оповідання «Шукайте його!» В 1964 році Й. Гри-

гореску відзначений премією Спілки румунських письменників.

МІХАЙ ДЖІУГАРІУ. **Перші кроки. Оповідання** 103

Міхай Джіугаріу (нар. 1929 р.) закінчив юридичний факультет Бухарестського університету.
В 1968 р. вийшла друком його книга «Дівчина і дід». Це збірка нарисів і оповідань, що змальовують сучасну дійсність, життя робітників. До цієї збірки належить і оповідання «Перші кроки», яке ми друкуємо в цьому номері.

СТАТТІ, НАРИСИ

МИКОЛА ГИВОВАРОВ. **Сторінка братерської дружби.** 8

КОЛІН СІМПСОН, КРІСТОФЕР АНГЕЛОГЛУ. **Сам на сам з океаном.** 82

ВАДИМ ПАЩЕНКО. **У глибинах підсвідомого, або «Новий роман» Наталі Саррот.** 118

Ю. ПОКАЛЬЧУК. **У замкнутому колі.** 140

«ВСЕСВІТ» ЗГАДУЄ, «ВСЕСВІТ» НАГАДУЄ

Г. КОРОТАЄВСЬКИЙ. **Скотленд-Ярд.** 153

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ

У людей гордої країни. 4

Н. КОБЦЕВА. **Арат перестрибує прірву.** 13

З маркою «Доу Кемікл». 78

Острови розбою. 80

В об'єктиві — планета Земля. 107

«Війна дзеркал». 116

Амулети на щастя. 144

НАШІ ІНТЕРВ'Ю 19

МУДРІСТЬ НАРОДНА 20

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ 132

ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ 143, 152

ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ 146

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ 11, 77, 89, 117

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР **О. І. Полторацький**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. О. Білецький, П. А. Загребельний, Д. В. Затонський, К. А. Колосова, О. Є. Корнійчук, М. О. Лукаш, А. С. Малишко, Л. С. Первомайський, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник, Н. А. Халемський (відповідальний секретар), Т. К. Якимович.

Художній редактор М. Я. Коваленко.

Фріц С к а д е (НДР). **«Будівництво соціалізму».** Настінний розпис.

З ФОТОАПАРАТОМ ПО СВІТУ

Сірія — ця невеличка за територією країна з п'ятимільйонним населенням — протягом довгих віків перебувала під п'ятою завойовників. Її народ здобув незалежність лише після другої світової війни. Довгі роки боротьби за свободу й суверенітет своєї батьківщини виховали у сірійського народу ненависть до чужоземного ярма, своєрідні демократичні традиції, які одразу впадають в очі кожному, хто потрапить до цієї цікавої країни.

Сірія — країна стародавньої культури, що зберегла матеріальні пам'ятники античного періоду, епохи хрестових походів, турецького владарювання і, звичайно, численні свідчення багатої для свого часу арабської цивілізації середньовіччя. Не менший інтерес являють собою й докази успіхів сірійського народу за останні роки.

По всій країні йде будівництво нових промислових підприємств, розгорнуто широке добування своєї національної нафти, під впливом аграрної реформи змінюється сільське господарство. Ростуть і прикрашаються міста республіки: Дамаск, Халеб (Алеппо), Хомс, Латакія та інші. В країні проведена націоналізація банків, великих промислових підприємств, у селах створюються численні кооперативні господарства, широкого розвитку набули зв'язки з країнами соціалістичного табору. Сірія дотримується в своїй міжнародній політиці антиімперіалістичного курсу, зміцнює дружні стосунки з прогресивними режимами арабських держав, що виступають проти втручання західних монополій у внутрішнє життя країни.

Прямої агресії з боку ізраїльських мілітаристів зазнала і Сірія, яка разом з іншими арабськими країнами й миролюбними силами всього світу виступає за вивід ізраїльських військ із захоплених територій, за ліквідацію всіх наслідків агресії.

У цьому фоторепортажі розповідається про життя сірійських трудящих, про їхню древню та горду країну.

Фотонарис
Ю. ТИССОВСЬКОГО

У людей

Коли хочеш щось придбати, а заразом і довідатися про останні новини, то йди на знаменитий дамаський ринок — Сук аль Хамідія, який тут називають барометром політичного життя країни. Торгові ряди розміщені у величезному критому приміщенні, завжди заповненому людьми — жителями Дамаска та приїжджими.

На околиці Дамаска розмістилися світлі високі будівлі бавовняної фабрики національної сірійської компанії «Аль-Хумасія». Фабрика, що раніше належала іноземному капіталу, була націоналізована і зараз відмовилася від будь-яких послуг іноземних фахівців. Тепер тут працюють лише сірійці, як і цей робітник, що закінчив фабричні курси по підвищенню кваліфікації.

Державне господарство в Гуті під Дамаском. Сірійські фелахи в оазисі Гута, дуже повноводному завдяки річці Барада, здійснюють зрошення земель, відведених під сільськогосподарські культури, за допомогою низки маленьких каналів «масакі». Сільськогосподарські робітники державного господарства прокладають «масакі».

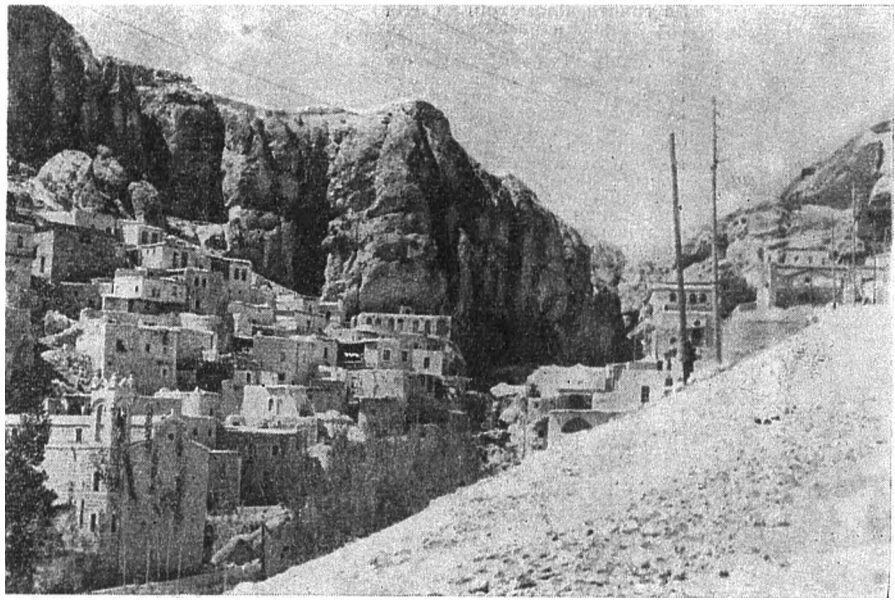
Цей тютюн, вирощений на державних плантаціях, піде безпосередньо на державні тютюнові фабрики. Жінки готують його до сушіння.

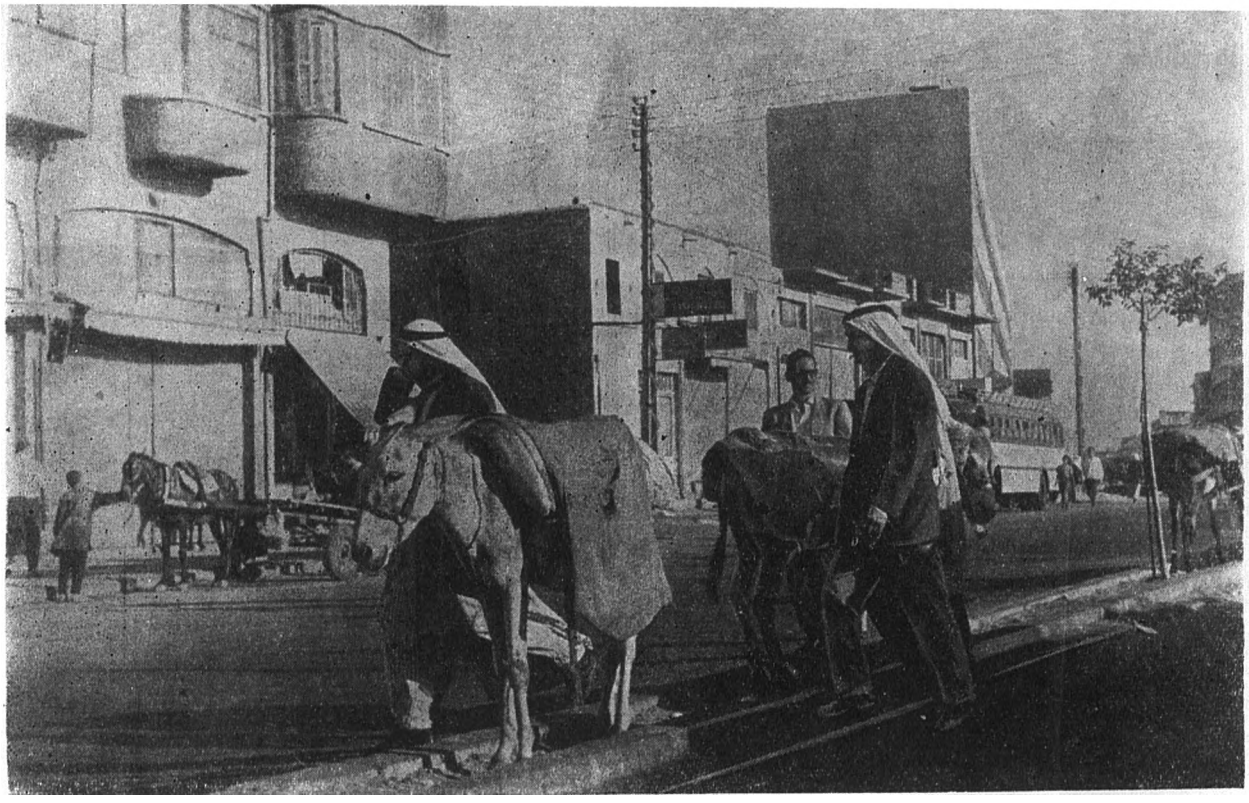
гордої країни

Таке ще життя сірійських селян. Цю жінку ми зустріли, коли вона поверталася з поля. На руках у неї — немовля, на голові — важка дитяча люлька.

За 70 кілометрів від Дамаска, серед суворих гірських хребтів розкинулося маленьке селище Майлюля. Мешканці цього селища, хатини якого буквально притулилися до голих скель, є єдиними носіями одного з арамейських наріч — мови, якою розмовляли ще в сиву давнину.

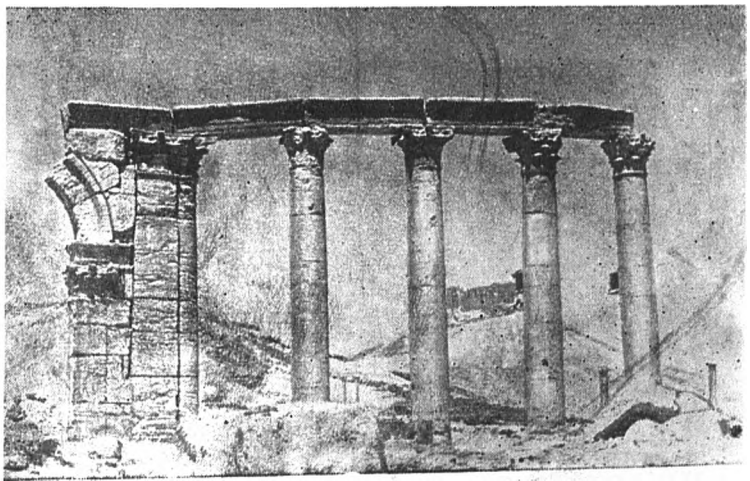

Місто Хомс розташувалося в самому центрі Сірії, на шляху з Дамаска в Халеб. Незважаючи на бурхливий розвиток за останні роки промислового будівництва, місто все ще зберігає свій провінційний вигляд. Часто можна зустріти на його вулицях подібні сценки. Жителі віддають данину звичаям своїх прадідів, одягаючи таке довге до п'ят вбрання й бурнуси, але... поверх європейських костюмів.

За триста кілометрів на схід від Хомса, в самому центрі пекучої пустелі розкинулось містечко Тудмур, поблизу якого в порості віків лежать руїни Пальміри — стародавньої столиці легендарної цариці Зенобії. На початку 1-го тисячоліття н. е. її держава не без успіху сперечалася в цьому районі за владу з могутнім Римом. У Тудмурі збереглися залишки палаців, величезного амфітеатру, численних храмів, які привертають сюди натовпи туристів.

Своєрідна архітектура північних сірійських сіл та хуторів. Виліплені з глини у формі конуса хатинки, підсобні споруди, навіть собачі конури не дозволяють дощам і снігу розмивати їх: вода стікає по них, не встигаючи виявити своєї руйнівної дії.

Мухаммед аль-Айюбі, курд за походженням, якщо виходити з його прізвища, — потомствений коваль. Його маленька майстерня й одночасно крамничка на халебському «суку» (базарі) належала цілим поколінням родини аль-Айюбі. Багато води сплило відтоді, коли тут почав трудитися засновник робочої династії, але умови залишилися такими самими.

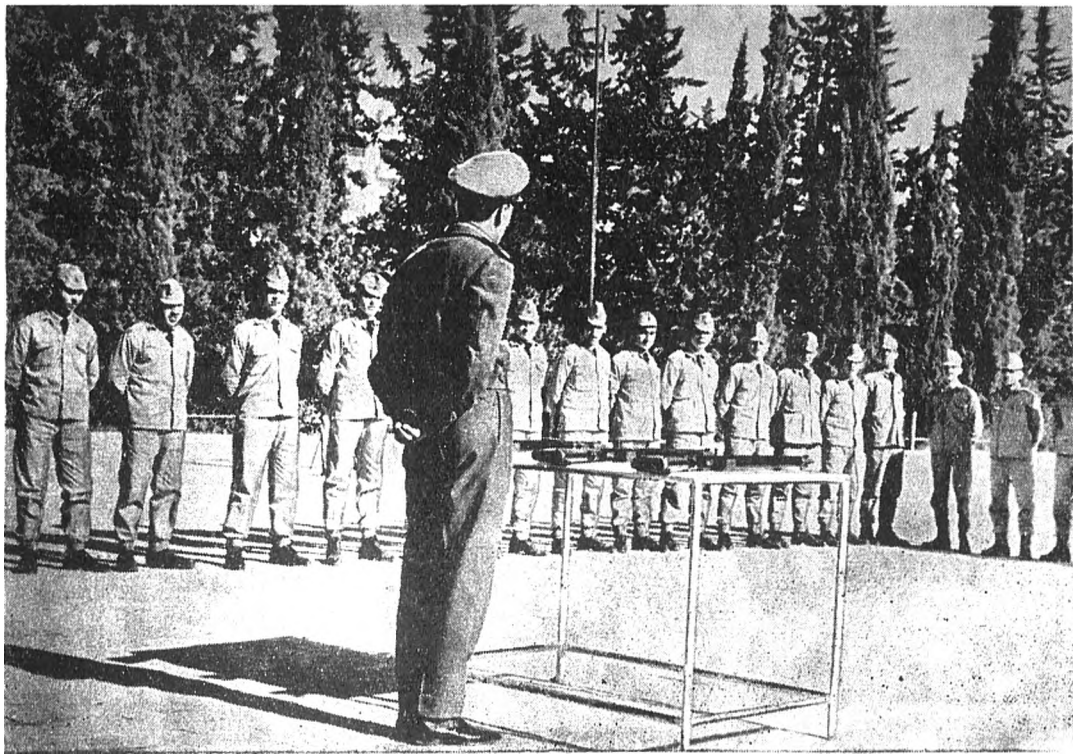

Халеб (Алеппо) — північна столиця Сірії, друге за значенням місто в країні, дуже своєрідно оформлене з точки зору архітектури, де старовина тісно переплітається з вишуканим модернізмом. На знімку — одна з вулиць міста.

На мусульманському кладовищі в Дамаску. Хто знає, може, ця вбрана в чорне жінка оплакує когось із своїх близьких, що загинули, захищаючи батьківщину від ізраїльських агресорів.

Цей знімок нам люб'язно запропонували в Міністерстві інформації САР. У зв'язку з ізраїльською агресією не лише регулярні частини, але й чимало добровольців проходять бойову підготовку, навчаються вмінню володіти зброєю.
Знімок зроблено під час занять з матеріальної частини в одному з військових таборів.

МИКОЛА ПИВОВАРОВ

СТОРІНКА БРАТЕРСЬКОЇ ДРУЖБИ

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії і утвердження Радянської влади на Україні зробили вирішальний вплив на розгортання революційного руху на західноукраїнських землях, вказали трудящим шлях до визволення з-під соціального й національного гноблення, шлях боротьби за возз'єднання всіх українських земель в єдиній українській радянській державі. Важливою в цій боротьбі була роль передової української літератури. У 20—30-х рр. революційні письменники своїм художнім словом послідовно викривали гнобительську політику польської, румунської і угорської буржуазії, орієнтували трудящих українців на Радянську Україну, рясно сіяли зерна революційної правди, ідей соціалізму.

Переважна більшість революційних письменників групувалася навколо щомісячного громадсько-політичного, літературного та мистецького журналу «Вікна», який почав виходити у Львові з листопада 1927 року. Журнал боровся за консолідацію всіх революційних сил літератури для спільної організованої боротьби за інтереси народу. Діяльність у цьому напрямі привела до створення в травні 1929 року революційної літературної групи «Горно». А журнал «Вікна» став трибуною, бойовим органом цієї групи, куди входили С. Тудор, П. Козланюк, В. Бобинський, Я. Галан, О. Гаврилюк Я. Кондра, М. Сопілка, Д. Осічний, І. Михайлюк, С. Масляк, К. Ткач та інші.

В історії української літератури кінця 20-х — початку 30-х рр. журнал «Вікна» посідає визначне місце. Він був осередком пролетарських культурних сил на західноукраїнських землях, трибуною передової літератури, суспільної думки, поборником реалізму і матеріалістичної естетики. Журнал послідовно боровся проти буржуазно-націоналістичних, шовіністичних і клерикальних течій в громадському і мистецькому житті, проти експлуатації трудящої людини та зневажливого ставлення до неї. Недарма програмна стаття, надрукована в 1927 році в першому номері «Вікон», перейнята почуттям високого гуманізму, любов'ю до народу-трудівника, до тих людей, що «молотом орудують і чепігами правлять».

«Стоїмо міцно обидвома ногами на землі, — сказано в цій статті. — Найдивнішим явищем на ній, найбільш заслугуючим на увагу, любов і повагу вважаємо людину. На її користь детронізуємо всіх богів. Бо час уже, щоби людина сама почала думати про себе. Найгидкішим явищем на землі, найбільш заслуговуючим на погорду, ненависть і гидоту, вважаємо знов людину, коли вона раб і деспот. Будемо її викривати, демаскувати, паралізувати при кожній нагоді, на кожному місці, всіма силами нашими, всіма думками нашими, всією великою любов'ю і ненавистю нашою».

Вихідні ідейно-естетичні

позиції в діяльності журналу більш чітко були сформульовані пізніше, в першому пункті декларації першої наради пролетарських письменників Західної України, прийнятої 12 травня 1929 року: «Стоїмо на грунті пролетарської ідеології, обоснованої Марксом і великими практиками сучасного послідовно - марксівськ о г о пролетарського руху». В декларації проголошено тісну єдність західноукраїнських революційних письменників з пролетарськими митцями інших країн для боротьби за «створення основ міжнаціональної соціалістичної культури».

Саме тому журнал приділяв багато уваги популяризації кращих здобутків революційної літератури інших країн і особливо радянської літератури. На його сторінках читачі знаходили твори М. Горького, В. Маяковського, М. Свєтлова, В. Луговського, О. Берггольц, П. Тичини, М. Рильського, М. Бажана, П. Панча, В. Сосюри, І. Кулика, Ю. Яновського, І. Микитенка, Д. Загула та інших. Широко висвітлювалось культурне життя Радянської України.

В багатьох випусках друкувалися твори прогресивних письменників Польщі, Німеччини, Чехословаччини, Болгарії, Китаю. Ідея інтернаціоналізму, дружби народів, єднання революційних сил усіх народів була однією з провідних в діяльності журналу.

«Вікна» мали тісний зв'язок з прогресивними журналами інших країн, особливо періодичними виданнями Радянської України. Прогресивний чеський журнал «Творба» друкує доробок вікнівців, дає інформації про революційний рух на Західній Україні, а «Вікна» вміщують під спеціальною рубрикою «З чеської пролетарської прози» художні та публіцистичні твори чеських письменників. Польській революційній літературі присвячено дев'ятий номер журналу за 1930 рік. В перекладах на українську мову тут вийшли твори В. Бронєвського, С. Вигодського, В. Вандурського та інших. Читачі мали можливість познайомитись з творчістю Й. Бехера, І. Волькера, А. Барбюса, Й. Гори, відомих прогресивних художників К. Кольвіц, Г. Ціллє, Г. Гросса, Ф. Мазареля та ін.

Вірні принципам пролетарської солідарності, літературна група та її орган виступали на захист революційних митців, переслідуваних реакційними урядами. Так, наприклад, у 1930 році царський уряд Болгарії заборонив революційний журнал «Работнически литературен фронт» і заарештував його працівників. Редакція і співробітники «Вікон» зразу ж виступили з рішучим протестом проти терору і переслідування болгарських революційних письменників і прогресивних політичних діячів.

Цей протест мав широкий розголос в колах прогресивної болгарської інтелігенції. Працівники «Вікон» одразу почали готувати спеціальну книжку свого журналу, присвячену саме болгарській революційній літературі. Така книжка вийшла в жовтні 1931 року.

Вона відкривалася зверненням до революційних письменників з пропозицією обмінюватися творчим досвідом, надсилати свої твори: «Товариші! Оцим видаємо число «Вікон», присвячене пролетарській літературі Болгарії. Після польського— це вже друге число, що в ньому порядком соцобміну відбиваємо творчість братніх пролетарських письменників».

Далі ішло звернення «До читачів «Вікон», написане відомим болгарським революційним поетом і журналістом Христо Радевським спеціально для українського журналу. Автор давав загальну характеристику становища в Болгарії в умовах військово-фашистського гніту, розповідав про перші кроки пролетарської літератури і преси.

«Ми сподіваємося, — писав він, — що коли посилаємо до Вас свої твори, ви знайдете в них свої власні думки, мрії, почування і волю— тотожні з думками, почуваннями й волею не лише болгарського, але й міжнародного пролетаріату. Волю за пролетарську перемогу!»

Але звернення Х. Радевського, перейняте революційною пристрастю й ненавистю до фашистських гнобителів, сповнене віри в нездоланість ідей революційної літератури, було заборонене польською цензурою. На сторінці, де воно мало бути надруковане, залишились тільки слова «До читачів «Вікон» та ім'я автора.

Журнал знайомить своїх читачів з творами революційних письменників Болгарії. Творчість видатного поета-революціонера Христо Ботева представлена тут двома віршами: «Моїй колишній любці» та «Хаджі Димитрій» в перекладі Ярослава Кондри. Публікації передує портрет поета й коротка біографічна довідка. Такі ж довідки й портрети болгарських письменників додано й до інших матеріалів. Характерне закінчення довідки про Х. Ботева: «Ботев поєднав у собі революційне слово і чин — як поет і борець. Сучасна пролетарська література Болгарії вважає його за свого попередника, як українська — Шевченка і Франка».

В біографії першого болгарського пролетарського поета Димитра Полянова висвітлюється його участь у створенні болгарської революційної преси. А поряд на-

друковано його вірші «Роки» і «Стрілошник». Із поезій Христо Смирненського вміщено теж два вірші: «Червоні ескадрони» і «Вуглекоп». Останній вірш нагадує «Каменярів» Івана Франка. Поет каже, що настане день, коли «гнітом безмірним вагітний» вуглекоп «влучним ударом» молота розіб'є «віки безпросвітні».

Розповідь у «Вікнах» про Гео Милева, видатного болгарського поета-революціонера 20-х рр., непохитного борця проти фашизму, перейнята пафосом викриття фашистського режиму в Болгарії.

Фашистський уряд Цанкова закатував Гео Милева у в'язниці в 1925 році. Пролетаріат Болгарії шанує пам'ять поета, його славнозвісна поема «Вересень» — про революційне повстання 1923 року — високо оцінена болгарським пролетаріатом, революційна Болгарія любить його творчість.

Цензура пошматувала друковане в журналі оповідання Г. Караславова «На стійці», а дві поезії Христо Радевського — «Зимовий терор» і «Травневий ранок» — повністю заборонила.

Передчуттям революційної грози, могутньої народної бурі, яка знищить несправедливість, сповнює й вірш Николи Ланкова «Стійка». А в біографічній довідці зазначено, що поет за участь у революційному вересневому повстанні 1923 року двічі сидів у в'язниці, зараз активно працює у пролетарській пресі.

Вміщена у «Вікнах» і довідка, присвячена Тодору Павлову — видатному філософу-марксисту, автору багатьох праць з марксистської естетики, відомому громадсько-політичному діячеві. Журнал розповідає, що Т. Павлов редагує окремі революційні видання, активно виступає в пресі з статтями на політичні, економічні і культурні теми, випустив кілька марксистських книг. За його редакцією болгарською мовою вперше вийшли три томи «Капіталу» К. Маркса. За революційну діяльність ученого неодноразово кидали до в'язниці. Ця довідка мала важливе пропагандистське значення, бо називала марксистські праці Т. Павлова, про які читачам варто було знати.

В журналі надруковане й оповідання «Невена» Ангела Тодорова, вірш «Весняний зрив» Любена Велева. Знайомить журнал своїх читачів і з прогресивними болгарськими художниками. Тут надруковано автопортрети та довідки про творчість Александра Жендова і Стояна Венева.

На окрему увагу заслуговують дві невеликі статті: «Болгарська пролетарська література» Владимира Ведова і «Работнически литературен фронт», підписана псевдонімом К. Яран (Казімір Кравчук).

Розповідаючи про складний шлях розвитку болгарської пролетарської літератури, В. Ведов високо оцінює творчість Х. Ботева, в якій «відбився революційний протест гноблених працюючих шарів проти тиранії. Це придає їй безперечно інтернаціонально-революційного характеру й історично ставить її на становище пролетарської ідеології». Швидкий розвиток соціалістичного руху,— зазначає автор,— спричинився до народження пролетарської літератури. «Д. Полянов перший почав писати на теми робітничого життя і творити з одверто соціалістичного пункту бачення». Відзначено і роль Х. Смирненського в правдивому зображенні боротьби робітничих мас проти експлуататорів.

Автор розповідає і про тяжкі умови військово-фашистського режиму 20-х рр. у Болгарії, за яких розвивалася прогресивна література, про важливу роль журналу «Полум'я», який виходив за редакцією Гео Милева у 1923—25 рр., журналу «Наковалня», що почав виходити в 1926 р. за редакцією Д. Полянова.

В листопаді 1929 р. Тодор Павлов, який щойно вийшов із в'язниці, розпочав видавати тижневу газету «Работнически литературен фронт». В. Ведов підкреслює, що ця газета виникла «з нових потреб робітничого руху в Болгарії, повівши завзятий наступ як проти фашистського мистецтва, так і проти ухилів у власній творчості, за реалізацію в ній генеральної лінії. Навколо «РЛФ» згуртувалися майже всі молоді й старші сили пролетарського мистецтва й критичної думки в Болгарії». Відзначено і наявність у болгарському літературознавстві важливих літературно-критичних праць, зокрема Димитра Благоєва, Георги Бакалова, Івана Клинчарова, Тодора Павлова, Івана Генчева, в яких дано теоретичне обгрунтування літературного процесу, показано громадсько-політичне та естетичне значення нової, соціалістичної літератури Болгарії. Стаття дає стисле уявлення про розвиток болгарської революційної літератури.

Не випадково «Вікна» вмістили й статтю про бойовий орган болгарської революційної літератури «Работнически литературен фронт». Популяризуючи цю газету, журнал високо оцінює її роль у робітничому русі, в пропаганді ідей соціалізму.

Як бачимо, редакція досить об'єктивно, з глибокими дружніми почуттями висвітлила стан передової болгарської літератури. Це мало велике революціонізу-

ююче значення, бо, пропагуючи твори передових болгарських письменників, показуючи їх боротьбу за розвиток революційного мистецтва, «Вікна» тим самим орієнтували й молоду революційну літературу Західної України на шлях служіння народній справі, шлях реалізму й глибокої партійності.

Не дивно, як уже зазначалося, що ряд матеріалів цього номера було заборонено. Більше того, судові органи панської Польщі поставили питання про закриття «Вікон». Колективу редакції довелося докласти багато зусиль, щоб вирвати у властей право далі видавати журнал. Наступний номер відкривався публікацією витягу з протоколу відділу Львівського окружного суду в справі конфіскації десятого номера журналу.

На своєму таємному засіданні 10 серпня 1931 р. суд, на вимогу прокурора, схвалив усі дії цензури в справі заборони матеріалів журналу. Ішлося про статтю «До читачів «Вікон», оповідання «На стійці», вірші «Зимовий терор», «Травневий ранок» тощо. «Публікація названих вище матеріалів, — зазначається у постанові, — має на меті... викликати зневагу і ненависть до теперішнього ладу Речі Посполитої через пропагування комуністичних закликів». Суд дав вказівку знищити весь тираж цього номера і «заборонити дальше розповсюдження цього друкованого органу».

Відтак польська влада посилила репресії і переслідування працівників журналу. Кількох революційних письменників — «вікнівців» було кинуто до в'язниці. З усіх наступних номерів, аж до останнього сьомого-восьмого за 1932 рік, цензура вилучала важливі й актуальні художні, публіцистичні та інформаційні матеріали, які визначали його громадсько-політичне обличчя. Уряд панської Польщі поставив «Вікна» у нестерпні умови — і журнал змушений був припинити своє існування.

«Вікна», безперечно, відіграли важливу роль у вихованні класової самосвідомості трудящих Західної України, у розвитку революційної літератури, в боротьбі за возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. Журнал вписав також яскраву сторінку в історію українсько-болгарських культурних взаємин.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

ТЕПЕР ВЖЕ Й БАЛЬЗАК! Одне видавництво в Сполучених Штатах, яке спеціалізується на випуску так званих «покетбукс», тобто «кишенькових книжок», повідомило про наступний вихід творів Бальзака з циклу «Людська комедія». У рекламному проспекті зазначається, що обсяг книжок цієї серії не перевищуватиме п'ятдесяти сторінок.

І справді, якщо в США видають «Війну і мир» Л. Толстого «скорочену» до тих самих п'ятдесяти сторінок та ще й кишенькового формату, чому ж не можна зробити подібне й з творами Бальзака!

КНИЖКИ ПРОТИ ТЕЛЕБАЧЕННЯ. Велика книгарня на Медісон-авеню в Нью-Йорку рекламує книги таким плакатом: «Купуйте книги! У такий спосіб ви допоможете викорінити телебачення!»

ЗАДУМ і ЗДІЙСНЕННЯ. Понад п'ять років американська дослідниця Джейн Дерсі збирала в різних штатах США матеріали для своєї книги «Люби ближнього свого». За задумом авторки, це мав бути твір про взаємодопомогу людей, про ладність американців піти на самопожертву заради гуманності.

Переглянувши зібрані матеріали, Джейн Дерсі відмовилася від свого попереднього задуму. Книга, яку вона напише на підставі побаченого, називатиметься «Життя серед вовків»...

УКРАЛИ ЗАЛІЗНИЦЮ. Американські вояки у В'єтнамі разом із своїми сайгонськими спільниками набагато переплюнули героїв одного популярного італійського кінофільму. Ті, як відомо, вкрали трамвай та й то лише заради жарту, а от їхні наслідувачі вкрали, щоб продати на сайгонському чорному ринку... 22 кілометри залізничної колії. Схопили їх тому, що, як це частенько буває серед злодіїв, вони посварилися під час поділу виручки й побігли в поліцію.

КАРУСЕЛЬ. У місті Лансінгу (штат Мічіган, США) тричі, щоразу з новим складом суду, починався розгляд справи керівника міської служби шляхів Діна О'Брайна, обвинуваченого у хабарництві. Ця судова карусель пояснювалася тим, що два попередні склади суду були несподівано заарештовані... за хабарництво.

КОНСТАНТИ ІЛЬДЕФОНС ГАЛЧИНСЬКИЙ

ВАРШАВСЬКІ ГОЛУБИ

Хай славиться Венеція
своїми голубами
на П'яцца ді Сан-Марко!

Та голуби Варшави
гарніш стократ над нами
кружляють в небі шпарко.

Тебе я славлю, Місто,
у місяці осіннім,
у вересні врочистім.

Піснями прославлю
я зграйки голубині
в їх леті променистім.

О голуби з-над Вісли,
із Ста́рувки, з Розбра́та,
з-над Гожі, Вільчі й Кручі!

Ви несете на крилах
любов і мир до хати...
І відступають тучі.

Вам, голуби Варшави,
весни і щастя птиці,
рядки ці в дар приношу.
Над озером писав їх
пером із блискавиці,
під шум мазурських сосон.

* * *

Коли упала бомба на дім,
віддавши всіх нас злій годині,
голуб, як сторож, залишився в нім,
голуб, укритий в щілині.

Коли ж лютий ворог об кремінь і кров
зламав ненажерливі зуби,
Місто повстало з руїн, і знов
голуб над ним голубить.

Воїн радянський визволив світ
од гітлерівської ночі.
Глянь: над Старувкою вітер-привіт
голуба крильми лопоче.

Глянь: то літає днів Миру птах
над садом, дітьми, над школою.
Чуєш сіяючих крил розмах!
То голуб, варшавський голуб.

ШЛЮБНІ ОБРУЧКИ

Для моєї руки і твоєї ручки
в Москві вечірній
купив я вчора шлюбні обручки
у «Ювелірнім...»
Бо наші давні не зберегла ти
в воєнні роки.
Тобі прийшлось їх за хліб віддати
у час жорстокий.
А нині наші найбільш прозорі
збулися мрії...
З Москви обручки через простори
везу тобі я.

Під нами хмари, як чайки білі,
золото грає.
Ми над кордоном, який не ділить,
а більш єднає.
І знов ті вії і та ж сердечність,
троянди й ручки...
А пам'ятаєш рядки ліричні,
що, «наче сонця спалахи вічні,
нам будуть сяяти шлюбні обручки»?

З польської переклав
Казімір ТУРНИЦЬКИЙ

«Минаючи капіталізм» — фреска на стіні будинку Академії наук МНР.

АРАТ ПЕРЕСТРИБУЄ ПРІРВУ

ТАБУННИКИ ЗАЛИШАЮТЬ СІДЛА

Міцно стискаючи в руці червоно-синє знамено, арат на білому скакуні перестрибує через чорну прірву. Вершник і кінь злились в єдиному пориві, в єдиному прагненні будь-що подолати всі перешкоди, якнайскоріше досягти наміченої мети. Так символічно зображують в Монгольській Народній Республіці невпинний поступ своєї колись відсталої феодальної країни до соціалізму, минаючи цілу економічну формацію — капіталізм.

Зображення такого вершника можна побачити в Монголії скрізь: це велична настінна фреска на будинку Академії наук в Улан-Баторі й мініатюрна поштова марка, яскравий транспарант у святковій колоні демонстрантів і закурений придорожній щит-плакат десь на півночі країни. На державному гербі Монгольської Народної Республіки також зображений вершник, що мчить степом назустріч сонцю — до нового щасливого майбуття.

Образ нерозлучного з конем батира надзвичайно характерний для мистецтва Монголії. Адже впродовж довгих віків саме існування монгола-кочівника було немислиме без коня, недарма ж у народних піснях і переказах поняття «добрий кінь» і «вірний друг» звучать як синоніми. На коні монгол вирушав у далеку путь, доглядав отари, виїжджав на полювання; баский кінь завжди стояв осідланий біля юрти, завжди був напохваті, готовий розділити всі труднощі нелегкого аратського життя.

Але для будівництва соціалізму допомоги цього випробуваного помічника, звичайно, замало. Потрібні машини, кожна з яких має у десятки і сотні разів більше сил, ніж це відпущено природою коневі. Сьогодні колишні вівчарі й табунники кидають сідло і сідають за кермо автомашин, тракторів і бульдозерів, переносячи свою споконвічну любов до тварини на потужного залізного коня.

Звичайно, не все йшло так легко й просто, як на тому плакаті. Напередодні Народної революції 1921 року феодальна, напівколоніальна Монголія була однією з найвідсталіших країн Азії, вона не мала ні своєї промисловості, ні пролетаріату. Основним заняттям її населення, що складалося з темних, забитих аратів-кріпаків, було кочове скотарство з надто низькою продуктивністю.

Негативно позначилося на економіці країни й те, що майже половина усіх чоловіків, тобто найпрацездатніша частина населення, належала до ламства й, існуючи на прибутки монастирів, не брала участі у продуктивній праці. На початку XX століття в

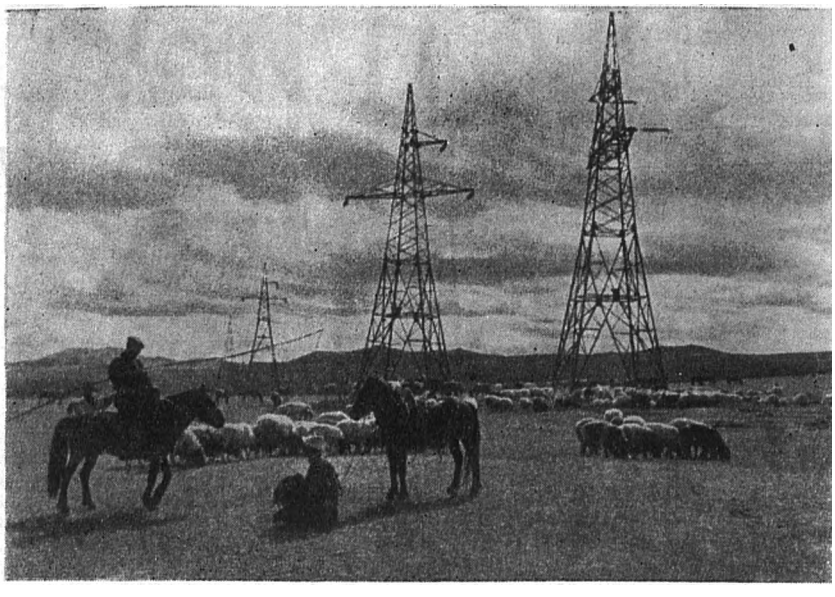

Дархан будується.

Монголії, країні з півмільйонним населенням, було близько 750 монастирів, за допомогою яких ламаїзм, поширюючи свій вплив на всі сфери життя монгольського суспільства, вірно служив місцевим феодалам і іноземним експлуататорам.

Великий Жовтень розбудив монгольський народ од віковічного сну і підняв на боротьбу за свободу. Стара феодально-теократична Монголія була знищена; 11 липня 1921 року державна влада перейшла до рук трудящого аратства. Але минуло ще три роки демократичних перетворень, перш ніж стало можливе проголошення республіки. У 1924 році, в серпні місяці, III з'їзд Монгольської народно-революційної партії, спираючись на досвід будівництва соціалізму в Радянських республіках Середньої Азії й Казахстану, визнав єдино вірним для Монголії некапіталістичний шлях розвитку.

Щогли високовольтної лінії електропередачі Дархан — Улан-Батор, побудованої за допомогою Радянського Союзу. У центральному економічному районі МНР створено єдину енергосистему, що живить струмом промислові підприємства, тваринницькі й землеробські господарства району.

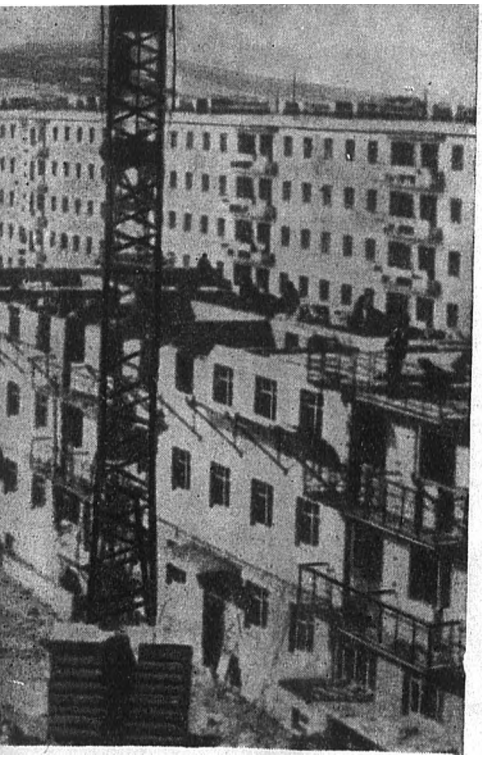

ВІД ДАЦАНУ ДО УНІВЕРСИТЕТУ

У ті роки Монголія була країною майже суцільної неписьменності. Тут взагалі не існувало світської освіти, й ледве один процент населення знав монгольську грамоту. Дацани — церковні школи при великих монастирях — були цілком відірвані від життя, учні-лами зазубрювали там буддійські догми тібетською мовою, а рідна мова, історія та культура власної батьківщини залишалися їм невідомі. Отже, основною, нагальною проблемою була ліквідація неписьменності.

Перші початкові школи, відкриті в чотирьох найбільших містах — Урзі (згодом Улан-Батор), Улясутаї, Кобдо і Алтан-Булаці — розмістилися в юртах, викладачами пішли туди найбільш освічені люди. Але, хоч за навчання не вимагали ніякої платні, не всі арати відпускали дітей до школи — вдома потрібні були помічники, пастушки, няньки. Найупертіших доводилося вмовляти, роз'яснювати необхідність і користь навчання. Для дорослих при міських установах, партійних і молодіжних організаціях діяли курси-«лікнепи». Той, хто оволодівав грамотою, повинен був, у свою чергу, навчити читати й писати не менше двох чоловік. Кожний письменний мав раз або двічі на тиждень об'їжджати сусідів і навчати їх.

У розвитку освіти в МНР велику допомогу надавав і надає Радянський Союз. З перших років народної влади монгольська

молодь виїжджала вчитися в технікуми й вузи СРСР, а згодом, з 50-х років, і в інші країни соціалістичного табору. Втім, зараз, щоб дістати вищу освіту, монгольським юнакам і дівчатам зовсім не обов'язково їхати за кордон. Підготовка кадрів здійснюється у вітчизняних вищих та спеціальних учбових закладах. У жовтні минулого року відзначив своє 25-річчя Монгольський державний університет. З 1951 року готує викладачів педагогічний інститут. Майже чотири з половиною тисячі працівників охорони здоров'я підготовлено за останні сім років у медичному інституті і фельдшерських школах країни.

Цей перелік можна було б продовжувати далі, але звернімося до статистики: на кінець третьої п'ятирічки, тобто на 44-му році народної влади, в колишній країні суцільної неписьменності на кожні десять тисяч населення було майже вдвічі більше студентів, ніж у Франції, і майже вшестеро більше, ніж у Туреччині. Зараз у Монголії понад 30 тисяч спеціалістів вищої та середньої кваліфікації. Кожний шостий громадянин республіки вчиться в одному з учбових закладів.

«БЛАКИТНЕ МІСТО»

Сорок років тому в усій Монголії налічувалося лише близько трьохсот робітників, що працювали на невеличких кустарних підприємствах. Але у 1931 році за допомогою Радянського Союзу починається будівництво першого великого підприємства МНР — Улан-Баторського промкомбінату, до складу якого входить кілька заводів і фабрик по переробці продуктів тваринництва. Одночасно в Хатхилі зводиться велика вовномийна фабрика, реконструюється й розширюється електростанція в Улан-Баторі. В ті роки багато зусиль докладалось до того, щоб залучити скотарів-кочовиків і нижчих лам до праці в промисловості, навчити їх нових, незнаних досі професій — токаря, слюсаря, машиніста, електромонтера тощо. Молодий робітничий клас Монголії вчився у запрошених з Радянського Союзу кваліфікованих робітників, інженерів і техніків. Так втілювалось у життя ленінське вчення про те, що економічно відсталі країни можуть перейти до соціалізму лише за допомогою переміг шого пролетаріату в промислово-розвинених країнах.

У спадщину від феодалізму молодій республіці залишилися вугільні копальні в Налайсі. В 1922 році там працювало... 12 робітників, вони видобували лише близько 800 тонн вугілля на рік! За роки п'ятирічок у Монголії було створено національну гірничодобувну промисловість, що має великі перспективи розвитку — надра монгольської землі надзвичайно багаті й ховають у собі величезні запаси корисних копалин. Зараз у різних кінцях республіки, там, де ще 2—3 роки тому був дикий степ, виросли десятки бурових вишок, шахт і рудників. Налайха з маленької занедбаної копальні перетворилась у найкрупніший вугледобувний центр МНР, де зайнято понад 3000 гірників. На повну потужність працює дітище третьої п'ятирічки—Шарин-гольський кар'єр, що постачає країні найдешевше вугілля. Уперше в Монголії його видобуток ведеться відкритим способом.

— Шарин-гол дає половину всього палива республіки, — розповідає головний інженер кар'єру О. Очирбат. — Усі процеси повністю механізовані, Радянський Союз постачає найновішу техніку. Радянські спеціалісти допомагають у підготовці кадрів. На кар'єрі працює близько 800 робітників — це переважно молодь, що приїхала сюди після закінчення шкіл, технікумів або служби в армії.

Ця молодь вже не побіжить світ за очі, побачивши 27-тонний «БелАЗ», як колись перелякано тікали від автомобіля її діди. Упевнено водить кар'єром важкий білоруський самоскид вчорашній солдат Ад'ямунх, успішно ремонтують тепловози хлопці з бригади Балжинняма, імена екскаваторників Церендоржа і Банді відомі далеко за межами Шарин-гола.

Залізнична колія сполучає Шарин-гол з Дарханом. Власне, кар'єр входить у Дарханський промисловий комплекс, що ство-

У привітні цегляні будиночки з електричним освітленням і водогоном переселилися трудівники СГО.

рюється на півночі МНР при технічній і економічній допомозі країн — членів Ради Економічної Взаємодопомоги.

Незважаючи на «дошкільний» вік Дархана — його перший будівельний об'єкт було закладено у жовтні 1961 року — про нього вже багато написано. Пишуть всі, хто побував тут і на власні очі пересвідчився в непоборній силі соціалістичного інтернаціоналізму. Дархан називають «символом братерства і дружби народів», «кузнею [1] соціалістичного співробітництва», «блакитним містом мрії». Всі ці епітети правомірні. Адже тут пліч-о-пліч працюють росіяни, монголи, чехи, поляки, болгари, угорці; це їх творчі руки звели серед голого степу чудове сучасне місто, з комфортабельними житловими будинками, величезними підприємствами й культурними закладами, місто, що невдовзі стане другим після столиці індустріальним центром республіки.

Пишаються дарханці новою ТЕЦ. Енергетичне серце міста, потужністю 50 тисяч кіловат-годин на добу,— подарунок Радянського Союзу — живить струмом не тільки підприємства новобудови, але й міста Улан-Батор та Сухе-Батор. Недалеко від ТЕЦ розкинулися білі цехи заводу силікатної цегли, побудованого за допомогою народної Польщі. Трохи далі здіймається величезний корпус цементного заводу, що випускатиме 200 тисяч тонн цементу на рік: його зводили чехословацькі фахівці.

Вулиці нового міста заасфальтовані й густо засаджені деревами.

Ось, стоячи на стіні, десь на рівні третього поверху, русявий хлопець у заляпаному вапном комбінезоні гукає вниз: «Давай панелі!» Височенний кран слухняно підіймає бетонну плиту і плавно подає її вгору. З кабіни, примруживши вузенькі щілини очей, уважно слідкує за точністю подачі кранівник-монгол. «Баригт сан! Сайн байн!» [1] — вже по-монгольському кричить монтажник, приймаючи панель, і стріла крана повертається за новим вантажем...

Йде будівництво великого харчового комбінату, що розпочало-

[1] Дархан *(монг.)* — кузня, ковалі.

11 років тому на дослідній станції Тужийн-нарс було вирощене перше в історії Монголії яблуко. Нині в дев'яти держгоспах і чотирьох СГО Центрального й Селенгінського аймаків збирають багаті врожаї цих соковитих плодів.

В пустелі теж можна призначати побачення.

[1] Готово! Молодець! *(Монг.)*.

ся цього року за технічною й матеріальною участю СРСР. Через два роки, на кінець четвертої п'ятирічки, комбінат повністю забезпечуватиме дарханців хлібом, молочними й кондитерськими виробами. Одночасно з ним мають бути здані в експлуатацію м'ясокомбінат, який допомагає будувати Угорщина, і перше в Дархані велике підприємство легкої промисловості — смушево-шубна фабрика, що будується за участю Болгарії. Тваринницькі господарства району постачатимуть цим підприємствам необхідну сировину.

Монголія будується. Змінюється одвічний пейзаж монгольського степу. Там, де ще недавно лише вітер ганяв степом перекотиполе, сьогодні гуркочуть мотори численних механізмів, йде будівництво кар'єру, заводу, селища чи навіть нового міста.

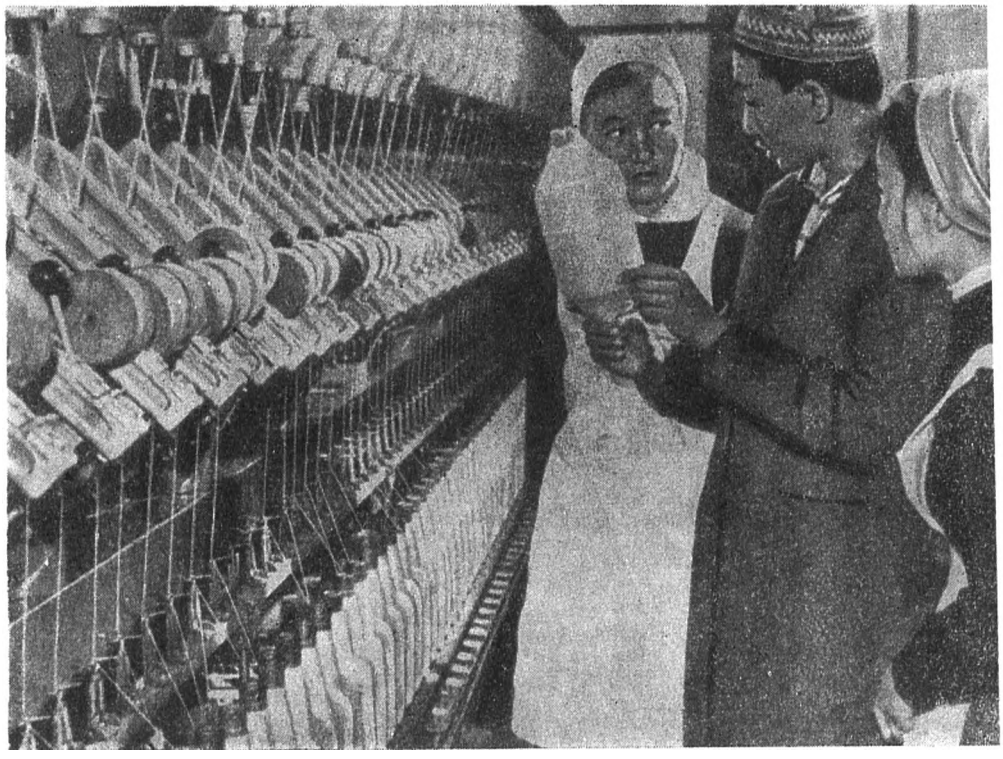
«ОБ'ЄДНАНЦІ»

Країною синього неба, щедрого сонця й цілющого повітря називають монголи свою батьківщину. В її неозорих степах пасуться мільйони овець, кіз, коней, великої рогатої худоби. Худоба і досі є основним багатством Монголії, яка, незважаючи на високі темпи промислового розвитку, залишається поки що країною аграрно-індустріальною. 58,5 процента її населення зайнято в сільському господарстві, головною галуззю якого, як і раніше, є тваринництво.

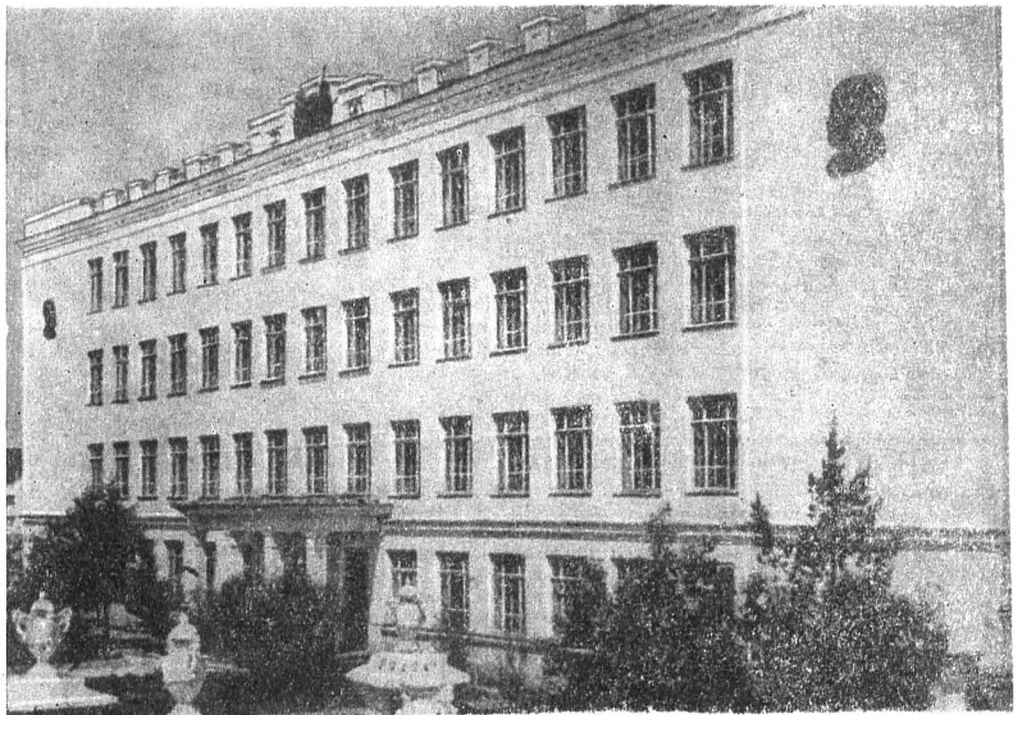
Але які разючі зміни сталися в житті й свідомості монгольського арата!

На кінець 1959 року було завершено кооперування дрібних індивідуальних господарств. Понад 200 тисяч аратських родин, об'єднавшись у кооперативи, ступили одразу із середньовіччя в XX століття й пішли шляхом соціалізму, назавжди покінчивши із злиденним животінням кочовика-одноосібника. Сучасні СГО (сільськогосподарські об'єднання) — великі, оснащені новою технікою господарства, що володіють 120 мільйонами гектарів земельних угідь і мільйонами голів худоби, — весь час поповнюються кваліфікованими спеціалістами — зоотехніками, ветеринарами, агрономами, інженерами-механіками й економістами, що поступово, але неухильно впроваджують науку і культуру в сільськогосподарське виробництво. Сьогодні тваринники Монголії борються не тільки за збільшення поголів'я, вони прагнуть також до поліпшення місцевих порід невибагливої, але малопродуктивної худоби.

Ростуть прибутки сільськогосподарських об'єднань — у 1966 році 271 СГО з 293 стало мільйонером. Одночасно підвищується й матеріальний рівень життя «об'єднанців», які, крім заробітку в кооперативі, нерідко вищого, ніж у міського робітника, мають додатковий прибуток від власного господарства. Згідно з статутом СГО кожна родина може

У цеху камвольної фабрики Улан-Баторського промкомбінату. Понад 70 процентів його робітників — молодь з неповною середньою й середньою освітою.

Школа-десятирічка № 1 в Улан-Баторі. Тепер в МНР працює понад 460 загальноосвітніх шкіл, в країні запроваджено обов'язкове восьмирічне навчання.

Можливо, ця дівчина — майбутня рекордсменка МНР по вирощуванню молодняка. В аймачних центрах відкриті школи молодих скотарів, де учні одержують знання, необхідні для культурного ведення тваринництва.

тримати в Хангайській лісостеповій зоні до 50 голів худоби і до 75 голів у Гобійській, напівпустельній зоні. Крім того, з 1959 року члени кооперативів остаточно звільнені від державних поставок м'яса і молока й від скотарського податку.

Суворим випробуванням для монгольських скотарів стала минула зима. Ще в листопаді посипав густий сніг, вдарили морози. Снігові замети вкрили дороги, припинили доступ до пасовиськ. У південно-західних аймаках почався зимовий брак кормів — дзут. Снігопади продовжувалися аж до березня. Дзут охопив три чверті території країни, де було зосереджено до 80 процентів усієї худоби.

Перший наступ стихії сільгосп-об'єднання відбили самі, в кожному з них були заготовлені певні запаси сіна й іншого корму, на зимівлях обладнані теплі хашани[1]. Але час збігав, завірюха не вщухала, а запаси кінчалися. Треба було рятувати стада від падежу. Скотарі почали перекочовувати на інші пасовиська.

Вдень і вночі, впродовж усієї суворої зими, засніженим степом з міст у сомони[2] йшли колони навантажених сіном і зерном машин. З листопада по квітень вони перевезли понад 40 тисяч тонн кормів. Вся країна піднялася на боротьбу із стихійним лихом — студенти вузів і техніку-

[1] Хашан — обора.
[2] Сомон — район.

мів, службовці аймачних центрів виїжджали на стійбища, допомагали розчищати од снігу пасовиська, будували нові хашани, утеплювали колодязі тощо.

Слід окремо відзначити, що в цей важкий час Радянський Союз допоміг братній Монголії продовольством і транспортом. Виступаючи на IV Пленумі ЦК МНРП, що відбувся у квітні цього року, тов. Ю. Цеденбал із сердечною вдячністю відзначив: «Як завжди в тяжку годину, в боротьбі зі стихійним лихом нам своєчасну допомогу подав і подає наш вірний друг — великий Радянський Союз».

...Віками лежала незайманою монгольська земля, орати її забороняла релігія. Кочовники-скотарі ніколи не сіяли хліба і не вживали його в їжу.

Ягнята-трійнята породи орхон.

Стійбище скотарів весною.

Нині країна не тільки забезпечує себе зерном, але й експортує його в країни соціалістичного табору, а на кошти, що витрачалися раніше на придбання борошна, купує промислове обладнання. В розвитку землеробства МНР головну роль відіграли держгоспи — великі механізовані сільськогосподарські підприємства,

З розвитком землеробства й дальшою інтенсифікацією тваринництва кочовики-арати поступово переходять до осілого життя.

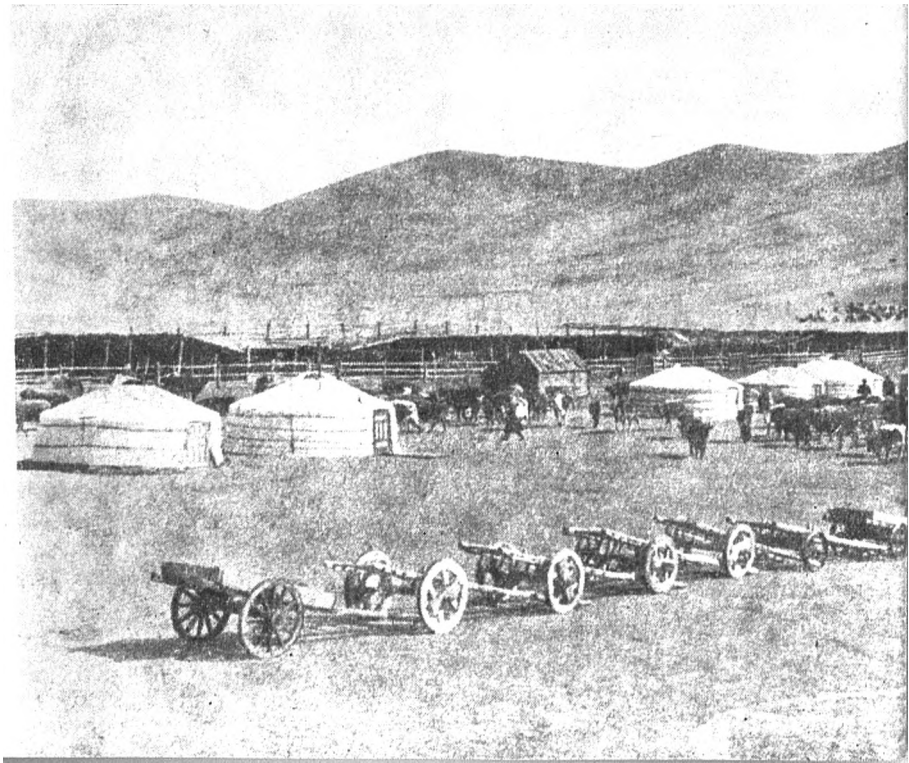
При багатьох СГО виросли впорядковані центри — чималі селища із школами-інтернатами, магазинами, клубами, медичними закладами й пунктами побутового обслуговування. Впорядковуються також і центри бригад — великих виробничих колективів, відповідальних за десятки тисяч голів худоби.

Звичайно, юрта, як найзручніше житло скотаря, збереглася, але тепер це не колишня тісна закурена оселя чабана-бідаря. Криті білою тканиною, сучасні юрти яскравими плямами виділяються серед безмежної зелені степу. Повстяні двері, що погано захищали від холоду, замінили дерев'яні — яскраво пофарбовані у кілька кольорів, або навіть розписані вигадливим національним орнаментом. До юрт підведено електрику, отже, радіоприймачі й такі побутові прилади, як пральна машина й електрична праска тут тепер не дивина.

Невпізнанно змінилися й люди. Зараз у сільському господарстві республіки працюють сотні бригад соціалістичної праці, показуючи приклад колективізму і товариської взаємодопомоги. Монгольське село впевнено й рішуче йде соціалістичним шляхом.

Н. КОБЦЕВА

м. Улан-Батор.

НАШІ ІНТЕРВ'Ю

ЮАСА ЙОСІКО
японська перекладачка

ЧЕРЕЗ 40 РОКІВ

Це інтерв'ю, всупереч традиціям жанру, хочеться почати з далекого минулого, що обчислюється вже не роками, а десятиліттями. Так, понад 40 років — і яких! — минуло відтоді, як наша сьогоднішня співрозмовниця, долаючи численні перешкоди, вперше відвідала молоду тоді радянську країну.

Що привабило її, Юаса Йосіко — відомого нин японського літератора, а тоді молоду дебютантку на письменницькій ниві, до далекої радянської країни? Допитливість, жадоба знань, прагнення припасти до джерела, що в ньому бачила сенс свого майбутнього літературного життя? Мабуть, і те, і друге, й третє. А втім, краще надамо слово Юаса Йосіко.

— Що привело мене до вас? — перепитує вона.— Відповісти на це питання неважко. Вирішальну роль відіграла обрана мною професія. У Токійському університеті я вивчала російську мову і російську літературу. Її гуманізм, глибина, високий філософський зміст у поєднанні з довершеністю форми назавжди підкорили мене. Навіть більше, література Росії з її піднесеними ідеалами визначила мою подальшу долю. Я твердо вирішила присвятити себе ознайомленню мого народу з російською літературою, щоб збагатити його духовно.

Де можна найкраще вивчати обрану дослідником і перекладачем літературу? Звісно, там, де вона народжується, біля її джерел. З цією метою Юаса Йосіко наприкінці 1927 року приїжджає до Москви. Приїжджає не сама, а разом із своєю великою приятелькою і другом, відомою згодом японською пролетарською письменницею Юріко Міямото.

Три роки японські письменниці-початківці пробули в радянській країні, вивчаючи класичну російську літературу, гаряче цікавилися молодою радянською літературою, знайомилися з її кращими представниками.

З юних років володарем дум Юаса Йосіко став Горький.

— Це було велике щастя, — пригадує вона, — коли мені випало зустрітися з великим пролетарським письменником. Це сталося в Ленінграді, де ми разом з Юріко Міямото тимчасово мешкали в готелі «Європа». Випадково довідалися, що в цьому самому готелі зупинився і Горький. Насмілилися послати йому записку, де просили прийняти нас. Чи відповість? Горький не примусив себе довго чекати. Незабаром ми були його гістьми.

— Він полонив нас, — продовжує Йосіко, — своєю простотою, мудрістю, людяністю. Намагаючись не пропустити жодного слова, слухали ми його висловлювання про покликання літератора, про те, що він повинен мати одну мету — служіння людям. Горький розпитував нас про становище жінки в Японії, час від часу перериваючи нашу розповідь слушними зауваженнями про невикорінені феодальні звичаї в Японії, що їх тягар найбільше відчуває жінка.

Мабуть, зустріч з Горьким відіграла значну роль в житті Юаса Йосіко як популяризатора його творчості. В її перекладах у Японії вийшли друком «Дитинство», «Мої університети», «Життя Клима Самгіна», нарис про В. І. Леніна, п'єси «Васса Желєзнова», «Діти сонця», «Єгор Буличов та інші», що з великим успіхом ставилися на сценах японських театрів.

Поглиблене знайомство з російською літературою привело японську перекладачку до іншого великого письменника Росії — Чехова. Привело, як вона каже, назавжди.

— Чехов — один з найулюбленіших моїх письменників,— підкреслює наша співбесідниця.— Я перекладала японською мовою всі його п'єси, за винятком «Іванова», чимало оповідань. Чехов завжди живе в моїй душі, в моїх думках. Цього разу я відвідала Меліхово, Ялту та інші чехівські місця. Сподіваюсь, що враження од відвідин допоможуть в створенні книги про Чехова, над якою я зараз працюю. Я дуже захоплена цією роботою...

Горький, Чехов, Тургенєв, Салтиков-Щедрін — ось далеко не повний список російських класиків, що стали широко відомі в Японії завдяки невтомній праці Юаса Йосіко.

А як стоїть справа з українською літературою в Японії? Наша співрозмовниця з жалем повідомляє, що тут ще зроблено мало. Причина одна — незнання української мови. А користуватися при перекладі російською — це значить збіднювати оригінал, справедливо зауважує японська гостя. Це шлях ремісників. Правда, в літературних колах Японії знають Тараса Шевченка, на сценах японських театрів ідуть п'єси Корнійчука, глядачі знайомі з деякими фільмами Довженка.

— Але це дуже мало для літератури й мистецтва такої великої країни, як Україна, — зауважує Йосіко. — Ми це розуміємо і сподіваємося, що життя внесе свої серйозні корективи в галузь наших знань про Радянську Україну.

Японський читач цінує Юаса Йосіко не лише як перекладача російської літератури, її знають і як талановитого літературознавця, автора багатьох нарисів, досліджень. Цього року вийшла друком у Токіо її книга літературних нарисів під назвою «Самотній вовк». Так автор називає саму себе.

— Вам, мабуть, це видається дивним, — посміхається Йосіко. — «Самотній вовк» — в Японії синонім старості. Адже від правди не втечеш...

Ми вже згадували, що від часу першого приїзду нашої гості до СРСР минуло чотири десятиріччя. Які її враження від другої зустрічі з Москвою?

— Нічого не можу впізнати. Радянська столиця дуже змінилася на краще, виросла. Прогулююся вулицями й дивуюсь: як багато змін! Люди добре вдягнені, в усьому відчувається високий рівень життя.

Під час свого нинішнього відвідання радянської країни Юаса Йосіко побувала і в Києві.

— Столицю України я бачила вперше, — розповідає вона. — Сорок років тому я відвідала Харків. Це було моє єдине знайомство з Україною. Про Київ я можу сказати коротко: якщо на землі існує рай, то він, на мою думку, в Києві. Люди, що живуть в цьому квітучому, чудовому місті, повинні бути щасливі.

МУДРІСТЬ НАРОДНА

ПРИКАЗКИ НАРОДУ РІМІ (ЦЕНТРАЛЬНА ТАНЗАНІЯ)

Сліпий не може бути поводирем сліпому.

Минуле — брат сучасного.

Розлиту воду вже не збереш.

Кози не водять компанію з леопардами.

Коли батько коваль, то і в сина руки міцні.

Хто в полі стоїть прямо,— отримує мало; хто вклоняється, — отримує багато.

Хто живе над озером, тому не треба ходити в лазню.

Дощ умирає, падаючи на землю.

У брехуна короткий шлях.

До лева посилають лише сміливців.

Багатство як щурячий хвіст: слизький, в руках не втримаєш.

Можна врятуватися від голоду, можна врятуватися від хвороби, але від старості не врятуєшся.

Глупóта не має господаря, вона надбання багатьох.

Коли вже віслюки почнуть битися, їх важко буде розборонити.

Самому слону його бивні не заважають.

Друзі щура теж мають від нього самі лише неприємності.

Собаку з дорученням не пошлеш.

Сам гончар, а їсть з розбитого горщика.

ПРИКАЗКИ НАРОДУ ГВЕАБО (ЛІБЕРІЯ)

Нехай дощ дрібненький, але коли він ітиме щодня, ріки вийдуть з берегів.

Жаба каже: «Я нічого не маю, але як стрибаю!»

Курка ніколи не обіцяє напувати курчат молоком.

Не все, що бачиш, можна взяти рукою.

Не можеш увійти — проходь мимо.

Собака ходить до коваля по дзвіночок, а кішка чого!

Коли леопарда нема в лісі, тоді рись королева.

Яке б весло не знайшов у човні, таким тобі й доведеться гребти.

Маленькі пальмові горіхи — зовсім не діти великих пальмових горіхів.

Щоб виміряти колоди, з яких зводиться дім, зовсім не треба йти до лісу.

Гадюка повзе швидко, але себе вона все одно не пережене.

Боягуз, натрапивши на леопарда, з переляку гукнув до нього: «Привіт!»

Хто терпляче чекає, доки мавпа злізе з дерева, той можна сказати, вбив її.

РОЗДУМИ ДРАМАТУРГА

МИЛКО МИЛКОВ

Розмова з болгарським письменником Георгієм Джагаровим

У Габровському камерному театрі я знову дивився п'єсу «Прокурор»[1]. Незвична обстановка — маленький зал, майже фізичний контакт з виконавцями — створювали особливу атмосферу й уже наперед збуджували бажання ще раз побачити твір, який після величезного успіху на батьківщині, вийшов і на світову сцену.

Тому при зустрічі з автором п'єси першим запитанням було таке:

— Товаришу Джагаров, я чув, що ви працюєте над другою частиною п'єси «Прокурор». Чи це справді так?

— Це не зовсім правильно. У мене зараз інший творчий задум: хочу написати п'єсу про Георгія Димитрова. Вона буде створена на матеріалах Лейпцігського процесу, але дія її відбуватиметься в наші дні. Це звучить трохи парадоксально, а тому зобов'язує мене розкрити деякі моменти композиції п'єси. Але перш за все прошу вас мати на увазі: зміст п'єси, як і будь-якого іншого твору, розповісти важко. Відпадають взаємовідношення, зв'язки, нюанси в характерах і — найважливіше — неможливо відтворити атмосферу, а вона ж обумовлює аромат твору, його пульс. Тому будь-який переказ висушує і схематизує твір. Але все-таки...

У першій дії брат Ван дер Люббе, який збирається одружитися з графинею й дістати графський титул, запрошує акторів, сподіваючись захопити їх своєю ідеєю — на підставі матеріалів Лейпцігського процесу відтворити перед журналістами, так би мовити, другий процес, тільки з іншим фіналом. Зрозуміло, у фіналі Ван дер Люббе має бути виправданий. Перед нами проходить ціла галерея сучасників. У діалогах згадуються всі сучасні події, в тому числі і війна у В'єтнамі.

Друга дія являтиме репетицію: постановку мізансцен, нав'язування контактів між акторами тощо. Брат Ван дер Люббе робить психологічний трюк — він запізнюється на репетицію, і актори, знайомі між собою, вступають у справжні й реально існуючі конфлікти...

Третьою дією є самий процес. На нього прибули журналісти з усього світу. В їхніх розмовах навколо процесу ми знову вчуваємо тривожне наше сьогодення.

— Завдання, яке ви собі поставили, справді надзвичайно цікаве. Я хотів би запитати, наскільки в ньому переплітається усвідомлення потреби із «соціальним замовленням».

— Внутрішня потреба — це річ, без якої жоден автор не може написати справжнього твору мистецтва. Дуже важливо, чи ця потреба збігається із «соціальним замовленням». Якщо автор є громадянином, якщо він злився з епохою, твір його відповідатиме й соціальному замовленню.

— Повернімося до сюжету. Він, я сказав би не вагаючись, гранично модерний за зображувальними засобами. Чи не боїтеся ви риску в плані чисто драматургічному?

— Сумніви завжди супроводжують творчий процес. Форма мені ясна, зміст сам її народжує. Коли автор прийшов до певного рішення, риск лишається на задньому плані, настає момент цілковитої впевненості, що все буде так, як ти того бажаєш. Це також риск, але іншого характеру, це творчі муки, праця, кропітка праця, спрямована на повне здійснення свого задуму.

— Як далеко, на вашу думку, можуть сягати шукання нових зображувальних засобів?

— Складне питання. Звісно, меж для експериментів нема. Коли маєш розумну ідею, вона приведе тебе до розумного експерименту, але він сам по собі не має особливого значення, бо коли втілюється в художньому творі, перестає бути експериментом і перетворюється на факт мистецтва.

Скорочений переклад з болгарської

[1] Українською мовою див. «Прокурор», вид-во «Мистецтво». Київ, 1968.

714 КЛИЧЕ

НА ДОПОМОГУ

ДЖОН КАСЛ та АРТУР ГЕЙЛІ

Малюнки М. Коваленка

ПОВІСТЬ

Розділ перший

22.05 — 00.45

Пробиваючи фарами завісу густого дощу, таксі звернуло до головного будинку аеропорту Вінніпега. Покришки жалібно завищали й посунулись по асфальту. Авто різко спинилося перед яскраво освітленим входом для пасажирів. Чоловік, що сидів в авто, кинув шоферові гроші, схопив подорожню торбу і побіг до вхідних дверей.

Тепло й світло великого залу на мить збентежило його. Він зупинився, опустив комір мокрого плаща, глянув на великий годинник, що висів під стелею, і швидко подався до високої, схожої на стойку бару, конторки агента Трансканадської повітряної лінії, який спокійно переглядав якісь папери. Саме в ту хвилину, коли чоловік зупинився перед конторкою, службовець узяв мікрофон і жестом попросив прибулого зачекати. Безбарвним голосом, чітко вимовляючи кожен склад, він оголосив:

— Рейс номер дев'яносто сім. Пряме сполучення з Ванкувером через Вікторію. Відліт з четвертої платформи. Всіх пасажирів просимо пройти до виходу номер чотири. Не забудьте загасити сигарети.

Кільканадцять осіб підвелися з м'яких фотелів і, полегшено зітхнувши, подалися до виходу № 4. Прибулий уже розтулив рота, збираючись звернутись до агента, але в цю мить його одіпхнула якась підстаркувата леді й вельми збуджено, заникуючись, запитала:

— Молодий чоловіче, літак з Монреаля вже прибув?

— Ще ні, — відмовив агент дуже ввічливо. — Запізнюється на тридцять сім хвилин, — додав, глянувши на папір.

— Боже правий! — простогнала жінка. — Я чекаю на племінницю...

— Вибачте! — нетерпляче урвав її чоловік в мокрому плащі. — Чи є ще місце на рейс дев'яносто сім до Ванкувера?

Агент похитав головою:

— На жаль, немає. А ви не довідувалися в міській касі попереднього продажу?

— Не встиг. Я приїхав просто сюди, сподіваючись, що, може, в останню хвилину знайдеться вільне місце. Буває ж таке, що хтось не може летіти...

— Так, але завтра у Ванкувері футболь-

ний матч і в нас страшенно завізно. Всі літаки переповнені. Навряд чи вам пощастить сьогодні вилетіти. Може, завтра.

Чоловік тихо вилаявся, поклав на підлогу торбу, капелюх, з якого стікала вода, збив на потилицю.

— Чорт! Я мушу бути у Ванкувері не пізніше завтрашнього полудня.

— Може б, ви не вживали таких виразів? — незадоволено кинула підстаркувата леді. — Крім того, я ще не закінчила. Ви перебили мене. Молодий чоловіче, прошу вас уважно вислухати мене. Моя племінниця везе...

— Вибачте, будь ласка, одну хвилинку, — перебив її агент і, перехилившись через конторку, кінцем олівця торкнувся рукава незнайомця. — Я, власне, не повинен би вам цього казати...

— Ну, ну?!

— Дослухайте ж мене! — обурилася леді.

— З Торонто спеціальним рейсом до Ванкувера на матч летить поза розписом машина. Я чув, що там є кілька вільних місць. Може, вам пощастить...

— Чудово! — вигукнув чоловік у мокрому плащі, хапаючи з підлоги торбу. — Гадаєте, є шанс?

— А що вам шкодить спробувати!

— Куди мені йти?

Агент усміхнувся й показав на протилежний куток залу.

— На тому боці Канадське бюро нерегулярного транспорту. Тільки прошу вас запам'ятати: я нічого вам не казав.

— Це неподобство! До вашого відома, моя племінниця...

— Дякую, щиро дякую, — сказав чоловік і побіг до конторки з вивіскою КБНТ. Там також сидів службовець, але одягнений простіше — його темне вбрання програвало в порівнянні з елегантним костюмом представника Трансканадської повітряної лінії.

Агент щось старанно переписував. Побачивши перед собою клієнта, він підвів голову.

— Я вас слухаю!

— Чи ви мені не допоможете? Може, у вас лишилося вільне місце до Ванкувера?

— До Ванкувера? Зараз подивлюсь. — Олівець агента швидко побіг униз по списку пасажирів. — Так, є одне місце. Відліт за хвилину. Літак уже запізнюється.

— Чудово! Дайте мені, будь ласка, квиток.

— Прізвище?

— Джордж Спенсер... — Чоловік швидко назвав усі свої дані, а агент акуратно вписав їх у відповідні рубрики.

— Шістдесят п'ять доларів в один кінець. Дякую. Вам пощастило! Багаж є?

— Тільки подорожня торба. Я візьму її з собою.

За хвилину торбу було зважено, і до неї прикріпили картку агентства.

— Будь ласка. Третій вихід, спитаєте сімсот чотирнадцятий рейс. Не гайтесь, літак зараз відлітає.

Спенсер кивнув головою, повернувся й підняв великого пальця, сповіщаючи в такий спосіб про свій успіх представника Трансканадської лінії, котрий усе ще вислуховував скарги підстаркуватої леді.

Надворі Спенсера овіяло холодним повітрям; ритмічно гуркотіли авіаційні мотори. Черговий показав йому дорогу до літака ясно освітленим, мокрим від дощу пішоходом. У світлі дугових ламп чотири пропелери літака нагадували великі срібні диски. Вже забирали східці. Перескакуючи через калюжі, Спенсер підбіг до службовця, який стояв під літаком, віддав йому квиток і легко збіг нагору. Порив вітру трохи не зірвав з нього капелюха. Спенсер вскочив у літак і зупинився, важко дихаючи. Підійшла стюардеса в непромокальному плащі, всміхнулася й почала замикати двері.

— Утратив форму, — мовив він, важко дихаючи.

— Добрий вечір. Вітаю вас на борту нашого літака.

— Мені пощастило. Ледве встиг!

— Займіть своє місце, воно он там, попереду.

Спенсер зняв плащ, капелюх і пішов вузьким проходом, відшукуючи вільне місце. Насилу запхнув згорнений плащ на вузьку поличку, відтак засунув під сидіння торбу і з задоволеним виразом обличчя вмостився у м'якому кріслі.

— Добрий вечір, джентльмени, — почувся з мікрофона голос стюардеси. — Канадське бюро нерегулярного транспорту вітає пасажирів, які сіли в Вінніпегу. Сподіваємося, що подорож буде приємною. Прошу застебнути ремені, за хвилину вилітаємо.

Спенсер незграбно почав застібати ремінь, а його сусід пробурчав:

— Не дуже заспокійливо... — і кивнув на табличку, прибиту до крісла перед ним: «Рятувальні пояси знаходяться під сидінням».

— Ну, коли б я не попав на цей літак, то, мабуть, справді потребував би рятувального пояса, — сміючись, відказав Спенсер.

— Невже ви такий завзятий болільник?

— Болільник? — Спенсер згадав, що це позачерговий рейс з нагоди футбольного матчу. — Ні, що ви. Я зовсім забув про цей матч. Мушу признатися, я лечу до Ванку-

вера в службових справах. Охоче подивився б матч, але, на жаль, це неможливо.

Його сусід стишив голос, наскільки це було можливо в дедалі наростаючім гуркоті моторів:

— На вашому місці я б не говорив про це так голосно. В літаку повно суб'єктів, які летять до Ванкувера з єдиною метою: щосили вити, аби підбадьорити свою команду й освистати противників. Вони можуть образитись, почувши, як ви зневажливо висловлюєтесь про їхній улюблений вид спорту.

Спенсер весело хмикнув і почав роздивлятися довкола. Звичайна зграя галасливих, задирливих, але по суті добродушних футбольних болільників, що летять на другий кінець континенту з єдиною метою: оглушити свистом противників і зустріти радісним ревом успіх своїх улюбленців. Ліворуч від Спенсера сиділо подружжя, уткнувшись у спортивні журнали. Зразу ж за ними четверо запеклих болільників розливали в паперові стаканчики віскі, готуючись провести ніч у жвавій дискусії про добрі якості й вади окремих гравців. Уривки їхньої розмови долітали до нього, як луна з футбольного поля: «Хеггерті? Хеггерті? Не мели дурниць! Це взагалі не той клас! О, він першорядний гравець, тому...» За цією четвіркою любителів випити сиділи інші типові болільники, увішані амулетами кольору улюбленого клубу, переважно свіжі, червонощокі чоловіки, які ладні були розіграти ванкуверський матч ще тут, у літаку.

Спенсер перевів погляд на свого сусіду. Зім'ятий піджак колись модного покрою, краватка, що не пасувала до сорочки, пооране зморшками обличчя, шпакувате волосся і вираз певності, власної гідності. Цікаве обличчя, обличчя людини з характером.

— Може, я обмежена людина, — почав Спенсер дружнім тоном, — бо лечу на узбережжя виключно з комерційною метою. Але йдеться про дуже важливу для мене торговельну справу.

— А чим ви торгуєте? — зацікавився сусід.

— Вантажними машинами.

— Вантажними машинами? А я чомусь гадав, що їх продають представництва.

— Так воно й є. Мене посилають тоді, коли йдеться про десятки машин. Тому я не дуже популярний серед місцевих агентів фірми. Вони вважають, що з центру приїздить такий собі франт і влаштовує продаж тільки тому, що спускає ціну, а це ж вони обробляли клієнта протягом кількох тижнів і їм належать проценти. Ну що ж, кожен хоче жити. А взагалі, з цього можна жити непогано. — Спенсер пошукав у кишенях сигарети. — Ми вже летимо чи ще ні?

— Якщо й летимо, то, мабуть, іще по землі.

— Власне, я вже не поспішаю. Тепер устигну. — Спенсер простяг ноги. — Боже, як я стомився. Сьогодні в мене був один із тих днів, коли людині на голову валиться цілий світ і хочеться на стіни дертись із злості. Вам знайоме це почуття?

— Так, знайоме.

— По-перше, цей клієнт, сучий син, заявив, що він усе-таки воліє купити машини в іншої фірми. Потім, коли я нарешті переконав його і вже був певен, що ввечері закінчу справу й підпишу угоду, а завтра зможу провести вечір удома з дружиною й дітлахами, з центру приходить телеграма, щоб я завтра в обід був у Ванкувері, бо там зривається одна важлива угода. Я кидаю все й лечу. Коли треба рятувати справу, кличуть мене. — Спенсер зітхнув, випростався в кріслі й додав жартома: — Якщо вам колись знадобиться сорок чи п'ятдесят вантажних машин, — звертайтесь тільки до мене. Замовляйте, вибирайте, умови казково вигідні! Не маєте бажання відкрити транспортну контору?

Спенсерів сусід засміявся.

— Ні, не маю. То не моя парафія.

— А яка у вас парафія? — спитав Спенсер.

— Медицина.

— Ви лікар?

— Так. І навіть згодом не стану вашим клієнтом. Я не можу зважитись купити навіть одне легкове авто, не кажучи вже про сорок вантажних. Єдина розкіш, яку я собі дозволяю, це футбол. На цікавий матч я можу поїхати на край світу. Звичайно, якщо маю вільний час. Сьогодні якраз він у мене є.

Відкинувшись на спинку сидіння, Спенсер промовив:

— Це добре, що з нами летить лікар. Якщо я не зможу заснути, ви дасте мені які-небудь порошки.

Його останні слова заглушив рев моторів. Літак затремтів, готовий злетіти першу-ліпшу мить.

Лікар нахилився до самого вуха Спенсера й закричав:

— Нічого не вийде, при такому гуркоті не допоможе жодне снотворне. Ніяк не зрозумію, чому літак стартує з таким ревом.

Спенсер хитнув головою, а коли через кілька секунд виття моторів трохи стишилось, так що можна було говорити нормальним голосом, озвався:

— Перед стартом перевіряють мотори,— кожний мотор має два іскрових розряд-

ники, — на випадок, якщо один із них зіпсується. Їх перевіряють, повністю відкриваючи дросель. Кожен розрядник перевіряється окремо. Коли пілот упевниться, що з розрядниками все гаразд, він стартує. Тільки після цього. Хвалити бога, що на повітряних лініях до цього ставляться дуже уважно.

— А ви, бачу, непогано орієнтуєтесь у цих справах!

— Трохи. Під час війни я літав на винищувачах, але за десять років уже майже все забув.

— Летимо, — повідомив лікар, коли рев моторів приглух. Спинка сидіння тиснула на плечі — літак набирав швидкість на зльотній доріжці. За хвилину всіх легко шарпнуло — літак одірвався від землі. Мотори гули мелодійно, чітко, машина набирала висоту. Спенсер спостерігав, як під крилом літака зникали вогні аеропорту.

— Можна відстебнути ремені, джентльмени, — оголосила по мікрофону стюардеса. — Дозволяється також курити.

— Я завжди полегшено зітхаю, коли піднімаюся в повітря! — сказав лікар, відстібаючи ремінь і беручи сигарету, що її запропонував Спенсер. — Будьмо знайомі: Бруно Бейрд.

— Дуже приємно, Спенсер. Звичайний Спенсер, на ім'я Джордж. «Фулбрайт Мотор Компані».

Якийсь час обидва чоловіки мовчали, байдуже стежачи за димом сигарет, що спіраллю вився вгору, до стелі, де його підхоплював струмінь повітря й витягував назовні. Спенсерові докучали похмурі думки: після повернення доведеться поговорити з директором. Чекаючи у Вінніпегу на таксі, що мало відвезти його до аеропорту, він по телефону змалював ситуацію місцевому представникові фірми, але сумнівався, чи той дасть собі раду з упертим клієнтом. І тепер він, як чорт, крутитиметься у Ванкувері, а його, чого доброго, ще можуть звинуватити за можливу невдачу у Вінніпегу. Зрештою, хто знає, може, вдасться всю цю історію використати як аргумент у розмові з директором про підвищення платні, яке вже давно йому належить. Чи не згадувати про платню, а тільки про підвищення на посаді?! Якби він став керівником відділу продажу, про що багато разів згадував директор, але про що завше швидко забував, може, тоді він міг би нарешті забрати Мері з дітьми зі старого будинку й переїхати в район парку. Або сплатити борги за новий бак для води, за школу, за автомобіль, за холодильник, за останні пологи у лікарні. Ні, на все не вистачить навіть зі ставки керівника, — похмуро думав Спенсер, — або нова квартира, або борги.

Лікар Бейрд довго не міг вирішити, спати йому чи дочитати цікаву статтю в «Лікарській газеті». Врешті він поринув у роздуми про свій скромний лікарський кабінет в маленькому містечку, що його він покинув на два дні. Чи дасть собі сам раду Івенс? Хлопець він кмітливий, а все ж таки ще дуже молодий. Коли б він не забув, що місіс Лоурі треба виписати рецепт на мікстуру, а не на ті трутизни, що їх з таким галасом рекламують різні фірми. Місіс Лоурі страшенно полюбляє всі оті патентовані ліки! Але, дякувати богу, там є Доріс, вона пригляне за Івенсом. Дружини лікарів незамінні в цьому відношенні. Вони мусять бути такі, хай йому грець. Люїс повинен це зрозуміти й пошукати собі відповідну дружину. Нарешті лікар задрімав, але сигарета обпекла йому пальці, і він прокинувся.

Подружжя Грір, що сиділо по той бік проходу, й досі читало спортивні журнали. Важко уявити собі двох людей, таких подібних одне до одного. Низько схилені над своїми журналами, вони справляли враження людей, які вивчають таємниці всесвіту.

— Хочеш анісову цукерку? — спитав Джо, коли їм принесли солодощі.

— Угу, — буркнула Хезел.

Потім обидві руді голови знову схилилися над журналами.

Четвірка пасажирів за спиною в Спенсера розпивала вже третю порцію віскі. Троє з них були звичайні футбольні болільники з бичачими потилицями, вульгарні, агресивні. Четвертий був високий, худий, з довгастим обличчям і похмурим поглядом, невиразного віку. Розмовляв він співучою говіркою околиць Ланкашіру. «Завтра ви побачите, що Леви переможуть», — вигукував він, раз по раз виголошуючи тост за своїх улюбленців. Його товариші урочисто піднімали свої паперові стакани. Один з них, з приколотим до вилоги піджака значком, що нагадував скоріше зголоднілого кота з передмістя, аніж лева, пригостив зі свого портсигара всіх товаришів і повторив невідомо котрий раз:

— Я вже не вірив, що ми встигнемо. Чекаючи в Торонто поки розвіється цей туман, я подумав: «Здається, Енді, не бачити тобі матчу, як своїх вух». Ну, а зараз є надія, що ми потрапимо на матч, бо спізнюємося всього на годину-дві. Можна навіть виспатися в літаку.

— Може, нам дадуть чогось попоїсти? — озвався один з четвірки. — Я вмираю з голоду. Коли, в біса, буде ця вечеря?

— Тепер уже скоро. Звичайно подають коло восьмої, а через те запізнення в них, мабуть, усе перекрутилося.

— Нічого не вдієш, вип'ємо поки що! — запропонував чоловік із співучою говіркою

й простяг їм пляшку з віскі. Його називали Чайником.

— Не треба, Чайнику, вже й так мало залишилось.

— Не бійся, знайдеться іще, як треба буде. Пийте на здоров'я, краще будете спати.

Решта п'ятдесят шість пасажирів, серед яких було лише кілька жінок, читали або розмовляли, і майже всі піднесено обговорювали завтрашній матч, висловлюючи задоволення, що почався нарешті останній етап їхньої подорожі через увесь континент. З віконець правого борта було видно миготливі вогні останніх передмість Вінніпега, та вони швидко зникли, коли літак піднявся вище.

У маленькій, але добре обладнаній кухоньці, стюардеса Дженет Бенсон готувала запізнілу вечерю, яку треба було подати ще дві години тому. В дзеркалі буфету відбивалося її обличчя, збуджене, як завжди на початку подорожі. Виймаючи із шафок серветки, ножі й виделки, вона щось тихенько наспівувала. Хоч годувати пасажирів було найменш приємним обов'язком стюардеси і Дженет здавала собі в цьому справу, — їй треба було обслужити шістдесят зголоднілих людей, — все-таки вона не відчувала себе пригніченою, навпаки. Багато її товаришок за професією, коли б вони зараз побачили її з цими пасмами світлого волосся, що вибивалося з-під шапочки, коли б вони побачили, як вона вправно готує вечерю, то похитали б схвально головами й самі б, мабуть, піддалися її веселому настрою.

В кабіні пілотів стояв ритмічний гуркіт моторів. Обидва пілоти сиділи мовчки, майже не рухаючись, і тільки іноді той чи той ворушив рукою або ногою. Їхні обличчя, освітлені чародійними лампочками бортової дошки з приладами, здавалися таємничими.

Капітан Даннінг потягнувся, потім розслабив м'язи і видихнув повітря крізь густі вуса. Ці рухи він завжди проробляв у незмінному порядку. Капітан виглядав значно старшим за свої тридцять років.

— Поглянь, чи не перегрівся третій мотор? — сказав він, обернувшись до другого пілота.

Пітер глянув на контрольні прилади.

— Все гаразд, капітане! У Вінніпегу механіки нічого не знайшли. Очевидно, все само прийшло в норму. Вже не перегрівається.

Даннінг втупив очі в темне небо. Блідий місяць кидав тьмяне світло на хмари, які пухнастим клоччям ліниво пропливали над землею. Тільки перед самим літаком вони набирали швидкості й стрілою минали його. Часом машина пірнала в синьо-білі клубовища, але через кілька секунд знову виринала на волю, мов кинутий у воду собака, який, обтрушуючись, вилазить на берег.

— Якщо все буде гаразд, переліт проходитиме напрочуд спокійно, — кинув він. — Останнє метеозведення було непогане. Може, трохи надолужимо прогаяний час. На довгих трасах важко бути пунктуальним.

— Свята правда, — притакнув другий пілот. — За місяць льотні умови тут іще погіршають.

Літак почало злегка кидати — він потрапив у район термічної течії. Протягом кількох хвилин капітан слідкував за курсом і висотою польоту. Потім запитав:

— Підеш на матч? Звичайно, якщо матимемо змогу виспатись.

Другий пілот відповів не зразу:

— Ще не знаю, чи вдасться мені...

Капітан уважно глянув на нього.

— Не розумію. Що тобі вдасться? Коли ти маєш на увазі Дженет, то краще покинь. Вона надто молода для такого Казанови.

Молодий пілот з інтелігентним обличчям, який тільки-но розпочав третій десяток літ свого життя, зашарівся.

— Що ви, капітане, можете бути спокійні...

— Я тобі вірю. Проте все одно тримайся подалі од неї. — Капітан усміхнувся. — Щонайменше половина пілотів усіх повітряних ліній Канади вважає своїм святим обов'язком призначати Дженет побачення. Не ускладнюй собі життя, голубе!

За кілька метрів від них, по той бік зачинених дверей, об'єкт їхньої розмови приймав від пасажирів замовлення на вечерю.

— Можна принести вам вечерю? — схилившись над кріслом Бейрда, з усмішкою запитала Дженет.

— Га? Що? О так, прошу! — Бейрд прокинувся з глибокої дрімоти й торкнув ліктем Спенсера, який ще спав. — Прокиньтесь. Вечеря!

Спенсер позіхнув.

— Вечеря? Ну звісно. Але ви трохи запізнилися, міс, так? Я вже гадав, що проспав вечерю...

— Нас затримали в Торонто, і тому вечеря буде з запізненням, — пояснила Дженет. — Що ви їстимете? Є молода баранина або смажений лосось.

— Добре, принесіть.

Усмішка Дженет стала дещо вимушеною.

— Що саме вам принести?

Спенсер тільки тепер остаточно прокинувся.

— Ох, пробачте, будь ласка. Прошу баранину.

— Мені теж, — обізвався Бейрд.

Цілу годину Дженет накладала на тарілки їжу й розносила пасажирам. Нарешті, коли всіх було нагодовано, вона набрала номер кабіни пілотів.

— Другий пілот, — відгукнувся Пітер.

— Вечеря, — повідомила Дженет. — Краще пізно, аніж ніколи. Що будете їсти? Є баранина і смажений лосось.

— Хвилинку! — Вона почула, як Пітер повторює її запитання капітанові. — Дженет, старий хоче баранини — ні, стривай, передумав... Питає, чи смачний лосось.

— Начебто нічого на вигляд, — відповіла вона весело. — Поки що ніхто не нарікав.

— Ну, то для нас обох лосось. Подвійні порції. Ми ростемо й повинні багато їсти.

— А я й не сумнівалася, що вам буде мало нормальної порції. Кухня, дві риби, для панів пілотів!

Вона швиденько поставила на дві таці по вечері й однесла пілотам. Пітер відчинив двері кабіни й забрав у неї одну тацю. Капітан хвилину тому перевів керування літаком на автопілота й тепер радирував у Вінніпег дані про політ.

— Висота 16 тисяч футів, — говорив він у маленький мікрофон. — Курс 285, швидкість 210 вузлів. Передбачуваний час посадки у Ванкувері 05 годин 05 хвилин за тихоокеанським часом. Прийом. — І тут же переключився на прийом. У навушниках почувся подібний до кумкання жаб голос радиста, який повторював його слова: «Рейс 714, авіапорт Вінніпег. Зрозумів. Кінець».

Дан узяв бортовий журнал, записав час розмови, потім відсунувся трохи від приладів, але так, щоб кожної миті мати змогу перехопити кермо. Пітер почав вечеряти, поставивши тацю на подушку, покладену на коліна.

— Я швидко закінчу, капітане, — сказав він.

— Можеш не поспішати, — відповів Дан, потягуючись. — Я зачекаю. Їж поволі, насолоджуйся. Смачний лосось?

— Непоганий, — промимрив другий пілот повним ротом. — І якби порція була більша, можна було б назвати це вечерею.

Капітан засміявся.

— Тобі треба берегти фігуру, Пітере, — сказав він і звернувся до стюардеси, що стояла за його кріслом. — Усе гаразд, Дженет? Як там наші спортсмени?

Дженет знизала плечима.

— Трохи вже вгамувались. Довга зупинка в Торонто їх, мабуть, стомила. Четверо жлуктять віскі, але поводяться відносно чемно й тихо. Поки що обійшлося без зауважень. Може, тому, що від віскі в них у голові паморочиться. Політ іде нормально, щоб тільки не наврочити!

Пітер підвів брови.

— Саме тому, люба Дженет, треба пильнувати. Найчастіше під час спокійних рейсів і бувають неприємності. Певен, що хтонебудь захворіє.

— Всі здорові як риби, — відповіла весело Дженет. — Але не забудь попередити мене, коли ти сядеш за кермо. Я зразу ж роздам пасажирам паперові мішечки.

— Схопив? Так тобі й треба, — засміявся капітан. — Здорово вона тобі відрубала.

— Як погода? — спитала Дженет.

— Туман од гір на сході до самої Манітоби. Але нам ніщо не загрожує. Будемо летіти, як по маслу, аж до узбережжя.

— Чудово. Одначе, Дане, не дозволяй цьому хвалькові торкатися керма, поки я не рознесу пасажирам каву.

Вона вийшла з кабіни, перш ніж Пітер устиг щось відповісти їй, пройшла між сидіннями пасажирів, приймаючи замовлення на каву. За кілька хвилин вона знову з'явилася в кабіні пілотів, несучи каву. Дан уже встиг повечеряти й тепер з насолодою випив запашний напій. Пітер сів за кермо. Він уважно слідкував за контрольними приладами. Капітан підвівся з крісла.

— Підкинь вугілля в топку. Хай добре горить. А я піду заспіваю колискової нашим пасажирам.

Пітер кивнув головою:

— Гаразд, капітане.

Капітан вийшов за Дженет до салону. Засліплений яскравим світлом, закліпав очима, потім підійшов до Спенсера і Бейрда, що саме простягли стюардесі свої таці.

— Добрий вечір, — привітався він до них. — Сподіваюсь, усе гаразд?

Бейрд підвів голову.

— О так, дякуємо. Вечеря дуже смачна. Ми вже здорово зголодніли.

— Знаю, вибачте за запізнення.

Лікар махнув рукою.

— Дурниці. Ми не можемо звинувачувати вас за туман у Торонто. — І додав: — Ну, я готовий трохи подрімати.

— Я теж, — позіхнув Спенсер.

— На добраніч, — сказав Дан, гасячи над їхніми сидіннями лампочки для читання. — Стюардеса зараз принесе вам пледи. — Він пішов далі, тихенько розмовляючи з кожним пасажиром; одним пояснював, як спускати спинки сидінь, іншим повідомляв прогноз погоди.

— Ну, я вже готовий до мандрівки в країну марень, — признався Спенсер. — Для вас, лікарю, це теж слушна нагода. Жодних нічних викликів до пацієнтів.

— Скільки нам іще лишилося летіти? — сонно промимрив Бейрд, не розплющуючи очей. — Добрих сім годин, еге ж? Варто виспатися. На добраніч.

— На добраніч, лікарю! — Спенсер поправив під головою м'яку подушку. — Боже правий, як я стомився.

Літак, тихо гуркочучи, плив визначеним курсом, огорнений густими хмарами, які наче охороняли його від холодного чужого світу. Внизу простяглися заснулі прерії Саскачевану.

Дан підійшов до квартету любителів спиртного і коректно, але категорично заборонив їм більше пити.

Приязно усміхнувшись, пояснив:

— На борту літака пити забороняється. Якщо я ще побачу пляшку, вам доведеться злізти і далі йти пішки.

— А в карти можна грати? — спитав один із четвірки, виціджуючи в рот останні краплі дорогоцінного напою.

— Будь ласка, — відповів капітан, — аби тільки не заважали відпочивати іншим пасажирам.

— Я не заздрю нашому капітанові, — промовив пасажир з ланкашірським акцентом. — То не жарти тримати в повітрі такого велетня.

— Дурниці, — засміявся капітан. — Для мене це просто розвага.

— Ви кожний політ називаєте розвагою?

— Майже.

— Поки чогось не станеться, еге ж?

Четвірка підпилих болільників зареготала, капітан теж. Потім він пішов далі. Пасажир із співучою говіркою розтулив рота й утупився невидющими очима перед собою. До його свідомості, затьмареної віскі, раптом дійшло значення слів: «Поки чогось не станеться...»

Розділ другий

00.45 — 01.45

Капітан закінчував обхід пасажирів. Він жваво розмовляв з одним худим чоловіком, який уже не раз літав цим рейсом.

— Так, я знаю, що вуса — мода військових льотчиків, — мовив Дан, зніяковіло пригладжуючи щетинку під носом. — Але я ношу їх давно... Дуже вже звик...

— Певно, подобаються жінкам, еге ж? — спитав його співрозмовник. — Як вас називають за ці вуса? Тюленем?

— Ні, — відповів, посміхаючись, Дан. — На цій лінії літають начитані люди. Переважно мене називають Дунканом.

— Чому Дунканом? — спитав чоловік.

— Просто так. Ви знаєте Шекспірового «Макбета»?

— А що з цим має спільного Шекспір? — видивився той дурнувато.

Капітан попрощався з ним: краєчком ока він помітив, що стюардеса схилилась над пасажиркою, яка сиділа поруч із своїм чоловіком. Долоня Дженет лежала на її чолі. Дан підійшов до них. Жінка безсило лежала поперек сидіння, обличчя в неї було болісно скривлене. Капітан торкнувся плеча стюардеси.

— Що сталося, Дженет?

Дженет підвела голову.

— Мабуть, погода так подіяла на місіс, капітане, — спокійно відповіла вона. — Зараз принесу аспірин, і їй стане легше.

Дженет пішла.

Даннінг залишився біля хворої.

— Мені дуже жаль, що ви погано себе почуваєте, — сказав він співчутливо, нахилившись над нею і її чоловіком. — Що вам болить?

Жінка благально глянула на нього.

— Не... не знаю, — простогнала вона тихо. — Мені рап...том стало... погано. Кілька хвилин... тому. Млосно мені, крутиться голова... страшно болить ось тут... — і показала рукою на живіт. — Я знаю... завдаю вам клопоту... Я...

— Лежи спокійно, люба, — озвався чоловік. — Зараз тобі стане краще. — Він глянув на капітана. — Її захитало, правда ж?

— Безумовно, — відповів Дан. Він замислено дивився на хвору. Її зблідле обличчя вкрилося крапельками поту, волосся розтріпалося, пальці конвульсивно стискали поруччя сидіння. — Мені дуже жаль, — повторив він м'яко. — Я певен, що стюардеса допоможе вам. Будь ласка, не напружуйтесь, глибоко дихайте. Може, вам стане легше, якщо я скажу, що качати більше не буде.

Повернулася Дженет.

— Ось вам аспірин, — і вона подала хворій таблетку. — Будь ласка. — Вона підвела жінці голову й допомогла запити таблетку водою. — Чудово! Зараз я зручніше посаджу вас. Отак... — і вкрила їй пледом ноги. — Вам краще? — Хвора вдячно кивнула головою. — За хвильку я навідаюся до вас. На всякий випадок... ось тут паперові мішечки. А коли вам буде що-небудь потрібно, натисніть кнопку, ось тут під вікном.

— Дякую, — сказав чоловік хворої. — Їй, напевно, зараз полегшає. — Він глянув на дружину й усміхнувся. Видно було, що він сам себе підбадьорює. — Спробуй заснути, люба. Я певен, що все минеться.

— Безумовно, — підтвердив Дан. — Дуже багато людей страждають від морської хво-

роби. А це те ж саме. Вам зараз покращає. І ви обоє ще встигнете добре виспатися.

Капітан попрямував до кухоньки стюардеси. Дженет пішла слідом.

— Що це за люди? — запитав капітан.

— Подружжя Чайлдер. Джон Чайлдер. Більше нічого я про них не знаю. Ще чверть години тому вона почувала себе зовсім добре.

— Гм... Прошу подзвонити мені, якщо їй стане гірше. Тоді повідомимо аеропорт.

— Навіщо? Ви боїтеся?

— І сам не знаю. Мені просто не подобається її вигляд. Це не схоже на морську хворобу. Може... не знаю. Ознаки досить виразні. — Занепокоєний капітан нервово тарабанив пальцями по столу. — Чи є серед пасажирів який-небудь лікар?

— У списку не зазначено, — відповіла Дженет. — Але я можу запитати.

Дан похитав головою.

— Краще поки що утриматись. Усі вже дрімають. Я не хочу паніки. За півгодини скажете мені, як вона себе почуватиме. Все лихо в тому, що на узбережжі ми будемо тільки за чотири години.

По дорозі до кабіни пілотів Дан іще раз зупинився коло хворої й усміхнувся їй. Жінка спробувала відповісти йому усмішкою, але її знову пересмикнуло від болю. Вона судорожно заплющила очі. Хвилину Дан уважно приглядався до неї, а потім пішов. Замкнув за собою двері кабіни й сів у крісло першого пілота. Зняв кашкета, надів шлемофон і застебнув під шиєю ремінець, що підтримував мікрофон. Клапті хмар лізли просто у вікна кабіни, запинали їх на мить, потім зникали.

— Купчасті хмари дедалі густішають, — зауважив другий пілот.

— Буде гойдати, — буркнув Дан.

— Схоже на те.

— Краще підемо понад хмарами. Попроси дозволу на двадцять тисяч.

— Слухаю. — Пітер натиснув кнопку мікрофона.

— 714 викликає Регіну.

— Слухаємо 714, — затріскотіло у навушниках.

— Входимо в суцільне молоко. Просимо дозволу піднятися на двадцять тисяч.

— Зачекайте. Запитаємо контроль руху.

— Дякую, — відповів Пітер.

Капітан вдивлявся у клуби хмар.

— Скажи Дженет, щоб попросила пасажирів застебнути ремені, — наказав він. Упевнено орудуючи штурвалом, намагався пом'якшити поштовхи.

— Слухаю. — Пітер простяг руку до трубки внутрішнього телефону.

Літак вискочив із хмар, здригнувся й за хвилину знову пірнув у густу білину.

— Рейс 714, — долинуло з землі. — Контроль руху дозволяє двадцять тисяч. Прийом.

— 714 підтверджує двадцять тисяч. Дякуємо. Все.

— Гайда! — кинув капітан. Мотори загули жвавіше, ніс літака задерся вгору, показник висоти на панелі, що миготіла лампочками, повідомив, що вони піднімаються із швидкістю п'ятсот футів на хвилину. Склоочисник, ритмічно рухаючись то в один, то в другий бік, стирав краплі води.

— Я зовсім не нарікатиму на долю, якщо ми нарешті долетимо, — похмуро сказав другий пілот.

Дан не відповів. Він сидів, утупившись очима в прилади. Ніхто з пілотів не почув, коли увійшла стюардеса. Вона торкнулася капітанового плеча.

— Місіс Чайлдер стало гірше. І захворів іще один пасажир.

Дан не повернув голови. Простяг руку й увімкнув рефлектори. Снопи яскравого світла потонули в пасмах дощу і снігу. Дан погасив світло й ввімкнув пристрій, що запобігав обледенінню.

— Я не можу зараз відлучитися, Дженет, — відповів він. — Доведеться все-таки з'ясувати, чи немає серед пасажирів лікаря. І хай усі позастібають ремені. Перевір. Буде здорово качати. Я прийду, як тільки зможу.

— Слухаю, капітане.

Дженет стала на дверях пасажирського салону й голосно, щоб усі могли її добре почути, сказала:

— Прошу застебнути ремені, ми перебуваєм у районі атмосферних збурень. — Вона нахилилася над парою напівсонних пасажирів, що сиділи найближче до неї. — Даруйте, може, котрийсь із вас лікар?

Один з них похитав головою:

— Ні... А що сталося?

— Нічого серйозного.

Крик болю перервав їхню розмову. Дженет швидко підійшла до подружжя Чайлдер. Місіс Чайлдер тихо стогнала, лежачи на чоловікових руках. Очі її були заплющені, обличчя скривлене від нападу болю. Дженет опустилася навколішки й витерла піт із чола жінки. Містер Чайлдер з жахом подивився на Дженет:

— Треба щось робити!.. Що це може бути?

— Будь ласка, закутайте її. Зараз я дізнаюся, чи немає серед пасажирів лікаря.

— Лікаря? О боже, мусить бути! Але що ми робитимемо, коли його немає?

— Прошу не хвилюватися. Я зараз повернуся.

Дженет підвелася, кинула короткий погляд на хвору й пішла між рядами сидінь, питаючи, чи немає серед пасажирів лікаря.

— А що, хтось захворів? — відповідали їй запитанням.

— Ні, просто одній пасажирці стало погано. Це часом буває з надто вразливими особами. Пробачте, що потурбувала вас.

Раптом хтось схопив її за руку. Це був один з веселої четвірки. Обличчя в нього було землисто-сіре, шкіра блискуча.

— Вибачте, що турбую вас, але я препогано себе почуваю. Чи не можна попросити склянку води?

— Зараз принесу.

— Не знаю, що зі мною сталось. Ніколи ще так кепсько не почував себе. — Чоловік відкинув голову на подушку сидіння й важко дихав, надимаючи щоки. Один з його товаришів прокинувся, розплющив очі й підвів голову.

— Що тобі? — запитав він.

— Живіт, — пояснив хворий. — Мені роздирає нутрощі. — Він схопився за живіт і скривився від болю.

Дженет торкнулася Спенсерового плеча й тихенько затермосила ним.

Він розплющив одне око, потім друге.

— Пробачте, що розбудила вас. Ви часом не лікар?

Спенсер намагався зібратися з думками.

— Я? Лікар? Ні, ні... І не знаю, чи є тут хто...

Дженет хитнула головою і рушила далі.

— Хвилинку, хвилинку! — затримав він її. — Ось цей містер, мій сусід, лікар.

— Дякувати богу, — полегшено зітхнула стюардеса. — Я мушу його розбудити.

Спенсер торкнув ліктем скуленого Бейрда.

— Хтось захворів? — спитав він Дженет.

— Одній пасажирці стало погано.

— Лікарю, лікарю! — Спенсер енергійно смикнув Бейрда за руку. Той покрутив головою, щось промимрив і врешті прокинувся. — Одначе, лікарю, виклик до хворого усе ж таки є.

— Ви лікар? — швидко запитала Дженет.

— Так, я лікар Бейрд. Що трапилось?

— Двоє пасажирів серйозно захворіли. Чи не могли б ви їх оглянути?

— Захворіли? Ну, звичайно, зараз іду.

Спенсер підвівся, пропускаючи його.

— Де вони? — спитав Бейрд, протираючи очі.

— Було б добре, якби ви спершу оглянули місіс Чайлдер, — мовила Дженет, супроводжуючи лікаря й раз по раз звертаючись до пасажирів: — Прошу застебнути ремені, прошу застебнути ремені.

Місіс Чайлдер лежала, наскільки це їй дозволяла спинка сидіння. Вона важко, уривчасто дихала, волосся злиплося від поту.

Бейрд якусь мить пильно дивився на неї, потім опустився поруч на коліна і, взявши зап'ястя хворої, намацав пульс.

— Цей добродій — лікар, — пояснила Дженет.

— О, я дуже радий, вельмишановний! — зраділо мовив містер Чайлдер.

Жінка розплющила очі.

— Лікар? — прошепотіла вона тремтячими губами.

— Лежіть спокійно, —сказав Бейрд, дивлячись на годинник. Потім пустив руку хворої, помацав по кишенях і витяг офтальмоскоп. — Розплющте широко очі, — мовив він лагідно і за допомогою тоненького променя світла з маленького ліхтарика оглянув обидва ока. — Болить? — запитав.

Жінка кивнула головою.

— Де? Тут? Чи тут? — і почав обмацувати живіт. Хвора раптом здригнулася й болісно скрикнула. Він прикрив її пледом, поклав руку на холодне чоло й підвівся. — Це ваша дружина? — звернувся Бейрд до чоловіка, що сидів поруч.

— Так, лікарю.

— А інші скарги, опріч болю в животі, були?

— Вона блювала.

— Коли це почалося?

— Недавно. — Чайлдер запитально глянув на Дженет. — Зовсім несподівано.

Бейрд замислено кивнув головою, взяв Дженет під руку й одійшов з нею набік.

— Ви давали їй якісь ліки? — запитав він тихо, щоб не почули пасажири, які з цікавістю повертали до них голови.

— Аспірин з водою, — відповіла Дженет. — Ой, зовсім забула, мені ще треба віднести води другому пасажирові, що теж захворів!

— Стійте! — суворо наказав їй Бейрд. Сон його остаточно розвіявся, він цілком оволодів собою і знову був лікар Бейрд, упевнений і досвідчений.

— Де ви вчилися доглядати хворих?

Дженет зашарілася.

— У школі стюардес, але...

— Ну, добре. Не будемо про це говорити. Прошу надалі запам'ятати, що хворим, у яких почалося блювання, не можна давати аспірину. Це тільки погіршує їхній стан. Хіба воду.

— Вибачте, лікарю, — пробелькотіла Дженет.

— А зараз підіть до капітана й скажіть йому, що треба негайно приземлитися. Хвору треба мерщій відправити в лікарню. І нехай викличуть на аеродром карету швидкої допомоги.

— Що з нею?

— В цих умовах важко поставити точний діагноз, але її стан настільки тяжкий, що це виправдує негайну посадку поблизу міста, де є лікарня. Прошу передати це капітанові.

— Іду, лікарю. Може, ви будете такі ласкаві й тим часом оглянете другого хворого? У нього ті самі симптоми.

Бейрд уважно глянув на стюардесу.

— Її самі? Де він?

Дженет провела лікаря до пасажира, що, підтримуваний приятелем, весь зібгавшись, блював. Бейрд нахилився, щоб побачити його обличчя.

— Я лікар, — він поклав долоню пасажирові на чоло. — Що ви їли протягом останніх двадцяти чотирьох годин?

— Те, що звичайно, — простогнав чоловік. — На сніданок яєшню з салом, другий сніданок — салат... бутерброди на аеродромі й оце недавно повечеряв. — З куточка рота по підборіддю в нього текла слина. — Болить, лікарю, і очі...

— Очі? А що з очима? — урвав його Бейрд.

— Бачу погано, все двоїться...

Ця відповідь розсмішила його приятеля.

— Мабуть, віскі було надто міцне!

— Облиште, — зупинив його Бейрд і підвівся. Перед ним стояли Дженет і капітан.

— Закутайте його, будь ласка. Ще пару пледів.

Капітан повів лікаря до кухні.

— Коли ми зможемо приземлитися, капітане? — запитав Бейрд.

— Все лихо в тому, що ми взагалі не можемо приземлитися.

Бейрд витріщив очі.

— Чому?

— Погода. Я одержав по радіо прогноз. Низька хмарність і туман над преріями по той бік гір. Калгарі не приймає, треба летіти на узбережжя.

Бейрд був приголомшений.

— А що, коли повернутися?

Дан похитав головою.

— Це виключено. Вінніпег перестав приймати зразу ж після нашого вильоту. Туман. Зрештою, до узбережжя ближче.

Бейрд скривився, нервово постукав по абажуру лампи.

— Скільки годин летіти до найближчого аеродрому?

— О п'ятій ранку за тихоокеанським часом зможемо сісти. — Дан помітив, що лікар мимоволі зиркнув на годинник, і додав: — Або за три з половиною години. Літаки нерегулярної лінії не належать до найшвидших машин у світі.

— Ну що ж, в такому разі до посадки у Ванкувері треба самим давати собі раду. Мені потрібна моя сумка. Чи можна до неї дістатися? Я здав її в Торонто в багаж.

— Спробуємо, — відповів капітан.—Сподіваюсь, що вона лежить не на самому споді. Дайте, будь ласка, багажну квитанцію.

Лікар здобув із задньої кишені штанів гаманець, витяг з нього квитанцію й подав капітанові.

— Там є дві сумки, капітане. Мені потрібна та, що менша. Я не взяв із собою багато ліків, але найнеобхідніше там є.

Зненацька літак, як п'яний, поточився вбік, потім його кинуло вниз. Ту ж мить з кабіни пілотів пролунав сигнал тривоги. Капітан схопив трубку телефону.

— Капітан слухає. Що сталося, Пітере?

Кволим голосом, насилу вимовляючи слова, другий пілот повідомив:

— Я захворів, швидше сюди!

— Ходіть зі мною! — звернувся Дан до лікаря. Обидва рушили до кабіни пілотів.— Пробачте, леді й джентльмени! Сподіваюсь, ніхто не набив собі гулі, — звернувся Дан до пасажирів, що запитально дивилися на нього. — Потрапили в повітряну яму.

Вони вскочили в кабіну пілотів й одразу ж побачили, що другий пілот білий, як крейда, обличчя його вкрите потом, пальці судорожно стискують штурвал.

— Заберіть його звідси, — коротко наказав капітан.

Бейрд і Дженет, що вбігла слідом за ними, взяли Пітера під пахви й витягли з крісла. Дан поклав руки на штурвал.

— Посадовіть його ззаду, — звелів він.

Пітера посадили в крісло радиста. Він виблював. Бейрд розстебнув йому комір і розв'язав краватку. Тіло Пітера щохвилини конвульсивно здригалося від нападів болю.

— Лікарю! — нервово промовив капітан. — Що все це означає?

— Я ще не можу поставити діагноза, — похмуро відповів Бейрд.—Але в усіх трьох випадках однакові симптоми. Схоже на отруєння їжею. Що було на вечерю?

— На вибір, баранина або лосось, — відповіла Дженет. — Мабуть, пригадуєте, лікарю, ви їли...

— Баранину! — перебив її Бейрд. — Вечеря була години дві тому... Що він їв?— і кивнув головою на другого пілота.

На обличчі Дженет відбився майже панічний страх.

— Лосося, — прошепотіла вона.

— А що їли ті двоє?

— Не пам'ятаю...

— Прошу це негайно з'ясувати.

Зблідла стюардеса вийшла з кабіни. Бейрд присів навпочіпки біля другого пілота.

та. Очі в Пітера були заплющені, тіло погойдувалося в такт руху літака.

— Будь ласка, дихайте глибоко. За хвилину ви одержите ліки, від яких вам стане легше. — Бейрд зняв з полиці плед і накрив ним пілота.

Пітер розплющив повіки й сухим язиком облизав губи

— Ви лікар? — спитав він. Бейрд кивнув головою.

— Прошу вас не говорити. Це стомлює. Дихайте глибше.

— Скажіть капітану, що він мав рацію...

— Я сказав, щоб ви помовчали. Дихайте глибоко, і вам відразу стане легше.

Повернулася Дженет.

— Я спитала в обох хворих, — сказала вона, задихаючись. — Вони їли лосося. І... є ще три нові випадки... ті самі ознаки. Ви можете піти до них, лікарю?

— Зараз. Але мені потрібна моя сумка.

Дан кинув через плече:

— Я не можу зараз покинути кермо, але ми це влаштуємо. Дженет! Ось багажна квитанція лікаря. Візьми на допомогу когонебудь з пасажирів. Витягніть одну з двох лікаревих сумок. Ту, що менша. — Дженет узяла квитанцію й повернулася до лікаря, певно, хотіла щось сказати, але Дан вів далі: — Я викличу Ванкувер і доповім про те, що сталося. Ви хочете щось додати?

— Так, — відповів Бейрд. — Повідомте, що в нас три випадки отруєння і ще у трьох пасажирів подібні симптоми. Можете сказати їм, що хоч ми не цілком певні, але здається, причиною отруєння був лосось, поданий на вечерю. Нехай одразу ж заблокують усі продукти з місця їх надходження доти, доки не з'ясується остаточно причина отруєння.

— Я згадав! — скрикнув Дан. — Сьогодні, оскільки ми надто пізно прилетіли до Вінніпега, продукти було куплено у випадкового постачальника.

— Це ви їм теж скажіть, капітане. Це допоможе в розслідуванні.

— Благаю вас, лікарю, йдіть до місіс Чайлдер, вона втрачає притомність, — урвала його Дженет.

Бейрд пішов до дверей. Зморшки на його обличчі стали виразніші, він окинув стюардесу суворим поглядом.

— Не зчиняйте паніки серед пасажирів. На вас лягла велика відповідальність. Прошу негайно знайти мою сумку, а я тим часом піду до місіс Чайлдер. — Він штовхнув двері, пропускаючи вперед Дженет, і раптом схопив її за плече: — А ви, що ви їли на вечерю?

— Баранину, — відповіла стюардеса.

— Хвала богові хоч за це.

Дженет усміхнулася, ступнула крок уперед, але лікар знову затримав її.

— А капітан, сподіваюсь, капітан теж їв баранину?

Дженет глянула на нього, силкуючись пригадати й зрозуміти, навіщо він про це питає.

І раптом вона все зрозуміла, похитнулась і сперлася на руку лікаря. Її пойняв невимовний жах.

Розділ третій

01.45 — 02.20

Бруно Бейрд уважно подивився на стюардесу. Мозок його напружено працював. Оцінюючи ситуацію, лікар мобілізував весь свій багаторічний досвід: робив припущення, відкидав їх, зважував «за» і «проти».

— Ну що ж, поки що не будемо турбуватися тим, чого, може, й не станеться, — промовив він, здавалося, сам до себе. Потім суворо додав: — Прошу якомога швидше знайти мою сумку. Перш ніж іти до місіс Чайлдер, я мушу поговорити з капітаном.

Літак ішов рівно, наче котився по столу. У просторі висів блідий диск місяця, що з ковдри хмар унизу робив безмежний засніжений степ.

Казковий краєвид.

— Капітане! — Бейрд перехилився через порожнє крісло другого пілота.— Капітане!

Дан повернув голову.

— Треба щось робити. Ці люди тяжко хворі, вони потребують негайної допомоги.

Дан кивнув головою

— Розумію, лікарю. Але що я можу зробити?

— Ви вечеряли після другого пілота, так?

— Так.

— Через скільки?

Очі Дана звузились.

— Через півгодини, не більше. — Раптом до нього дійшов сенс слів лікаря. Він здригнувся, наче вражений електричним струмом.

— О боже! Я ж теж їв лосося.

— Як ви себе почуваєте?

— Прекрасно.

— Це добре. — В голосі Бейрда забриніли нотки полегкості. — Як тільки принесуть мою сумку, я дам вам проносне.

— А воно мені допоможе?

— Все залежить від того, скільки ваш організм уже всмоктав цієї отрути. А втім, не

обов'язково, щоб кожен, хто їв лосося, захворів. Можливо, вас лихо якраз і мине.

— Мусить, — пробурмотів Дан, вдивляючись перед себе.

— Чи можна поставити управління літака на постійний курс? — запитав лікар.

— Так, — відповів Дан. — Автопілот. Але що буде з приземленням?

— Пропоную вам увімкнути автопілота, чи як він там у вас зветься. Про всяк випадок. Якщо відчуєте, що вам погано, негайно кличте мене. Не знаю, чи багато зможу вам допомогти, але тільки-но з'являться перші симптоми, кличте, бо отрута діє надзвичайно швидко.

Пальці Дана, що стискали руль, побіліли.

— Гаразд, — тихо одповів він. — А стюардеса?

— Вона їла баранину.

— Хоч у цьому нам пощастило. На бога, давайте вже скоріше ваше проносне. Мені не можна ризикувати. Адже я лишився один!

— Як тільки мені принесуть мою сумку. Якщо не помиляюсь, двоє людей у дуже тяжкому стані. — Бейрд подивився капітанові у вічі. — Ви абсолютно певні, що немає іншого виходу, крім летіти на узбережжя?

— Так, — не вагаючись відповів Дан. — Я двічі перевірив. Товстий шар хмар і низька хмарність аж до самих гір. Аеродроми в Калгарі, Едмонтоні й Летбріджі закриті. Це цілком зрозуміло, бо видимість дорівнює нулю. Коли б не це, справа була б зовсім проста.

— Але зараз вона не проста.

Лікар рушив до дверей. Дан затримав його.

— Хвилинку, лікарю! Я капітан і мушу знати всю правду. Скажіть відверто, які в мене шанси?

Бейрд сердито здвигнув плечима. Професійна певність на мить зрадила його.

— Не знаю, любий мій, — відказав він.— Тут немає якихось усталених правил.

— Я радий, що ви летите з нами, — мовив капітан.

Бейрд мовчки вийшов. Дан глибоко зітхнув. Пригадав усю свою розмову з лікарем і гарячково почав шукати правильного рішення. Не вперше за час польотів ним оволоділа тривога, невпевненість у собі, навіть страх. Але цього разу кров холонула в жилах від свідомості можливого трагічного кінця. Що відчуває людина в останні хвилини життя? Старші пілоти, які брали участь у війні, казали, що, коли вчасно не кинути літати, кінець у всіх однаковий. Саме такий. Аж смішно: протягом якоїсь півгодини звичайний, нудний рейс із групою футбольних болільників на борту перетворився в пекло на висоті чотирьох миль над землею. Виникла трагедія, про яку потім писатимуть тисячі газет під велетенськими заголовками.

Дан з огидою відігнав ці думки, простяг руку і ввімкнув автопілота. Зачекав хвилину, поки стрілки всіх приладів зайняли потрібне положення, потім привів у рух решту автоматичних приладів: довго хитав елеронами, перевірив їх точну установку на контрольному приладі й пересвідчився, що вони виконали наказ; встановив руль напрямку і руль висоти — маніпулював біля них доти, доки чотири лампочки над розподільним щитом перестали блимати й почали світитися рівним тьмяним світлом. Задоволений, кинув іще погляд на гірокомпас і зняв руки з рулів. Зручно всівшись у кріслі, стежив, як літак без його допомоги безпомилково летить по курсу. На всякий випадок ще раз перевірив роботу всіх бортових приладів. Для недосвідченого ока кабіна пілотів являла собою зараз фантастичне видовище: за рулями, здавалось, сиділи двоє духів. Рулі рухалися самі собою, долаючи повітряні течії, які час від часу відхиляли машину від курсу. На великому бортовому щиті десятки стрілок контрольних приладів фіксували перебіг польоту.

Потім Дан сягнув по мікрофон, що висів у нього над головою, прилаштував у себе на шиї, надів навушники, висякав носа. «А тепер гайда!» Ввімкнув мікрофон і почав говорити. Голос його бринів спокійно, — він уже опанував себе.

— Алло, Ванкувер? Говорить рейс 714. Повідомлення про небезпеку. Повідомлення про небезпеку. Прийом.

У навушниках голосно затріщало.

— Рейс 714, ми слухаємо.

— Аеропорт Ванкувер? Говорить рейс 714. На борту три серйозних випадки отруєння, очевидно, рибою, і серед них — другий пілот. Припускаємо, що будуть іще. Забезпечте до моменту приземлення карети швидкої допомоги. Повідомте найближчу лікарню, щоб приготували місця. Як я вже сказав, ми гадаємо, що причина отруєння — лосось, поданий на вечерю. Візьміть під контроль місце, звідки його доставили, поки лікарі остаточно не з'ясують причину отруєння. Через те, що ми запізнилися у Вінніпег, продукти було замовлено якомусь незнайомому постачальникові. Прошу це перевірити. Все зрозуміло? Прийом.

Ведучи розмову з Ванкувером, капітан весь час дивився на засніжені простори, що, скільки сягало око, розіслалися під літаком. Голос із землі був професійно ввічливий і безпристрасний, як завше, але Дан розумів, яку сенсацію і паніку викликало його повідомлення в аеропорту на узбережжі.

Він вимкнув мікрофон і зручніше всівся у кріслі. Почував себе страшенно змученим, обважнілим, наче в жилах у нього текло олово. Чоло зросив холодний піт. Тіло пройняв дрож, і він не міг стримати його. В пориві гніву на підступну слабість свого тіла Дан мобілізував усі свої сили й перевірив роботу автопілота, курс літака, напрямок вітру на трасі й над горами, план аеродрому в Ванкувері. Не знав, скільки часу це забрало в нього — кілька хвилин чи годину. Взяв бортовий щоденник, розгорнув його, глянув на годинник. Думати було важко, майже боляче. Він почав докладно пригадувати всі події цього вечора.

А тим часом у пасажирському салоні лікар Бейрд закутав місіс Чайлдер сухими пледами. Вогкі від поту пледи відкинув убік. Місіс Чайлдер лежала непорушно, з заплющеними очима, пересохлі губи розтулились і тремтіли. Вона тихо стогнала. Коли Бейрд підвівся і відійшов від хворої, почався новий напад болю.

— Стежте, щоб дружина весь час була тепло вкрита, а пледи сухі, — сказав Бейрд її чоловікові.

Чайлдер схопив лікаря за руку:

— На бога, лікарю, що з нею? — спитав він хрипким голосом. — Щось серйозне?

Бейрд кинув погляд на жінку. Вона дихала важко, уривчасто.

— Так, — відповів він. — Дуже серйозне.

— Тоді треба щось робити! Дайте їй якісь ліки!

Бейрд заперечливо похитав головою.

— Потрібні ліки, яких у нас немає. Антибіотики. Ми не можемо зараз нічого зробити. Пильнуйте, щоб вона тепер не розкривалася.

— Може, хоч трохи води...

— Ні, вона не зможе ковтнути. Ваша дружина майже непритомна. Спокійно, прошу вас! — різко мовив він, коли вражений чоловік підвівся з сидіння. — Тепло — це тепер єдиний лікувальний засіб. Усе буде гаразд. Ваше завдання тримати її в теплі. Навіть якщо вона цілком утратить притомність. Я скоро повернуся.

Бейрд перейшов до наступного ряду сидінь. Підстаркуватий чоловік з блискучим від поту обличчям і розстебнутим коміром тримався руками за живіт і стогнав, звиваючись від болю. Він благально глянув на лікаря.

— Я ніколи не почував себе так погано... — простогнав.

Бейрд вийняв з кишені олівця і подав його чоловікові.

— Візьміть цей олівець.

Чоловік із зусиллям підняв руку. Пальці незграбно силкувалися ухопити олівця, але він вислизав з них і падав на коліна. Погляд Бейрда застиг. Він зручніше посадовив чоловіка й накрив його пледами.

— Я не можу, не можу, — скиглив хворий. — Наче хтось стискає мені лещатами голову.

— Лікарю! — покликав один з пасажирів. — Ходіть мерщій сюди!

— Хвилинку! — відповів Бейрд. — Я огляну всіх, хто цього потребує.

З багажної кабіни вийшла стюардеса, несучи чорну лікареву сумку.

— Браво! — сказав Бейрд. — Саме вона мені й потрібна. Ліків там не так то й багато, але... — він замовк, раптом щось згадавши. — Де тут мікрофон, через який ви звертаєтесь до пасажирів?

— Ходімте, — відповіла Дженет і повела його до кухні, де на стіні висіла телефонна трубка. — Як себе почуває місіс Чайлдер, лікарю?

Бейрд насупився.

— Не будемо втішати себе, стан хворих дуже тяжкий. І якщо не помиляюсь, незабаром багато інших пасажирів теж будуть у їхньому стані.

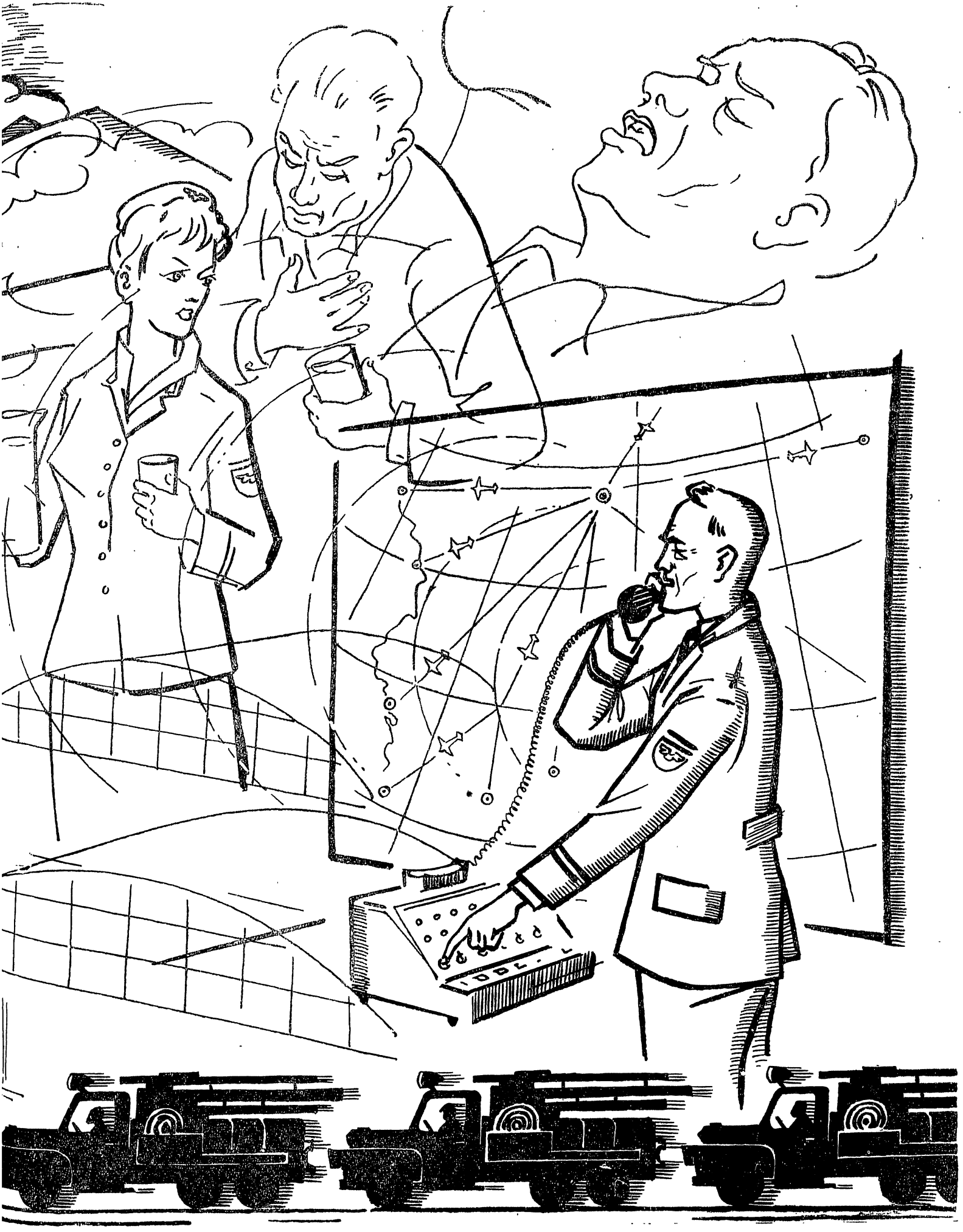
— Ви гадаєте, що тут справді винен лосось?

— Мабуть. Стафілококи або... багато симптомів свідчать іще про страшніше. Джерелом отруєння може бути бактерія сальмонелії. Але все це тільки мої припущення. Що можна сказати без аналізу? Правильний діагноз поставити важко.

— Ви всім дасте проносне?

— Так, за винятком тих, хто вже захворів. Більше нічого я не можу зробити. Найпотрібніший нам був би хлорамфеніколь. Сильний антибіотик. Але що про це говорити. — Бейрд узяв трубку й провадив далі. — Пропоную вам мерщій знайти собі помічників серед пасажирів. Треба прибрати в проходах, вимити все дезинфекційним розчином. Якщо він у вас, звісно, є. — Хвилину Бейрд помовчав, збираючись з думками, а тоді натиснув кнопку, вмикаючи гучномовець у пасажирському салоні. — Панове, прошу хвилину уваги! — Розмови в салоні змовкли. Чувся тільки шум моторів. — Передусім хочу вам відрекомендуватись. Я лікар Бейрд. Мабуть, багато хто з вас цікавий знати, що це за хвороба, на яку заслабли декотрі наші пасажири. Гадаю, настав час, коли всі повинні знати, що сталося й що треба робити. Хочу поділитися з вами своїми припущеннями щодо джерела хвороби. При наших обмежених можливостях я можу щонайбільше здогадуватися, і мої здогадки ще треба перевірити в лабораторії. Я гадаю, що це отру-

єння лососем, поданим на вечерю. — В салоні залунали голоси. — Прошу тиші! Слухайте далі! Причин для особливого хвилювання немає. Повторюю: для особливого хвилювання причин немає. Пасажири, яким стало погано, перебувають під наглядом стюардеси і моїм. Капітан уже повідомив про все найближчий аеродром, і як тільки ми туди долетимо, хворі дістануть медичну допомогу. Не думайте, що всі, хто їв лосося, обов'язково захворіють. У таких випадках немає залізних законів і цілком можливо, що багато в кого з вас є імунітет проти бактерій, з якими ми маємо справу. В усякому разі, ми повинні вжити всіх профілактичних заходів. За хвилину я і стюардеса підійдемо до кожного з вас. Прошу пасажирів, які їли лосося, сказати про це, аби я міг запобігти захворюванню. Займіть свої місця, зараз ми до вас прийдемо. — Бейрд зняв пальця з кнопки гучномовця й обернувся до Дженет. — В наших умовах ми небагато зможемо для них зробити.

— Яких можна вжити запобіжних заходів?

— Справа в тому, що ми ще не певні, чи саме лосось — причина захворювання. В кожному разі, припустимо, що це справді так. На всякий випадок ті, хто їв лосося, мусять випити по кілька склянок води. Звичайно, це стосується тільки тих пасажирів, у яких з'явилися перші симптоми отруєння. Вода повинна зменшити концентрацію бактерій і запобігти токсичному процесові. Крім того, ми можемо дати їм проносне. Якщо мені забракне цих ліків, звернемось до звичайної солі. У вас є сіль?

— Кілька пакетів для вечері...

— Шкода, це мало. Побачимо, може, вистачить моїх таблеток. Я почну обхід з кінця салону, а ви тим часом подаватимете воду. Тільки спершу, прошу вас, однесіть води другому пілотові, а вже потім займіться пасажирами.

Входячи до салону, Бейрд трохи не збив з ніг високого пасажира із співучою говіркою.

— Чи не можу я вам чимось допомогти, лікарю? — спитав той.

Бейрд усміхнувся.

— Дякую за пропозицію. Але перш за все я мушу спитати, що ви їли на вечерю?

— Баранину, хвалити бога!

— Чудесно. Хоч із вами не буде клопоту. Допоможіть, будь ласка, стюардесі рознести воду пасажирам, у яких з'явилися перші симптоми хвороби. Нехай кожен вип'є принаймні три склянки, а як зможе, то й більше.

Чоловік зайшов до кабіни стюардеси. Дженет привітала його млявою усмішкою.

Чоловік примружив око.

— Не хвилюйтесь, будь ласка, якось це минеться.

Дженет вдячно глянула на нього.

— Дякую вам. Будемо сподіватися. Ось тут вода, там кухлі, містере...

— Друзі називають мене Чайником.

— Чайником? — здивовано перепитала Дженет. — Чому?

— Бо я такий гарячий, як чайник.

Дженет засміялась.

— От і добре. Найважливіше — це гарний настрій. Сміх — найкращий помічник. Отже, де ваші кухлі? Почнемо, міс!

В диспетчерському бюро у Ванкувері, де одержали радіограму Дана, панувало напруження. Радист, що сидів біля рації з навушниками, повернувся до столика з машинкою і став спокійно друкувати на ній одержане повідомлення, натискаючи водночас на кнопку сигналу тривоги. За кілька секунд у нього за плечима вже стояв головний диспетчер і, нахилившись, читав слова, що вискакували з-під клавішів машинки. Це був високий сухорлявий чоловік, який багато годин провів у повітрі, досконало знав усі траси північної півкулі, краще, ніж грядки в своєму городі, де проводив кожну вільну хвилину. Він прочитав радіограму до половини, відступив трохи від машинки й коротко наказав операторові, що сидів у другому кінці кімнати:

— З'єднайте мене з Центральним бюро повітряного руху. Звільніть лінію телетайпу до Вінніпега. Аварійне повідомлення. — Диспетчер узяв телефонну трубку й зачекав кілька секунд. — Говорить головний диспетчер Ванкуверського аеропорту. Рейс 714 з Вінніпега повідомляє про загрозливу ситуацію на борту літака. Серйозне отруєння пасажирів. Повторюю: серйозне отруєння. Другий пілот теж захворів. Треба дати їм зелену вулицю польоту і можливість якнайшвидшого приземлення. Передбачуваний час посадки — нуль п'ять, нуль п'ять. Можете це зробити? Гаразд. — Він глянув на стінний годинник, що показував чверть на третю. — Про дальший хід подій ми вас інформуватимемо. — Він натиснув кнопку телефонного апарата і звернувся до чергового на телетайпі: — Вінніпег слухає? Добре. Передайте таке повідомлення. Починаю диктувати: Диспетчерові в Вінніпегу. Терміново. Рейс 714 радирує про важке отруєння пасажирів і членів екіпажу. Причиною, можливо, був лосось, поданий на вечерю. Негайно перевірте, звідки приставлено продукти на літак і заблокуйте всі запаси продовольства з цього джерела. Кінець. — Він повернувся знову до телефону й кинув

у трубку: — З'єднайте мене з місцевим представником Канадського бюро нерегулярного транспорту. Його звуть Бердік. Потім з'єднайте з поліцією, я хочу поговорити з черговим інспектором. — Диспетчер знову схилився над радистом і дочитав радіограму. — Скажи їм, що донесення прийнято, Грегу. Що весь повітряний простір нижче двадцяти тисяч футів звільнений для них і що незабаром вони одержать інструкцію посадки. А ще скажи, що ми просимо час від часу інформувати нас про здоров'я пасажирів.

Поверхом нижче телеграфіст Урядового контролю повітряного руху обернувся до колег, що сиділи в протилежному кутку кімнати:

— Хто летить між нами і Калгарі?

— В західному напрямку, на висоті вісімнадцять тисяч летить «Північна Зірка», військова авіаескадра. Щойно надійшла радіограма з Пентіктона. Потім 714...

— 714 у скрутному становищі. Треба звільнити для них усю лінію нижче двадцяти тисяч футів.

— «Північна Зірка» значно випередила їх, небезпеки немає. За ними теж ніхто не летить. «Констелейшн» готовий до вильоту в східному напрямку.

— Можна дозволити, але інші вильоти в східному напрямку поки що припиніть. «Північній Зірці» дозволити посадку.

Нагорі диспетчер тим часом розмовляв по телефону.

— Бердік? Говорить диспетчер аеропорту. Слухай-но, у нас неприємності з твоєю машиною. Аварійний стан. Рейс 714 з Торонто й Вінніпега. Що, що? Ні, з літаком усе гаразд. Другий пілот і багато пасажирів у тяжкому стані. Отруєння їжею. Я вже повідомив Вінніпег. Сказав, щоб перевірили походження продуктів. Здається, вони доставлені випадковим постачальником. Саме так. Краще одразу приїжджай сюди. — Відтак натиснув кнопку і кивнув головою телефоністові: — Поліція? Добре, давай. Алло, говорить диспетчер аеропорту. З ким я говорю? З інспектором? Один із наших літаків, що наближається до Ванкувера, в аварійному стані. Багато пасажирів і один пілот тяжко захворіли. Отруєння. Треба забезпечити карети швидкої допомоги. Я слухаю. Сподіваємося, що вони прилетять десь коло п'ятої за нашим часом. За дві з половиною години. Повідомте лікарню, забезпечте карети і встановіть контроль за дорогою до порту. Я подзвоню вам, тільки-но одержу додаткове повідомлення.

За п'ять хвилин до кімнати вбіг захеканий Гаррі Бердік. Місцевий представник Лінії нерегулярного транспорту був кремезний, невисокий чоловік, весь заплилий жиром, і через те рідко коли його можна було побачити з сухим обличчям, по якому б не спливали струмочки поту. Він зупинився посеред кімнати. На плечі в нього була накинута куртка, він важко дихав, наче після довгого бігу, і витирав своє кругле, як місяць, обличчя великою хусткою з блакитними горошинами.

— Де радіограма? — Він швидко перебіг очима папірець, поданий радистом. — Яка погода в Калгарі? — спитав диспетчера. — Було б краще, якби вони там приземлилися, еге ж?

— Це неможливо. Туман від гір до самої Манітоби. Мусять летіти до нас.

Черговий, що сидів біля телефону, крикнув:

— Бюро обслуговування хоче знати, коли відновиться пасажирський рух у східному напрямку. Питають, чи тримати пасажирів у місті, чи везти їх на аеродром?

Бердік незадоволено похитав головою.

— Де вони зараз?

Йому подали папірець з діаграмою польоту.

Диспетчер відповів черговому:

— Нехай чекають у місті. Нам тут тепер не до них. Скажи, що одразу повідомимо їх, коли вже все буде гаразд.

— Лікарську допомогу забезпечили? — спитав Бердік.

— Так, — відповів диспетчер. — Цим займеться поліція. Повідомить лікарню й подбає про все інше, коли літак приземлиться.

Бердік ляснув пальцями.

— Чорт! Ця радіограма! Другий пілот хворий, отже, її передавав капітан. А як він себе почуває? Давайте з'ясуємо це! І при нагоді треба запитати, чи є в них на борту лікар. Скажи їм, що на всякий випадок ми зможемо подавати лікарську консультацію з землі.

Диспетчер кивнув головою і взяв мікрофон.

— А що буде, як і капітан теж захворіє? — запитав раптом Бердік. — Хто тоді...

— Він не скінчив, зупинений поглядом диспетчера.

— Облишмо догадки. Краще помолимося, Бердік. І будемо сподіватися, що ті там, — він кивнув головою на небо, — теж моляться.

Голосно сопучи, Бердік почав мацати кишені, шукаючи сигарет.

— Джо! — крикнув він телефоністові. — З'єднай мене з лікарем Девідсоном. Його номер телефону там, де телефони лікарні й швидкої допомоги.

Розділ четвертий

02.20 — 02.45

Літак ішов на висоті майже чотирьох миль над землею, тримаючись визначеного курсу.

Довкола, куди не кинь оком, лежала ковдра сірих хмар; вони так повільно пливли під літаком, що здавалось, наче він нерухомо висить у повітрі. Світ був порожній, холодний. Єдиним звуком, що виповнював його, був гуркіт моторів, схожий на биття велетенського механічного серця, яке пульсувало в неозорому просторі.

За нормальних атмосферних умов цей гуркіт потужних моторів широко розливався б серед безлюдних долин Скелястих гір. Але цієї ночі гудіння літака, приглушене туманом, що огортав землю, не будило зі сну розкиданих де-не-де селищ і поодиноких ферм. А коли б хто й почув далекий гуркіт піднебесного птаха, то сприйняв би це як цілком звичайне явище, не варте уваги. Або, може, й собі захотів би полетіти до якогось далекого міста. Йому й на думку не спало б, що всі без винятку пасажири цієї машини охоче помінялися б із ним місцями

Жах поволі огортав пасажирів. Декотрі з них, напевно, ще не уявляли собі, що сталося. Але більшість, особливо ті, що чули стогін хворих, добре розуміли становище. Слова лікаря, коли до них нарешті дійшов їхній сенс, змусили задуматися. Невдовзі вщух загальний гамір, що виражав подив, недовір'я й здогадки, чувся тільки шепіт й уривки фраз, якими обмінювалися пасажири.

Бейрд дав Дженет дві таблетки.

— Будь ласка, однесіть це капітанові, — мовив він тихо. — Попросіть його випити якомога більше води. Якщо отрута потрапила в організм, вода повинна її розчинити Спочатку хай вип'є води, а тоді проковтне ці таблетки. Після цього він буде блювати. Хай це його не лякає — так має бути.

Коли Дженет увійшла до кабіни пілотів, Дан саме закінчив передавати радіограму. Він вимкнув передатчик і глянув на стюардесу, мляво посміхаючись.

— Хелло, Дженет! — рука його злегка тремтіла. — Оце так історія! З Ванкувера просять додаткові відомості. Те, що я їм сказав, мабуть, дуже сполохало їх. А як там наші пасажири?

— Поки що без змін... — Дженет силкувалася надати своєму голосу безтурботного тону. Простягла йому таблетки. — Лікар сказав, щоб ви випили відро води, а потім проковтнули ці таблетки. Після цього у вас будуть спазми.

— Не дуже приємна перспектива. — Капітан сягнув до кишені в чохлі крісла й витяг звідти термос із водою. — Ну, то будьмо здорові! — Він пив воду великими ковтками, потім проковтнув таблетки, скривився. — Ніяк не можу звикнути до ліків. Яка гидота!

Дженет тривожно зиркнула на капітана. Він сидів дуже блідий перед бортовим щитом з кольоровими лампочками й таємничими стрілками. Рулі, керовані автоматичними приладами, щохвилини міняли положення. Дженет торкнулася капітанового плеча.

— Як ви себе почуваєте? — спитала вона. Виразно бачила крапельки поту, які виступили на чолі, й заспокоювала себе, що то не хвороба, що капітан просто втомився.

— Я? — мовив він удавано веселим тоном. — Прекрасно! А ви? Ви вже проковтнули свої таблетки?

— Мені не треба. Я їла баранину.

— Це дуже розумно з вашого боку. Гадаю, що від сьогодні я про всякий випадок зроблюся вегетаріанцем. Це безпечніше. — Він одвернувся й глянув на другого пілота, який зсунувся з крісла й лежав долі. — Бідний Пітер. Сподіваюсь, він швидко одужає.

— Все у ваших руках, капітане, — мовила Дженет. — Що швидше ви нас доставите до Ванкувера, то швидше він й інші пасажири опиняться в лікарні. — Вона підійшла до другого пілота і поправила пледи. Їй довелося напружити всі свої сили, щоб утримати сльози, які підступали до очей. Дан пильно стежив за нею.

— Він подобається тобі, Дженет?

Вона ледь кивнула головою.

— Мабуть, — відповіла дівчина. — Я дуже звикла до нього за ці останні місяці спільних польотів, а тепер... — Вона замовкла й підвелася. — У мене багато роботи. Зараз ми з лікарем поїтимемо пасажирів водою. Вони не будуть нам за це вельми вдячні, особливо ті п'янички.

Стюардеса удавано посміхнулася й відчинила двері до пасажирського салону. Бейрд стояв у проході між сидіннями, розмовляючи з подружжям середнього віку.

— Лікарю, — схвильовано мовила жінка, — ця молода дівчина, стюардеса, надто часто заходить до кабіни пілотів. Як вони себе почувають? Бо що буде з нами, коли вони теж захворіють? — Вона міцно схопила за руку свого чоловіка. — Гекторе, я так боюся! Нащо ми поїхали в цю страшну подорож!

— Не хвилюйся, люба, — заспокоював її чоловік, хоч видно було, що він теж дуже стривожений. — Небезпеки немає ніякої, запевняю тебе. Власне, нічого не сталося.—

Він підняв на лікаря очі в окулярах з чорною оправою. — Пане лікарю, а що їли пілоти? Сподіваюсь, не лосося?

— Взагалі не можна твердити, що весь лосось був несвіжий, — ухильно відповів Бейрд. — Крім того, ми ще не певні, що саме лосось спричинив отруєння. Не хвилюйтеся, команда літака теж перебуває під нашим наглядом. А що ви їли, пане, баранину чи лосося?

Чоловікові очі витріщилися ще більше.

— Лосося! — вигукнув він. — Ми обоє їли лосося! — І почервонів з обурення. — Це неподобство! Я вимагатиму розслідування!

— Можу вас запевнити — розслідування буде проведено, незалежно від причини цієї історії. — Бейрд дав подружжю по таблетці. Вони взяли їх так, наче це був динаміт.

— Зараз вам принесуть води. Прошу випити по три, навіть по чотири склянки, якщо зможете. Потім, будь ласка, прийміть ці таблетки. Після них ви будете блювати. Цього, власне, нам і треба. Хай це вас не тривожить. У кишенях крісел є паперові мішечки.

Він залишив подружжя, що, мов загіпнотизоване, дивилося на таблетки, і за кілька хвилин, обійшовши всіх пасажирів, повернувся на своє місце.

— Баранину, — повідомив Спенсер, перш ніж Бейрд устиг запитати, що він їв.

— Браво! — вигукнув лікар. — На одного менше. Принаймні з вами не матиму мороки.

— Клопоту вам, бачу, вистачає, лікарю,— озвався Спенсер. — Може, потрібна якась допомога?

— Ще й питаєте! Але не знаю, чим ви можете мені допомогти. Хіба розносьте пасажирам воду разом з міс Бенсон і ще з одним джентльменом.

— А чому б ні? — Спенсер стишив голос. — Позаду хтось страшенно стогне.

— Їм погано, я знаю. Все лихо в тому, — сумно промовив Бейрд, — що, по суті, я мало чим можу їм допомогти. Я ж летів на матч. Звідки я міг знати, що в дорозі мені знадобляться ліки для врятування стількох людей від тяжкого отруєння? У мене є шприц і морфій, це я вожу з собою завше, але від морфію їм би стало ще гірше. Сам не знаю, яким дивом у моїй сумці опинилися ці таблетки. Щастя, що хоч вони є. Мені дуже придався б зараз драманін.

— А це що таке?

— Ліки, які вживають при обезводнюванні організму. Одна ін'єкція драманіну припинила б процес обезводнювання.

— А при таких спазмах організм обезводнюється?

— Майже цілком.

Спенсер замислено погладжував підборіддя, роздумуючи над словами лікаря.

— Дякую тобі, боже, за баранину! Волію лишитися в теперішньому стані й не дати себе висушити.

Бейрд насупив брови.

— Ви вбачаєте в цьому смішне, — сказав він невдоволено. — А я бачу тільки свою безпорадність перед стражданням людей, здоров'я яких погіршується з кожною хвилиною.

— Я не хотів сказати нічого поганого, — знітився Спенсер. — Просто я радий, що не їв лосося, як інші.

— Ви маєте рацію. — Бейрд провів рукою по очах. — Вибачте, старію, — пробурмотів він.

— Що ви хочете цим сказати?

— Та ні, нічого.

Спенсер підвівся.

— Ви надто близько берете це до серця. Не треба. Ви ж і так робите все, що можливо в цій ситуації. І взагалі це щастя, що ви летите з нами.

— Добре, добре, юначе, — жартівливо урвав його Бейрд. — Дайте мені спокій зі своїми комівояжерськими компліментами. Я не збираюсь кидати цю роботу.

Спенсер почервонів.

— Так мені й треба. Скажіть, що я повинен робити? А то я нудьгую тут, а ви вже з ніг збилися.

— Це ще нічого. — Бейрд поклав йому на плече руку. — Не гнівайтесь, прошу вас. От пожартував з вами, і мені трохи полегшало. Вибачте. Розумієте, дуже прикро, що треба рятувати людей, а нема чим.

— Розумію, — Спенсер усміхнувся. — Принаймні чим-небудь допоможу вам.

— Я скажу міс Бенсон, що ви зголосилися допомагати. Може, станете їй у пригоді. А тим часом сидіть на місці. У літаку й так надто великий рух.

— Як хочете. Я готовий першу-ліпшу хвилину взятися до роботи. — Спенсер сів. — Скажіть мені ще тільки, будь ласка, чи справді ситуація вельми серйозна?

— Не думаю, щоб вам іще коли-небудь захотілось опинитися в такій ситуації. — Бейрд подивився Спенсерові просто в вічі й пішов до групи болільників. Двоє сиділи на своїх місцях, а третій цокотів зубами під накинутим на нього пледом. Обличчя його було землисто-сірого кольору.

— Закутайте його краще, — наказав Бейрд. — Він теж пив?

— Ще й як! — відповів пасажир, що сидів у нього за спиною, тасуючи карти. — Думаю, видудлив літрів зо два.

— Перед вечерею чи після?

— І перед, і після.

— Так, і перед, і після, — потвердив другий. — А я був певен, що в Енді міцна голова.

— Цього разу алкоголь йому не зашкодив, — сказав Бейрд, — а навпаки. Може, в когось із вас є коньяк?

— Ані краплі, — відповів пасажир із картами.

— Хвилинку, зараз подивлюся, — мовив другий і з задньої кишені штанів витяг пласку пляшку. — Ще трохи лишилося. Треба було в Торонто, де ми так довго чекали, чимось розважатись.

— Дайте йому ковтнути. Тільки обережно влийте в рот, бо ваш товариш дуже хворий.

— Послухайте, лікарю, — озвався чоловік із картами. — Що тут робиться? Ми часом не запізнюємось?

— Думаю, що ні.

— А скажіть, Енді зможе піти на матч?

— Ні в якому разі. Як тільки прилетимо, його треба негайно відправити в лікарню.

— Бідолаха Енді, — скрушно зітхнув пасажир і витяг пляшку. Відкоркував її. — Енді ніколи не щастило. З самого малечку. Послухайте, лікарю, — скрикнув він, приголомшений новою думкою. — Енді каже, що йому дуже погано. Але ж він оклигає, правда?

— Сподіваюсь. Але повторюю, коло нього треба добре ходити. Стежте, щоб він був укритий.

— Таку штуку утяв наш сердешний Енді. А як той тип, що так дивно балакає? Ви взяли його собі в помічники?

— Так, він нам допомагає.

Коли Бейрд одійшов, пасажир кинув тасувати карти й роздратовано звернувся до товаришів:

— Було два вільних дні і раптом на тобі! Як вам це подобається?

Бейрд зупинився коло Дженет, що схилилася над місіс Чайлдер. Хвора була непритомна. Містер Чайлдер не на жарт злякався за дружину.

— Що з нею, лікарю?

— Це добре, що вона знепритомніла й не відчуває болю, — відказав Бейрд, сподіваючись, що слова його звучать переконливо. — Коли біль стає нестерпним, організм часто захищається в такий спосіб.

— Я дуже боюсь за неї, лікарю. Вона ще ніколи не була така хвора. Чим викликане це отруєння? Я знаю, що лососем, але як це сталося?

Бейрд мить повагався.

— Ну що ж, ви маєте право знати все,— мовив він повільно. — Її стан дуже тяжкий. Треба якнайшвидше покласти вашу дружину в лікарню. Я більше нічим не можу зарадити.

— Знаю, лікарю. Ви зробили все, що могли. Але вона видужає, правда ж? Вона не...

— Ну звичайно, що видужає, — лагідно відповів Бейрд. — Не хвилюйтесь. На аеродромі нас чекатиме карета швидкої допомоги, щоб забрати вашу дружину в лікарню. І там до неї згодом повернуться сили.

— О боже! — зітхнув Чайлдер. — Я вірю вам, лікарю. Ви мене трохи заспокоїли.

«А що було б, якби я наважився сказати йому правду?» — подумав Бейрд.

— А чи не могли б ми змінити курс і сісти на якомусь найближчому аеродромі?— знову озвався Чайлдер.

— Ми вже про це думали, — відповів Бейрд, — але низька хмарність не дозволяє нам цього зробити. В усякому разі, це було б страшенно небезпечно. Крім того, всі аеродроми лишилися вже позаду, і ми зараз летимо над горами. Ні, найкраще летіти до Ванкувера й там покласти вашу дружину в лікарню. Це, власне, ми й зробимо.

— Розумію. І ви вважаєте, що причина отруєння — лосось?

— Цього я не можу категорично стверджувати, але припускаю. Отруєння може викликати будь-який зіпсований продукт. У медицині це називається стафілококовим отруєнням. Або треба шукати причину в якійсь токсичній речовині, що попала в їжу, коли її готували або упаковували.

— А яка з цих можливостей має місце в даному разі? — запитав пасажир, що сидів позаду Чайлдерів і весь час пильно прислухався до розмови.

— Симптоми, що з'явилися у хворої, свідчать, що це токсична речовина.

— А яка саме, ви не знаєте?

— Поняття не маю. Це стане ясно тільки тоді, коли буде зроблено лабораторний аналіз. За нинішніх умов приготування й упаковування провізії, особливо для повітряних ліній, де існують надто суворі правила, можливий лише один шанс на мільйон. Нам просто не пощастило, бо саме цей шанс випав на нашу долю. Мені сказали, що продукти на вечерю куплено у випадкового поставщика. Через запізнення.

Чайлдер кивнув головою і замислився над словами лікаря. Сміх та й годі! Деякі люди надають словам лікаря аж надто великої ваги. Вірять у них, як у біблію. Бейрд цинічно подумав, що навіть коли лікар повідомляє щось невтішне, люди полегшено зітхають, наче боялися, що могло бути ще гірше. «А насправді ми зовсім недалеко відійшли од знахарства», — роздратовано подумав він. Люди завжди бачать в особі лікаря чудотворця. Бейрд більшу частину свого життя провів серед хворих, доглядаючи їх, умовляючи, додаючи бадьорості тим,

що, виключені з нормальної колії життя, покладали на нього всі свої надії й виявляли йому величезне довір'я. Він добре знав, що являє собою істота на ймення «пацієнт», і сподівався, що професійне вміння приховувати правду і здоровий глузд не залишать його в сьогоднішній складній ситуації. Можливо, саме сьогодні настав його день випробування. Найвідповідальніший іспит, який чекає кожного лікаря. Можливо, саме сьогодні...

Він помітив присутність Дженет. Повернув голову й очима запитав, як справи. Стюардеса була у відчаї.

— Захворіли ще двоє пасажирів...

— Зараз іду до них. А ви підіть погляньте на другого пілота. Може, треба подати йому води.

Тільки-но він підійшов до нових хворих пасажирів і почав їх оглядати, як прибігла Дженет.

— Лікарю, мені страшно... Будь ласка, швидше!..

Аварійний дзвоник з кабіни пілотів перервав її слова. Дженет скам'яніла. Дзвоник не вгавав.

— Поки що ми не будемо цими займатися, — кинув різко Бейрд. — Швидше за мною!

З дивовижною спритністю метнувся він проходом поміж сидіннями, вскочив до кабіни пілотів і завмер на порозі. Очі його й мозок намагалися осягнути значення того, що він побачив. Внутрішній голос, насмішкуватий і грізний, водночас прошепотів: «Ти мав рацію — настав день випробування».

Капітан сидів у своєму кріслі. Піт заливав йому обличчя, збігав на комір блузи. Однією рукою він тримався за живіт, другою натискав на гудзик аварійного дзвоника.

Бейрд підскочив до нього, схопив під пахви. Дан лаявся крізь сціплені зуби, лаявся тихо й люто.

— Спокійно, спокійно. Зараз ми заберемо вас звідси.

— Я зробив... те, що ви... сказали, — насилу, по складах, вимовив Дан. Очі його були заплющені. — Але вже запізно... дайте мені що-небудь... швидше... я мушу обов'язково... автоматичний пілот... але я мушу... посадити машину... Повідомте аеродром... обов'язково повідомте аеродром... — Хвилину він беззвучно ворушив губами. Потім зі страшним зусиллям широко розтулив рота, наче хотів іще щось сказати, безпорадно глянув на лікаря, відтак очі йому закотилися, і він знепритомнів.

— Швидше, міс Бенсон! — вигукнув Бейрд. — Треба зняти його з крісла.

Обливаючись потом, вони нарешті витягли безвладне Данове тіло з сидіння і поклали долі поруч із другим пілотом. Бейрд вийняв з кишені стетоскоп й почав слухати капітана. Дженет принесла купу плащів і пледів. Коли лікар кінчив оглядати, вона підклала плащ капітанові під голову й закутала його пледами. Тремтячи, глянула на лікаря.

— Чи зможете ви зробити те, про що просив капітан? Чи дасте ви йому якісь ліки, щоб він зміг посадити машину?

Бейрд сховав у кишеню стетоскоп і зиркнув на низку стрілок і лампочок, на рулі, що безшумно рухались, керовані автопілотом. Риси його обличчя загострилися. Він мав зараз вигляд дуже змученої літньої людини.

— Ви член екіпажу, міс Бенсон, отже, я можу бути відвертий з вами. Я буду абсолютно відвертий.

Дженет здригнулася, почувши його холодний голос.

— Чи можете ви подивитися в вічі страшній правді?

— Ма... мабуть, так. — Однак голос у дівчини був непевний.

— Дуже добре. Так от, якщо не вдасться швидко, повторюю, швидко покласти хворих у лікарню, я не ручуся за їхнє життя.

— О боже!

— Потрібні спеціальні антишокові засоби, ін'єкції. Це стосується також капітана. Він надто довго напружував свої сили.

— Стан його тяжкий?

— Майже критичний. Інші хворі теж...

— Що ж нам робити, лікарю? — прошепотіла Дженет.

— Спершу я хочу запитати вас. Скільки на борту пасажирів?

— П'ятдесят шість.

— Скільки порцій лосося ви подали на вечерю?

Дженет хвилю пригадувала.

— Близько п'ятнадцяти. Так мені здається. Більшість пасажирів їли баранину. А декотрі взагалі не їли, бо було пізно.

— Так...

Бейрд пильно подивився на неї. Коли він знову заговорив, голос його звучав різко, майже визивно.

— Міс Бенсон, ви чули коли-небудь про теорію імовірності?

Дженет нерозуміюче глянула на лікаря.

— Теорія імовірності? Чула, але докладно не зможу...

— Я вам зараз поясню. Наш єдиний шанс вижити залежить від того, чи серед п'ятдесяти чоловік знайдеться людина, яка не тільки зуміє посадити літак, а й яка, до того ж не їла під час вечері лосося.

Дівчина й старий лікар мовчки дивились одне на одного.

Бейрдові слова повисли в повітрі.

Розділ п'ятий

02.45 — 03.00

Коли до Дженет дійшов сенс Бейрдових слів, вона відчула себе, мов людина, на яку звалився приголомшуючий удар. Вона добре зрозуміла, що сказав лікар — треба готуватися до смерті.

Досі її свідомість іще протестувала проти цієї реальності. Коли вона допомагала хворим, їй здавалося, що це сон, страшний сон, у якому звичайні, щоденні події через раптове, хоч і логічне, переплетення випадковостей набули неймовірної подоби. «Щомиті, — шепотів їй внутрішній голос, — сон цей може скінчитися». Вона прокинеться й побачить свою постіль і будильник, який настирливо сповіщає, що їй треба мерщій уставати, якщо вона не хоче спізнитися на аеродром.

Тепер ця картина зникла. Тепер вона зрозуміла страшну дійсність, у якій опинилася вона, Дженет Бенсон, двадцяти одного року, на кого задивлялися всі чоловіки, коли вона проходила коридорами аеропорту. Страх щез кудись, розвіявся. Але ненадовго. В голові промайнула думка: що зараз роблять її рідні? Невже це можливо, що її життя за хвилю згасне? Згасне разом з гуркотом металу, що розлітається на шматки. І поруч неї не буде тих, що дали їй життя, що ні про що й не здогадуються і спокійно сплять собі зараз за тисячі миль звідси.

— Розумію, лікарю, — промовила вона спокійно.

— Чи немає часом на борту кого-небудь, хто вміє керувати літаком?

Вона подумки перебігла список пасажирів.

— З льотчиків нема нікого... — сказала. — А втім, не знаю. Треба спитати.

— Швидше! — наказав Бейрд. — Але зробіть це обережно, щоб не викликати тривоги в пасажирів. Паніка була б нашою загибеллю. Дехто вже знає, що другий пілот хворий. Кажіть, що капітан цікавиться, чи не міг би хто йому замінити радиста.

— Гаразд, лікарю.

Дженет завагалася, помітивши, що Бейрд хоче іще щось сказати.

— Міс Бенсон, як вас звуть?

— Дженет, — відповіла вона здивовано.

Лікар кивнув головою.

— Дженет! На початку нашої подорожі я, здається, зробив вам якесь зауваження щодо ваших медичних знань. Це було несправедливе зауваження. Зауваження старого, нерозумного чоловіка, — йому самому стали б у пригоді деякі знання. Прошу вас забути про це.

Дженет зашарілася. Усміхнулась.

— Я вже забула. — Вона рушила до дверей, щоб якомога швидше виконати лікарське завдання, якнайшвидше з'ясувати найгірше. Бейрд насупив брови, намагаючись видобути з пам'яті щось дуже важливе, щось таке, що в цю хвилину було йому конче потрібне. Він дивився на двері кабіни, де висіла інструкція про аварійні сигнали.

— Хвилинку! — раптом вигукнув він.

— Слухаю. — Дженет зупинилася, тримаючись за клямку дверей.

Бейрд клацнув пальцями.

— Згадав! Хтось розмовляв зі мною про літаки. Той молодий чоловік, що сидить поруч зі мною. Той, що сів у Вінніпегу в останню хвилину.

— Містер Спенсер?

— Саме так! Джордж Спенсер. Докладно вже не пам'ятаю, що він говорив, але, здається, він розуміється на літаках. Попросіть його сюди. І не кажіть нічого, крім того, про що ми домовились. Я не хочу, щоб інші пасажири знали правду. Але все-таки запитайте решту, а раптом знайдеться хтось досвідченіший.

— Кілька хвилин тому Спенсер пропонував свою допомогу, отже, він не їв лосося!

— Ви маєте рацію, Дженет. Ми обидва їли баранину. Давайте його сюди.

Коли Дженет вийшла, лікар зробив кілька нервових кроків по кабіні, потім помацав пульс у капітана, який лежав непритомний поруч другого пілота. Почувши, що рипнули двері, лікар підхопився і став коло них, затуляючи вхід до кабіни. На порозі стояв Спенсер, здивовано витріщившись на Бейрда.

— Хелло! — привітався він до лікаря. — Що тут за історія з радіо?

— Ви пілот? — спитав лікар, не зрушуючи з місця.

— Був колись. Під час війни. Зовсім не розуміюсь на теперішніх раціях, але якщо капітан вважає, що я можу йому стати в пригоді...

— Проходьте, — мовив Бейрд.

Він ступнув крок убік, щоб пропустити Спенсера, і відразу ж замкнув за ним двері. Спенсер, побачивши порожні крісла пілотів і рулі, що таємничо рухались самі собою, став як укопаний. Потім обернувся, і погляд його впав на пілотів, що лежали поряд.

— Обидва?

— Так, обидва, — відповів лікар.

Спенсер не вірив власним очам.

— Але ж... Боже правий! Лікарю!.. Коли це сталося?

— Капітан знепритомнів кілька хвилин тому. Обидва їли лосося.

Спенсер сперся на стінку.

— Чи зумієте ви довести літак до аеродрому й посадити його?

— Що ви! Ні! — Голос Спенсера здригнувся. — Це відпадає! У мене не було б жодного шансу на успіх!

— Але ж ви казали, що літали під час війни, — наполягав Бейрд.

— Десять років тому. Відтоді я не сидів за штурвалом. А тоді я літав на «Спітфайєрах», одна восьма ваги цієї машини й один мотор. Адже це чотиримоторний літак.

Спенсер тремтячими пальцями витяг з кишені коробку, закурив. Бейрд не спускав з нього очей.

— Ви могли б спробувати, — не вгавав він.

Спенсер сердито похитав головою.

— Ні, ні, це було б із мого боку безумством, — відказав він.— Ви просто не розумієтесь на цьому. Тепер я не зумів би посадити навіть «Спітфайєра», не кажучи вже про цього велетня.

— Я гадав, що керувати літаком — все одно, що правити автомобілем. Це ніколи не забувається, — сказав Бейрд.

— О ні! А тим паче вести таку машину! Це так само, якби мене, — а я вмію правити тільки спортивним авто, та й то на безлюдному шосе, — раптом посадили за важкий трактор з причепом і звеліли в'їхати на людні вузькі вулички міста, загрожуючи карою смерті, якщо я за що-небудь зачеплюся.

— Розумію. Але ви могли б усе-таки спробувати. — Бейрд наполягав. Спенсер не відповів і глибоко затягнувся сигаретою. Бейрд здвигнув плечима й відвернувся. — Ну що ж, нічого не поробиш! Сподіваюсь, у літаку знайдеться хтось інший, хто вміє літати. Бо на цих розраховувати нічого. — Він глянув на пілотів.

Відчинилися двері, й зайшла Дженет. Запитально глянула на Спенсера, потім на лікаря і сказала безбарвним тоном.

— Більш немає нікого...

— Отже, ситуація ясна! — промовив лікар. Він чекав, чи не скаже чого Спенсер, але той стояв, утупивши очі в прилади. — Містере Спенсер, — озвався Бейрд, зважуючи кожне слово. — Я нічого не тямлю в пілотажі, але я розумію одне: на борту цього літака перебуває багато людей, які помруть за кілька годин, якщо ми терміново не покладемо їх у лікарню. Серед тих, що здорові, лиш ви один можете нас урятувати. — Він замовк. — Що ви на це скажете?

Спенсер розгублено зиркав то на лікаря, то на Дженет. Нарешті запитав:

— Ви певні, що жоден з пілотів не зможе сісти за штурвал?

— Я не певен, чи їх узагалі пощастить урятувати, якщо ми якнайшвидше не покладемо їх до лікарні.

Молодий комівояжер випустив хмарку диму й розчавив недокурок підбором черевика.

— Ну що ж, вибору в мене немає...

— От і добре. Якщо тільки ви не вважаєте, що ми повинні летіти цим самим курсом аж до Тихого океану, поки вистачить бензину, а там плюхнутися в воду.

— Хай вам тільки не здається, що це найкращий вихід! — Спенсер підійшов до вікна й глянув на білі хмари, посріблені місячним світлом. — Ну гаразд, я вважаю себе мобілізованим. Маєте нового пілота, лікарю. Питання тільки, якого! — Він сів у крісло пілота й озирнувся на двох людей, що стояли за його спиною. — Якщо ви знаєте якісь добрі молитви, то раджу вам швидко їх пригадати.

Бейрд поплескав його по плечу.

— Браво, молодче, — зворушено промовив він.

— А що ви скажете їм? Тим, що сидять в пасажирському салоні? — спитав Спенсер, перебігаючи очима по десятках контрольних приладів і гарячково намагаючись згадати їхнє призначення.

— Поки що нічого, — відповів лікар.

— Це дуже розумно з вашого боку, — сухо кинув Спенсер. — Ну що ж, треба зорієнтуватися в цих хащах. Навігаційні прилади розташовані перед пілотом. А колонка посередині між кріслами пілотів стосується виключно роботи моторів. Добре... висота двадцять тисяч футів. Політ горизонтальний. Курс двісті дев'яносто. Веде машину автопілот. Дякувати богові й за це. Швидкість двісті десять вузлів. Дросель, рух пропелера, суміш, висування шасі під час посадки. Закрилки. Де тут їхній покажчик? Ага, є. Ну так, це, мабуть, головні покажчики. Для приземлення нам потрібні будуть інструкції, але їх нам дадуть по радіо з землі.

— Ну то що, дасте собі ради?

— Не знаю, лікарю, далебі не знаю. Я ніколи не бачив такого розташування приладів і такої машини. Де ми зараз і куди летимо?

— Зі слів капітана виходить, що ми летимо над Скелястими горами, — відповів Бейрд. — Він не міг звернути з курсу до найближчого аеродрому через туман, і ми мусимо летіти до Ванкувера.

— Треба перевірити наші координати. — Спенсер почав роздивлятися в півтемряві кабіни. — Де тут радіо?

Дженет показала йому на металеву коробку, що висіла у нього над головою.

— Я знаю, що цим користувалися при розмові з землею, — сказала вона. — Але ніякісінького уявлення не маю, що треба вмикати, аби нас почули.

— Ага, бачу. Зараз поглянемо. — Спенсер почав роздивлятися коробку передавача. — Частота... краще не чіпати. А це що? Передача! — Він повернув перемикача, спалахнула червона лампочка.—Добре! Джорджі знайшов ключик від іграшки! Можемо починати.

Дженет подала йому навушники і з'єднаний з ними мікрофон.

— Я знаю, що коли хочуть говорити, то натискають гудзик на мікрофоні.

Надіваючи навушники, Спенсер звернувся до лікаря:

— Ви розумієте, що як би воно там далі не було, мені потрібна ще одна пара рук. У вас вистачить мороки зі своїми пацієнтами, отже, лишається наша «Міс Канада». Як ви гадаєте?

Бейрд кивнув головою.

— Я згоден, а ви, Дженет?

— Мабуть, теж... але я нічого не тямлю в цьому. — Дженет безпорадно показала на прилади.

— Чудово, — мовив Спенсер. — Отже, нас буде двоє, що не мають ніякісінького уявлення. Займіть зручне місце, раджу вам застебнути ремінь. Напевно, ви не раз бачили, що роблять пілоти. Відтоді, як я літав, з'явилося багато важелів і покажчиків.

Дженет сіла в крісло другого пілота, боячися торкнутись штурвалу, що безперестанку рухався, керований невидимою рукою автопілота. Почувся рішучий стук у двері кабіни.

— Це, певно, по мене, — мовив Бейрд.— Я мушу йти. Бажаю успіху.

Він вийшов. Лишившись сам на сам зі стюардесою, Спенсер посміхнувся.

— Усе гаразд? — запитав він.

Вона мовчки кивнула головою, надіваючи навушники.

— Вас звуть Дженет, так? А мене Джордж. — Спенсерів тон став поважним. — Не хочу вас дурити, Дженет. Становище критичне.

— Знаю.

— Спробуємо передати сигнал аварії. Який номер нашого рейсу?

— Сімсот чотирнадцять.

— Гаразд, поїхали! — Він увімкнув мікрофон.

— Мейдей, мейдей [1], — почав рівним голосом. Цей сигнал він добре пам'ятав. Одного похмурого жовтневого дня він уже вдавався до нього, коли він летів над французьким узбережжям; хвіст його «Спітфайєра» був майже відбитий. На щастя, тоді з'явилися два «Гаррікейни» й супроводжували його над Ла-Маншем, мов дві старі дбайливі тітки.

— Мейдей, мейдей, мейдей, — повторював він. — Говорить рейс 714. Літак Лінії нерегулярного транспорту. Машина в небезпеці. Прошу відгукнутися. Прийом.

Спенсер мимохіть затамував подих, коли в навушниках несподівано озвався голос.

— Алло, 714, говорить Ванкувер. Ми чекали на вас. Ця хвиля зарезервована виключно для розмови з 714. Слухаємо вас, 714.

— Говорить 714, дякуємо, Ванкувер. Ми в страшній небезпеці. Обидва пілоти й багато пасажирів... скільки їх, Дженет?

— Кілька хвилин тому було п'ятеро. Зараз, можливо, більше...

— Поправка, щонайменше п'ятеро пасажирів отруїлися. Обидва пілоти непритомні, стан їх критичний. На борту в нас є лікар, який заявив, що жоден з пілотів не зможе довести літак до аеродрому. Якщо хворі протягом короткого часу не будуть госпіталізовані, це може скінчитися для них трагічно. Зрозуміли? Прийом.

За хвилю в навушниках почулася відповідь:

— Все зрозуміли. Продовжуйте, 714. Прийом.

Спенсер набрав у груди повітря.

— А зараз найцікавіше. Мене звуть Спенсер. Джордж Спенсер. Я звичайний пасажир. Поправка: був пасажир. Зараз пілот. Для інформації: маю на своєму рахунку близько тисячі налітаних годин, але всі на одномоторному винищувачі. Не літав років з десять. Мерщій знайдіть кого-небудь, хто б по радіо проінструктував мене, як посадити цю коробку. Летимо на висоті двадцять тисяч футів, курс магнетичний двісті дев'яносто, швидкість двісті десять вузлів. Усе. Тепер ваша черга, Ванкувер. Прийом.

— Ванкувер усе зрозумів. Чекайте.

Спенсер витер чоло й скривив обличчя, вдаючи, що посміхається.

— Б'юсь об заклад, що там на землі наша радіограма не одного витягне з теплого ліжка.

Дженет кивнула головою. Незабаром з землі знову долинув голос, твердий, спокійний, як і перше.

— Говорить Ванкувер. Запитайте ще раз лікаря, чи не можна привести до тями когось із пілотів. Це дуже важливо! Повторюю, це дуже важливо. Скажіть йому, щоб зробив усе можливе, аби один із них міг сісти за штурвал, навіть коли для цього тре-

[1] Міжнародний повітряний радіосигнал, що відповідає морському «SOS».

ба буде залишити без догляду решту хворих. Прийом.

Спенсер натиснув кнопку мікрофона.

— Ванкувер, я вас зрозумів. Але не вірю в чудеса. Лікар рішуче заявив, що немає жодного шансу, аби котрийсь із пілотів міг керувати літаком. Він стверджує, що обидва пілоти в критичному стані. Якщо протягом найближчого часу їм не буде подано медичної допомоги, вони помруть. Прийом.

Якийсь час мікрофон мовчав. Нарешті з нього долинуло:

— Говорить диспетчерський пункт Ванкувера, все зрозуміло. Чекайте на прийомі.

— Зрозумів, — підтвердив Спенсер і вимкнув приймач.—Тепер треба чекати, поки вони не надумають, що робити, — звернувся він до Дженет.

Він нервово схопив руками штурвал, намагаючись відчути його рухи, видобути з закамарків своєї пам'яті ті знання, що ними він колись славився в ескадрильї. «Він зуміє повернутися навіть без крил», — казали про нього. Спенсер посміхнувся в думці цим далеким спогадам. А за мить, коли його погляд упав на десятки світляних стрілок, на низку незнайомих важелів, вимикачів, його огорнув страх. Його знання мізерні в порівнянні з тими, які потрібні, щоб посадити на землю таку машину. З таким самим успіхом його могли б замкнути в підводному човні й посадовити перед апаратами, які наче зійшли зі сторінок фантастичного роману. Один неточний або незграбний рух міг у мент зіпсувати ритмічний хід моторів. І якщо це станеться, то чим він тоді зарадить? Цього разу не було навіть «Гаррікейнів», що тоді супроводили його до аеродрому. Він почав проклинати фірму, яка послала його в далекий Ванкувер виправляти чиїсь помилки. Непевна перспектива посади керівника відділу збуту й намір купити новий дім на Паркуей Гайтс видалися йому в цю мить абсурдно неістотними, нікчемними. Страшенно безглуздо кінчити життя в такий спосіб. Не побачити вже ніколи Мері, не сказати їй того, про що ще хотілося б сказати. А якщо взяти Бобсі й Кіт, то по його страховому полісу вони одержать так мало, що вистачить ненадовго. Про освіту нічого й казати. Він мусив зробити щось для цих дітлахів, найкращих дітей у світі.

Якийсь рух поруч урвав плин його думок. Дженет стала навколішки, дивлячись у куток кабіни, де безвладно лежали обидва пілоти.

— Один із них ваш коханий?

— Ні... — відповіла вона непевно. — Ні...

— Це не має значення, — нервово промовив Спенсер. — Вибачте, Дженет. — Він взяв у рот сигарету й почав шукати по кишенях сірники. — Не знаю, чи можна тут палити, але цього разу шановна дирекція повітряної лінії дозволить.

При світлі сірника Дженет виразно побачила гнів у його очах.

Розділ шостий

03.00 — 03.25

З наростаючим ревінням моторів останній літак, що відлітав з Ванкувера на схід, набрав швидкість на блискучій від дощу стартовій доріжці й злетів у темне небо. Коли він робив над аеродромом коло, видно було його навігаційні вогні, пригашені низькою хмарністю. Інші машини, що їх відбуксували з різних пунктів аеродрому до стоянки біля головного приміщення порту, виблискували, вкриті краплями вологи. Ніч була холодна. Робітники, що при світлі дугових ламп виконували на аеродромі різноманітні роботи, час від часу били руками, щоб зігрітися. Літак, що поволі котився по злітній доріжці, зупинився й вимкнув мотори по знаку стартера. В раптовій тиші шум пропелерів, що ще крутилися за інерцією, видавався надто настирливим. Повітряний порт Ванкувера спокійно, без зайвої метушні готувався до аварійного становища.

В ясно освітленій диспетчерській атмосфера була напружена, люди зосереджені. Відклавши телефонну трубку, диспетчер закурив сигарету й, огорнений хмарами диму, почав вивчати карту, що висіла на стіні. За хвилину обернувся до Бердіка. Сидячи на краєчку стола, огрядний представник Лінії нерегулярного транспорту саме закінчував читати останні радіограми з бортів літаків.

— Отже так, Гаррі, — промовив диспетчер. — З цієї хвилини всі рейси на схід відкладаються. За годину, що лишилася, мусимо відправити машини в інших напрямках. Ті, що не встигнуть вилетіти, чекатимуть, доки... доки ми впораємося з 714. — Задзвонив телефон. Диспетчер схопив трубку. — Так. Розумію. Повідомте всі аеропорти й літаки в повітрі, що аеродром буде відкрито ще протягом сорока п'яти хвилин. Літаки, що не встигнуть прибути за цей час, треба скеровувати на інші аеродроми або затримувати в повітрі. Повітряний коридор між Калгарі й Ванкувером мусить бути цілком вільний в обох напрямках. Зрозуміли? Добре. — Він повісив трубку й звернувся до свого заступника, що теж сидів коло телефону:

— Повідомив уже начальника протипожежної служби?

— Оце дзвоню йому додому.

— Скажи, щоб негайно з'явився в аеропорт. Його чекає багато роботи. Хай черговий офіцер протипожежної служби повідомить міську пожежну команду. Буде потрібне все їхнє причандалля.

— Вже зроблено, — відповів його заступник. — Алло, говорить служба повітряних польотів, аеропорт Ванкувер, — сказав він у трубку. — Хвилинку, прошу вас зачекати. — І затулив долонею трубку. — Військову авіацію втягувати в цю історію чи ні?

— Так, нехай вони з усіх зон стягнуть свої машини.

Бердік скочив зі столу.

— Правильно! — Під пахвою в нього виднілися темні плями поту.

— Чи має ваша лінія в нашому порту якого-небудь пілота? — спитав його диспетчер.

— Жодного, — відповів Бердік. — Треба звернутися до інших ліній.

— Спробуйте звернутися до Трансканадської! Адже це їхня головна база. Поясніть ситуацію. Нам потрібен досвідчений пілот, який відмінно знає машини цього типу й зможе керувати по радіо посадкою.

— Гадаєш, є шанс?..

— Не знаю, але ми повинні все спробувати. В тебе є краща пропозиція?

— Твоя правда, — відповів Бердік. — Немає. Проте я не заздрю пілотові, якому випаде ця робота.

— Дзвонять з поліції, — гукнув телефоніст. — Будете говорити, шефе?

— Підключіть їх до цього апарата.

— А я побалакаю з Трансканадою, — мовив Бердік. — Крім того, треба подзвонити до Монреаля, повідомити про все старого.

— Добре, тільки не звідси, а через центральну, — сказав диспетчер. — Тут лінії й так перевантажені. — І взяв трубку. — Говорить диспетчер аеропорту. Алло, інспекторе! Дуже радий, що ви сьогодні чергуєте. Послухайте, інспекторе! У нас тут великі неприємності. Перше: чи не могли б ви послати в місто свою машину й привезти на аеродром пілота? Дорога кожна секунда. Так, зараз назву прізвище й адресу. Друге: опріч того, що зразу ж після приземлення літака нам треба буде перевезти хворих до лікарні, є ще один клопіт. Літак може розбитися під час посадки. Я не буду зараз вдаватися в подробиці, але ви повинні знати, що коли літак опиниться над аеродромом, за його штурвалом не буде пілота. — Кілька хвилин він слухав, що говорить голос на другому кінці проводу. — Так, так, звісно. Ми оголосили аварійний стан. Міська пожежна команда, певно, приїде з усім своїм причандаллям. І ще не все. Будинкам поблизу аеродрому може загрожувати небезпека. — Знову він слухав кілька секунд. — Радий, що ви самі це запропонували. Я знаю, яка це приємність серед ночі витягати людей з постелі. Але волію не ризикувати. Краще перестрахуватися. В жодному разі не можу гарантувати, що літак щасливо сяде на аеродромі. Може не долетіти, а може перелетіти й сісти просто на вулицю. Якщо взагалі долетить... Нічого не поробиш, доведеться потурбувати людей. Ми спробуємо провести літак не над містом. Що? Ні, ще не знаю. Очевидно, з заходу, на головну доріжку. — Запала пауза. Цього разу значно довша. — Дякую, інспекторе! Цілком розумію й не морочив би вам голову, якби не вважав ситуацію критичною. Буду підтримувати з вами постійний зв'язок. — Диспетчер поклав трубку. Обличчя його було бліде, аж сіре. Він гукнув радистові: 714 на прийомі? — Радист кивнув головою. — Вражень цієї ночі буде аж занадто. — Він вийняв з кишені хустку й витер чоло.

— Начальник портової протипожежної служби вже виїхав, — повідомив заступник диспетчера. — Зараз я розмовляю з командуванням авіаокругу. Вони питають, у чому можуть нам допомогти.

— Ми дамо їм знати, коли буде потреба. Але не думаю. В усякому разі, подякуй їм. — Диспетчер знову почав вивчати карту на стіні, запихаючи в кишеню хустку, й машинально помацав порожню коробку з-під сигарет, а потім сердито жбурнув її на підлогу: — Чи є в кого-небудь сигарети?

— Будь ласка.

Він узяв сигарету й закурив.

До кімнати вбіг захеканий Бердік.

— Трансканада говорить, що їх найкращий пілот — це капітан Трелівен. Вони дзвонять до нього. Здається, він дома. Напевно, спить.

— Поліція може привезти його на аеродром.

— От і гаразд. Цим займеться Трансканада. Я сказав їм, що дорога кожна секунда. Ви знаєте Трелівена?

— Розмовляв кілька разів, — відповів диспетчер. — Симпатичний хлопець. Це щастя, якщо він у місті.

— Скоро довідаємось, — зітхнув Бердік. — Дай боже, щоб був.

— Ви дзвонили своїм «шишкам»?

— Я попросив, щоб мене з'єднали з директором. Матиму веселу розмову, хай йому грець!

— На проводі Сіетл і Калгарі! — крикнув телефоніст. — Питають, чи ми отримали повний текст радіограми від 714.

— Скажи, що отримали, — відповів диспетчер. — Скажи, що хоч ми й будемо безпосередньо розмовляти з літаком, просимо,

щоб вони були на перехваті. На прийомі можуть бути неполадки.

— Слухаю.

Диспетчер узяв зі столу мікрофон. Кивнув головою радистові, і той увімкнув передачу.

— Ванкувер викликає 714, — проказав у мікрофон диспетчер.

За кілька секунд із гучномовця, що висів під стелею, долинув голос Спенсера. Відтоді, як було оголошено тривогу, усі розмови з 714 умикалися на гучномовець.

— Ванкувер? Говорить 714! Я вже думав, що ви про нас забули. Прийом.

— Ванкувер. Говорить диспетчер аеропорту. Організовуємо допомогу. Незабаром викличемо вас. Поки що прошу не чіпати рулів управління, хай лишається все, як є. Зрозуміли? Прийом.

— Говорить 714. — Голос Спенсера звучав нервово. — Я вже казав вам, що не знайомий з машинами цього типу й не маю аніякісінького бажання бавитися з рулями управління. Прийом.

Диспетчер розтулив рота, наче збирався щось відповісти Спенсерові, але передумав і звернувся до свого заступника:

— Скажи їм, щоб давали сюди Трелівена, тільки-но він приїде на аеродром.

— Слухаю. Оце хвилю тому дзвонив черговий стартер. Доповідав, що звільняє всі стартові доріжки від транспорту й цистерн із пальним. Встигне до прибуття 714. Міська пожежна команда їде з усім своїм спорядженням. Мобілізовано всі відділення.

— Чудесно! Коли приїде їхній комендант, нехай зв'яжеться зі мною. Бо коли 714 піде на посадку, по аеродрому не повинні сновигати пожежні машини. Звичайно, якщо 714 буде сідати... цілий...

— Боже правий, якщо вже сюди виїхала міська пожежна команда, то за хвилю нам на голову звалиться преса!.. — втрутився в розмову Бердік. — Ще ніколи на нашій лінії не траплялося нічого подібного. Уявіть собі перші сторінки газет! Милосердний боже! Літак, повний хворих людей — без пілота! Евакуація населення з будинків коло моста. Не кажучи вже про...

— Пресу доручи нашому референтові по пресі, — урвав його диспетчер. — Виклич Говарда. Центральна має його домашній телефон.

Бердік кивнув телефоністові, і той, знайшовши у списку номерів Говардове прізвище, за хвилину вже набирав його номер.

— При такій ситуації важко уникнути преси, Гаррі. Галас буде чималий. Кліфф це якось уладнає. Скажи йому тільки, щоб він тримав їх подалі від нас. Я не хочу, щоб вони морочили нам голову. Тут і без них вистачить клопоту.

— Що за ніч! — зітхнув Бердік, нетерпляче дмухаючи в телефонну трубку. — А де доктор Девідсон? — запитав він телефоніста.

— Поїхав до хворого. Ніхто не знає куди. Але незабаром має повернутися. Я залишив йому вдома записку.

— Сто чортів! Саме сьогодні його мусили викликати! Якщо він не з'явиться протягом десяти хвилин — дзвони в лікарню. Може, той лікар на літаку потребує допомоги. Ну, відгукнись нарешті, — Бердік люто дмухнув у телефонну трубку. — Прокинься, Кліффе! Як можна так міцно спати!

А в цей час у передмісті Ванкувера ще один телефон порушив нічну тишу настирливим дзеленчанням. Гладенька жіноча рука висунулась з-під ковдри, намить завмерла на подушці й знов ворухнулась. Рука шукала потемки вмикач нічної лампи. Знайшла. Гарна жінка з рудуватим волоссям, у білій вишитій нічній сорочці, заплющила очі від раптового світла й вислизнула з-під ковдри. Вона нехотя сягнула по трубку й сонно притулила її до вуха. Примруженими очима глянула на будильник, що стояв на столику, й озвалась:

— Слухаю.

— Місіс Трелівен?

— Так. Хто говорить?

— Мені потрібен ваш чоловік.

— Його немає вдома.

— Немає вдома? А де ж він? У мене до нього дуже пильна справа!

Вона зручніше сперлася на подушки, намагаючись зібратися з думками. Якусь мить їй здавалося, що це сон.

— Алло, алло! Місіс Трелівен? Ми вже дзвонимо кілька хвилин...

— Я прийняла снотворне, — відповіла жінка. — А хто це говорить у такий пізній час?

— Даруйте, що турбую вас, але справа надзвичайно важлива. Нам треба негайно зв'язатися з капітаном Трелівеном. Говорять з бюро Трансканадської лінії.

— А-а! — Жінка тільки тепер прокинулась. — Він зараз у матері. Батько дуже захворів, і він з матір'ю чергує біля нього.

— Це тут, у місті?

— Так, недалеко. — Вона назвала номер телефону.

— Дякуємо, зараз туди подзвонимо.

— А що сталося? — запитала жінка.

— Вибачте, будь ласка, але в мене немає часу пояснювати. Ще раз дякую. До побачення.

Жінка поклала трубку. Дружина старшого пілота, вона вже звикла до несподіваних нічних телефонних дзвінків, але ніяк не могла змиритися з ними. Невже Пол єдиний пілот, якого можна піднімати з постелі, ко-

ли десь щось трапляється? Певно, знову хочуть послати в незапланований рейс. Ну що ж, мабуть, він заскочить додому переодягтися і взяти необхідне в дорогу. Треба приготувати термос з гарячою кавою і бутерброди. Вона ще встигне. Жінка накинула халат і, напівсонна, почовгала до кухні.

А за дві милі від свого дому Пол Трелівен куняв на канапці в материній кімнаті. Півгодини тому мати йому сказала, що тепер вона сама посидить коло хворого чоловіка, а він хай відпочине. Ввечері був лікар і заспокоїв її: криза пневмонії, небезпечної в похилому віці, минула, і тепер хворому потрібен тільки добрий догляд. Трелівен був вдячний матері, бо почував себе вкрай стомленим. 36 годин тому він повернувся з рейсу до Токіо, по дорозі завіз до Оттави парламентську місію й досі не відпочивав через тяжкий стан батька.

Прокинувся він від того, що хтось сильно смикав його за руку. Підвів голову й побачив над собою материне обличчя.

— Добре, мамо, зараз іду. Ти йди лягай.

— Ні, синку, я буджу тебе не для цього. Батько спить, як немовля. Дзвонять з аеропорту. Я сказала їм, що ти змучений і мусиш відпочити, але вони наполягають. Це неподобство! Наче не можуть зачекати до ранку!

— Добре, зараз іду до телефону.

Лягаючи спати, Пол зняв тільки куртку й черевики і розв'язав краватку. Телефон був у холі, й Пол підійшов до нього в шкарпетках.

— Трелівен слухає, — сказав він у трубку.

— Слава богу! Поле, говорить Джім Брайєнт. Я вже був зовсім впав у відчай! Ти дуже потрібен нам! Можеш негайно приїхати в аеропорт?

— Що трапилось?

— Паскудна історія! Літак Лінії нерегулярного транспорту, стара посудина «Емпрес С VI», одна з отих відремонтованих машин, зараз летить з Вінніпега. На борту близько шістдесяти пасажирів. Деякі тяжко хворі. Отруєння. Обидва пілоти теж.

— Що? Обидва пілоти?!

— Так. Оголошено аварійний стан. За штурвалом сидить тип, який не літав багато років. На щастя, літак веде автопілот. У них тут немає жодного льотчика. Просять, щоб ми допомогли. Тому ми хочемо, щоб ти приїхав на аеродром і посадив машину.

— Ти збожеволів! Як же я це зроблю?— Трелівен глянув на ручний годинник. — О котрій вони мають сідати?

— П'ять нуль п'ять за нашим часом.

— Лишилося менш ніж дві години. Треба негайно їхати. Слухай, я зараз у південній частині міста...

— Давай адресу! — Трелівен назвав вулицю і номер будинку. — Поліційна машина за кілька хвилин буде в тебе. Коли приїдеш на аеродром, мчи до кімнати контролю руху.

— Гаразд, я одягаюсь.

— Бажаю успіху, Поле!

Трелівен кинув трубку і повернувся до кімнати. Взув черевики, мати подала йому куртку.

— Що сталося, синку? — схвильовано запитала вона.

— Неприємності. Серйозні неприємності. Боюсь, що ситуація дуже складна. Зараз сюди приїде поліція.

— Поліція?

— Спокійно, мамо. Вони тільки відвезуть мене на аеродром. — Обняв її. — Нема чого хвилюватися. Потрібна моя допомога. Погано, що мушу лишити тебе саму. — Він узяв тютюн і люльку, сховав у кишеню. — Стривай, а звідки вони довідались, що я тут?

— Не знаю... Мабуть, дзвонили до Далсі...

— А-а-а, так, напевно. Подзвони їй, мамо, і скажи, що все гаразд.

— Зараз, але що там сталося, Поле?

— На літаку, що летить до Ванкувера, захворів пілот. Вони хочуть, щоб я по радіо посадив машину на аеродромі. Якщо вдасться.

Мати не зрозуміла.

— Що це значить — «посадив по радіо?» Якщо пілот хворий, то хто ж здійснить посадку?

— Я, мамо. З аеродрому. В кожному разі спробую.

— Не розумію.

«Я теж не дуже розумію», — думав Трелівен, вже сидячи у поліційній машині, що на максимальній швидкості мчала вулицею. Нічну тишу краяло виття сирени, обабіч миготіли ліхтарі.

— У вас, здається, буде весела ніч на аеродромі! — буркнув через плече сержант поліції, що сидів поруч з шофером.

— Схоже на те, — промовив Трелівен. — Ви не знаєте подробиць?

— Я взагалі не знаю, про що йдеться, — сержант сплюнув у вікно. — Знаю тільки, що всі наші машини мобілізовано на аеродром. Будемо евакуювати людей з будинків, що коло мосту. Ми теж їхали туди, але нас по радіо завернули і наказали взяти вас. Мабуть, якась веселенька історія, га?

— Знаєте, що я думаю? — втрутився шофер. — Думаю, що якийсь реактивний літак з атомними бомбами на борту збився з курсу, і оце його там чекають.

— Зроби мені приємність, — сказав сер-

жант, — і заткни пельку. Коміксів начитався.

Трелівен подумав, що ніколи в житті він не діставався так швидко з дому на аеродром. За кілька секунд вони вже були в Марполі, а ще за хвилину на Лулу-Айленд. Звернули праворуч, позаду залишилися другий міст і гирло річки. На Сі-Айленд попід будинками стояли поліційні автомашини, а полісмени будили людей, щось говорили здивованим і враженим мешканцям. Ось уже останній відрізок асфальтованої дороги, що вела просто до аеродрому. Незабаром вони побачили вогні повітряного порту. Перед аеродромом шофер різко загальмував. Покришки жалібно застогнали. З-за будинку навстріч їм виїхала пожежна машина і повільно завернула на площу. Сержант смачно вилаявся.

Трелівен вискочив з машини перед головним входом і, перш ніж змовкла сирена поліційної машини, вже мчав сходами угору, відіпхнувши швейцара, що намагався його затримати. Незважаючи на міцну будову, він рухався навдивовижу спритно. Так, стрункa міцна постать, довгі ноги, біляве волосся і суворе, але приємне обличчя — все це вабило погляди багатьох жінок. Трелівен мав репутацію суворого командира, і член його команди, завинивши в чомусь, знічувався під холодним поглядом ясних очей капітана.

Він вбіг до кімнати контролю руху саме тоді, коли Бердік розмовляв по телефону дуже поштивим, але нервовим голосом.

— Ні, пане директоре, він не має диплома. Літав під час війни тільки на одномоторних літаках. Відтоді не літав... Я питав їх про це. Лікар на борту каже...

Головний диспетчер підійшов до Трелівена і привітався.

— Дуже радий, що ви приїхали. Ну, просто камінь з душі...

Трелівен кивнув на Бердіка.

— Це він розповідає про того у літаку?

— Так, розмовляє із своїм головним у Монреалі. Його шеф, здається, не в захваті від усього цього. Я — теж. Але чим той може зарадити? Кінчай уже, Гаррі!

— Але ж ми нічого більше не можемо зробити! — Бердік скривився і витер піт. — Ми повинні посадити його. У місті є пілот Трансканадської лінії, капітан Трелівен. Хвилину тому він приїхав сюди на аеродром... Спробуємо зробити посадку по радіо... Зробимо все, що можна, пане директоре... Знаю, що це великий ризик, але ви можете запропонувати щось інше?

Трелівен узяв у чергового радіозведення 714. Уважно переглянув їх. Потім попрохав:

— Метео! — Йому дали останні зведення погоди. За хвилину відклав папери, похмуро глянув на диспетчера і, витягши з кишені люльку, заходився її набивати.

Бердік усе ще розмовляв по телефону.

— Я думав про це, пане директоре! Говард візьме на себе пресу. На щастя, їх ще тут немає. Так, так, на всіх рейсах з Вінніпега заборонено подавати їжу. Більше ми нічого не знаємо. Я подзвонив вам одразу ж, як тільки...

— Ну, що ви скажете? — спитав Трелівена диспетчер.

Пілот мовчки здвигнув плечима і знову взяв радіограми. Його чоло вкрилося зморшками, коли, посмоктуючи згаслу люльку, він перебіг очима зведення. Притримуючи ногою двері, до кімнати увійшов молодий служник. На таці, яку він приніс, стояли паперові кухлики з кавою. Одного кухлика хлопець подав диспетчерові, другого поставив перед Трелівеном. Капітан навіть не помітив цього.

— Час приземлення 05.05... — роздратовано говорив Бердік. — У мене зараз безліч роботи, пане директоре... Я ще подзвоню... Так, подзвоню, коли матимемо щось нове... моє шанування, пане директоре. — Він поклав трубку і полегшено зітхнув. Звертаючись до Трелівена, сказав: — Щиро дякую, капітане, що ви приїхали. Ви вже все знаєте?

Трелівен потрусив пакою радіограм.

— Це все? Чи є щось іще?

— Це все. Якби ви могли поговорити з тим хлопцем у літаку... Його треба приземлити... Але спершу він мусить освоїти штурвал, прилади... Потім йому треба пояснити, що саме він мусить робити перед посадкою, спрямувати його на стартову доріжку, ну і... о боже! і посадити його на ту доріжку... Ви можете це зробити?

— Я не чудотворець, — відказав Трелівен, — і єдине, що я можу сказати, що шанси у людини, яка під час війни водила одномоторні літаки, у цьому випадку... гм... мізерні. Це ж чотиримоторний літак!

— Ми все це знаємо! — вибухнув Бердік. — Ви ж чули, що я казав Барнардові. А може, у вас є інша пропозиція?

— Ні, — відповів Трелівен. — Іншого виходу немає. Я тільки хочу, щоб ви здавали собі справу, що ми робимо.

— Капітане! — злісно вигукнув Бердік. — Летить машина, у якій повнісінько людей. Дехто з них вмирає, у тому числі пілоти.

— Сховайте свої нерви в кишеню, — сухо промовив Трелівен. — Криком тут не зарадиш... — Ще раз глянув на радіограми, потім на карту. — Один шанс на тисячу. Я хочу, щоб усі це добре розуміли.

— Порядок, капітане! — відгукнувся дис-

петчер. — Ви маєте право, навіть повинні підкреслити ризик. Ми йдемо на це.

— Адже ж іншого виходу немає, — сказав Бердік.

— Отже, домовились, — промовив Трелівен. — Починаємо. — Він підійшов до радиста. — Чи можу я безпосередньо розмовляти з 714?

— Так, капітане. Будь-коли. Прийом нормальний.

— Давай!

Радист увімкнув передавач.

— Рейс 714! Говорить Ванкувер. Чуєте мене? Прийом.

— Я тут, Ванкувер, — озвався Спенсер.— Чуємо вас добре. Прийом.

Радист передав мікрофон капітанові.

Тримаючи в руці мікрофон, шнур якого тягнувся по підлозі, Трелівен ступив кілька кроків назад. Розставив ноги, глянув на чоловіків, що оточили його, і, втупивши очі над картою на стіні, почав говорити. Голос його звучав спокійно; капітан говорив повільно, намагаючись вселити Спенсерові впевненість, котрої сам не відчував. Усі в кімнаті зітхнули з полегкістю, ніби авторитет капітана зняв з них, хоч тимчасово, гнітючу відповідальність.

— Алло, рейс 714! Говорить Ванкувер. Мене звуть Пол Трелівен, я капітан Трансканадської повітряної лінії. Маю допомогти вам приземлитися. Гадаю, ви зробите це без особливого клопоту. З того, що мені розповіли, я знаю, що розмовляю зараз із Джорджем Спенсером. Я хотів би знати, Джордже, трохи більше про твій досвід авіатора...

Округле чесне обличчя Бердіка, що стояв за спиною Трелівена, нервово сіпалося.

Розділ сьомий

03.25 — 04.20

Спенсер мимоволі глянув на дівчину, що сиділа поруч. В зеленкуватому світлі кабіни її очі гарячково блищали. Сиділа і дивилась на Спенсера. Він одвернувся, напружено прислухаючись до голосу із землі.

Трелівен говорив:

— Наприклад, скільки маєш на рахунку льотних годин? З твого повідомлення знаю, що ти літав виключно на одномоторних винищувачах. Чи знаєш хоч трохи багатомоторні? Прийом.

Спенсерові так пересохло горло, що важко було говорити. Він проковтнув слину.

— Алло, Ванкувер! Тут 714. Добре, що ви з нами, капітане! Але не треба дурити одне одного. Ми обидва добре розуміємо ситуацію. Мій досвід обмежується тільки одномоторними машинами «Спітфайєр» і «Мустанг». Льотних годин близько тисячі. Але це було десять років тому. Відтоді я не торкався штурвала. Прийом.

— Ти не турбуйся про це, Джордже! Літати — це так само, як їздити на велосипеді — ніколи не забувається. Чекай на прийомі.

Трелівен виключив мікрофон і глянув на карту, котру тримав перед його очима керівник польотів.

— Спробуйте спрямувати його на цей курс. Військова авіація надала нам радіопеленг. Він нервує? — спитав диспетчер.

— А хто б на його місці не нервував? — Трелівен насупив брови. — Ми повинні вселити в нього впевненість у собі. Інакше кінець. Що б не сталося, він не має права втрачати самовладання. Тихше трошки, — звернувся він до телефоніста, що говорив по телефону. — Спенсер мусить добре чути мене, інакше він може розгубитися. — Він включив мікрофон. — 714, говорить Трелівен. Летиш на автопілоті, Джордже? Прийом.

— Так, капітане.

— Гаразд. За хвилину вимкни автопілота і берися за штурвал. Коли сам поведеш машину, спробуй трохи змінити курс. Однак, перше ніж розблокуєш рулі, вислухай мене уважно: спочатку рулі здадуться тобі дуже важкими порівняно з рулями винищувача. Хай це тебе не хвилює. Це нормально. Машина важить не одну тонну, отже, будь обережний, не повертай її надто різко. Весь час слідкуй за швидкістю польоту. Пам'ятай, швидкість нізащо не повинна падати нижче ста двадцяти вузлів при піднятих шасі і закрилках, інакше машина впаде. Повторюю: пам'ятай, що мінімальна швидкість — сто двадцять вузлів. І ще одно: чи є там хтось, хто міг би взяти на себе радіо, щоб не відволікати твоєї уваги від пілотування. Прийом.

— Так, Ванкувер. Тут є стюардеса. Відтині вона буде розмовляти з землею. Говори, Дженет!

— Алло, Ванкувер. Говорить стюардеса Дженет Бенсон. Прийом.

— А, це ти, Дженет? — сказав Трелівен. Він упізнав її голос. — Будеш переказувати все, що говоритиме Джордж. Ти теж не спускай очей з покажчика швидкості. Пам'ятай, що літак тримається в повітрі тільки тому, що пробивається крізь повітря з певною швидкістю. Якщо ця швидкість набагато зменшиться — літак упаде. Коли стрілка показуватиме менше ста двадцяти, негайно

повідомляй Джорджа. Ти зрозуміла, Дженет? Прийом.

— Так, капітане, зрозуміла. Прийом.

— Вертаюсь до тебе, Джордже! Твої рухи повинні бути нехапливі, м'які. А зараз вимкни автопілота. На штурвалі знайди важіль розблокування. Тепер будеш вести літак ти. Летіти треба горизонтально, просто вперед. Слідкуй за стрілкою зміни висоти. А ти, Дженет, — за швидкістю. Пам'ятайте про сто двадцять вузлів. Пильнуйте, щоб швидкість була трохи більша. Ну, гаразд, починаємо!

Спенсер правицею стиснув важіль, щоб вимкнути автопілота. Обличчя його було напружене, але спокійне. Міцно вперся ногами, лівою рукою обережно взявся за штурвал.

— Скажи йому, що вимикаю автопілота, — сказав до Дженет. Вона виконала наказ. Його рука на важелі злегка тремтіла. Потім він рішуче потягнув важіль. Машина трохи нахилилася на правий бік, але він легко вирівняв її. Велетень слухався! Вібрація штурвала пройняла всю його істоту, ніби електричний струм пройшов крізь нього.

— Скажи йому, що все гаразд, — буркнув він. Нерви його були напружені до краю.

— Говорить 714. Летимо просто вперед тим самим курсом і на тій самій висоті... — почув Трелівен спокійний голос Дженет.

— Чудово, Джордже! Коли звикнеш до рулів, зробимо кілька віражів, не більш як на два, три градуси. Ти бачиш прилад поворотів? Майже перед тобою, біля лампочки на дошці приладів. Прийом.

Трелівен заплющив очі, щоб краще уявити собі розміщення всіх приладів у літаку. Потім обернувся до заступника диспетчера.

— У мене буде багато роботи із Спенсером, але водночас нам треба зайнятися розрахунками і планом приземлення. Викличте керівника радарної станції. Хочу з ним порадитися.

Дуже обережно Спенсер натиснув лівою ногою на педаль. Мабуть, минули століття, перш ніж машина зреагувала на його рух і стрілка на приладі поворотів ворухнулася. Задоволений, він спробував повернути літак у протилежний бік. Цього разу реакція машини була тривожна. Глянув на покажчик швидкості: сто сімдесят вузлів. Він швидко вирівняв машину, але зітхнув легше тільки тоді, коли швидкість зросла до двохсот десяти. Треба діяти дуже обережно, поки він краще опанує взаємозв'язок дій і часу, в якім машина реагує. Це було очевидно. Він знову натиснув праву педаль, перебороюючи слабкий опір, і відчув, що машина поволі повертає. Тепер він вирівняв літак перед тим, як повернути в другий бік, щоб не втрачати швидкість.

Дженет на хвилинку відірвала погляд від контрольного щита.

— Ну, як справи?

Спенсер силувано посміхнувся. В голові майнула думка, що нинішня ситуація трохи нагадує військові навчання, тільки тоді не йшлося про життя шістдесятьох чоловік, і доля літака не залежала від одного його хибного руху, бо інструктор сидів за кілька метрів од нього.

— Скажи йому, що веду машину сам і що виконав кілька поворотів, кожного разу повертаючись на курс.

Дженет передала повідомлення.

— Мені треба було самому спитати про це... — почули вони голос Трелівена. — Яка там у вас погода?

— На нашій висоті безхмарно, — відповіла Дженет. — Але нижче хмари.

— Так. Передавайте час від часу дані про погоду. А тепер, Джордже, наступна лекція. Кожної хвилини можеш потрапити у хмару або у ціле збіговище хмар. Будь до цього готовий. Ну, як самопочуття?

Спенсер глянув на Дженет.

— Скажи йому, що рулі тугі, як чорт, — проказав крізь зціплені зуби.

— Алло, Ванкувер, пілот каже, що рулі тугі, як чорт, — слухняно повторила вона.

Напруження в кімнаті контролю на хвилину спало і люди, що сиділи навколо радіопередавача, обмінялися посмішками.

— Це абсолютно нормально, Джордже, — відповів Трелівен, — ти ж літав тільки на невеликих літаках. Коли почнеш змінювати курс, висоту і так далі, опір буде ще сильніший. Але ти швидко звикнеш!..

Втрутився заступник:

— Прийшов начальник радарної установки.

— Хай почекає, — сказав Трелівен. — Я поговорю з ним, коли матиму вільну хвилину.

— Гаразд.

— Алло, Джордже! — гукнув Трелівен.— Не роби різких поворотів, до яких ти звик на винищувачі. Бо зіб'єшся з курсу і тоді матимеш клопіт. Зрозумів? Прийом.

— Так, Ванкувер, зрозумів. Прийом.

— Тепер слухай, я хочу, щоб ти трохи повправлявся у збільшенні і зменшенні швидкості. Передусім постав газ на швидкість сто шістдесят, не змінюючи висоти й курсу. Але зважай на швидкість! Десь трохи більше ста двадцяти. Важіль компенсатора напрямку — коло твоєї правої ноги, а компенсатор закрилків поряд. Зрозумів? Прийом.

Спенсер помацав правою рукою біля себе, лівою утримуючи машину на курсі.

— Гаразд, скажи йому, що зменшую швидкість.

— Ванкувер, робимо те, що ви наказали. Прийом.

Час минав. Машина летіла повільніше. На швидкості 160, Джордж урівноважив рулі і жестом показав Дженет, що виконав розпорядження Трелівена.

— Сімсот чотирнадцятий викликає Ванкувер. Швидкість сто шістдесят. Прийом.

З хвилину Трелівен не відповідав, бо саме стягав з себе куртку.

— Добре, Джордже! Зараз будемо змінювати висоту. Поводься з приладами делікатно. І слідкуй за швидкістю. Миль сто шістдесят — це буде нормально. Намагайся добре відчувати рулі. Прийом. — Відклав мікрофон. — Де начальник радарної установки?

— Я тут!

— Який радіус дії вашої установки?

— Близько ста шістдесяти миль, капітане.

— Зараз це ні до чого. Ну що ж... — він мовби міркував уголос. — Не можна відразу мати все. Гадаю, що він летить приблизно на захід. При першій можливості підправимо.

— Вірно, — буркнув Бердік, простягаючи йому сигарету. Трелівен відмовився.

— Якщо він летить правильно, — протягнув Трелівен, дивлячись на стінну карту, — то відхилення від курсу не більше десяти миль. Підправимо його, як тільки побачимо на нашому радарі. Придався пеленг військової авіації.

— А ми не могли б вести його на радіокомпасі?

— Ні, у нього голова й без того, мабуть, аж гуде. Вести його по радіокомпасу, це значить наказати йому гратися з частотою коливань та іншими штуками. Ні, хай краще трохи збочить з курсу.

— Маєте рацію, — згодився Бердік.

— Діятимемо таким чином, — звернувся Трелівен до начальника радарної установки. — Переказувати курс буду я. Він уже звик до мого голосу.

— Слухаю, капітане.

— А ви, як тільки щось побачите на своєму екрані, зразу ж сповіщайте мене, і я всі дані перекажу йому. Ми можемо мати постійний зв'язок?

— Я спробую. А що буде, коли він наблизиться до аеродрому? — спитав начальник радару.

— Буде те саме. Тільки-но побачимо його на екрані, перейдемо звідси на башту, виберемо стартову доріжку і сплануємо наближення.

— Слухаю.

Трелівен узяв мікрофон, але його зупинив погляд диспетчера, який саме відкладав телефонну трубку.

— Приїхав лікар Девідсон, — сказав диспетчер.

— Що він каже?

— Ми його про все поінформували, і він цілком погодився з діагнозом лікаря в літаку. Може, викликати його сюди, щоб він поговорив з тим лікарем?

— Ні, містере Грімселл! Найважливіше зараз, це вести машину. Якщо вони потребуватимуть допомоги, то самі скажуть про це. Тоді викличемо лікаря Девідсона. А зараз я не хочу відривати Спенсера від його головного завдання. Але Девідсон нехай чекає. Може, знадобиться. — Трелівен заговорив у мікрофон. — Алло, Спенсер! Не забувай, що між порухом штурвала і реакцією машини минає якийсь час. Зрозумів? Прийом.

Хвилина мовчання, потім відізвалася Дженет:

— Ванкувер, пілот зрозумів. Прийом.

Спенсер подумав, що капітан, мабуть, читає його думки. За хвилину перед цим він поволі відвів штурвал від себе, потім повернувся до попереднього положення, але не відчув жодної зміни в льоті. Тепер спробував далі відіпхнути штурвал. Спочатку ніс машини нахилився ледве помітно, а потім так різко, що Спенсер скам'янів. Машина ринула вниз. Стрілка покажчика швидкості стрибала: 180... 200... 220... Спенсер тяг штурвал на себе, змагався з ним, напружуючи всі сили. Дошка приладів раптом наче ожила. Стрілка варіометра повзла вниз, аж поки не зупинилася на останній позначці, маленький літак на екрані штучного горизонту висів, небезпечно нахилившись, наганяючи жах на Спенсера. На табло висотоміра та сама картина.

— Ах ти чорт! Ну давай, давай! — Спенсер підганяв рулі, котрі нарешті подолали інертність машини. Всі стрілки висотоміра почали рухатися в протилежному напрямку, щоправда нестерпно повільно. Літак набирав висоту.

— Вискочили! — видихнув Спенсер до Дженет і глянув на покажчик швидкості: 160, 150, 140. Вони знову лягли на курс. Спенсер вирівняв швидкість.

— Ну й ну! Оце була штука! — бурмотів він.

Дженет теж стежила за швидкістю.

— Сто шістдесят. Тепер усе гаразд. — Двері до кабіни відчинилися і увійшов лікар Бейрд.

— Що тут діється?

Спенсер, не відриваючи очей від приладів, голосно відповів:

— Пробачте, док. Просто я вправляюся в пілотуванні.

— Гаразд, але роби це обережніше, бо маю й без того досить клопоту з хворими. Навіщо мені ще поламані кінцівки. Ну, і як, щось виходить?

— Ну звичайно, — і Спенсер провів язиком по сухих губах. Двері зачинилися, а з ефіру долинув голос:

— Алло, Джордже! Чи все гаразд? Прийом.

— Усе гаразд, Ванкувер, — відповіла Дженет.

— Чудесно! Який курс?

Спенсер напружено вдивлявся в бусоль.

— Скажи йому, що курс магнітний і надалі двісті дев'яносто і що ми весь час йдемо цим курсом. — Вона виконала наказ.

— Добре, Джордже! Не змінюй курсу, хоч, може, ти трохи й відхилився від потрібного напрямку, пізніше ми скажемо, як вийти на нього. Тепер мусиш познайомитися з реакцією машини на менших швидкостях, коли шасі і закрилки випущені. Але нічого не роби, поки як слід не зрозумієш завдання. Ясно? Прийом.

Спенсер ствердно хитнув головою. Дженет попрохала Трелівена говорити далі.

— Алло, 714! Перш за все треба трохи зменшити газ. Небагато. Швидкість сто шістдесят. Потім вирівняй льот. Скажеш мені, коли будеш готовий. Прийом.

Спенсер випростався і гукнув до Дженет:

— Вважай на швидкість. Під час приземлення будеш весь час повідомляти, яка швидкість, а тому слід уже зараз потренуватися.

— 190... 200... 190... Пробачте, він сказав 160!

— Знаю, знаю. Зменшую газ. — Спенсер відтягнув важіль трохи назад.

— Скільки тепер, Дженет? Яка швидкість?

— 190, 180, 170, 165, 155, 150... Це дуже мало!

— Знаю, знаю, називай швидкість!

Ледве торкаючись важеля, він регулював його положення, поки встановив так, як вимагалось. Погляд Дженет був прикутий до стрілки, що рухалась на табло.

— 150, 150, 155, 160... Стоїть на 160!

Спенсер з полегкістю зітхнув.

— Ф-фу! Ну, маємо те, що потрібно. Перекажи їм.

— Алло, Ванкувер, швидкість сто шістдесят. Прийом.

Трелівен чекав нетерпляче, наче вважав, що вони впораються з цим швидше.

— Добре, 714. Тепер, Джордже, випусти закрилки на 15 градусів. Слідкуй, щоб не більше. Важіль закрилків біля основи штурвала, його легко знайти. Щоб опустити на п'ятнадцять градусів, треба пересунути важіль на два зубці. Прилад, що показує положення закрилків, міститься посередині головного щита. Знайшов? Прийом.

Спенсер знайшов важіль.

— Скажи йому, що знайшов, — попросив він Дженет, — але буде краще, якщо ти сама його пересунеш. Гаразд?

Вона передала по радіо його слова і поклала руку на важіль.

— Алло, 714! Коли я вам скажу, переведете важіль аж донизу. А коли стрілка зупиниться на п'ятнадцяти, встановите важіль на другому зубці. Треба пильно слідкувати, щоб не прогавити слушний момент. Ясно? Прийом.

— Ми готові, Ванкувер, — відповіла Дженет.

— Ну, то давай!

Дженет уже хотіла потягти важіль, та раптом перелякано закричала:

— Швидкість! Знизилася до ста двадцяти п'яти!

— Боже правий! — Спенсер відштовхнув од себе штурвал і загорлав: — Не руш закрилків! Не руш закрилків!

Машина ринула вниз. Шлунок наче підскочив їм до горла. Дженет стукнулася головою об дошку приладів, але не переставала оголошувати швидкість:

— 135, 140, 150, 160, 170, 175... Ви не можете повернутися до 160?

— Зараз спробую!.. — Він нарешті вирівняв літак. — Швидкість сто шістдесят. — Квапливо витер рукавом піт з чола. — Маємо сто шістдесят, га?

— Так.

— Слава богу! — Спенсер відкинувся в кріслі. — Відпочинемо хвилинку, добре? — Вимучено посміхнувся. — Сама бачиш, який з мене пілот. Мусив знати, що таке станеться.

— Ні, ні, це я винна, я мусила пильно слідкувати за швидкістю. — Глибоко вдихнула повітря, щоб заспокоїти серце. — Ви чудово все робите. — Її голос злегка тремтів.

Спенсер тепло глянув на неї.

— Але я попереджав вас усіх про це, попереджав. Ну, гаразд, починаємо.

— Алло, Джордже! — заскрипів у навушниках Трелівенів голос. — Ви вже випустили закрилки? Прийом.

— Зараз будемо це робити, капітане, — відповіла Дженет.

— Почекайте! Я забув вам сказати, що коли будете їх випускати, машина втратить швидкість. Треба її збільшити до ста сорока. Прийом.

— А хай йому!.. — скрикнув Спенсер. — Дуже мило з їх боку, що згадали зараз, а не за півгодини...

— Їм можна вибачити. Ви уявляєте, що зараз робиться на аеродромі? — сказала

714

TELEPHONE

Дженет. О, вона добре знала, які сцени часом розігруються в кімнаті контролю руху. — Дякуємо за увагу, капітане, — промовила в мікрофон. — Починаємо. Прийом. — На знак Спенсера відтягнула важіль якнайнижче. Спенсер втупив очі в прилади.

— Добре, тепер тягни назад і закріпи на другому зубці.

Дуже обережно він збільшував швидкість, поки стрілка не зупинилася на 140.

— Зроблено. Скажи йому, Дженет.

— Алло, Ванкувер. Ми випустили закрилки на п'ятнадцять градусів, швидкість сто сорок вузлів.

— 714, ви летите горизонтально?

Спенсер кивнув головою.

— Так. Скажи йому. У кожному разі, більш-менш горизонтально.

— Алло, Ванкувер. Більш-менш.

— Добре, 714. Тепер треба випустити шасі. Тільки тоді ти відчуватимеш літак, як під час приземлення. Намагайся не втратити висоту і швидкість. Коли будеш готовий... перевір усе, щоб справді бути готовим... висувай шасі. Швидкість може знизитися до ста двадцяти. Мабуть, треба буде додати газу, щоб при такому опорі не втратити швидкість. Запитуй, якщо чогось не зрозумів. Прийом.

— Спитай його, як бути з пропелером і сумішшю.

Вислухавши запитання, Трелівен обернувся до Бердіка:

— Хлопець усе-таки мізкує! Це вже непогано, — а в мікрофон кинув: — Поки що не думай про це. Зосередь усю свою увагу на постійній швидкості при випущених шасі і закрилках. Потім я поясню, що треба робити під час посадки. Прийом.

— Скажи йому, що все ясно, — мовив Спенсер. — Зараз випустимо шасі. — Він глянув на важіль унизу. Подумав, що буде доцільніше не кидати рулів. — Слухай, Дженет, краще ти пересунь важіль. І оголошуй швидкість, коли я випускатиму шасі.

Дженет виконала його розпорядження. І зразу ж швидкість різко зменшилась, наче почали діяти якісь гальма. Їх наче штовхнуло з крісел.

— 130, 125, 120, 115... дуже мало!

— Називай цифри!

— 115, 120, 120... Стоїть на 120.

Вони почули стурбований голос Трелівена:

— Все в порядку? Джордже, шасі вже випущено?

— Так, Ванкувер, випущено.

— Коли на табло засвітяться три зелені лампочки, це означатиме, що шасі закріплено у випущеній позиції. Глянь на манометр. Стрілка повинна стояти на зеленому полі. Прийом.

— Лампочки засвітилися? — спитав Спенсер. Дженет знайшла їх і ствердно кивнула. — Ну, то скажи йому.

— Все гаразд, Ванкувер.

— І ще скажи, що рулі і досі тугі, як чорти.

— Алло, Ванкувер, пілот каже, що рулі тугі, як чорти.

— Хай це його не турбує. А тепер до кінця випустимо закрилки, добре? І тоді все буде так, як під час приземлення. Тепер слухай уважно! Висунь до кінця закрилки, швидкість сто десять вузлів, відрегулюй дросель, щоб утримувати сталу висоту. Потім я тобі скажу, як підняти шасі і закрилки при тій самій швидкості і висоті. Прийом.

— Ви сказали сто десять вузлів, сер? — з тривогою запитала Дженет.

— Я сказав сто десять. Усе правильно, Дженет. Виконуйте точно, що я кажу, і все буде гаразд. Усе зрозуміло, Дженет? Прийом.

— Скажи йому, що зараз випускатимемо закрилки.

Дженет натиснула на важіль. Швидкість почала зменшуватись.

— 120, 115, 115, 110, 110!..

Спенсер озвався голосом людини, що несе величезний тягар.

— Гаразд, Дженет, скажи йому, що випустив, але страшенно туго йде.

— Алло, Ванкувер. Закрилки випустили, швидкість сто десять. Містер Спенсер каже, що йде страшенно туго.

— Чудово, Джордже! Ми ще зробимо з тебе пілота пасажирських літаків! Тепер повернемося до попереднього стану. А потім пройдемо все спочатку з додатками: суміш, пропелер і таке інше. Добре? Прийом.

— Ще раз усе спочатку! — жахнувся Спенсер. — Не знаю, чи стане мені сил. Ну що ж, Дженет, скажи йому, що ми готові.

— Алло, Ванкувер, ми готові.

— Прекрасно, 714. Виконуйте все у зворотному порядку. Встанови закрилки на п'ятнадцять градусів, як раніше, швидкість сто двадцять. Трохи скинь газ, щоб утримати цю швидкість. Починайте.

Нахилившись, Дженет стисла важіль і потягла. Але важіль не піддавався. Вона нахилилася ще нижче і потягла ще.

— Що сталося? — спитав Спенсер.

— Заклинився! Не зрушу!

— Не може заклинитися. Тягни!

— Мабуть, не подужаю. Не йде!

— Чекай, я спробую. — Спенсер зняв одну руку із штурвала і без особливого зусилля відтягнув важіль. — Бачиш, просто треба відчувати... Тепер хвилинку відпочинь.

— Поглянь, — враз скрикнула вона. — Швидкість!

Стрілка швидкості стояла на 90... 75...

Спенсер зрозумів, що їм загрожує штопор. «Спокійно, спокійно! — наказував він собі. — І думай, думай! Штопор — це кінець. На який бік хилиться машина? Ліворуч. Пригадай, чого тебе навчали у льотній школі. Руль висоти на себе, руль напрямку праворуч! Так. Дивись на прилади! Може, вони зіпсувалися, адже я відчуваю, що ми обертаємося. Ні! Вір приладам. Мусиш їм довіряти. Приготуйся вирівняти літак. Так, добре, вперед, старенька! Ну, давай, давай!»

— Гори! — вигукнула Дженет. — Я бачу землю!..

«Спокійно, спокійно, повертай рулі, поволі набирай швидкість! Виходимо з ковзання, виходимо! Боже, ми таки вискочили з цієї халепи!»

— 105, 110, 115, — проказувала Дженет придушеним голосом. — Зовсім темно, ми що, в тумані?

— Піднімай шасі!

— Гори, ми мусимо...

— Я сказав, піднімай шасі!

З тріском відчинилися двері пасажирської кабіни. Почулися голоси наполоханих пасажирів.

— Що вони роблять! — істерично кричала якась жінка.

— Що тут сталося? Я подивлюсь. Я мушу дізнатися, що тут сталося!

— Прошу повернутися на свої місця! — Вони впізнали голос Бейрда.

— Прошу пропустити мене!

У відчинених дверях став якийсь чоловік. Хтось шарпнув його, він заточився, як п'яний, і вхопився за ящик з кабелем. Безтямно втупив очі Спенсерові в потилицю, перевів погляд на нерухомі тіла пілотів на підлозі. Чоловік позадкував, наче побачив чорта, вискочив з кабіни і закричав:

— Це не пілот! Він нас усіх загубить! Ми розіб'ємося! Пілоти мертві!

Розділ восьмий

04.20 — 04.35

Неонові ліхтарі перед входом до вокзалу на аеродромі у Ванкувері відбивалися у мокрому асфальті. Це місце, звичайно тихе і спокійне перед світанком, — крім коротких хвилин прибуття і від'їзду автобусів з пасажирами, — сьогодні являло собою зовсім іншу картину. На повороті з головного шосе стояла поліційна машина, майже блокуючи широку стрічку асфальту. Червоне світло на даху миготіло застережливо, як маяк у морі. Машини, котрим був дозволений в'їзд, поліцейські швидко спроваджували на спеціальні місця, відведені для стоянки, досить віддалені від головного входу до будинку. Люди, що прибули в цих машинах, стояли неподалік, стиха розмовляючи і час від часу притупуючи ногами, щоб зігрітися. Цікавість збуджували пожежні і санітарні машини, котрі, під'їжджаючи, затримувались на кілька секунд, щоб одержати інструкцію, куди ставати. Блискуча червона машина з великим червоним краном прогуркотіла і зникла в темряві, лишивши по собі прикру тишу, яку за кілька секунд порушило радіо з якоїсь машини, що стояла на кілька метрів далі:

«Передаємо останні повідомлення з аеропорту Ванкувер. Керівництво аеропорту підкреслює, що хоч літак «Емпрес С VI» веде некваліфікований пілот, нема підстав для хвилювання і паніки. Вжито відповідних заходів; люди, що мешкають поблизу аеродрому, попереджені. Зараз робиться все, щоб відвернути будь-яку небезпеку. Наша станція за хвилину передаватиме дальші повідомлення...»

Заляпаний грязюкою «шевроле» різко загальмував перед аеровокзалом, розвернувся і під'їхав до стоянки. Жалібно і голосно завищали покришки, машина зупинилася. На передньому склі ліворуч приклеєна червона картка: ПРЕСА. З машини вийшов, грюкнувши дверцятами, високий, сивий, кремезний чоловік в незастебнутому дощовику. Швидко попрямував до будинку, кивнув черговому поліцейському і зник у дверях. Прослизнув між двома лікарями в білих халатах і, угледівши конторку Лінії нерегулярного транспорту, підійшов до неї. Двоє людей розмовляли з чоловіком у мундирі — представником. Лінії. Один з них, почувши, що хтось торсає його за плече, озирнувся і привітно всміхнувся.

— Ну, що тут чути, Террі? — запитав новоприбулий.

— Я передав у редакцію все, про що довідався, містере Джессеп, — сказав чоловік, значно молодший за першого. — Це містер Ральф Джессеп, Канадське агентство преси, — відрекомендував він сивоголового працівникові Лінії.

— Хто тут займається пресою? — спитав Джессеп.

— Здається, Говард. Скоро відбудеться прес-конференція, — відповів працівник Лінії.

— Ну, то ходім! — вирішив Джессеп. Взявши молодого колегу під лікоть, він одійшов з ним убік. — Редакція пришле фоторепортерів?

— Так, хоч я певен, майже всі редакції будуть знімати. Навіть кінохроніка приїде.

— Гм-м... нагадай їм у редакції, щоб не забули послати кого-небудь у район можливої евакуації населення. Хай він залишиться там. Якщо йому поталанить, він зможе зробити пару непоганих знімків катастрофи і швидше за інших приїхати з ними до міста. А хто цей тип, що веде літак?

— Джордж Спенсер з Торонто. Це все, що мені відомо.

— Гадаю, редакція вже дзвонила до нашого кореспондента в Торонто, і він винюхає все, що можливо. А тепер окупуй телефонну кабіну в залі і не виходь з неї, хоч би стіни горіли. Підтримуй постійний зв'язок з редакцією.

— Добре, містере Джессеп, але...

— Знаю, знаю, — сказав Джессеп, — але це конче потрібно, мій хлопчику. Бо якщо зіпсується телефон у кімнаті прес-конференції, то єдиний наш шанс — це ти у тій кабіні.

Джессеп швидкими кроками попрямував через хол до залу прес-конференції. Поли його плаща розвівалися як крила, голова нахилена вперед, мов у бика, готового до нападу. В залі вже зібралося чимало журналістів — троє про щось тихо розмовляли, хтось стукотів на одній з шести друкарських машинок, що стояли на великому столі, двоє розмовляли по телефону в кабінах. На паркеті валялися футляри від фотоапаратів.

— Привіт, хлопці! — Джессеп іронічно глянув на них. — Що привело вас сюди?

— Привіт, Джессепе! — озвався один з них. — Ти не знаєш, де Говард?

— Зараз буде тут. — Джессеп дістав з пачки сигарету. — Ну, давайте! Хто і що знає про цю історію?

— Ми тільки-но приїхали, — сказав Стівенс з «Монітора». — Я дзвонив по внутрішньому телефону в контроль руху, але вони не хочуть нічого казати.

— Цього разу часу маєте досить, — зауважив Джессеп, запалюючи сигарету і випльовуючи тютюн, що прилип до губів. — Запізно в ранковий випуск, хіба що надрукуєте додатковий, зате купа часу на вечірній. Одразу видно, хто сьогодні за вас буде ішачити, — він кивнув на двох репортерів у телефонних кабінах, які репрезентували два агентства: Канадську пресу і УПА.

— Заткни пельку, — відповів Стівенс. — Послухати вас, молодчиків з агентства, то можна подумати, що...

— Годі дуріти! — перебив їх Абрагамс із «Пост-телеграф». — Давайте краще нагадаємо про себе, щоб нам приділили нарешті увагу, бо кожної хвилини сюди рине юрба інших і ніяк буде навіть поворухнутися!

В цю мить до залу увійшов молодий чоловік з блокнотом у руках. Це був Кліфф Говард. Завжди енергійний, завжди в доброму гуморі. Його коротко підстрижене волосся, окуляри без оправи і скромну краватку знали всі на аеродромі. Сьогодні, однак, він не посміхнувся до журналістів, хоч із більшістю був добре знайомий, а з багатьма навіть приятелював.

— Дуже вам вдячний, що сидите на місці і не вештаєтеся по аеродрому, — сказав він.

— Ми вже хотіли починати наступ, — промовив Стівенс. Представники агентств, що розмовляли по телефону, швидко повиходили з кабін.

— Ну, давай, Кліффе.

Говард глянув на Джессепа.

— Я бачу, ти теж тільки що з ліжка! Так само, як і я, — зауважив він, показуючи на піжаму, що виднілася з-під Джессепової куртки.

— Маєш рацію, але не мороч нам голови дурницями і починай.

Говард зазирнув у блокнот, потім перевів погляд на чоловіків, що оточили його. Чоло його змокріло від поту.

— Гаразд. Ось що мені відомо: в Торонто група футбольних болільників, що поспішали на сьогоднішній матч у Ванкувері, найняла літак типу «Емпрес С VI». Невдовзі після відльоту з Вінніпега обидва пілоти захворіли. Один з пасажирів сидить за штурвалом. У нього немає практики в керуванні машиною цього типу. Інструктуємо його з землі. Це робить особисто Пол Трелівен, старший пілот «Трансканади». Незважаючи на це, керівництво порту вживає додаткових заходів безпеки, евакуюючи територію, що прилягає до аеродрому, на той випадок, коли під час приземлення виникнуть ускладнення.

Він замовк. Тишу, що запала в залі, порушив один із журналістів.

— Ну, і що далі?

— Більше я нічого не можу вам сказати, бо це все, що мені відомо, — відповів Говард, мовби вибачаючись. — Робимо все, що можемо, і будемо вам страшенно вдячні, якщо ви нам не...

— На бога, Кліффе, ти збожеволів? Що ти тут розказуєш! — запротестував Стівенс. — Як це вийшло, що обидва пілоти захворіли?

Говард здвигнув плечима.

— Ми цього ще напевно не знаємо... Можливо — щось шлункове. На аеродром викликано лікарів...

— Слухай-но, Говарде! — гостро перебив його Джессеп. — Досить гратися в піжмурки. В місті вже ходить багато чуток. Все, що ти нам сказав, редакція знала го-

дину тому. Почнемо знову. Скільки правди є в плітках про отруєння їжею?

— І що то за тип сидить за штурвалом?— додав Абрагамс.

Говард важко зітхнув. Усміхнувся і зробив драматичний жест, наче кидав блокнота на землю.

— Слухайте, хлопці! Я розкажу вам усе щиро й відверто. Адже ви знаєте, що я ніколи нічого від вас не приховував. Коли міг. Я хочу взяти з вас слово, що за мою щирість ви не відплатите мені свинством. Ми не хочемо роздувати цю історію. Оголошено аварійний стан — це правда. Але зроблено все, що в людських силах, щоб зменшити небезпеку. Власне кажучи, всі вжиті заходи свідчать, що повітряна лінія діє оперативно. Запевняю вас, я ніколи ще не бачив подібних...

— Факти, Говарде, факти!

— Гаразд, гаразд... Але я хочу, щоб ви правильно мене зрозуміли: те, що я вам зараз скажу — це не офіційне комюніке керівництва аеропорту чи повітряної лінії. Лінія нерегулярного транспорту робить усе, щоб посадити літак на аеродром, а мене відряджено сюди інформувати вас про хід подій. — Пронизливо задеренчав телефон, але ніхто не поспішав зняти трубку. — Отже, — вів далі Говард, — з того, що я знаю, у літаку щось схоже на епідемію... Можливо, це отруєння. Звичайно, вжито заходів...

— Ти хочеш сказати, що їжа, подана пасажирам і персоналу, була отруєна?

— Це невідомо. Повторюю: можливо, причиною отруєння була їжа, і прошу вас не перекручувати моїх слів. Через туман літак прилетів у Торонто з запізненням і ще більше запізнився у Вінніпег. Фірма, яка постачає продукти аеропорту, уже не працювала. Продукти купили в іншої фірми. Серед цих продуктів був лосось. Не виключено, що несвіжий. Санітарна служба у Вінніпегу уже розпочала розслідування цієї справи.

— А хто той суб'єкт, що зараз веде машину? — наполягав Абрагамс.

— Я хочу, щоб ви запам'ятали, що Лінія нерегулярного транспорту додержується найсуворіших санітарних інструкцій. Такий випадок, як сьогодні, це нещастя, яке може трапитися раз у сто років...

— Хто сидить за штурвалом? Що ти можеш сказати про нього?

— Не всі зразу, хлопці, — промовив Говард, відбиваючись од зливи запитань. — Команда «Емпрес С VI» — одна з найкращих команд, а знаючи Лінію, можете бути певні, що це люди найвищої кваліфікації. Капітан — Лі Даннінг, другий пілот — Пітер Левінсон, стюардеса — Дженет Бенсон. У мене є всі дані про них, якщо це вас цікавить...

— Сховай їх поки що! — гукнув Джессеп. — Коли захочемо, візьмемо їх згодом. — До залу вбігли ще двоє журналістів і приєдналися до тих, що оточували Говарда. — А що це за історія з пасажиром, який веде цю коробку?

— Мені сказали, що спочатку другий пілот, а потім капітан захворіли. На щастя, серед пасажирів був кваліфікований пілот. От він і сів за штурвал. Його звуть Джордж Спенсер. Мешкає у Торонто, сів у літак у Вінніпегу...

— Ти кажеш, що він літав? — наполягав Абрагамс. — Чи це означає, що раніше він був пілотом на цій лінії?

— Ні, ні... — признався Говард. — Відомо, що на його рахунку величезна кількість льотних годин... Літав під час війни... на менших машинах...

— Під час війни? Скільки ж це років тому?

— На яких менших машинах? — спитав Джессеп.

— «Спітфайєр», «Мустанг» і багато інших марок...

— Хвилинку! Ти говориш про винищувачів. Виходить, він був воєнним льотчиком?

— Пілот це пілот, незалежно від того, на чому він літає, — неохоче говорив Говард. — Крім того, він перебуває під сталим радіонаглядом капітана Трелівена, старшого пілота «Трансканади», який і посадить літак.

— Що ти нам розповідаєш? — здивувався Джессеп. — Адже це чотиримоторний літак! Скільки там кінських сил?

— Близько восьми тисяч.

— І ти хочеш нас переконати, що пілот, який під час війни літав на одномоторних винищувачах, через стільки років дасть раду чотиримоторному літаку? — Настало коротке замішання, троє журналістів прослизнули у телефонні кабіни.

— Звичайно, є певний ризик... — признався Говард, — і саме тому вжито всіх заходів обережності, наприклад, евакуація населення з території, що прилягає до аеродрому. — Я згоден, що ситуація досить напружена, але для паніки немає приводу.

— Певний ризик, — перекривив Джессеп. — Я сам трохи літав і можу уявити, що відчуває зараз цей хлопець у літаку. Розкажи про нього трохи більше.

Говард розвів руками.

— Нічого більше про нього я не знаю.

— Що? Нічого більше не знаєш про людину, від котрої залежить у цю хвилину доля... скільки чоловік на борту?

— П'ятдесят дев'ять разом з командою.

У мене є копія списку пасажирів, якщо це вас цікавить...

— Кліффе! — поважно мовив Джессеп. — Перестань гратися з нами у піжмурки.

— Я вже сказав, Джессепе, що нічого більше про нього не знаю. Це щира правда. Останні донесення свідчать, що він чудово дає собі раду.

— Скільки ще лишилося часу до можливої аварії? — запитав Абрагамс.

Говард рвучко обернувся до нього.

— Не буде ніякої аварії. Літак має приземлитися приблизно за годину.

— Його ведуть по радару?

— Не зовсім певен, але мені здається, що капітан Трелівен інструктує його по радіо. Повторюю, ми певні, що все закінчиться щасливо. Всі стартові доріжки звільнені. Міську пожежну команду про всяк випадок забезпечено додатковими засобами боротьби з вогнем.

— А що, коли він проскочить аеродром і впаде у воду?

— Це майже неможливо, але поліція повідомила всі патрульні човни, щоб вони були напоготові. Запевняю вас — ніколи ще так широко не застосовувалися всі засоби...

— Боже, що за історія! — скрикнув Абрагамс і кинувся до телефонної кабіни. Набираючи номер, він крізь прочинені двері прислухався до розмов у залі.

— Кліффе! — дружньо промовив Джессеп. — Скільки в них бензину?

— Точно не знаю, але, певно, достатня кількість, щоб долетіти навіть до запасного аеродрому, — відповів Говард, трохи попускаючи краватку. Видно було, що він не дуже переконаний в тому, що говорив.

Джессеп кілька секунд дивився на нього примруженими очима. Нараз він щось надумав.

— Чекай-но, друже, якщо обидва пілоти непритомні, то, мабуть, не тільки вони...

— Присилайте, кого тільки зможете. Мені потрібна допомога, — говорив у трубку Абрагамс. — Поки що я дам вам деяку інформацію. Коли буде досить для ранкового випуску, зробіть з цього дві версії і чекайте. Одна версія: жахлива катастрофа, друга — чудесне приземлення. Гаразд? З'єднайте мене з Бертом. Берте, ти готовий? Починаю диктувати: «Сьогодні на світанку повітряний порт у Ванкувері пережив найбільшу катастрофу в історії»...

— Слухай, Джессепе! — гостро проказав Говард. — Я розкажу тобі все, але благаю, не заважай тим, нагорі, в кімнаті контролю руху. Вони працюють, як скажені. Робиться все можливе, щоб допомогти людям у літаку. Ми нічого не прогавили.

— Ти всіх нас тут знаєш, Кліффе, і знаєш, що ми не завдамо тобі прикрощів. Який стан пасажирів?

— Кілька з них хворі, але на борту є лікар, котрий подає їм всіляку допомогу. Крім того, в разі потреби, можна кожної хвилини передати їм лікарські поради по радіо з землі. Стюардеса здорова і допомагає Спенсерові, виконуючи обов'язки радиста. Ну, тепер ти знаєш все, що знаю я сам.

— Отруєння їжею, це не жарти, — вперто вів своєї Джессеп. — Час тут відіграє надзвичайно важливу роль.

— Це правда.

— Отже, якщо цих людей своєчасно не покласти в лікарню, то вони можуть навіть... померти...

— Так, — процідив крізь зуби Говард.

— Але це ж світова сенсація! Як вони тепер себе почувають і що зараз взагалі діється в літаку?

— П'ятнадцять хвилин тому...

— То не має значення, що було п'ятнадцять хвилин тому! — крикнув Джессеп. — У таких випадках ситуація може змінитися за кілька хвилин. Дізнайся негайно, Кліффе! Хто сьогодні керує польотами? Подзвони до нього, бо якщо ти цього не зробиш, я подзвоню сам...

— Ні, Джессепе, ні! Почекай! Я ж казав тобі, що всі вони...

Джессеп стиснув Говардове плече.

— Кліффе, ти сам був журналістом і добре знаєш, що це найбільша за багато років повітряна сенсація. Незалежно від того, скінчиться все це катастрофою чи вони щасливо приземляться. За годину тут будуть кінохроніка, телебачення, десятки репортерів. Якщо ти нам зараз не допоможеш, ми підемо на аеродром. Скажи нам те, що ми хочемо знати, і йди відпочивай, поки ми будемо передавати повідомлення.

— Гаразд уже, гаразд, пусти мене! — Говард підійшов до телефону на столі. — Говорить Говард, прошу контроль руху. — Вони мене лінчують через тебе, — кинув він Джессепу. — Алло, контрольна? Є там Бердік? Дайте його, пильна справа... Гаррі? Це Кліфф. Слухай, Гаррі, хлопці натискають! Я більше не можу їх стримувати. Вони хочуть знати, що там на літаку зараз. Вони квапляться подати в свої редакції останні відомості...

— Звичайно! — іронічно хмикнув у трубку Бердік. — Ми постараємося, щоб літак розбився в найзручніший для них час. Все для преси!

— Спокійно, Гаррі! Вони тільки виконують свій обов'язок.

Бердік обернувся до диспетчера, який стояв з Трелівеном перед радіопередавачем.

— Містере Грімселл, Говард не може впоратися з пресою. Я не хотів би йти звідси. Може, Стен міг би побалакати з журналістами?

— Мабуть, доведеться, — відповів той і глянув на свого заступника. — Ну що, Стене? Краще нагодувати левів. Тільки роби це швидко.

— Вже йду.

— Не варт від них щось приховувати, — порадив Бердік. — Розкажи їм усе... до цієї останньої історії... а про неї не кажи нічого, — він кивнув на рацію.

— Розумію. — Заступник вийшов з кімнати.

— До вас іде заступник диспетчера, Кліффе, — сказав Бердік і поклав трубку. Важко ступаючи, він підійшов до двох чоловіків, які стояли над передавачем, витер обличчя зім'ятою хустиною. — Ну, ви знайшли їх? — спитав хрипким голосом.

Трелівен заперечливо похитав головою. Навіть не обернувся. Обличчя його було сіре від утоми.

Диспетчер коротко наказав телефоністу:

— Зверніся по телетайпу до Калгарі і Сіетла. Хай повідомлять, чи чують 714.

— 714, 714! Ванкувер викликає 714, — монотонно повторював радист.

Трелівен важко сперся на стіл передавача. Люлька, яку він стискав у руці, давно погасла.

— Ну що ж, — мовив хмуро. — Це вже, мабуть, кінець!..

— 714, 714, ви чуєте нас? 714, відповідайте!

— Я більше не витримаю! — сказав Бердік. — Гей, Джоне! — гукнув він до одного з працівників. — Принеси мені кави, чорти б його взяли, міцної і гарячої.

— Тихше! — раптом скрикнув радист.

— Ти почув щось? — подався до нього керівник.

— Не знаю, мені здалося, що... — низько схилившись над передавачем, з навушниками на голові, радист обережно крутив ручку настройки. — Алло, 714, говорить Ванкувер! — І кинув через плече: — Наче щось чую... може, це вони. Я не певен. Якщо це вони, то в них розладнався передавач.

— Ми мусимо ризикнути! Скажи їм, щоб змінили частоту передачі.

— Рейс 714, — вигукував радист. — Говорить Ванкувер! Говорить Ванкувер! Змініть частоту на 127 кома 3!

Трелівен обернувся.

— Нехай військова авіація зробить ще один радарний пеленг. Незабаром ми повинні їх побачити на наших екранах.

— Рейс 714. Змініть частоту на 127 кома 3 і відповідайте, — повторював радист.

Бердік сів на край столу, що стояв посеред кімнати. Його долоня залишила мокрий слід на полірованій поверхні столу.

— Ні, це неможливо, неможливо! Цього не може бути! — протестував він мляво, втупивши очі у радіопередавач. — Якщо ми їх загубимо — це кінець. Ніхто вже їх не врятує.

Розділ дев'ятий

04.35 — 05.05

Спенсеру здавалось, що він бачить якийсь кошмарний сон. Вкрай знесилений, він уже ладен був кинути штурвал, коли до нього повернулися надлюдські сили і воля. Зі зціпленими зубами, мокрий од поту, змагався він із законом земного тяжіння, намагаючись підкорити собі машину. Одна рука заклякла на важелі газу, друга на штурвалі. Крім якогось дивного відчуття нереальності того, що відбувається, у ньому клекотіла злість на самого себе: так безглуздо, по-дурному втратити швидкість, а потім висоту! Однак йому не хотілося аналізувати події двох останніх хвилин. Трапилося щось, що відвернуло його увагу. Тільки це він пригадував, тільки це хотів знати. Може, це виправдувало його? Чи міг він за кілька секунд втратити стільки тисяч футів? Ні, мабуть, уже раніше вони поступово сповзали вниз. Але ж він не так давно дивився на варіометр! Для того ж існують прилади, щоб сигналізувати про відхилення від курсу. А може, бензин?..

Його охопило неймовірне бажання вити, верещати. Верещати, як дитина. Зірватися з крісла, скинути навушники і тікати від стрілок, що іронічно підморгували, від усіх тих контактів, важелів, кранів, що вишкіряли на нього зуби. Кинути це все! Вскочити до пасажирського салону і крикнути: я не вмію! Я ж казав вам, що не вмію! Ви не хотіли мене слухати. Коли людина чогось не вміє, не можна примушувати її робити це...

— Набираємо висоту, — почув він якийсь дивно-спокійний голос Дженет. «Що це, хіба тут, поряд з ним, є ще хтось?» Його внутрішній крик розпачу злився в цю хвилину з справжнім криком за його спиною — криком якоїсь пасажирки, що виражав шалений жах.

А потім він почув чоловічий голос:

— Це не пілот! Він нас усіх загубить!..

— Замовкніть і йдіть на своє місце!— це був Бейрд.

— Ви мені не наказуйте!

— Я вам сказав, замовкніть!

— Хвилиночку, лікарю, я сам зараз побалакаю з цим добродієм, — розлігся бас Чайника.

— Ну, друже, або ти зараз замовкнеш, або мені доведеться...

Спенсер заплющив очі. Хай же ті покажчики і стрілки скінчать нарешті свій шалений зловісний танок! Він зрозумів, що вимотався до кінця. Остаточно втратив форму. Людина чудне створіння: все життя крутиться, як білка в колесі, завжди у неї якісь негайні справи, і раптом — стоп! Перші справжні труднощі, перший випадок, коли треба напружити всі сили — і кінець! Пшик! Це найгірше, що людина може довідатись про себе: слабкий фундамент не витримує навантаження. Як старий автомобіль, що не подужає підйом, зупиняється і котиться вниз, назад.

— Пробачте мені, це я винна, — промовила Дженет.

Ні на мить не відриваючись од штурвалу, він здивовано глянув на неї.

— Що? — перепитав спантеличено.

Вона обернулася до нього. У відблисках зеленкуватого світла, що сочилося з дошки приладів, її обличчя здавалося прозорим.

— Пробачте мою незграбність. У вас і так повно роботи. Я не зуміла допомогти... пробачте...

— Не розумію, про що ви говорите, — буркнув він, не знаючи, що, власне, треба відповісти. До них доносилося голосне хлипання жінки з пасажирського салону. Спенсеру стало соромно.

— Витягну нагору цю купу заліза, хочу зробити це якнайшвидше, але боюся знову щось зіпсувати.

— Що тут у вас діється? Чи все гаразд?— нараз почули вони Бейрдів голос.

Спенсер відповів:

— Пробачте, лікарю, ця стара кобила понесла, але тепер, мабуть, усе буде гаразд.

— Тримайте літак горизонтально, — попросив Бейрд, — у мене тут хворі...

— Це я винна, — сказала Дженет. Вона помітила, як важко дихає Бейрд, який він виснажений. Лікар вчепився у фрамугу дверей, щоб не впасти.

— Це неправда, — запротестував Спенсер. — Якби не Дженет, ми б уже розбилися. Це я не дам ради машині.

— Дурниці, — коротко промовив Бейрд.

Раптом збуджений чоловічий голос вигукнув: «Де тут є радіо?» І знову голос лікаря:

— Увага! Всіх прошу уважно вислухати мене! Паніка, ця найстрашніша зараза — це найгірше, що може з нами статися. — Потім двері грюкнули, і вони лишилися самі.

— Цей тип щось казав про радіо. Слушна думка, — спокійно промовила Дженет. — Треба поговорити з капітаном Трелівеном.

— Правильно, — погодився Спенсер. — Сповісти його про все і скажи, що зараз набираємо висоту.

Дженет натиснула кнопку мікрофона і викликала Ванкувер. Відповіді не було. Викликала ще раз. Знову марно.

Спенсер відчув, що його проймає страх. Зусиллям волі опанував себе.

— Що сталося? — спитав. — Ти певна, що передавач працює?

— Здається, так...

— Дмухни в мікрофон. Якщо він справний, почуєш свій віддих.

Вона дмухнула.

— Так, чую. Алло, Ванкувер, алло, Ванкувер, говорить 714. Ви чуєте мене? Прийом.

Тиша.

— Алло, Ванкувер, говорить рейс 714, просимо відповісти. Прийом.

Знову тиша.

— Спробую я, — сказав Спенсер. Випустив з рук важіль, узяв мікрофон і натиснув кнопку.

— Алло, Ванкувер, алло, Ванкувер, говорить Спенсер, рейс 714. Повідомлення про небезпеку, повідомлення про небезпеку. Просимо відповісти. Прийом.

Тиша була жахлива. Здавалося, що вони тут, у цьому літаку єдині люди в світі.

— Положення ручок показує, що передача йде на попередній частоті, — сказав Спенсер. — Певен, що наші слова йдуть в ефір. — Він спробував ще раз, і знову безуспішно. — Викликаю всі радіостанції! Рейс 714 в небезпеці. Просимо відповісти. Прийом. — В ефірі панувала глуха тиша. — Ясно! Ми передаємо не на тій частоті.

— Як це могло трапитися?

— Не знаю. Правда, коли ми падали, все могло статися. Спробуй на іншій частоті, Дженет.

— А може, це небезпечно — змінювати настройку?

— Закладаю голову, що вона й так уже змінилася. Без радіо ми не зможемо тримати машину горизонтально, ніс літака піде вниз, і ми вріжемося в землю, а це вже буде таки кінець. Я не уявляю, де ми зараз, а коли б навіть і додумався, то однаково не зумію приземлитися.

Дженет зсунулася з крісла, тягнучи за собою шнур мікрофона. Підійшла до передавача. Поволі почала пересувати селектор частоти. Чути було тріск і свист.

— Я все перевірила. Проїхалася по всьому диску.

— Ще раз! — наказав Спенсер. — Кінець кінцем щось та почуєш. Якщо ж ні, будемо викликати по черзі на кожному каналі. — Раптом у навушниках почувся далекий голос.

Дженет хутко повернулася на попередній канал.

— Додай звуку!

— ...на 128 кома 3, — виразно почувся голос. — Контроль руху з Ванкувера. Рейс 714! Змініть частоту на 128 кома 3. Прошу підтвердити. Прийом.

— Ти перевела на 128 кома 3? — крикнув Спенсер. — Закріпи в цьому положенні. Спасибі зорям! Нам пощастило! Скоріше відповідай їм.

Дженет повернулася на місце і викликала Ванкувер:

— Алло, Ванкувер, говорить 714. Ми чуємо вас добре. Прийом.

Ванкувер відповів негайно. В голосі радиста вони почули полегкість і зворушення.

— 714, говорить Ванкувер. Ми загубили вас в ефірі. Що сталося?

— Ванкувер, говорить 714. Яке щастя знову чути вас, — сказала Дженет. — У нас були ускладнення. Літак втратив швидкість, і потім порушився радіозв'язок з вами. Але тепер усе гаразд. Тільки пасажири не дуже добре реагували на всю цю катавасію. Набираємо висоту. Прийом.

На цей раз заговорив Трелівен — спокійним і впевненим голосом.

— Алло, Дженет! Молодці, що додумалися шукати нас на іншій частоті. Джордже, я ж попереджав тебе про небезпеку, якщо втратиш швидкість! Весь час слідкуй за швидкістю. І ще скажу: якщо ти не розгубився в такій ситуації — значить, ти непоганий пілот.

— Ти чула? — недовірливо спитав Спенсер, глянувши на Дженет. Вони обмінялися нервовими посмішками.

Трелівен говорив далі:

— Напевно, набралися страху, отже, кілька хвилин тобі не загадуватиму нічого нового. Видряпуйся спокійно вгору і тільки переказуй мені дані контрольних приладів. Почнемо з пального...

В той час, коли капітан пояснював, що саме він хоче знати, з пасажирського салону тихенько визирнув Бейрд. Побачивши, що Спенсер і Дженет сидять, схилившись над контрольною дошкою, він причинив за собою двері і мовчки опустився на коліна перед Даннінгом і Пітером, освітивши офтальмоскопом їхні обличчя. Дан лежав з підтягнутими до грудей колінами і тихо стогнав. Пітер був непритомний.

Лікар поправив на обох пледи, витер їм обличчя вологою серветкою і кілька секунд не рухався з місця. Нарешті підвівся, тримаючись за стінку, щоб не втратити рівновагу. Дженет голосно читала в мікрофон дані приладів. Лікар мовчки вийшов з кабіни.

Пасажирський салон нагадував зараз польовий госпіталь: у частини крісел спинки були опущені, закутані в пледи хворі тихо стогнали, деякі корчились від болю, щасливіші лежали непритомні. Друзі і рідні з жахом дивилися на своїх близьких, змінюючи їм мокрі примочки на головах.

Чайник, низько схилившись до свого співрозмовника, якого щойно з силою посадив у крісло, говорив:

— Я не маю до вас претензій, часом людині конче потрібно покричати. Але верещати на весь голос серед людей, яким і без того зле, лякати своїм криком жінок — це вже занадто. Наш лікар хороший хлопець, він знає своє діло. А за тих двох теж можете бути спокійні. Зрештою, інших немає, мусимо їм довіряти, якщо хочемо потрапити на землю більш-менш цілими.

Пасажир, до якого він звертався, трохи заспокоївся. Це був високий чоловік і, мабуть, удвоє товстіший за Чайника. Зараз він тупо дивився у вікно на своє власне відображення.

Чайник, побачивши лікаря, підійшов до нього. Бейрд вдячно поплескав його по плечу.

— А ви вмієте поводитись із людьми!

— Правду кажучи, я наляканий більше, ніж він, — серйозно заявив Чайник. — Свята правда. Чорти його знають, що б скоїлось, якби вас тут не було!.. — значущо здвигнув плечима. — Ну, як там справи, лікарю?

— Хіба я знаю? — відповів Бейрд. Його обличчя витягнулось. — Не дуже... — він кивнув на кабіну пілотів. — Спенсер ледве витримує напруження. На його плечах лежить більша відповідальність, ніж на будь-кому з нас.

— Ще далеко?

— Навіть не уявляю. Але якщо ми не збочили з курсу, то, мабуть, уже недалеко. Я зовсім утратив лік годинам. Таке відчуття, наче ми летимо вже бозна-скільки.

— А як ви гадаєте, чи є в нас шанси, лікарю? — спокійно спитав Чайник.

Бейрд здвигнув плечима.

— Шанси є завжди. Але тримати машину в повітрі — це одне, а приземлитися, не розтрощивши її на тисячу шматків, це вже зовсім інше. Оце все, що я знаю.

Лікар присів навпочіпки перед місіс Чайлдер, під пледом помацав їй пульс. Обличчя хворої сухе, мовби застигле, дихання уривчасте.

Містер Чайлдер запитав хрипким голосом:

— Лікарю, чи не можна їй якось допомогти?

Бейрд, дивлячись у запалі очі жінки, поволі відповів:

— Містере Чайлдер, ви чоловік розсудливий. Відповім вам щиро: ми робимо все для того, щоб якнайшвидше приземлитися і відправити хворих до лікарні. Для вашої дру-

жини — це справа життя і смерті. — Губи Чайлдера беззвучно ворухнулися. — Хочу, щоб ви мене добре зрозуміли, — вів далі Бейрд. — Я зробив усе, що було можливо. І надалі робитиму. Але це мало в порівнянні з тим, що треба б було зробити. Коли б я раніше зробив їй укол морфію, то, мабуть, зменшив би її страждання. Тепер це вже ні до чого. Організм сам вжив заходів, щоб полегшити біль, — вона знепритомніла.

Чайлдер заговорив з видимим зусиллям:

— Не докоряйте собі, лікарю. Я знаю, що ви зробили все! І, незалежно від того... від того, чим усе це скінчиться, я вам вдячний.

— Ми всі вдячні вам! — вихопився Чайник. — Ніхто на вашому місці не зробив би більше!

Бейрд слабо посміхнувся, його рука лежала на чолі жінки.

— Мені приємно це чути, але це не змінить ситуації, — сказав він сухо. — Ви сміліва людина, містере Чайлдер, я поважаю вас. Але не піддавайтесь ілюзіям...

— Я обіцяю вам, — схвильовано заговорив Чайлдер, — якщо ми вискочимо з цієї халепи, я розкажу всім! Всі будуть знати, чим ми вам зобов'язані.

— Киньте це! — Бейрд підвівся. — Пильнуйте і надалі, пане, щоб ваша дружина не мерзла. І час від часу зволожуйте їй губи. Якби вам пощастило влити їй в рот хоч кілька краплин води, це було б чудово. Пам'ятайте, що вона втратила дуже багато потрібної організмові рідини.

В цей час у Ванкувері Гаррі Бердік поповнював рідину в своєму тілі черговою склянкою кави.

Трелівен, крім мікрофона, що він його тримав у руці, мав ще навушники і невеличкий мікрофон, через який зараз розмовляв з радарною станцією.

— Радар, ви вже бачите їх на екрані?

У другій частині будинку начальник радарної станції, що сидів зі своїм помічником перед великим екраном, відповів:

— Ще ні.

— Не розумію, — звернувся Трелівен до диспетчера. — Вони вже повинні бути в радіусі дії радару.

Бердік нагадав:

— Не забувайте, що під час останніх подій літак втратив швидкість.

— Це вірно, — погодився Трелівен. — Негайно повідомте мене, коли щось помітите, — сказав у мікрофон і обернувся до Грімселла. — Боюсь вести його вниз крізь туман, поки не знатиму точно, де він. Попросіть, будь ласка, військову авіацію, щоб зробили ще один пеленг. — Кивнув радисту: — Увімкни. Алло, 714! Слухай мене уважно, Джордже! Зараз повторимо все ще раз, але спершу хочу пояснити тобі те, що ти міг забути за ці роки. Ти добре чуєш мене? Прийом.

Дженет відповіла.

— Ми слухаємо, Ванкувер. Чуємо добре. Прийом.

— Увага, 714. Перед приземленням треба перевірити механізми і встановити, як належить, різні важелі. Я зараз їх перелічу, аби ти знав, що на тебе чекає. Отже, передусім гідравлічна помпа: її просто треба ввімкнути. Тиск мусить бути від дев'ятисот до тисячі фунтів на квадратний дюйм. Коли шасі вже буде випущено, ввімкнеш додаткові помпи палива і перевіриш, чи маєш потрібну суміш. Потім установка пропелера. Ти все зрозумів? Коли це треба буде виконувати, я повторю усе знову. А тепер я скажу, де шукати потрібні вам кнопки і важелі. Починаємо...

Трелівен говорив, а Дженет і Спенсер по черзі відшукували те, що він називав.

— Скажи йому, Дженет, що вже знаємо де що шукати!

— Алло, Ванкувер. Вже знаємо. Прийом.

— Чудесно, 714. Ви певні, що знаєте, де що знаходиться і як ним користуватися? Цілком певні? Прийом.

— Так, Ванкувер. Цілком певні.

— 714, перевірте ще раз курс. Прийом.

— Так, Ванкувер. Летимо горизонтально над хмарами.

— Добре, 714. Зараз, Джордже, знову випусти закрилки на п'ятнадцять ступенів, швидкість сто сорок. Пройдемо всі етапи випускання шасі. Слідкуй за швидкістю. Якщо готовий, починай!

Спенсер похмуро виконував Трелівенові вказівки. Перш ніж щось зробити, він на мить зосереджувався. Дженет випустила закрилки, машину знову шарпнуло — швидкість різко зменшилась. На сході небо поволі рожевіло.

Трелівен скористався з вільної хвилини, щоб ковтнути холодної кави. Взяв у Бердіка сигарету, закурив. Він помітно спав з лиця, на щоках темніла щетина.

— Як ви оцінюєте теперішню ситуацію? — спитав Бердік.

— Ні краще, ні гірше, ніж передбачав, — відповів капітан. — Спенсер мав щонайменше десять разів випустити й підняти шасі. А тепер, якщо пощастить і нічого не трапиться, ми встигнемо зробити це найбільше три рази — і він уже буде над аеродромом. Якщо не зіб'ється з курсу, звичайно...

— А ви проведете з ним захід на посадку? — спитав диспетчер.

— Безумовно. Без цього я не дав би за їх життя й ламаного гроша. Адже Спенсер про все це має тільки приблизне уявлення. А взагалі... — Трелівен завагався.

Бердік кинув недокурок на підлогу і придушив його ногою.

— А взагалі що?..

Трелівен повернувся до нього:

— Гляньмо правді в очі: Спенсер весь час у шаленому напруженні, і це напруження поглиблене страхом... Якщо він не витримає... може, краще наказати йому сідати на воду...

— Але ж удар об воду?! — вигукнув Бердік. — І хворі! Ну, і літак? Списати його на злам?

— Нічого не зробиш, краще це, ніж... — Трелівен говорив холодно й рішуче, дивлячись просто в очі товстуну... — Якщо наш приятель скине нам на голови тисячі уламків, то твій літак однаково піде на злам.

— Гаррі не те мав на увазі, — швидко втрутився диспетчер.

— Так, так, я взагалі не те... — додав Бердік.

— І це ще не все. Коли він розіб'ється на аеродромі, то виникне пожежа. Це майже напевно. Тоді навряд чи пощастить когось урятувати. Пролітаючи над землею, він може зруйнувати устаткування аеропорту. Сідаючи на воду, він поніжечить літак, зате є шанс, що залишаться живі пасажири, принаймні здорові. Вода зараз майже спокійна. Удар буде не дуже сильний. Радаром спрямуємо його якнайближче до патрульних і рятувальних човнів...

— З'єднай мене з морським флотом і з військовою авіацією. Морські й повітряні патрулі мають бути напоготові. Нехай виходять у море і чекають розпоряджень по радіо.

— Я, звичайно, не хотів би цього робити, — сказав Трелівен, обертаючись до карти на стіні. — Це практично означало б, що ми наперед відмовляємось від урятування хворих. Ми не встигнемо їх витягти, як машина піде на дно. Але що ж... Можливо, це буде єдиний вихід... — Він заговорив у малий мікрофон. — Радар, уже є що-небудь?

— Ще ні, — почув спокійну, майже байдужу відповідь, яка зовсім не відображала того величезного напруження, що панувало на радарній станції. — Зараз, зараз, чекайте!.. Може, це вони!.. Так, капітане, маємо їх! Вони збочили з курсу на десять миль! Зверніть праворуч на двісті шістдесят п'ять.

— Дякую! — сказав Трелівен. Кивнув головою на знак, що хоче говорити з літаком.

З центральної озвався телефоніст:

— Військова авіація повідомляє про оптичний контакт. Передбачений час приземлення: за тридцять вісім хвилин!

— Добре! — Трелівен наблизив мікрофон до рота. — Алло, 714! Ви виконали всі дії в зворотному порядку? Підняття шасі і закрилків? Прийом.

— Так, Ванкувер. Прийом, — почув він дівочий голос.

— Цього разу без клопоту? Йдете по горизонталі?

— Все гаразд, Ванкувер. Пілот каже, що поки що все гаразд. — Вони почули її уриваний, нервовий смішок.

— Чудово, 714! Вже бачимо вас на радарі. Ви збочили з курсу на десять миль на південь. Прошу зробити повільний поворот праворуч, додаючи газу, щоб не втратити швидкість, і летіти курсом 265. Повторюю: курс 265. Чи вам усе ясно? Прийом.

— Зрозуміли, Ванкувер. Прийом.

Трелівен визирнув у вікно. Надворі розвиднялося.

— На щастя, він уже зможе дещо бачити. Хоч тепер, в останні хвилини.

— Усі на місця, — пролунав голос Грімселла. — Повідом башту, Стен! Хай попередять протипожежну команду, — гукнув до заступника. Потім звернувся до телефоніста: — З'єднайте мене з поліцією.

— А мене з Говардом у кімнаті прес-конференції, — кинув Бердік і обернувся до Трелівена. — Може, сказати тим шакалам про можливість посадки на воду? Бо інакше вони самі понавигадують казна-чого. Але ні! Не можна! — ляснув себе по лобі, безпорадно дивлячись на капітана. — Ми не можемо сказати їм, що свідомо прирікаємо хворих на загибель...

Трелівен навіть не слухав його. Сів, уперше за цю ніч. Зіперся головою на руки, заплющив очі. Та, почувши шум з гучномовця, що передував голосу Дженет, зірвався з місця і схопив мікрофон.

— Алло, Ванкувер! Ми зробили все, що ви наказали. Летимо зараз по курсу 265. Прийом.

— 714, я пишаюся вами, — відповів Трелівен, намагаючись говорити спокійно. — Чудесно! Повторимо тепер усе знову. Це вже востаннє, Джордже, перед тим, як опинишся над аеродромом, отже, постарайся зробити все на сто і два відсотки!

Грімселл тихо і схвильовано говорив у трубку:

— Так, він буде тут за півгодини, викотіть все, що маєте, і на місця!

Розділ десятий

05.05 — 05.25

Спенсер випростав затерплі ноги. Йому здавалося, що всі кістки в нього поламані, а тіло покалічено. Почував себе як викручена ганчірка. Руки тремтіли — він навіть не на-

магався стримати дрож. Невідривно стежачи за стрілками й покажчиками, він вже нічого не бачив, окрім них. Не помітив навіть світанку. Весь час його внутрішній голос, такий же реальний, як голос у навушниках, повторював: «Тримайся! Якщо зірвешся — кінець усім. Ти пам'ятаєш, під час війни теж траплялися подібні історії мало не щодня. Не раз вважав, що порятунку нема, що ти вже ні на що не згоден. І все-таки завжди якось давав собі раду».

Глянув на Дженет. Схотілося сказати будь-що, аби тільки заговорити.

— Як у нас пройшла остання проба? — спитав. У цю мить був на крок від непритомності.

Вона зрозуміла все.

— Чудово! — відповіла весело. — У кожному разі, капітан Трелівен був дуже задоволений. Адже так?

— Я майже не чув, що він казав, — відповів Спенсер, крутячи головою: у нього заніміла шия. — Сподіваюсь, що більше не будемо робити цих вправ. Скільки разів ми опускали шасі і закрилки? Три? Якщо він вимагатиме ще, я не... «Спокійно, — говорив внутрішній голос. — Не показуй їй, як тобі зле!»

Дженет нахилилася до нього і витерла хусточкою його лице й чоло.

«Ну, годі, візьми себе в руки. Подумай про Трелівена: йому ще гірше, ніж тобі. Щоправда, він чудово знає свою справу, але ж і він може подумати, що забув тобі щось розтлумачити, і...»

— Ти помітив, сонце зійшло? — Дженет уперше сказала йому «ти».

— О так, бачу! — збрехав він. На заході хмари золотаво рожевіли, а над хмарами — чисте небо. На півдні ліворуч він побачив дві гірські вершини — самітні острови серед бурхливого океану хмар. — Вже скоро день, — ствердив він і замовк. — Дженет! — обізвався по довгій паузі.

— Я слухаю!

— Перед тим, як почнемо знижуватися, подивись востаннє, тобто я маю на увазі пілотів. Може, буде трохи хитати, то треба б їх доглянути.

Дженет вдячно посміхнулася до нього, зняла навушники і підвелася з крісла. Прочинилися двері, і зайшов Бейрд.

— Що сталося?

— Я хотіла глянути на пілотів, чи добре вкриті...

— Не треба, — сказав лікар. — Я це зробив кілька хвилин тому. Ви обоє були такі зайняті, що не помітили мене.

— Як там у вас, лікарю? — спитав Спенсер.

— Власне, тому я і прийшов. Все менше залишається у нас часу...

— Чи порада з землі могла б вам допомогти?

— Звичайно, я б охоче обмінявся думками з лікарем аеропорту, але зараз радіо потрібно вам. Скільки лишилось до приземлення?

— Близько тридцяти хвилин. Витримають?

— Можливо, не знаю, — відповів Бейрд. Він тримався за поруччя Спенсерового крісла. Видно було, що він остаточно знесилився. Стояв без куртки, краватка розв'язана. — Двоє хворих в агонії. Можуть витримати, але... Але недовго. А є інші, стан яких, і без того тяжкий, дедалі погіршується.

Спенсер скривився.

— Вам хтось допомагає?

— Авжеж, інакше б я не впорався. Особливо один, чудесний хлопець. Той, кого називають Чайником. З нього б...

Ожило радіо.

— Алло, 714, говорить Ванкувер. Прийом.

Дженет швидко повернулася на своє місце і наділа навушники.

— Ну, я ще прийду до вас, — пообіцяв Бейрд. — Бажаю успіху!

— Хвилинку, — промовив Спенсер, подаючи знак Дженет.

— Тут 714, — промовила вона в мікрофон. — За хвилю будемо вільні. Прийом.

— Лікарю, — квапливо заговорив Спенсер. — Я не буду вас обманювати. Може, станеться зовсім не так, як ми гадаємо... Все може трапитися...

Лікар мовчав.

— Ви розумієте, що я маю на увазі? Може добряче шарпнути... Нехай усі сидять на своїх місцях. А ви...

Бейрд якусь мить мовби зважував Спенсерові слова. Потім суворо відповів:

— Ви постараєтеся виконати своє завдання, а я займуся пасажирами. — Він поплескав молодого чоловіка по плечу і вийшов.

— Ну що ж, давай Ванкувер, — звернувся Спенсер до дівчини.

— Ми слухаємо, Ванкувер, — сказала вона у мікрофон.

— Алло, 714! — почули вони впевнений голос Трелівена. — Тепер, коли ти вже відпочив після останньої проби, Джордже, підемо далі. Мабуть, зараз чуєш мене краще? Прошу підтвердити. Прийом.

— Скажи йому, що я кілька хвилин сидів, задерши ноги вгору, — наказав Спенсер. — І підтвердь, що чуємо його добре.

— Пілот свіжий, мов новонароджений,— сказала Дженет. — І чуємо вас добре.

— Браво, Джордже! Ясно, що лекція трохи втомила тебе, але зате не матимеш клопоту під час посадки. Незабаром почнем знижуватись, тільки перед тим я хочу сказа-

ти кілька слів Дженет. Ти чуєш мене, Дженет?

— Алло, Ванкувер! Я слухаю.

— Дженет, перед посадкою ти виконаєш усе, що вимагає інструкція. Розумієш? Прийом.

— Розумію, капітане. Прийом.

— І ще одно, Дженет. Перед тим, як приземлитися, Джордж натисне кнопку сигналу тривоги. До речі, Джордже: кнопка цього сигналу — червона — міститься якраз над кріслом другого пілота.

— Ти бачиш її, Дженет? — спитав Спенсер, не підводячи голови.

— Так.

— Дженет, — говорив Трелівен, — сигнал тривоги буде для тебе наказом іти до пасажирів, бо ми хочемо, щоб під час приземлення ти була з ними.

— Скажи йому, що я не погоджуюсь, — швидко промовив Спенсер. — Ти мусиш бути тут.

— Алло, Ванкувер, — сказала Дженет. — Я зрозуміла ваш наказ, але пілот потребує моєї допомоги. Прийом.

Цього разу пауза тривала довше, ніж звичайно.

— Добре, 714. Ми це розуміємо. Проте обов'язком Дженет є перевірити, чи виконали пасажири все, що належить під час стану небезпеки. Чи є у вас хто-небудь, кого можна ознайомити з інструкцією і пояснити, як треба приготувати пасажирів?

— Може, лікар? — спитав Спенсер.

Дженет заперечливо похитала головою.

— У нього досить роботи й без того.

— Ну, то за хвилину матиме її ще більше, — буркнув він. — Ти мусиш бути тут, якщо хочемо мати хоч якийсь шанс приземлення.

Вона ще хвилину вагалася, потім натиснула кнопку передавача.

— Алло, Ванкувер. Лікар Бейрд так чи інакше доглядатиме хворих під час приземлення. Вважаємо, що він є відповідальною особою і забезпечить виконання пасажирами всіх належних заходів. Йому допомагає один з пасажирів.

— Алло, Дженет, ми згодні. Зараз на хвилину залиш мікрофон і перекажи лікареві все, що треба буде зробити. Не маємо права щось забути. Повідом мене, коли повернешся на місце. — Дженет відклала навушники й мікрофон і вийшла. — Слухай мене уважно, Джордже, — говорив Трелівен. — Намагайся не збочити з курсу, яким ідеш зараз. В разі потреби, передамо тобі поправку. Наближаєшся до аеродрому. Зараз я скажу тобі, що саме і як. Дещо ти, певно, пам'ятаєш ще з того часу, як служив у авіації. Якщо виникнуть якісь сумніви, запитуй мене, ще є час. Ти матимеш змогу зробити стільки спроб заходу і приземлення, скільки схочеш, але пам'ятай, що при останньому заході муситимеш виконувати всі дії чітко і в певній послідовності. Почнемо, як тільки повернеться Дженет...

В контрольній у Ванкувері Трелівен жбурнув на підлогу недокурок і глянув на електричний годинник на стіні.

— Скільки в них ще бензину?

Грімселл вказав на картку, що лежала на столі.

— Приблизно на 90 хвилин льоту.

— Вас цікавить, чи матимуть вони час на польоти над аеродромом і вправи на заходи, так, капітане? — спитав Бердік.

— Так. Це ж він уперше веде таку машину. Будь ласка, стежте за витратою бензину, пане Грімселл. У них повинен залишитися бензин, в разі, коли довелося б сідати на воду, якщо в останню хвилину з'ясується, що це єдиний вихід...

— Пане Бердік! — гукнув з центральної телефоніст. — Дзвонить ваш директор з Монреаля.

Бердік вилаявся.

— Але ж вибрав час! Скажи йому, що не можу зараз розмовляти. От що, з'єднай його з нашим бюро... Почекай! Дай мені бюро! — Він узяв трубку, чекаючи, поки його з'єднають.

— Алло, це ти Деве? Маю для тебе сюрприз: старий на проводі, поговори з ним, розкажи йому казочку. Скажи, що 714 тримається добре і що його молитви не гірші від наших. Скажи йому, що подзвоню негайно після... як тільки матиму, що сказати. Б'юсь об заклад, що тоді він сяде в літак і прилетить сюди. Гаразд? Ну, то до роботи!

Заступник диспетчера, затуливши рукою трубку, казав своєму начальнику:

— Говард скаржиться, що преса...

— Я поговорю з ним! — начальник узяв трубку. — Слухай-но, Кліффе! Не будемо відповідати на жодні телефонні дзвінки, крім оперативних. Наближається вирішальна хвилина... Так, знаю! Якщо мають очі, можуть побачити самі.

— Цей хлопець взагалі непогано працює, — буркнув Бердік.

— Непогано працює, — погодився Грімселл. — А журналісти теж не виконали б свого завдання, якби сиділи тихо. І незважаючи на це, ми зараз не маємо для них часу.

Трелівен стояв перед рацією, втупивши очі в годинник, постукуючи пальцями по столу. На аеродромі готувалися до приземлення літака. В лікарні сестра поклала телефонну трубку і щось сказала лікарю, який працював за сусіднім столом. Коли той підвівся, вона подала йому пальто і вдягнулася сама. Вони вибігли з кімнати, і за кілька

хвилин відчинилися великі двері гаражу при лікарні. З нього виїхала одна санітарна машина, потім друга...

Пожежники міської команди, яких тримали на місці до останньої хвилини, швидко одягалися й вибігали з приміщення.

За аеродромом, перед будиночками, за головною стартовою доріжкою, поліція допомагала мешканцям сідати в автобуси. Людей піднімали з ліжок, більшість була у пальтах, накинутих просто на піжами і нічні сорочки. Якась дівчинка заплуталася ніжками в занадто довгій піжамі. Поліцейський підняв її і посадив у машину. Подав шоферові знак їхати.

— Алло, Ванкувер! — викликала Дженет. — Я вже зробила всі потрібні розпорядження. Прийом.

— Браво, Дженет! — з полегкістю промовив Трелівен. — Часу лишилося зовсім обмаль. Насамперед треба встановити висотомір на тридцять кома один. Потім трохи зменшіть газ, але швидкість тримайте постійну, знижуючись зі швидкістю 500 футів на хвилину. Слідкуйте за приладами. Зараз знову почнуться хмари.

Спенсер, розчепіривши пальці, ухопився за ручки дроселя. Легенько потягнув до себе. Варіометр опустився на 600, потім піднявся і зупинився на 500.

— Іде хмара, — сказав він, коли літак занурився в морок. — Спитай, яка товща хмар.

Дженет повторила запитання.

— Близько двох тисяч футів, — була відповідь. — Ви повинні вийти з хмар за п'ятнадцять миль від аеродрому.

— Скажи йому, що за хвилину знижуємося рівно на 500 футів, — наказав Спенсер.

Дженет переказала.

— Чудово, 714. Тепер, Джордже, робота буде трохи складніша... Максимум уваги і не спускай очей з варіометра. Але одночасно, якщо зможеш, — а треба, щоб зміг, — знайди важелі і вимикачі, що я їх тобі називав, вони будуть потрібні для контролю перед посадкою. Впораєшся?

Спенсер мовчав, невідступно дивлячись на прилади. Ще міцніше зціпив зуби і кивнув.

— Так, Ванкувер. Спробуємо.

— Добре. Якщо виникнуть якісь ускладнення, зразу ж повідомляй.

Трелівен заплющив очі, намагаючись уявити собі кабіну пілота.

— Джордже, коли підлітатимеш до аеродрому, перше, що треба зробити, це ввімкнути гідравлічні помпи. Зараз тільки запам'ятовуй, але нічого не чіпай. Манометр ліворуч на головному табло, трохи лівіше від гірокомпасу. Знайшов? Прийом.

Він почув відповідь Дженет:

— Пілот знає ці важелі, Ванкувер, і знайшов вимикач.

— Добре, 714. Правда ж, усе не так страшно? — Трелівен витяг хустку і витер спітнілу шию. — Потім треба буде вимкнути прилад проти обледеніння. Напевно, зараз він увімкнутий, зрештою, перевір на покажчикові — це праворуч на головному табло, навпроти Дженет. Поруч з ним умикач пального. Це просто і легко, але пам'ятай, що контакт треба ввімкнути перед посадкою. Слідкуєш за варіометром? Ну, а тепер — тиск у гальмах. Є два покажчики: для правого гальма і для лівого. Ти їх знайдеш праворуч від важеля гідравлічної помпи, про яку ми за хвилину говорили. Прийом.

Після довгенької паузи Дженет підтвердила:

— Ми знайшли їх, Ванкувер. Гальма показують 95 і... 110 фунтів... це на квадратний дюйм, так?..

— Отже, все гаразд, але ви повинні все це ще раз перевірити перед приземленням. Тепер охолоджуючі заслінки мусять бути закриті на третину. Перемикач десь біля правого коліна Дженет. Повідомте, чи знайшли. Прийом.

— Знайшли, Ванкувер. Прийом.

— Це зробиш ти, Дженет. Встановиш охолоджуючі заслінки, як належить. Збоку в тому ж ряді вмикачів є правий і лівий вмикач охолодження. Вони виразно позначені. Їх треба буде увімкнути. Запам'ятаєш, Дженет? Увімкнути цілком, до кінця. Ну, а тепер найважливіше — шасі. Ми вже опускали його, але зараз ще раз докладно повторимо кожну дію на словах, починаючи від закрилків і кінчаючи повним випущенням коліс; перевіримо, чи вони закріплені у цьому положенні. Закрилки повністю відкриєш тільки тоді, коли машина приземлятиметься, коли ти остаточно підеш на посадку. Я допомагатиму. Чи ви все зрозуміли? Прийом.

— Подякуй йому, — сказав Спенсер, не відриваючи очей від табло. В нього страшенно свербіла спина, але він переміг спокусу відірватися на секунду від штурвалу.

— Добре, 714. Коли почнете приземлення і випустите шасі, нагнітальні помпи повинні працювати, інакше мотори зупиняться. Вмикач помп міститься ліворуч від автопілота, одразу ж за важелями регулятора суміші.

Дженет розгублено дивилася на дошку приладів.

— Де? — шепнула вона.

Спенсер глянув на дошку і вказав їй вмикач.

— Ось, — він торкнувся пальцем невеличкого важеля.

— Добре, Ванкувер, — голос її захрип.— Ми знайшли. Прийом.

— Тепер суміш! Треба її збагатити. Я знаю, що Джордж уже давно має це на увазі і впорається без моїх вказівок. Далі треба відрегулювати роботу пропелерів так, щоб засвітилися зелені лампочки над контактами. Вони якраз під Джорджевими коліньми. Правильно?

— Пілот каже, що знає це, Ванкувер.

— Нарешті, компресори. Після того, як колеса будуть випущені, їх треба встановити на «старт», тобто вертикально. Це чотири невеличких важелі ліворуч від дроселя. Ну що? Є запитання? Прийом.

Спенсер розпачливо глянув на Дженет.

— Все це одне велике запитання. Ніколи цього не запам'ятаю.

— Алло, Ванкувер, — сказала Дженет.— Мабуть, не запам'ятаємо всього цього.

— Взагалі ви не повинні пам'ятати, 714. Я за вас пам'ятатиму. Залишаються ще деякі дрібниці, про які поговоримо пізніше, коли настане час. Я просто хотів показати вам тепер головні прилади, бо під час посадки Джордж повинен виконувати все чітко, не розпорошуючи своєї уваги, яка буде потрібна для головного: керувати машиною. Так, головне, про що ти мусиш пам'ятати, це те, що ведеш літак.

— Спитай його про час. Скільки маємо часу, — промовив Спенсер.

— Я вже казав, Джордже: у тебе стільки часу, скільки тобі потрібно, але не треба його марнувати. Над аеродромом будеш за якихось сім хвилин. Не хвилюйся, заходити на посадку можеш стільки разів, скільки схочеш. — Настала пауза. — Радар повідомляє, що треба виправити курс на п'ять ступнів. На 260. Прийом.

Трелівен вимкнув мікрофон і звернувся до диспетчера:

— Вони підлітають. Як тільки побачу їх, перекажу поправку і накажу зробити кілька обльотів навколо аеродрому. Побачимо, як йому вдаватимуться наближення і тоді остаточно вирішимо.

— Все готово, — сказав Грімселл. Гукнув до заступника: — Оголосіть на аеродромі аварійний стан.

— Алло, Ванкувер, — почувся з гучномовця голос Дженет. — Ми змінили курс на 260. Прийом.

— Чудово, 714. — Трелівен однією рукою підтягнув штани. — Сповістіть нам висоту польоту. Прийом.

— Алло, Ванкувер, — одізвалася за хвилину Дженет. — Дві тисячі п'ятсот футів.

У навушниках Трелівен почув голос начальника радарної установки.

— П'ятнадцять миль від аеродрому.

Натиснув кнопку мікрофона.

— Чудесно, Джордже, за хвилину вийдеш з хмар. Тоді відразу шукай вогні аеродрому.

— Метеостанція подає погане зведення, — відгукнувся Бердік. — Погода погіршується. Знову піщов дощ.

— Нічим не можу зарадити, — огризнувся Трелівен. — Дайте мені контрольну башту і скажіть їм там, щоб засвітили прожектори. Всі, які мають. За хвилину ми туди прийдемо. Хай їхня рація настроїться на частоту, на якій тепер я розмовляю. Спенсер не матиме часу гратися з настройкою.

— Слухаю, — відповів диспетчер, беручи трубку.

— Алло, 714, — викликав Трелівен. — Ви на відстані п'ятнадцяти миль від аеродрому. Уже вийшов з хмар, Джордже? Прийом.

Довга пауза. Раптом гучномовець приніс голос Дженет з половини фрази: «...легко піднімається. Мені здалося, що бачу щось. Але я не певна. Так, так, бачу! Бачу! Ти бачиш, Джордже? Тут, перед нами! Портові вогні — Ванкувер!»

— Боже! — Трелівен обернувся до Бердіка. — Вони тут. Тепер починається найгірше. Алло, Джордже! Горизонтальний політ на двох тисячах і чекай на інструкцію. Я переходжу на контрольну башту, отже, кілька хвилин не будеш мене чути. Потім виберемо смугу для посадки. Вирішимо це в останню хвилину, залежно від вітру. Перед тим виконаєш кілька тренувальних заходів. Прийом.

Він почув Спенсерів голос: «Я відповім, Дженет!» Потім кілька незрозумілих, уривaних слів, нарешті Спенсер почав говорити. Чути було, що він у розпачі.

— З цього нічого не вийде, Ванкувер! Ситуація на борту літака не дозволяє нам затягати політ. Будемо сідати одразу.

— Що? — вибухнув Бердік. — Він не може цього робити!

— Не втрачай розуму, Джордже, — говорив Трелівен. — Мусиш зробити кілька пробних заходів!

— Знижуюсь, іду на посадку, — тон був категоричний, хоч голос Спенсера трохи тремтів. — Я везу хворих людей, деякі з них вмирають. Вми-ра-ють! Чи можете ви це зрозуміти своїми тупими головами? Після двадцяти проб у мене буде так само мало шансів сісти, як і зараз. Я йду на посадку!

— Я поговорю з ним, — сказав Грімселл.

— Ні! — вирішив Трелівен. — Ми не маємо часу на дискусії. Мусимо діяти швидко. — Його обличчя було біле як крейда, на скроні пульсувала жилка. — Не маємо вибору. На борту літака зараз командує він. Я змушений погодитися з ним.

— Ви не можете цього зробити! — про-

стогнав Бердік. — Хіба ви не розумієте, що...

— Гаразд, Джордже! — сказав Трелівен. — Якщо ти так хочеш, я погоджуюсь. Політ по горизонталі і чекай на мій виклик. Ми переходимо на башту. Бажаю успіху нам усім. Кінець! — він зірвав навушники, жбурнув їх на стіл і звернувся до чоловіків, що стояли поруч. — Ходімо! — Всі троє вискочили в коридор. Бердік, важко сопучи, поспішав ззаду. Пробігли повз ліфт, потім сходами нагору, мало не зваливши з ніг когось, хто спускався вниз. Вскочили до контрольної башти. Коло величезного вікна стояв молодший диспетчер і оглядав у сильний бінокль небо.

— Є! — крикнув він. Трелівен схопив зі столу другий бінокль, глянув і поклав бінокль.

— Добре! — він важко дихав. — Виберемо доріжку для посадки.

— 08 буде найкраща, — сказав молодший диспетчер. — Найдовша і під вітер.

— Радар!

— Я тут, капітане!

Трелівен підійшов до невеликого столика, на якому під склом лежав план аеродрому, накреслив на склі напрямок підходу літака.

— Так буде найкраще! Зараз вони тут. Спрямуємо їх сюди. Звідси півколо ліворуч, повне коло і зниження на тисячу футів. Тоді я востаннє звірю з ним бортові прилади перед приземленням. Потім поведемо його до моря, звідки він зробить півколо праворуч і піде на пряму. Ясно?

— Так, капітане! — відповів молодший диспетчер.

Трелівен узяв навушники, надів їх.

— Підключено до радару? — спитав він.

— Так, капітане.

Грімселл диктував у малий мікрофон:

— Говорить контрольна башта. Весь транспорт — увага! Стартова доріжка 08. Тягачам зайняти сектори один і два. Легкові машини — сектор три. Всі карети швидкої допомоги — сектори чотири і п'ять. Повторюю: жодна машина не рушає з місця, поки літак не помине їх сектор. Виконувати!

Схилившись над столом, капітан ввімкнув мікрофон. Поруч потихеньку оберталися диски магнітофона.

— Алло, Спенсер! Говорить Трелівен з контрольної башти повітряного порту у Ванкувері! Ти чуєш мене? Прийом.

Голос Дженет виповнив невелику кімнату башти:

— Так, капітане. Чуємо вас добре. Прийом.

По телефону доповідав оператор радару:

— Десять миль, перейти на курс 253!

— Добре! Вважай, Джордже, ти зараз за десять миль від аеродрому. Зміни курс на 253. Зменшуй газ і починай знижуватися — до тисячі футів. Дженет, оголоси пасажирам стан небезпеки. Прийом моїх дальших інструкцій підтверджувати не треба, хіба що схочете щось запитати.

Знімаючи зі штурвала то одну, то другу руку, Спенсер розминав пальці. Усміхнувся до дівчини.

— Гаразд, Дженет, роби, що він сказав!

Вона взяла мікрофон, що висів на стіні, і натиснула кнопку:

— Увага, увага! — До горла їй підкотив клубок і голос зірвався. Вона судорожно стиснула пальцями мікрофон і відкашлялась. — Прошу зайняти місця і застебнути запобіжні пояси. За кілька хвилин приземляємось. Спасибі.

— Молодця, — похвалив її Спенсер. — Все так, як під час звичайної посадки!

Вона спробувала відповісти усмішкою, прикусивши губу:

— Ну, не зовсім так...

— У тебе сталеві нерви, можна тільки позаздрити. Цікаво, чи взагалі я витримав би все це, якби не... — він замовк, обережно відтягуючи штурвал і чекаючи на реакцію машини. — Дженет... — промовив за хвилину. — Маємо зовсім мало часу. — Він пильно дивився на покажчик екліметра. — Надійшла хвилина, якої я чекав. Я хочу, щоб ти зрозуміла, чому я повинен приземлитися за першим разом...

— Я зрозуміла, — відповіла просто. Затягла міцніше пояс, руки, стиснуті в кулаки, поклала на коліна.

— Я хочу подякувати тобі, — говорив він. — Не обіцяю нічого. Не обіцяв спочатку, не буду й зараз. Ти краще за всіх знаєш, який з мене пілот. Кружляння над аеродромом мені нітрохи не допоможе. А дехто з хворих може й не витримати... краще вже... щоб я використав цей єдиний для нас шанс...

— Я ж сказала, що розумію. Не треба пояснювати.

Він занепокоєно зиркнув на неї. На мить йому здалося, що вона в думці не згодна з ним. Дженет дивилася на покажчик швидкості. Її обличчя йому не було видно. Глянув праворуч на крило, кінець якого робив ледве помітне коло, ніби підкреслюючи низку імлистих блакитно-сірих вогнів вулиць. Під машиною пропливали вогні повітряного порту — страшенно далекі, маленькі, як дрібні намистинки, червоні і жовті, що їх, граючись, розсипала дитина.

Чув калатання власного серця. Його тіло теж оголосило аварійний стан, наче розуміло, що подальше життя вимірювалось уже

хвилинами, а може, навіть секундами. Тепер він міг критично оцінити себе, дивлячись на свої дії немовби збоку, очима іншої людини: Джордж Спенсер починає летіти горизонтально і зараз піде на посадку.

Почув власний голос:

— Ну, починається, Дженет! Знижуюсь. Уже!

Розділ одинадцятий

05.25—05.35

Гаррі Бердік віддав бінокль Грімселлу. З тераси, що оточувала башту, двоє чоловіків востаннє оглядали аеродром: стартові доріжки вільні, цистерни з бензином відведені далеко за межі льотного поля, у передсвітанковій імлі видніються край аеродрому групки людей, що вдивляються в небо. Гуркіт вантажних машин, що стояли на секторах, посилював напруження.

Бердік гарячково шукав помилок у Трелівеновому плані. Літак з'явиться над аеродромом на висоті 2000 футів і полетить до затоки, потім повернеться до аеродрому, не зупиняючись. За цей час Трелівен повторить із Спенсером усі ті дії, що передують приземленню. Потім останній поворот перед підходом до наміченої стартової доріжки, щоб дати пілоту час на встановлення потрібної швидкості. І нарешті — бетонна смуга доріжки!

Що ж, план непоганий, і він передбачає і використовує ранкове світло, яке посилювалося з кожною хвилиною. Бердік думав також про те, що в ці хвилини переживають пасажири, ті, здорові настільки, щоб зрозуміти, яка небезпека їм загрожує. Вони бачитимуть затоку, аеродром, хвилі океану, знову аеродром, на який повинен посадити машину чоловік, що ніколи раніше цього не робив. Бердіку здалося, що він зараз там, з ними, що разом з ними його душить страх, бо тільки лічені хвилини відділяють їх від можливої катастрофи. Він здригнувся.

— Курс 253, — виразно розлігся голос Дженет. — Ідемо на зниження.

Бердік запитливо глянув на молодого чоловіка, який стояв поруч. Мовчки вони ввійшли до диспетчерської. Трелівен і Грімселл схилилися над мікрофоном.

— Вітер не змінився? — спитав капітан.

Грімселл ствердно кивнув.

— Дме під гострим кутом до смуги 08, але кращого підходу немає. В усякому разі, це найдовша смуга.

— Радар! — гукнув Трелівен у мікрофон. — Доповідайте весь час, незалежно від того, розмовляю я з ними чи ні! Це не буде нормальне ведення літака. Всі процедурні інструкції полетять під три чорти, якщо Спенсер щось накоїть. Включайтеся тоді і голосно кричіть.

Бердік торкнувся капітанового плеча.

— Може, спробуємо ще раз поговорити з ним, щоб...

— Рішення прийнято! — відрубав капітан. — Спенсер ось-ось дійде до ручки. Коли ми почнемо розводити дискусії, — самі перекреслимо всі шанси на благополучний кінець. Отоді ви напевно спишете машину на злам. — Бердік здвигнув плечима і відійшов. Трелівен говорив уже спокійніше: — Я розумію твоє становище, Гаррі, але ти теж мусиш зрозуміти. У Спенсера перед очима безліч приладів, котрих він ніколи в житті не бачив, він знервований і розгублений.

— А що, коли йому не вдасться? — спитав Грімселл. — Що тоді?

— Найвірогідніше саме це. Йому не вдасться. Не будемо себе дурити, — похмуро відповів Трелівен.—Коли я побачу, що ситуація безнадійна, я спробую переконати його. Але поки що не буду з ним сперечатися. Тільки тоді, коли побачу, що немає іншого виходу, спробую умовити його, щоб сідав на воду. — Хвилину він слухав монотонний голос з радарної станції, потім натиснув кнопку мікрофона. — Джордже, доведи швидкість до ста шістдесяти і закріпи її.

Гучномовець мовчав. Минула довга, моторошна хвилина, аж врешті Дженет сказала:

— Знижуємось. Прийом.

Як величезний птах, машина пролетіла над західним краєм аеродрому, вкритого досвітньою імлою, над рукавом ріки Фрейзер ліворуч від мосту.

— Добре, — промовив Трелівен. — Тепер постав важіль, про який я тобі казав, на «старт» — це значить, підніми його максимально вгору. — Глянув на годинник, рахуючи секунди. — Спокійно, маєш час! Коли зробиш це, вимкни термостати карбюраторів. Контакти містяться збоку важеля газу.

— А бак з пальним? — охриплим голосом спитав Бердік.

— Ми перевірили раніше, — заспокоїв його Грімселл. — Він летить на головних баках у крилах.

Спенсер, наморщивши чоло, переводив погляд з одного вмикача на другий. Обличчя його нагадувало гіпсову маску. Слухав монолог Трелівена:

— Далі, Джордже, підніми охолоджу-

вальні заслінки на одну третину. Не поспішай. — Спенсер безпорадно роздивлявся. — Це отой невеликий важіль, що під важелем суміші. Підніми його вгору.

— Ти його бачиш, Дженет? — розгублено спитав Спенсер.

— Так, так! — І додала швидко. — Дивись, ми вже майже над аеродромом! Видно головну стартову доріжку!

— Сподіваюсь, що вона досить довга, — пожартував Спенсер, не підводячи голови.

— Тепер перемикач компресорів, — вів далі Трелівен, — це чотири ручки праворуч од важеля суміші. Встанови їх у горішнє положення.

— Ти знайшла? — спитав Спенсер.

— Так, — відповіла Дженет.

— Тепер випускай закрилки на п'ятнадцять ступенів, — диктував Трелівен. — П'ятнадцять градусів, другий зубець! Покажчик посередині головної бортової дошки приладів. Коли буде п'ятнадцять градусів, зменшуй поволі швидкість до ста сорока вузлів і вирівнюй до горизонтального льоту. Коли зробиш це, негайно включай гідравлічну помпу, її вмикач коло гірокомпасу.

У навушниках Трелівена почувся голос керівника радарної станції.

— Курс на 225. Надто в нього стрибає висота, від 900 до 1300 футів.

— Зміни курс на 225, — наказав Трелівен. — І висота... більше уваги. Стрибаєш. Намагайся триматись на тисячі футів.

— Надто швидко знижується, — пролунав голос з радарної станції. — 1100, 1000, 900... 800... 700...

— Вважай на висоту! — крикнув Трелівен. — Збільшити оберти моторів! Ніс угору!

— 650... 600... 550...

— Висота! — заричав Трелівен. — Вертайся на тисячу! Тисячу футів!

— 550... 450... — читав черговий на радарі спокійним голосом, хоч весь обливався потом від жаху. — Погано, капітане... 400... 400... 450... Піднімається! 500...

На мить у Трелівена не витримали нерви. Зірвав навушники, жбурнув їх на стіл.

— Він не вміє літати! — крикнув Бердіку. — Йому тільки запускати паперового змія! Нічого з цього не вийде, це божевілля!

— Поговори з ним! — Бердік підскочив до капітана і схопив його за плече. — На бога, не кидай його зараз самого! Кажи йому, що він мусить далі робити!

Трелівен схопив мікрофон, підніс його аж до губів.

— Спенсер! — промовив він. — Не можна сідати одразу. Слухай мене! Мусиш зробити кілька кругів над аеродромом і пробних наближень. Мусиш! Пального маєш ще приблизно на дві години. Не йди на посадку, чуєш!

Усі напружено чекали відповіді Спенсера.

— Я гадав, що ви мене раніше зрозуміли. Сідаю. Ви чуєте мене? Тут хворі, які помруть до того, як мине година, не кажучи вже про дві. Може, я трохи погну бляху на цій старій шкапі, нічого не зробиш, це ризик, на який ви повинні піти. Дайте мені зараз вказівки приземлення. Опускаю шасі.

Вони почули ще його слова:

— Колеса вниз, Дженет!

— Гаразд, Джордже, хай буде так! — Трелівен важко дихав. Насунув навушники. Опанував себе, тільки сіпалася щока. На мить заплющив очі, потім розплющив. Коли почав говорити, його голос звучав спокійно, як раніше: — Якщо випустив шасі, перевір, чи засвітилися три зелені лампочки, пам'ятаєш? Курс 225. Збільш трохи оберти моторів, щоб вирівняти опір після випуску коліс. Перевір, чи летиш по горизонту, і тримай максимальну висоту. Добре! Перевір, чи тиск у гальмах витримує тисячу фунтів, покажчик на дошці поряд гідравлічної помпи. Якщо тиск у порядку, не відповідай мені. Охолоджувальні заслінки на одну третину. Пам'ятаєш, Дженет? Де контакт, ти знаєш! Відповідайте мені тільки в тому разі, якщо чогось не зрозумієте. Потім — охолодження.

В той час, коли Трелівен диктував так пункт за пунктом, Бердік підійшов до величезного вікна і вдивлявся в небо над горизонтом. Тьмяне світло ледь пробивалося крізь густі хмари. Він чув, як Трелівен наказав змінити курс на 180 ліворуч, щоб спрямувати літак на стартову доріжку, як повторив, щоб Спенсер не поспішав, що час іще є і треба все ретельно перевірити. Спокійний тон, докладні зауваження капітана були похмурим тлом для ще похмуріших думок близького до розпачу представника Лінії.

— Ну й історія! — звернувся він до телефоніста, що сидів поруч. Телефоніст скривився. — В одному я певен, — не вгавав Бердік. — Чим би все це не скінчилося, за кілька хвилин тут буде пекло. — Помацав по кишенях, шукаючи сигарет, потім подумав, махнув рукою і витер губи долонею.

— Тепер відрегулюй роботу пропелерів, — диктував Трелівен. — І оберти! Кожен мотор дві тисячі двісті п'ятдесят обертів на хвилину. Не підтверджуй виконання.

— Дві тисячі двісті п'ятдесят! — буркнув собі під ніс Спенсер, виконавши наказ. — Дженет! — гукнув. — Яка швидкість?

— 130... — почала вона монотонно. — 125... 120... 125... 130...

У контрольній башті Трелівен вислухав чергове повідомлення радарної станції.

— Висота весь час змінюється. Зараз близько дев'ятисот футів.

— Джордже! — закричав капітан. — Закріпи швидкість на ста двадцяти. Повторюю: швидкість сто двадцять! — глянув на годинника. — Спокійно, ще маєш час!

— Робить півколо, але втрачає висоту, — доповідала радарна станція. — 800 футів, 750... 700...

— Знову втрачаєш висоту, — кинув у мікрофон Трелівен. — Втрачаєш висоту! Піднімайся на тисячу футів!

Дженет оголошувала швидкість:

— 110... 110... 110... 105... 110... 110... 120... 120... весь час 120!

— Вгору! Вгору!—цідив крізь зуби Спенсер, підтягуючи штурвал. — Який важкий цей клятий мотлох! Зовсім не піддається! Ніяк не піддається!

— 125... 130... 130... тепер 130...

— Висота 900 футів, — повідомив оператор радару, — 950... 1000... Стоїть на 1000!

Трелівен закричав до Грімселла:

— Він завертає на підхід. Погасити всі прожектори стартових доріжок, крім 08. — У мікрофон промовив. — Вирівнюй курс у напрямку між 072 і 080. Зважай на швидкість і висоту. Тримайся на тисячі футів, поки я не скажу.

Поступово гасли вогні на стартових доріжках. Залишилися тільки два ряди обабіч однієї бетонної смуги.

— Виходь з розвороту, коли візьмеш вірний напрямок, Джордже! — сказав Трелівен. — І тримай курс на лінію смуги, що перед тобою. Іде дощ, ввімкни склоочисник. Контакт міститься біля крісла другого пілота, ти його одразу помітиш.

— Знайди його, Дженет! — сказав Спенсер.

— Висота 1000 футів! Ми витягнули тебе далеко за аеродром, отже, час маєш. Хай Дженет пошукає контакт рефлекторів. Вони на дошці над головою, трохи ліворуч. Не забувай про висоту: тисяча футів!

— Знайшла контакт рефлекторів? — спитав Спенсер.

— Хвилинку... так, є!

Спенсер відірвав очі від дошки і мимоволі зойкнув.

Вогні смуги — блискучі крапки у ранковій імлі... здавалося, відстань між ними не більш, як десять метрів. Вузенька стежка. На мить звільнив одну руку, щоб протерти очі, які сльозилися від напруження.

— Вирівнюй курс! — наказав Трелівен. — Напрямок — на смугу. Висота та сама. Тепер слухай уважно: націлюйся на третину доріжки. Зліва дме легкий вітер, отже, приготуйся до поправки рулями. — Спенсер якраз виходив з віражу. — Якщо торкнешся землі на завеликій швидкості, вмикай гальма. Потягнеш червону ручку, що в тебе над головою. Якщо і це не допоможе, вимкни чотири контакти запалювання, вони теж у тебе над головою.

— Бачиш ці контакти, Дженет?

— Так.

— Якщо їх доведеться вимкнути, то зробити це треба буде враз, чуєш? — сказав Спенсер. Горло в нього пересохло, наче туди хтось насипав піску.

— Добре, — прошепотіла Дженет. Вона стиснула руки, щоб не було помітно, як вони тремтять.

— Ну, вже скоро, не хвилюйся. А що з сигналом тривоги?

— Я не забула. Натисну перед приземленням.

— Слідкуй за швидкістю. Оголошуй.

— 120... 115... 120...

— Хай знижується, — сказав оператор радару. — Чотириста футів на хвилину. Хай перевірить колеса і закрилки. Напрямок той самий.

— Увага, Джордже, — сказав Трелівен.— Опусти до кінця закрилки, зменш швидкість до ста п'ятнадцяти, вирівняй, зменшуй висоту по чотириста футів на хвилину. Повторюю: закрилки до кінця, швидкість сто п'ятнадцять, вниз чотириста футів на хвилину. Курс той самий. — Він обернувся до Грімселла. — На полі все готове?

Той кивнув головою.

— Якби попереду був ще рік, однаково більше б не зробили.

— Отже, остання проба. За хвилину будемо знати, чим це скінчиться.

Почули ревіння літака, що наближався. Трелівен озирнувся, Грімселл подав йому бінокль.

— Дженет, закрилки вниз! — наказав Спенсер. Вона з усієї сили пхнула важіль.— Оголошуй висоту і швидкість!

— 1000 футів, 130 вузлів... 800 футів, 120 вузлів, 700 футів, 105 вузлів... Надто швидко знижуємось!

— Набери висоту! — гукав Трелівен. — Не знижуйся так швидко!

— Знаю, знаю! — відгукнувся Спенсер. Додав газу. — Далі! — заволав до Дженет.

— 650 футів, 100 вузлів, 400 футів, 100...

Його паралізував страх перед смугою бетону, що безжально наближалася з кожною секундою. Піт заливав йому очі; літак кидало з боку на бік, мотори працювали нерівно.

Бердік закричав з тераси башти:

— Дивіться! Він утратив контроль над машиною!

Не перестаючи стежити в бінокль за літаком, Трелівен схопив мікрофон.

— Додай газу! Додай газу! Надто швидко втрачаєш висоту! Слідкуй за швидкістю, на

бога, слідкуй! Опусти ніс, додай газу, бо втратиш швидкість!

— Почув! — сказав Грімселл. — Підтягується!

— Господи, — прошепотів Бердік.

Оператор радару повідомив:

— Він і зараз на сто футів нижче, ніж треба, на сто футів нижче...

— Ще вище, Джордже, ще! Якщо ви не дали сигналу тривоги, давайте його зараз! Підняти спинки крісел, пасажирам сховати голови!

Різкий дзвоник прорізав тишу пасажирського салону. І зразу ж закричав Бейрд:

— Всім сховати голови! Нахилитися!

Болільники скулилися на сидіннях. Джо і Хезел Грір, обнявшись, сиділи спокійні, не втрачаючи самовладання. Гарячково, безпорадно метушився містер Чайлдер, силкуючись притягнути до себе безживне тіло дружини. З глибини салону долинали молитви вперемішку зі схлипуванням, десь скрикнув один з четвірки:

— Боже, врятуй нас!

— Тихо! — загорлав Чайник. — Замовкнути!

На башті Грімселл кричав у телефон:

— Літак над аеродромом. Пожежним машинам увімкнути мотори і чекати, поки літак не мине вас. Може збочити з курсу. — Голос Грімселла відбивався луною від будинків аеропорту.

— Він піднявся на двісті футів, — доповів оператор радару. — Це нижче глісади. Сто п'ятдесят футів, значно нижче траєкторії. Летить надто низько, капітане. 100 футів...

Трелівен зірвав з голови навушники, однією рукою схопив бінокль, другою мікрофон.

— Тримай висоту, поки не наблизишся до бетонної смуги. Приготуйся до приземлення.... Так...

— Чорти б узяли цей дощ, — лаявся Спенсер. — Майже нічого не видно! — Він знав тільки, що летить над зарослим травою льотним полем. Нараз просто перед собою побачив невиразні обриси стартової доріжки.

— Слідкуй за швидкістю!— говорив Трелівен. — Надто задираєш ніс машини. Вирівнюй перед зіткненням з землею і будь готовий, що вітер зіпхне тебе на правий бік. Так! Вирівнюй під вітер!

Широка бетонова смуга наче розкручувалася під літаком.

— Хвилину! — крикнув Трелівен. — Ти підійшов надто швидко! Підніми вгору ніс! Піднімай! Скинь газ! Газ скинь до нуля! Так! Тепер помалу опускай!

Шасі за кілька футів від поверхні бетону! Спенсер обережно пересував штурвал уперед і назад, намагаючись відчути землю. Тільки зараз він зрозумів, наскільки вище в цьому літаку кабіна, ніж кабіна пілота на винищувачах. І тому він абсолютно не міг визначити, яка ж справжня відстань до бетону.

Цілу вічність колеса висіли над доріжкою, не торкаючись її, потім зі страшною силою вдарилися об бетон, щось заскреготіло, піднявся дим, від удару машина підскочила вгору. За мить колеса знову торкнулися бетону.

Потім третій удар, потім ще і ще. Зціпивши зуби, випльовуючи прокльони, Спенсер підтяг штурвал аж до підборіддя. Страх паралізував його. Сіра смуга стрибала перед очима, віддалялася, знову наближалася. І враз цей химерний танок кінчився — колеса побігли по землі. Мов уві сні натиснув гальма. Літак мчав уперед.

— Зменшуй швидкість! — кричав Трелівен. — Гальма безпеки! Потягни червону ручку!

Спенсер хапливо потягнув ручку, з усієї сили натиснув ногами гальма. Відчув страшний тиск у плечі — літак хилився ліворуч. Гальма на хвилину затримали колеса — вони ковзалися. Ще мить — і гальма зірвало, літак покотився далі.

— Вимкни пальне, — крикнув до Дженет.

Гуркіт моторів затих, і тепер чути було тільки шум у навушниках та ще долинав шурхіт покришок об бетон. Спенсер, смертельно переляканий, дивився перед собою. Літак і без моторів нестримно мчав уперед, земля пролітала обіч, як невиразна кінострічка. Бачив уже кінець стартової доріжки. В якусь мить його очі зафіксували пожежну машину, яка перекинулася, тікаючи від літака.

— Скільки маєш сили — ліворуч! — загримів голос Трелівена. — Ліворуч, скільки вистачить сили! Руль напрямку ліворуч!

Спенсер з нелюдською силою натиснув ногою ліву педаль. Літак враз звернув з доріжки, описуючи півколо. Почувся тріск, посипалися іскри, щось блиснуло —вирвало шасі, і машина посунула далі на животі... Спенсер, підкинутий в кріслі, відчув сильний біль — рятівний пояс уп'явся йому в тіло.

— Дженет, ховай голову! — крикнув він. — Капотуємо!

Вчепившись застиглими пальцями в поруччя, втягнувши голови в плечі, вони скоцюрбилися у своїх кріслах. Літак сунув задом наперед, стинаючи крилами, як косами траву. З жахливим скреготом машина перевалилася на іншу стартову доріжку, ламаючи стовпи з ліхтарями і здіймаючи фонтани землі.

Спенсер сидів із закривавленим ротом—

удару він навіть не відчув — і чекав неминучого кінця, страшного гуркоту, від якого в очах спалахнуть тисячі блискавок, перш як западе вічний морок.

І раптом машина зупинилася. Світ застиг. Спенсер ще відчував скажений біг, але очі говорили йому, що літак стоїть. На кілька секунд вщухли усі звуки. Спенсер трохи підвівся з перехиленого крісла і глянув на Дженет. Вона затулила обличчя руками і тихо схлипувала.

У пасажирському салоні позад себе він почув шепіт— шепотіли люди, здивовані, що вони живі. Хтось засміявся — коротко, істерично.

Озвався Бейрд:

— Чи всі цілі?

Почулися поодинокі голоси, потім — суцільний гармидер. Спенсер заплющив очі. Його трусило.

— Треба відімкнути запасні двері, — загримів бас Чайника. — І хай усі сидять на своїх місцях!

У вирвані під час посадки двері просунулася голова лікаря:

— Чудесно, Спенсер! Ви обоє живі?

— Розтрощив шасі, — сердито пробурчав Спенсер. — Чорти б мене взяли! Клятий нездара!

— Дурниці! — відповів Бейрд. — Ти молодець. Адже всі ми цілі і неушкоджені — якщо не брати до уваги кількох синців. А як там наші пілоти? Їх, мабуть, здорово кидало?!

Спенсер повернув голову до лікаря. Насилу це зробив — так боліла шия.

— Ми встигли, док?— запитав хрипко.

— Гадаю, що саме вчасно. Тепер усе залежить від лікарів. Ти своє зробив, хлопче!

Спенсер спробував підвестися з крісла, коли раптом знову почув якісь пронизливі звуки. На мить його огорнув страх. Та одразу зрозумів, що ті звуки з навушників, які впали на підлогу. Нахилився, підняв їх і притулив до вух.

— Джордже! — гукав Трелівен.—Джордже! Спенсер! Ти чуєш мене?

Десь наростало виття сирен пожежних і санітарних машин, що мчали до літака.

— Так, — відповів він. — Я тут.

Трелівен піддався загальному настрою, що панував зараз в аеропорту. На тлі його голосу було чути сміх і радісні вигуки багатьох людей.

— Джордже, це було найгірше приземлення, яке будь-коли відбувалося на цьому аеродромі. Отже, не проси нас влаштувати тебе пілотом на якусь із повітряних ліній. Але я хочу потиснути тобі руку і запросити до бару на чарку віскі. Сиди на місці, Джордже. Ми їдемо до тебе.

Дженет підвела голову і кволо всміхнулася.

— Поглянь у дзеркальце, — сказала вона. — У тебе зовсім чорне обличчя.

Жоден дотеп не став йому на думку в цю мить. Жодні слова подяки. В цю хвилину вони були б зайві. Крім того, він був украй змучений. Він просто простягнув до Дженет руку і посміхнувся.

Переклала Лідія ЛЄСНАЯ

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

КОРИСТЬ ВІД АБСТРАКЦІЇ. Одна 56-річна англійка надіслала модному художникові-абстракціоністу Говарду Гріну такого листа: «Я дуже вдячна Вам за те, що Ви своїми картинами допомогли мені схуднути. Я побувала на виставці Ваших робіт і те, що я побачила, так розлютило мене, що я відразу ж втратила шість кілограмів ваги. Ви чудовий лікар!»

ПРИЧИНА СМЕРТІ. «Загинуло від сердечної хвороби». Таку табличку польські любителі природи повісили на одному дереві, яке засохло від того, що численні закохані вирізували на ньому зображення серця й свої ініціали.

КОЖНИЙ ПРО СВОЄ. Лондонський підприємець Джеймс Скотт запропонував ще один засіб збереження валютних фондів, яких тепер дуже не вистачає хворій англійській економіці. Треба, каже цей Скотт, відмовитися від давньої традиції розбивати об борт новозбудованого судна імпортне шампанське і замінити його англійським віскі.

Джеймс Скотт є власником найбільших в Англії заводів по виробництву віскі.

ТВЕРДА ВАЛЮТА. Підраховано, що запаси знаменитого віскі в Шотландії коштують не менше, ніж запаси золота з резервів англійського банку. У зв'язку з цим шотландський політичний діяч Мак Джіффорд оголосив: «Ми можемо забезпечити вартість англійського фунта стерлінгів нашим віскі краще, ніж англійський банк своїм золотом».

РІШУЧА ПОГРОЗА. Електростанція в Шербурзі (Франція) застерігає перехожих: «Не торкайтеся проводів високої напруги. Це — смертельно. Порушники караються тюремним ув'язненням на строк до одного року».

Винахідник напалму Луїс Фрізер каже, що докори сумління не дошкуляють йому анітрохи...

Марно шукати цю назву в енциклопедіях чи навіть у спеціальних словниках. Лише в одному американському виданні, у «Короткому хімічному довіднику», випущеному 1965 року Каліфорнійським університетом, є слово «напалм», яке пояснюється так — алюмінієве мило, виготовлене із суміші нафтових та коксових жирів, якщо його збовтати, перетворюється на рідину. Вживається напалм у вогнеметах та запалювальних бомбах.

І це все!

Навряд чи можна вважати за простий недогляд укладачів енциклопедій і словників у Сполучених Штатах відсутність докладних відомостей про напалм, назва якого дедалі частіше зустрічається на сторінках світової преси. Просто, офіційна Америка воліє не згадувати це слово, бо з самою лише назвою «напалм» асоціюється такий злочин проти людства, що його можна порівняти хіба що тільки із воєнними злочинами гітлерівського райху.

Ось невеличкий уривок із свідчень майора військово-повітряних сил США Чарлза Уотта, збитого над територією Демократичної Республіки В'єтнам:

«Напалмові бомби випускаються у вигляді каністри місткістю на 165 галонів. Скидати їх можна з будь-якої висоти. Вибухає така бомба сама, під дією удару об землю. Однієї каністри досить, щоб перетворити на суцільне вугілля площу в два з половиною квадратних кілометри землі з усім, що є на ній...»

Преса Сполучених Штатів, що так безсоромно подає широку фотоінформацію про «визвольну місію» американської воєччини у В'єтнамі, однак, уникає вміщувати фото про наслідки дії напалму. Лише один раз журнал «Лайф» надрукував на своїх сторінках таке фото й кілька відповідних рядків, за що його редактори, як повідомляють із США, дістали доброго прочухана від керівників Пентагону.

Але чим більше намагалися у Сполучених Штатах тримати у суворій таємниці все, що стосується напалму, і навіть уникати самого цього слова, тим більше відомостей про нього проникало, якщо не в американську, то в іноземну пресу.

Тепер уже відомо, що таємничий винахідник напалму, чиє ім'я довгий час приховувалося від громадськості,— це доктор Луїс Фрізер — керівник головної лабораторії великого американського хімічного концерну «Доу кемікл компані», правління якого міститься в Мідленді, в штаті Мічіган. Але відомо не лише це.

Особливого розголосу наробила стаття двох лікарів — Петера Райха і Віктора Зіделя, вміщена ними в журналі «Нью-Інгланд джорнел оф медісин». Петер Райх і Віктор Зідель докладно вивчали дію напалму на людей ще під час американської агресії в Кореї, коли війська Сполучених Штатів почали широко вживати напалмову зброю. Потім вони продовжили свої дослідження у В'єтнамі, зібравши матеріал, про який кажуть, що він міг би стати обвинувальним висновком на новому Нюрнберзькому процесі...

«Напалм призводить до більш жахливих наслідків, ніж будь-які інші бомбардування. Якщо вражений напалмом і залишиться живий, він через короткий час помре від одної з численних хвороб, до яких спричиняється дія вибухівки. Навіть для здорових людей близьке спілкування з враженими напалмом є дуже небезпечним!»

Так пишуть обидва лікарі — Райх і Зідель.

Вони подають також деякі цікаві відомості про концерн, який виробляє цю злочинну зброю. На підприємствах «Доу кемікл компані» працює нині понад 35 тисяч чоловік. Протягом 1950—1967 років тут уже виготовлено й передано збройним силам США понад 250 мільйонів напалмових бомб. Вживалися ці бомби не лише в Кореї, а й в Конго і в Анголі проти африканських патріотів, які піднялися на боротьбу за своє визволення від колоніального ярма. Тепер вироби з маркою «Доу кемікл» скидаються на багатостраждальну в'єтнамську землю.

В'єтнамські діти, вражені напалмом.

З маркою

Прибутки концерну величезні, але він дістає від уряду Сполучених Штатів щедрі дотації на дальші дослідження по створенню хімічної зброї масового знищення. Нинішнього року ця дотація сягає суми в 125 мільйонів доларів.

Йдеться не лише про напалм, а й про створення інших, можливо, ще більш жахливих видів хімічної зброї. Цікаво, що генеральний директор концерну Герберт Доан, відбиваючись якось від чергової атаки журналістів, кинув такі слова:

— І чого це ви всі причепилися до напалму, хіба «Доу кемікл» зайнятий самим лише напалмом!

Підприємства концерну увесь час розширюються. Минулого

„ДОУ КЕМІКЛ"

року в місті Вільямсбурзі, в штаті Вірджінія було збудовано нові великі корпуси, нібито іншого хімічного концерну «Мобі кемікл компані». Але швидко з'ясувалося, що «Мобі кемікл» — це не що інше, як замаскований філіал того ж таки могутнього «Доу кемікл». Проте ще більше вразило світову громадськість інше викриття, зроблене незабаром.

«Доу кемікл компані», як виявилося, ввійшов у контакт із західнонімецьким концерном «Байєр АГ» — одним із спадкоємців злочинного гітлерівського хімічного гіганту «І. Г. Фарбеніндустрі». «Байєр АГ» придбав 50 процентів акцій концерну «Мобі кемікл», ставши, таким чином, співвласником «Доу кемікл компані».

Цей американо-західнонімецький альянс не є, звичайно, справою лише комерційною. Американські й боннські фабриканти смерті зійшлися на одній спільній ідейно-політичній платформі, про яку, наприклад, французька газета «Юманіте» пише, що вона, власне, нічим не відрізняється від програми гітлерівських злочинців із «І. Г. Фарбеніндустрі». У кожному разі, політичний цинізм керівників «Доу кемікл» дає цілковиті підстави для подібних паралелей і порівнянь. Ось, наприклад, як згаданий вже Герберт Доан виклав своє, так би мовити, морально-політичне кредо (якщо можна взагалі вживати слово «мораль», коли йдеться про сучасних фабрикантів смерті!):

— Якщо історія назве нас пізніше злочинцями, а президента Джонсона другим Гітлером — хай! Ми все одно будемо й далі робити те, що робимо, й сміливо станемо перед судом, бо вважаємо себе правими!

Чи не нагадує ця гранично цинічна тирада те, що свого часу говорили верховоди третього райху?

Однак серед частини акціонерів концерну поширюються зовсім інші настрої. Під впливом світової громадської думки ці люди зажадали обговорити питання про припинення дальшого виробництва напалму. Про це йшлося на чергових річних зборах акціонерів. Але голоси розуму поки що заглушаються войовничим психозом, розпалюваним шаленими прибутками від поставок напалму збройним силам США. З 1100 акціонерів, які брали участь у тих річних зборах, лише 150 проголосували за припинення випуску напалму. Майже тисяча тих, хто набиває кишені на бізнесі масових убивств, знехтувавши думкою світової громадськості, забувши, очевидно, про відповідальність, від якої вони нікуди не втечуть, проголосували за дальше виробництво смертоносного напалму.

І це теж дія напалму.

У бурхливому політичному житті Сполучених Штатів напалм став ще одною проблемою, навколо якої розпалюються громадські пристрасті. Виробляти чи не виробляти напалм — над цим питанням замислюються тепер не лише акціонери «Доу кемікл».

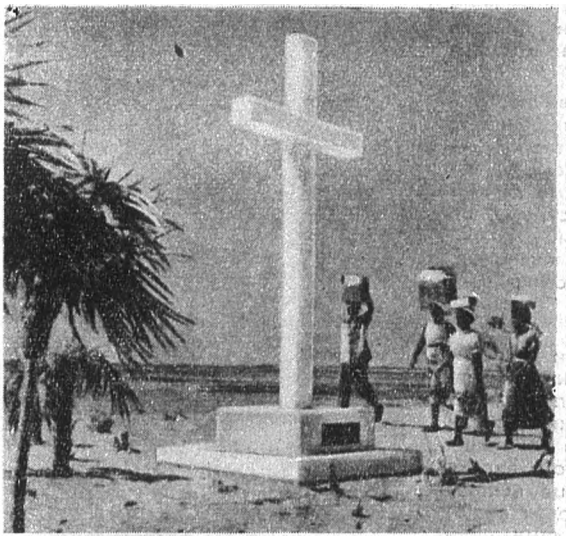
«Ми обвинувачуємо американський хімічний концерн «Доу кемікл компані», ми обвинувачуємо тих, хто застосовує напалм, у тяжкому злочині, який не може лишитися непокараним...» — так написали двоє лікарів.

До цих слів приєднується весь чесний світ.

Після бомбардування.

ОСТРОВИ РОЗБОЮ

Цей хрест встановлено на тому місці, де, як тут вважають, висадився Колумб.

Двісті років тому тут був притулок для звичайних піратів. Звідси вони вирушали грабувати кораблі, вантажені золотом, прянощами, червоним деревом, рабами. В наш час — тут розмістили свої бази пірати XX століття — американські імперіалісти.

Мова йде про Багами — архіпелаг, який складається із 700 островів, що з них населено не більше тридцяти, і з численних рифів та надводних скель. Цей архіпелаг лежить між Кубою й американським штатом Флоріда. Досить поглянути на карту, щоб зрозуміти стратегічне значення цього району західної півкулі.

Багамські острови нині — британська колонія з обмеженим самоврядуванням. Їх населяє близько 150 тисяч чоловік. Дев'ять десятих з них — негри й мулати. Тут вирощують овочі, південні фрукти. Звідси ж вивозять цінні породи дерев для целюлозної промисловості й будівництва. Сприятливий клімат островів, розкішна рослинність, численні пляжі зробили Багами курортом, дуже популярним серед американських багатіїв.

Блакитне небо, рожево-білі коралові пляжі, лазурове море, вічний червень, фламінго й колібрі, розложисті пальми, розкішні модерні готелі, казино для азартних ігор, нічні клуби — чим не «рай» для грошовитих туристів!

У 1492 році, в пошуках «золотого дна» на Багами прибули кораблі Христофора Колумба. «Це не країна, а справжній рай, — писав Колумб королеві Ізабеллі Іспанській. — Населення ставиться до нас дуже привітно». Та золота на Багамських островах не виявилося. Іспанці обмежилися тим, що позривали з напівголих остров'ян золоті прикраси й вирушили далі, шукати, де ж те золото було видобуто. Вони знайшли його на сусідніх островах і в Мексіці.

Через кілька десятиліть після перших відвідин островів європейцями туди знову прибули іспанські кораблі, на яких майже все населення було вивезено для роботи на золотих копальнях у Мексіці або на Гаїті.

У XVII сторіччі сюди прибули кораблі з піратами. Звідси вони протягом майже півстоліття відпливали для нападів на англійські та іспанські судна.

Пізніше, зрозумівши значення островів, що лежали на шляху між Новим і Старим світом, англійський король Георг I оголосив Багами англійською колонією. Піратам було запропоновано на вибір — або припинити розбій, або вийти на двобій з могутнім тоді англійським флотом. Пірати обрали перше. Гасло, яке вони тоді проголосили: «З піратством покінчено, хай квітне комерція!» — й до сьогодні збереглося на гербі Багамських островів.

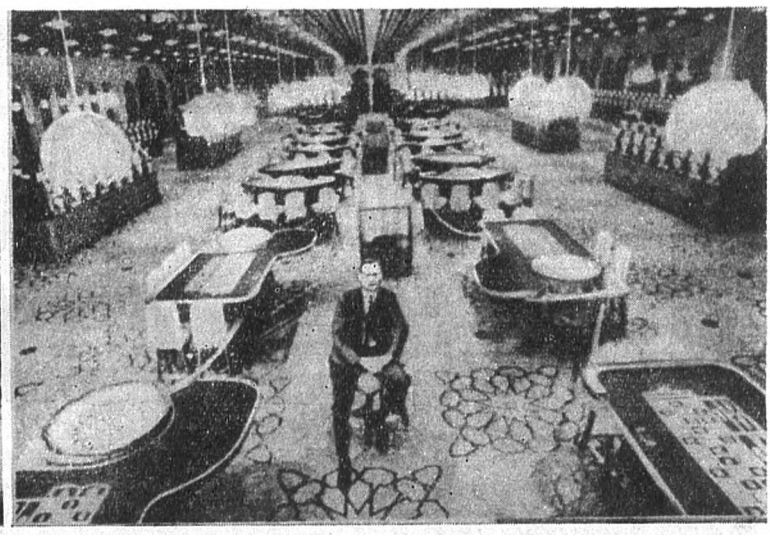
Та важко сказати, що було гірше — одвертий розбій чи та «комерція», яка розквітла на Багамах, і насамперед на одному з найбільших островів — Нью-Провіденс. Колишні піратські, нині «комерційні» кораблі подалися до африканських берегів у пошуках «чорного золота». Негрів у кайданах перевозили на Багами, які відтоді стали центром торгівлі невільниками. Так тривало до 1865 року, коли з работоргівлею було покінчено.

У 1920 році, коли в Сполучених Штатах було проголошено сухий закон, для контрабандистів настала золота пора. Багами стали свого роду перевалочним пунктом, куди привозили міцні напої з Європи й Південної Америки. Тут їх розливали в пляшки, наклеювали етикетки з марками найдорожчих напоїв, щоб підвищити ціну, й переправляли у Флоріду, а звідти — розвозили по всіх Сполучених Штатах. Коли ж у 1933 році сухий закон було скасовано, на Багамах розмістилися розважальні підприємства. У 1967 році острови відвідало 800 тисяч іноземних туристів, а до 1970 року їх кількість має зрости до мільйона чоловік, отже, на одного місцевого мешканця припадатиме шість-сім туристів — відвідувачів нічних клубів, казино, рулеток тощо.

Ще в 1940 році Сполучені Штати орендували на 99 років кілька пунктів на островах під свої військові бази й майданчики для запуску ракет. Посилювався тут і економічний вплив США. Острів Велика Багама було проголо-

Вулиця в Нассау.

«Розважальна індустрія» — казино, що приносять їхнім власникам величезні прибутки.

шено вільним портом, відкритим для американської торгівлі без будь-якого мита. Бізнесмени з США прибрали тут до своїх рук і землю. Десяток ділків скупили свого часу в місцевих власників земельні ділянки за дуже низькими цінами — по 6—7 доларів за гектар, сьогодні ж ціна цих самих земель зросла у 120 тисяч разів! Адже багамська земля справді стала дуже «родючою», тільки не на сільськогосподарські культури, а на прибутки від усіх цих фешенебельних розважальних закладів, пляжів, готелів тощо.

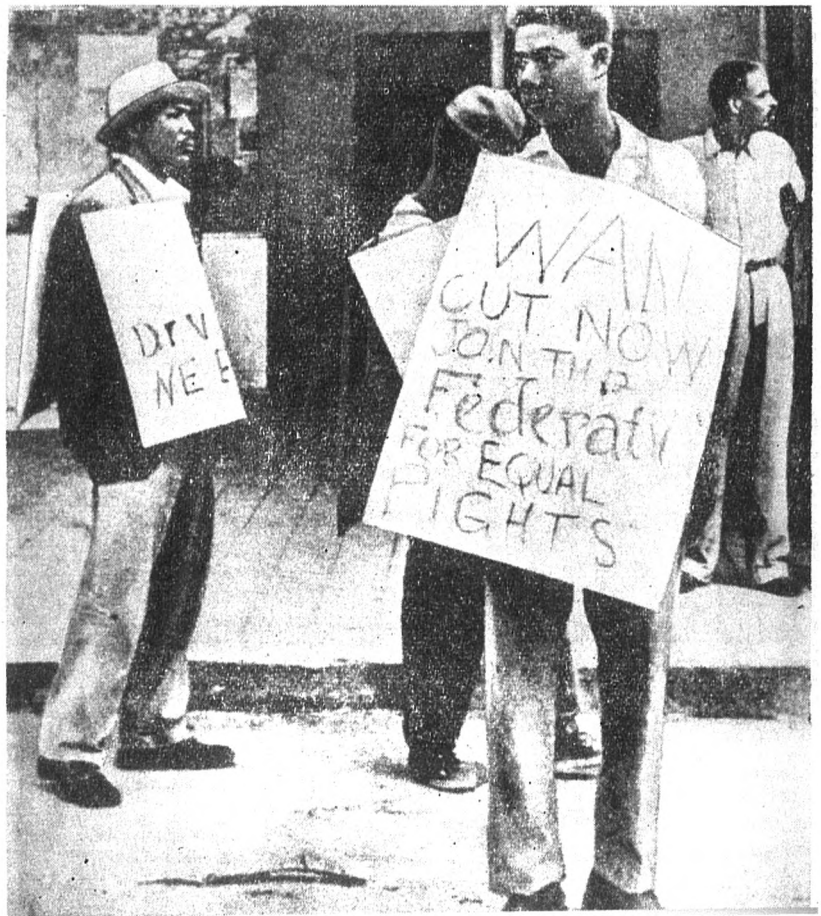
Звичайно, американські імперіалісти намагаються захопити тут і політичну владу до своїх рук. Донедавна в місцевій адміністрації сиділи представники так званої «Об'єднаної багамської партії», яка була слухняним виконавцем наказів якогось Мейєра Ланського, боса гангстерських концернів у Майамі (США). Коли хтось із місцевих мешканців намагався протистояти діяльності цієї «партії», яка лише про те й дбала, щоб допомагати американським ділкам набивати собі кишені за рахунок «розважальної індустрії», його просто вбивали.

Та за останній рік у житті остров'ян сталися певні зміни: відбувається процес концентрації місцевого населення на двох-трьох великих островах. Дрібні власники розпродують за безцінь свої земельні ділянки й в пошуках заробітку переїжджають до більш крупних центрів. Так, на острові Нассау мешкає нині майже половина всіх багамців.

На початку п'ятдесятих років було засновано на противагу згаданій «Об'єднаній багамській партії» іншу, «Прогресивно-ліберальну партію». У 1957 році стався перший в історії островів масовий страйк. Нарешті в 1967 році відбулися вибори органів самоврядування, на яких перемогла «Прогресивно-ліберальна партія», на чолі з негром Лінденом Піндлінгом. Англійський генерал-губернатор змушений був призначити його прем'єр-міністром.

Піндлінг і його уряд не йдуть далі окремих реформ, і їхнє гасло «Добробут для всіх і чесність в адміністрації» не може задовольнити законних вимог трудящого населення, яке насамперед хоче звільнитися з-під влади нових грабіжників, власників земель, «розважальної індустрії» — цих фактичних господарів островів. Однак уже самий факт, що на чолі органів правління став негр, що острови здобули самоврядування, — говорить про те, що сучасним піратам на Багамах приходить кінець.

Законні хазяї Багамів все рішучіше вимагають для себе незалежності й людських прав.

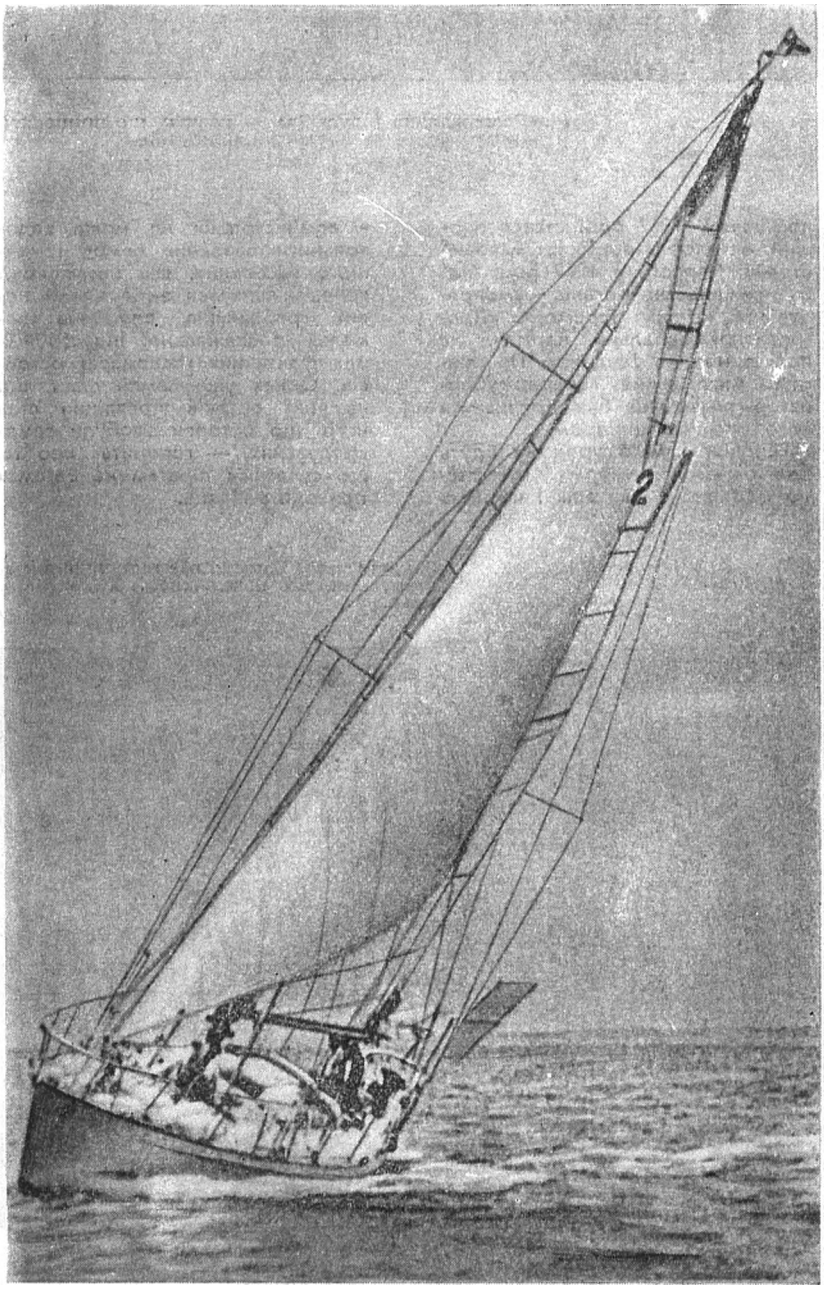
ПОДОРОЖІ І ВРАЖЕННЯ

КОЛІН СІМПСОН,
КРІСТОФЕР АНГЕЛОГЛУ

САМ НА САМ З ОКЕАНОМ

Френсіс Чічестер.

«Джіпсі Мот-IV».

28 серпня 1966 року, об 11 годині ранку лунає прощальний постріл гармати. Френсіс Чічестер виводить свою яхту «Джіпсі Мот-IV» у відкрите море. Порт призначення — Сідней. Попереду 13 500 миль шляху — перша половина задуманої ним подорожі на яхті одинцем навколо світу.

Через п'ять годин Френсіс Чічестер міцно заснув, а його «Джіпсі Мот», керована автоматично, йшла своїм курсом. Починався шторм, море збурювалося все більше. Одна по одній накривають яхту і розбиваються об дах каюти дві величезні хвилі, бризки залітають у вентиляційний люк, і Чічестер, промоклий, схоплюється з койки й вибігає на па-

лубу, назустріч шаленому вітру.

Від моменту виходу з Плімута яхта подолала 60 миль. Непогана швидкість. За таких темпів він міг би дістатися до Сіднея десь через шістдесят днів замість запланованих ста.

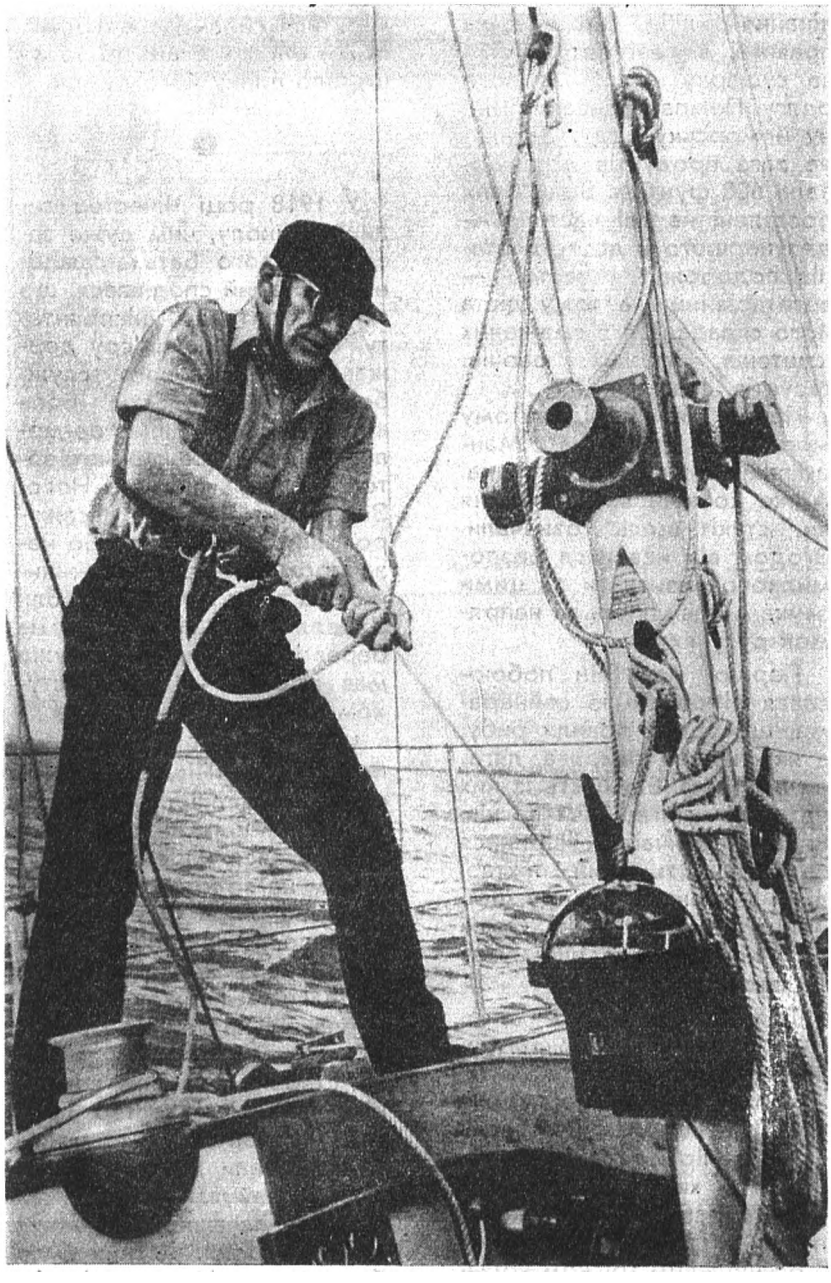
А план його полягав у тому, щоб укластися в графік старих вітрильних кліперів: сто діб у морі, місяць на ремонті, а потім додому навколо мису Горн — також за сто днів.

«Великий кліперний маршрут», мабуть, найромантичніший і найважчий з усіх морських маршрутів у світі. Від берегів Англії шлях веде на південь через Північну, а потім Південну Атлантику, огинає мис Доброї Надії і завертає на схід до Басової протоки, що відділяє Тасманію від Австралії.

З Австралії кліпери брали курс далі на схід, спочатку до Нової Зеландії, потім до мису Горн і далі через Атлантичний океан — додому.

Перші 4000 миль цього маршруту називають мрією моряка. Проминувши Ла-Манш, кораблі проходили повз острів Мадейра, до Канарських островів. Пояс пасатів закінчується на екваторі, вздовж якого тягнеться так звана екваторіальна штильова смуга. В цій смузі вітрильні кораблі іноді цілими тижнями нерухомо лежали на дзеркальній океанській гладіні. На південь від цих місць дмуть різні за напрямками південно-східні пасатні вітри. І так триває до повороту на схід біля Кейптауна...

Чічестеру на цей час було 64 роки, і до наступного дня народження залишався місяць. Фізичний стан його сповнив би жахом будь-якого лікаря. Сім років тому у нього виявили важку хворобу. За довгі роки життя він зазнав чимало пригод, не раз лежав у гіпсі з переламаними кістками, та й зір

Океанові довіряти не можна. Потрібна страховка.

аж ніяк не задовольнив би вимог, що їх ставлять до офіцерів королівського флоту.

Яхту «Джіпсі Мот» сконструювали Іллінворт і Прімроуз. Легка і міцна, збудована з пресованого дерева, вона відзначалася простою системою керування й несла вітрила найрізноманітнішого призначення.

Каюта мала забезпечити мандрівника максимальним комфортом. Крісло і висувний столик були сконструйовані так, щоб їжа не вилітала з тарілки навіть під час сильного шторму. Радіостанція «Марконі» забезпечувала Чічестеру постійний зв'язок з береговими радіостанціями. Навігаційні прилади були розміщені на штурманському столику біля ліжка.

Проблему камбуза й харчів вирішувала дружина Чічестера. Камбуз вона спланувала сама. Там була піч-примус з духовкою для ви-

пікання хліба, що могла правити, в разі потреби, і за сушарку для мокрого одягу. Помпа подавала прісну й морську воду. Загальна вага продуктів дорівнювала 600 фунтам. Вони були розділені на дві частини — для першого й другого етапів подорожі. Чічестер — вегетаріанець, а тому дієта його складалася з смажених каштанів, свіжих овочів, фруктів, спагетті.

Перша ніч у відкритому морі була тривожна. Мандрівник вивчав мову судна. Адже кожний звук, рипіння чи стукіт щось означали. Згодом він навчився безпомилково визначати за цими звуками швидкість та напрямок руху яхти.

Першої ночі він побоювався зіткнення із сейнерами, що вдень ловили рибу, а як спадала темрява, лягали в дрейф. Більшість із них не мала навігаційних вогнів. Рибалки звичайно звірялися на один тьмяний ліхтар, який занурюють у воду, щоб принадити рибу в сіті. Отож цілу ніч Чічестер пильнував на палубі.

Там, де Біскайська затока зустрічається з океаном, завжди штормить; так було і того літа. Південно-східний вітер не вщухав цілий день і надвечір досяг 9 балів. Кільова хитавиця посилилась, і раптом яхта, сковзнувши з гребеня хвилі вниз, з оглушливим тріском врізалася в другий вал.

Квапливо закріпивши кермо, Чічестер спустився в трюм. Одна з передніх переділок тріснула, і там, можливо, утворилася теча. Але за такої негоди він не міг перевірити, чи це справді так, бо мусив повернути нагору, до стерна і дожидати кінця ночі й шторму. Поступово буря затихла, на сході займалося на світ. Отож і цьому двобоєві — кінець. Чічестер згадував минуле, ті численні випадки, коли йому доводилося, як оце зараз, мірятися силами з стихією... Море стихло. Ніщо не порушувало плину його думок.

●

У 1918 році Чічестер залишив школу, чим дуже засмутив свого батька-священика. Старий сподівався, що син вступить до університету, обере собі кар'єру державного цивільного службовця. А натомість, через кілька місяців Чічестер-молодший як пасажир четвертого класу плив до Нової Зеландії. Власне, пасажиром він був недовго, бо незабаром найнявся пожежником на тому ж таки кораблі. У Веллінгтоні він зійшов на берег і за кілька годин уже мав роботу — став пастухом.

Через деякий час Чічестер переїхав на Південний острів Нової Зеландії, де, перемінивши кілька професій, влаштувався нарешті робітником на золотих копальнях Папароа. Коли Френсісу виповнилося двадцять років, він залишив копальні й став продавцем книжок. А ще через кілька років разом з приятелем Джефрі Гудвіном він створив авіаційну компанію «Гудвін—Чічестер лімітед». В агентстві «Авро» вони придбали два старих літаки й найняли пілотів, які возили пасажирів, ладних платити гроші. У них було багато постійних клієнтів, але ще більше — катастроф. Здавалося, огорожі в Новій Зеландії споруджували саме там, де мали приземлятися їхні літаки...

На початку серпня 1929 року Чічестер прибув в Англію і вперше сам піднявся в небо. 28 серпня йому надали звання льотчика першого класу, а 8 вересня він купив собі літак і назвав його «Джіпсі Мот». Цей «метелик», вирішив він, досить великий для того, щоб донести його на своїх крилах до Нової Зеландії. Старт перельоту було дано вночі 21 грудня 1929 року.

Через кілька днів Чічестер приземлився в Сіднеї— вже знаменитістю. А незабаром щасливо дістався до Нової Зеландії.

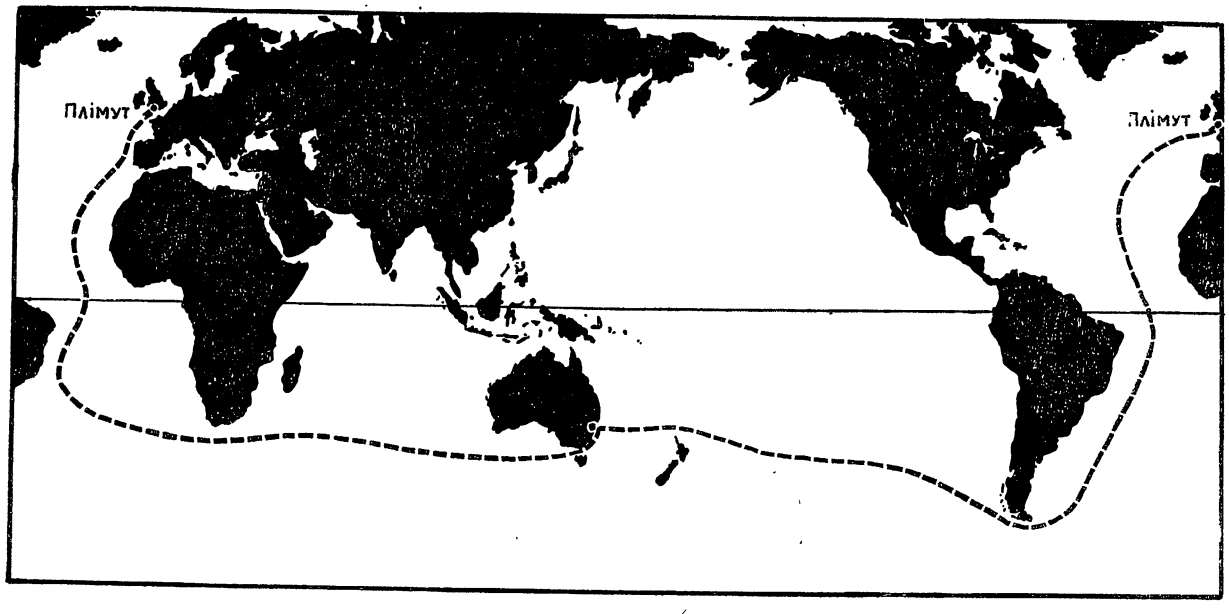
Після захоплюючої повітряної подорожі життя на землі здавалося нецікавим. Деякий час Чічестер писав дорожні нотатки «На крилах вітру». Але потяг до пригод переміг. Тепер його вабило до себе Тасманове море. Він хотів перелетіти його на «Джіпсі Мот». Складність полягала в тому, що широта Тасманова моря дорівнює двом третинам широти Атлантичного океану — відстань ця була завелика для його авіетки.

Вивчаючи карту, мандрівник помітив два маленькі клаптики суходолу в північній частині моря. Острови Норфолк і Лорд Хоув давали можливість розбити подорож на три етапи. Але скелястий рельєф островів не дозволяв обладнати на них посадочні смуги. І Чічестер вирішує перетворити «Джіпсі Мот» на гідроплан.

Перше приводнення — біля острова Норфолк — було успішне, але минуло три дні, перш ніж він знову піднявся в повітря, — довелося чекати спокійного моря й сприятливого вітру. Та на наступному етапі, на шляху до острова Лорд Хоув, він насилу дістався суші й пізно ввечері кинув якір у внутрішній бухті. Чічестер влаштувався спати на березі, в наметі. Настало 1 квітня 1931 року. Підвівшись на світанку, він глянув на бухту. З води стирчав тільки хвіст «Джіпсі Мот». Вночі літак затонув. З величезними труднощами його, однак, витягли, розібрали, й за десять днів зібрали знову.

10 червня «Джіпсі Мот» одірвався від води й узяв курс на Австралію.

Випробування не відстрашили Чічестера. Він опрацю-

Шлях «Джіпсі Мот-IV».

вав план перельоту в Англію, цього разу через Японію й Сполучені Штати.

Над гаванню в Кацура здіймаються дві сопки, між ними на висоті 200 футів над водою протягнуто високовольтний кабель. «Джіпсі Мот» врізалася в кабель і впала на набережну. На подив своїх рятівників Чічестер, якого насилу витягли з пом'ятої кабіни, залишився живий, хоч мав 13 переломів і багато ран. Та вже через шість місяців він водив вітрильні ялики.

Френсіс Чічестер біля стерна своєї яхти.

У 1936 році Чічестер перелетів з товаришем на маленькій авієтці «Пусі Мот» з Нової Зеландії в Англію через Пекін. На батьківщині він познайомився з Шейлою Кравен, яка саме завершила подорож на яхті в Ефіопію. Незабаром Шейла стала дружиною Чічестера, і вони оселилися в Новій Зеландії. Переїхати до Англії їх примусила загроза війни.

Під час другої світової війни Чічестер працював інструктором в авіаційному училищі, де розробив, зокрема, методику водіння денних бомбардувальників на малих висотах, що дозволяло нейтралізувати радари ворога.

Після війни фінансові справи Чічестера були досить кепські. Лише 1953 року він спромігся нарешті купити невеличку яхту, яку назвав «Джіпсі Мот». На цій яхті він разом з дружиною виступав у різноманітних змаганнях і незабаром здобув собі славу одного з найкращих яхтсменів Англії.

В 1960 році Чічестер виграв трансатлантичні перегони, перетнувши океан за сорок з половиною днів.

У 1962 році він знову вирушив з Плімута до Нью-Йорка й поліпшив власний рекорд, добувшись до Америки за 33 дні.

●

Пасатні вітри зустріли Чічестера як давнього приятеля. «Джіпсі Мот» демонструвала свої кращі ходові якості. За тиждень позаду залишилися 1198 миль — за такий строк жодне судно, кероване однією людиною, ще не долало такої відстані. Чічестер побив попередній рекорд на 100 миль.

Погода, здавалось, перепрошувала його за непривітний прийом у Біскайській затоці. «Джіпсі Мот» линула вперед, мов на крилах. Чічестер весь час експериментував, шукаючи оптимальний кут нахилу вітрила до площини вітру.

В дорозі Чічестеру минуло 65 років. І за 2282 милі від берегів Англії він досяг пенсійного віку. Непоганий привід для того, щоб розважитися. І він належним чином відзначив своє свято: розгорнув пакунки з подарунками від рідних і знайомих, відкоркував пляшку шампанського.

Через 5 тижнів після відплиття з Плімута він досяг

екваторіальної штильової смуги. Тут у нього раптом почав псуватися передавач. Запас сухих елементів помітно зменшився. Зв'язавшись з Кейптауном, Чічестер запитав, як усунути несправності. Телеграму-відповідь він одержав тієї ж ночі.

За південним тропіком «Джіпсі Мот» потрапила в шторм. Незважаючи на голі щогли, гнане вітром суденце робило сім вузлів, та нараз хвиля, набагато вища за всі попередні, накрила автоматичний стерновий механізм. Беззахисну, покалічену «Джіпсі Мот» понесло, мов тріску. Чічестер швидко кинув якір, відчайдушно намагаючись поставити яхту носом за вітром, — але даремно. Новенька півторадюймова якірна линва вмить обірвалася.

Довго тривала боротьба з розбурханою стихією. А коли вітер вщух, Чічестер, весь у синцях і подряпинах, заходився відкачувати воду з каюти...

Океан на сорокових паралелях — це величезний, безрадісний сірий світ: сірі хвилі, сіре небо, сірі птахи... Тисячі їх весь час кружляли над «Джіпсі Мот». Іноді з'являлися альбатроси.

Двічі «Джіпсі Мот» відносило на південь від сорокової паралелі, ближче до Антарктиди. Двічі він переборював шторми й повертався. Час від часу величезні хвилі розбивалися об палубу, деякі з них заподіювали неабияку шкоду.

А на 79 день плавання, в понеділок, 13 листопада, океан завдав самотньому мандрівникові найжорстокішого удару.

О 2 годині 30 хвилин ночі, під час дев'ятибального шторму Чічестер увімкнув автоматичне керування й спустився в каюту. Несподівано яхта різко змінила курс, лягла на бік, вода ринула на палубу, влетіла в каюту, порозкидавши все, що в ній було. Решту ночі Чічестер провів біля стерна. А коли зійшло сонце, він побачив, що обірвалося автоматичне стерно повороту. В цей час від Сіднея його відділяла іще величезна відстань у 2900 миль. Єдиний розумний вихід за цих обставин, здавалося, полягав у тому, щоб завернути до найближчого порту — Фрімантла — і там усунути пошкодження. А їх було чимало: палуба мала течу, щогли ледве трималися, водою змило необхідне спорядження. І на додаток до всього нестерпно болів зуб.

Прибережні води Австралії неприв'ітно зустрічають мореплавців, бурі й тумани тут — звичайне явище, тимто судно має бути готове до будь-яких випробувань. Взявши курс на Фрімантл, Чічестер спробував сконструювати тимчасовий замінник автоматичного устрою. В хід пішли снасті, парусина. Вийшла недосконала, але діюча система. За добу «Джіпсі Мот» пройшла понад 100 миль.

Змінити рішення мандрів-

Зустріч у Сіднеї.

ника примусив альбатрос, що повільно ширяв над яхтою. Вперто стуливши губи, Чічестер узявся за стерно — і «Джіпсі Мот» лягла на старий курс — на Сідней.

Це було надзвичайно сміливе рішення. Того вечора Чічестер почув по радіо голос дружини. Він повідомив її про своє рішення, ліг і міцно заснув.

Води Басової протоки, що відділяють Тасманію від Австралії, дуже небезпечні. Протока всіяна острівцями, скелями й навіть за допомогою радіопеленгатора тут важко обрати безпечний маршрут. Але Чічестер наполегливо і впевнено просувався до наміченої мети. На сто перший день він вийшов на фінішну пряму; до Сіднея залишалося 440 миль.

Завершальна частина шляху видалася йому нескінченною. Як на те, вже поблизу Сіднейської бухти, яхта потрапила в штиль. Чічестер скористався з нагоди, щоб прибрати на палубі. Проте йому назустріч вирушила армада суден. Один рибальський човен, повний журналістів, мало не протаранив яхту.

Так, на 107 день після виходу із Плімута, «Джіпсі Мот» увійшла до Сіднейської бухти. Це сталося 12 грудня, о 16 годині 45 хвилин. Дружина Шейла і син Джіл кинулися до нього в обійми.

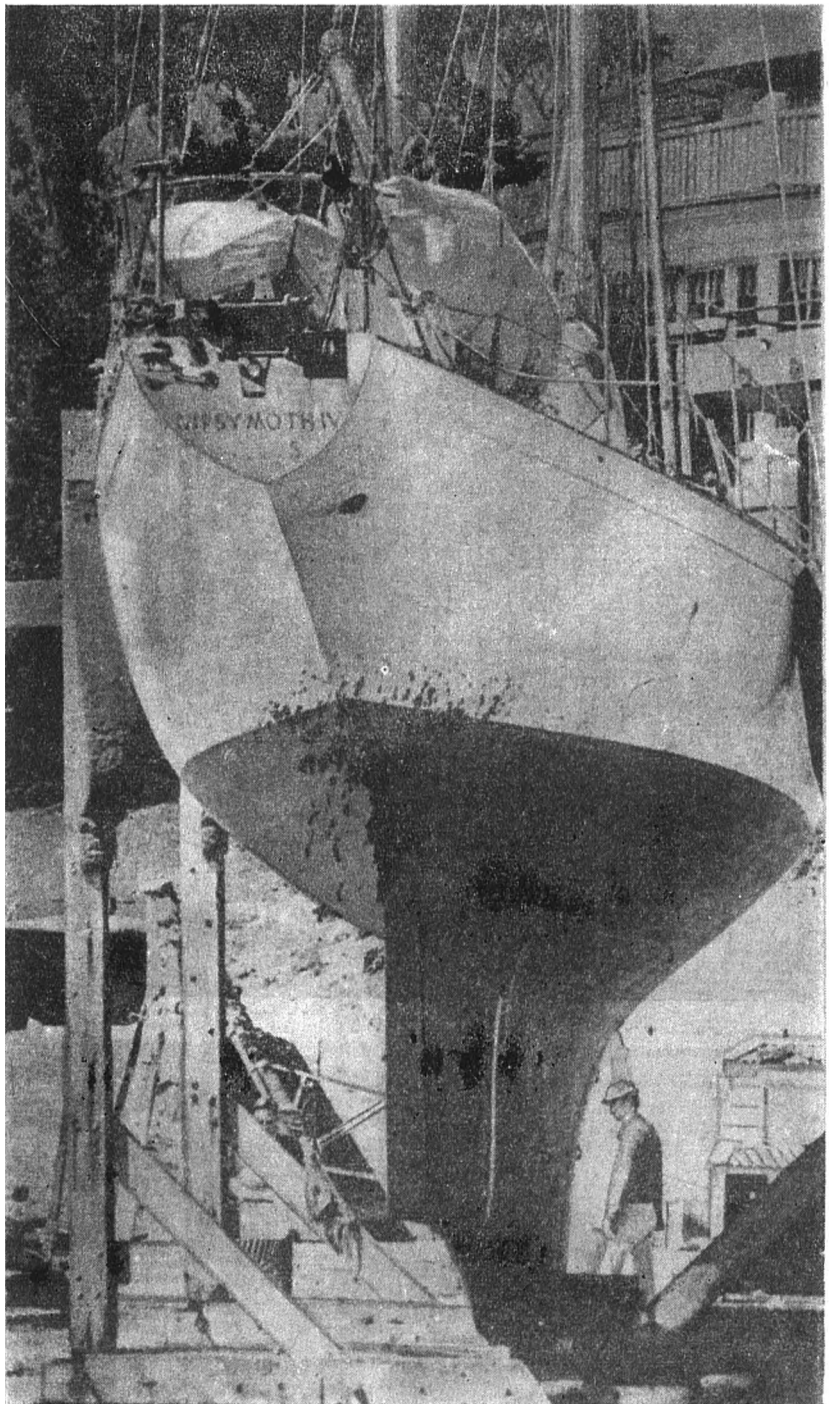
Чічестер страшенно втомився, але репортери не відпускали його. Він терпляче оповідав їм свою одіссею.

Нарешті дано відповідь на останнє запитання, і одягненого в синю морську форму переможця везуть до готелю. Він буквально падає в ліжко. Але перші години сну тривожні. Ліжко розгойдується, хилиться, Чічестера не залишає почуття, що він от-от скотиться на підлогу. Після довгих тижнів хитавиці його тіло не може звикнути до нерухомого суходолу.

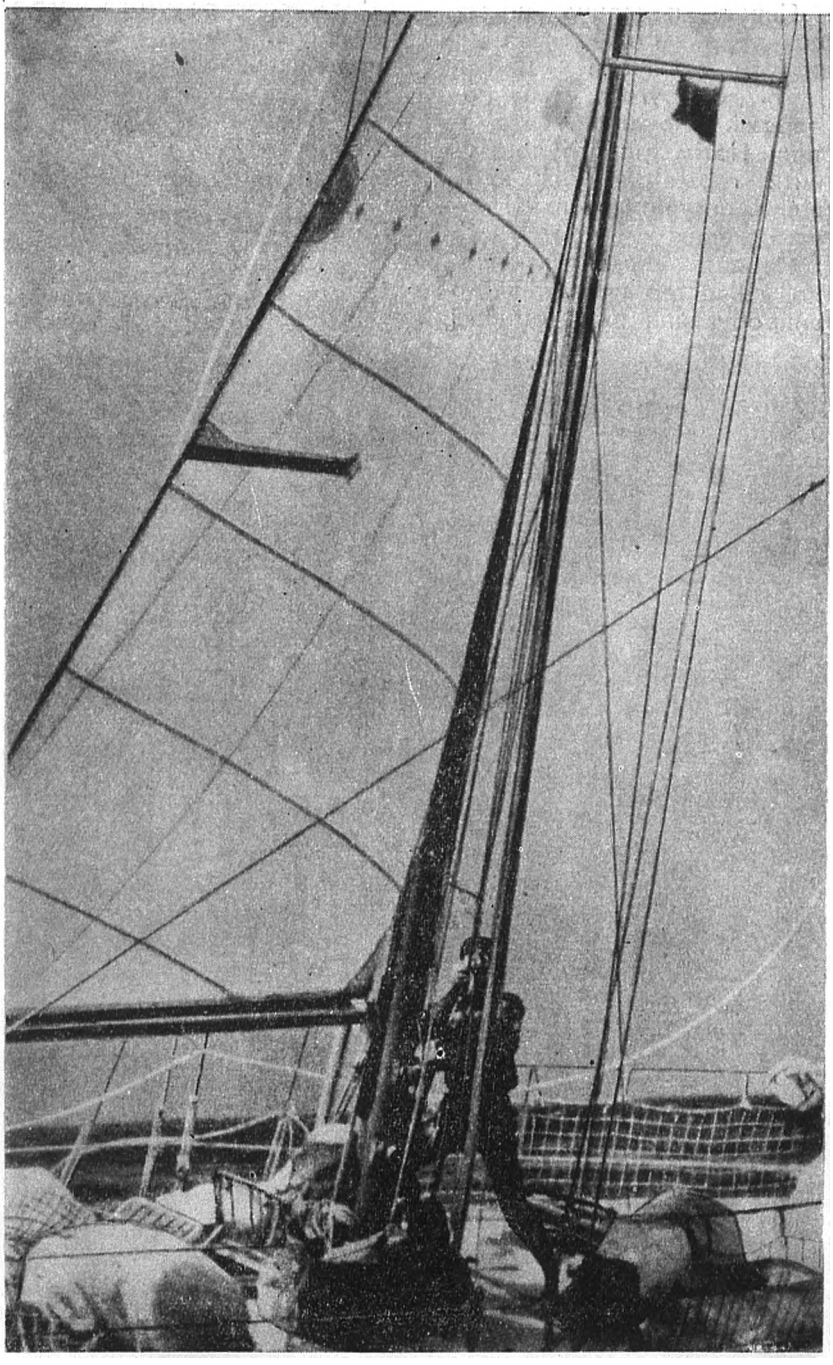
Перша половина шляху позаду. Чічестер взявся до роботи, готуючи «Джіпсі Мот» до другого етапу подорожі. Почали з автоматики. Потім треба було змінити геометрію кіля яхти, відремонтувати численні пошкодження.

Нарешті ремонт закінчено, Чічестер приступив до випробування яхти. «Джіпсі Мот» тепер розуміла його з півслова. Це була, власне, нова яхта, зовсім не схожа на ту, що кілька тижнів тому ввійшла в Сіднейську бухту.

В ці дні з Англії повідо-

Ремонт «Джіпсі Мот» у Сіднеї.

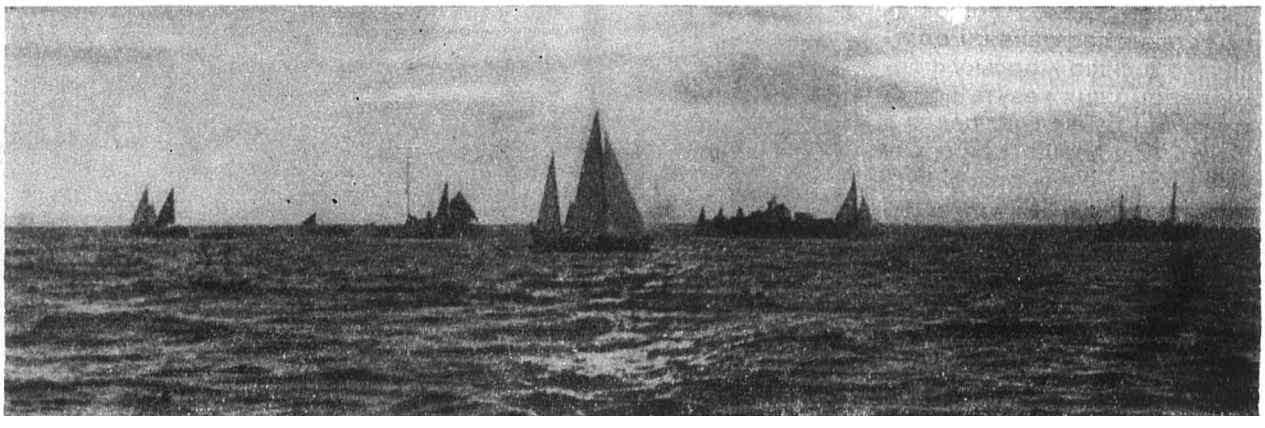

У дорозі.

мили про надання Френсісу Чічестеру рицарського звання.

Вийшовши з Сіднея, яхта майже відразу потрапила в район циклону. Перший тиждень безупинно штормило, хитавиця була така сильна, що Чічестер не міг вийти з каюти. Раптом величезна хвиля підхопила «Джіпсі Мот» на свій гребінь, а коли яхта зісковзнула вниз, поклала її боком на воду; коли ж судно вирівнялось, вода ринула в каюту на притиснутого до стіни сера Френсіса. Він подумав, що яхту зараз перекине і що це — кінець. Але «Джіпсі Мот» відновила рівновагу й знову помчала вперед.

На початку другого тижня шторми поступилися місцем міцним вітрам. Чічестер знову входив у сорокові широти. Та цього разу вони зустріли його привітніше. Пекло сонце, вітру майже не було, сер Френсіс часто міняв вітрила і, готуючись до зустрічі з мисом Горн, акуратно позначав на карті свій маршрут. Гранична точність у розрахунках була тепер конче потрібна. Річ у тім, що в районі мису Горн він може потрапити в суцільну хмарність і не зуміє визначати курс за сонцем.

Зустріч біля берегів Великобританії.

Мис Горн — зловісна конусоподібна чорна скеля. Це унікальний куточок землі, де збираються докупи морські течії, айсберги, тумани, міцні змінні вітри. Вода тут вирує. Вітер здіймає хвилі у 60 футів заввишки, а океанографи реєстрували навіть і 100-футові хвилі. Автоматика за цих умов безсила, мореплавець ані на хвилину не може зняти руки зі стерна.

Ранок приніс Чічестеру приємні несподіванки. Коли на обрії з'явилося громаддя мису Горн, мандрівник побачив у себе за спиною сірий силует британського корабля «Протектор», який, незважаючи на сильну хитавицю, тримав його в полі зору. Чічестер зв'язався з капітаном «Протектора» по радіо. Той повідомив, що район попереду вільний від айсбергів.

Потім увагу мореплавця привернув жовтий літак, що кружляв над «Джіпсі Мот». На літаку перебувала група журналістів.

Коли «Джіпсі Мот» повільно обійшла мис Горн і взяла курс на північ, Чічестер зрозумів, що мрія, яку він плекав довгі роки, справдилася.

І хоча яхта мала пройти ще п'ять тисяч миль, мандрівник більше не мав сумніву щодо успіху своєї подорожі.

Попереду лежав екватор, екваторіальна штильова смуга, тривалий перехід до острова Мадейра і далі — Північна Атлантика, Гольфстрім, Па-де-Кале, але мореплавець твердо знав, що подолає всі перепони й завершить свою одіссею, яка принесла йому славу найкращого мореплавця XX століття.

Скорочений переклад з англійської

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

ТРИ РАЗИ ПО СОРОК ЧОТИРИ. Статистика французьких страхових товариств свідчить, що 44 проценти всіх жителів Франції вмирають, не залишивши по собі ніякої спадщини. 44 проценти призначених спадкоємців вмирають ще до того, як вони дістають ту спадщину. Що ж стосується тих, хто дістав спадщину, то з їхнього числа також 44 проценти не залишають по собі жодного шеляга.

БІДНИЙ СОФОКЛ! Газета керівництва католицької церкви в Баварії «Мюнхнер католіше кірхенцайтунг» надрукувала статтю ïпро драму Софокла «Цар Едіп». На думку газети, твір славетного старогрецького драматурга є «абсолютно непристойний, а ситуації, описані в ньому, є вигаданими, бо такого ніколи не могло статися насправді». Газета закликає вилучити твір Софокла з бібліотек і не ставити його на театральній сцені.

ДИВИНА. В одній брошурі про різні професії, виданій недавно в Сполучених Штатах, можна прочитати таке: «За неповними даними, в нашій країні існує близько 1250 різних професій, що допоможуть вам чесним шляхом заробляти гроші».

СЕРЕД МИРОЛЮБЦІВ. Американська «Асоціація сприяння мирному співробітництву народів» (яка пишна назва!), заснована недавно групою підприємців і банкірів США, встановила щорічну премію за видатну діяльність «на користь миру серед народів». При обговоренні кандидатури першого лауреата члени асоціації не могли дійти згоди. Одні пропонували кандидатуру колишнього командуючого американськими військами у Південному В'єтнамі генерала Уестморленда, інші — голову комітету начальників штабів США генерала Уїлера. Голоси розділилися порівну й тому обговорення цього питання відкладено на шість місяців. Мовляв, побачимо, хто протягом цього часу більше проявить себе як «борець за мир» — Уестморленд чи Уїлер...

ДАНТЕ АЛІГІЄРІ

РИЦАР КАЧЧАГВІДА, ПРАПРАДІД ПОЕТІВ

(„Божественна комедія" — „Рай")

Коли Данте з своєю провідницею Беатріче, подорожуючи по Небесному раю, досягли п'ятого — Марсового — неба, вони під звуки хорів і різних інструментів побачили величезний хрест, складений з душ святих воїтелів за віру. Поет хоче щось їх спитати.

Пісня п'ятнадцята

Предобра воля благосна, якою
Завжди любов до праведних спонук
Являється, як жадібність — лихою,
Притишила у ніжній лірі звук
І струн святих [1] спинила рокотання,
Настроєне дбанням небесних рук.
Чи можуть буть глухими до благання
Ті сутності, що співи перервать
Погодились і вислухать прохання?
О, без кінця той має горювать,
Хто так минуще любить, що не хоче
Свою любов на вічне керувать! —
Як в тихій, ясній синяві мигоче,
Бува, раптовий вогник раз у раз
І привертає неуважні очі,
Видаючись тремтливою весь час
Зорею, хоч насправді всім відомо,
Що полумінь там жоден ще не згас, —
Так з правого в хресті плеча до злому
Ковзнуло вниз світило вогняне [1]
З сузір'я, що горить у небі тому.
Наблизилося видиво ясне,
Спускаючись по променевій смузі,
Мов пломінь, що крізь алебастр сяйне.
Як вірити найбільшій нашій музі,
Так дух зрадів Анхізів [2], без утрат
Зустрівши сина в Єлісейському прузі.
«О кров моя! О лучшая стократ
Господня благодать! Ніхто доселі
Не зрів отверстих паки в небо врат!» [3]

[1] Святих душ.

[1] Це і є дух прапрадіда Данте, Каччагвіди.

[2] Віргілій у VI пісні «Енеїди» описує зустріч тіні Анхіза з його сином Енеєм, коли той зійшов, живий, в Єлісей, царство мертвих.

[3] Перші слова Каччагвіди автор подає латиною, а далі не раз згадує, що той говорить цією мовою, але сам її не відтворює.

Так світло це; і погляди веселі
Я зніс до нього й до владарки звів, —
І став подібний тут і там до скелі:
В очах її сіяла, з ясних див,
Така усмішка, що я вздрів на власні,
Як на блаженство в свій я Рай злетів.
Хоч дух цей, що його були прекрасні
І вид, і голос, щось казав, здались
Слова глибокі, та на зміст неясні.
Не мали наміру вони кудись
Піти від мене, — сповнені радіння,
Над смертний розум вгору піднеслись.
Коли ж той лук високого паління
Ослабнув так, що стріли слів могли
Влучать в мету людського розуміння,
Почув я перш: «Подяки й похвали
Прийми од мене, триєдиний боже,
Бо внуки не обминуті були!»
І далі: «Прагнення тривале й гоже,
В великій вичитане книзі тій,
Де біле й чорне змін зазнать не може,
Ти зняв, мій сину, в сфері світляній,
Де мовлю; хай же та благословиться,
Що крил дала на зліт високий твій!
Ти віриш, що твоя мисль промениться
До мене з першої, як п'ять і шість
З відомої походять одиниці [1],
Тому й не хочеш вислухати вість,
Хто я і чом у радісному тиску
Для мене ти — найрадісніший гість.
Ти в правду віриш! Тут, в дзеркальнім лиску,
Малі й великі без пустих розмов
Прийдешніх мислей бачать кожну риску.
Та щоб святу я вдовольнив любов,
З якою вартував безсонний, пильний,
І до мети жаданої дійшов,
Хай голос твій, веселий, смілий, вільний
Дзвенить в питанні, хай в жазі дзвенить,
Тобі готов мій відголос незмильний».
Я зважився в Беатріче зір втопить,
Вона ж моїм думкам так усміхнулась,
Що мій порив крильми змахнув за мить,
І я почав: «Відколи розімкнулась
Вам перша рівність, почуття й ума
Вага порівно на всіх вас відчулась,
Як з сонця — ясність і жарінь сама —
Тепло і світло нарівно зринають, —
Тут порівняння іншого нема.
Але з причин, що їх усі з вас знають,
Знання і воля протягом життя
Відмінних крил у смертних не зрівняють.
Тож серцем дяку вам складаю я —
Бо, смертний, за нерівність ту в уразі, —
За батьківське гостинне прийняття.
Благаю я тебе, живий топазе,
Що б між найбільших скарбів помічавсь,
Мене своїм ім'ям вгамуй у спразі».
«О віть моя! Тобою я пишавсь,
Чекаючи невтомно! Я ж твій корінь», —
З тих слів його відказ мені почавсь,

[1] Тобто: як усі чйсла походять від одиниці.

А далі: «Той, хто для своїх утворень
Дав назву й сам понад сто літ в журбі
Йде по горі уступом упокорень, —
Мені був син і прадід був тобі [1].
Тож треба, щоб діяннями своїми
Ти втому зменшив, зібрану в ходьбі.
Флоренція між мурами старими,
Де лік видзвонюється [2] терц і нон,
Жила у цноті й мирі незборима.
Не знала ні намист, ані корон,
Ні дженджерух, ні поясів розкішних,
Гарніших за самих тих ваших жон,
І не бувало в нас батьків невтішних,
Якщо знайшлась відданиця нова,
Бо віку й віна [3] не було надлишніх.
Дітей мав дому кожного глава,
Й пора ще не прийшла Сарданапалу [4]
Хвалитися, як замок виграва.
Не подолав ще гору Монтемало
Учеллатойо [5] ваш, що був з вінцем
У перемозі — й буде із провалу.
Я Беллінчоне Берті [6] з ремінцем
Звичайним зустрічав, його ж дружину
Завсіди з нефарбованим лицем.
А Векйо й Нерлі [7] просту шкуратину
Вдягали, з веретена та руна
Турботу мали їх жінки єдину.
Щасливиці! Своя була труна
Для кожної і зраду в ліжку взнати
З-за Франції не мусила й одна.
Та, звикши сон вночі собі ламати,
Співала над колискою з малим
Пісень, яким радіють батько й мати.
А та́ сиділа з прядивом своїм,
Весь вечір повідаючи родині
Про Трою, чи про Ф'єзоле, чи Рим.
Були б їм дивні Лапо [8] наш в гордині
Або Чагелла [9], вся з пороку й зла.
Як Цінцінат з Корнелією [10] б — нині.
Громадськими чеснотами жила
Громада без облуд і без обиди, —
Такий мені чудесний дім дала

[1] Мова йде про Альдіг'єро (Аліг'єро), того сина Каччагвіди, від якого пішов у Флоренції рід Алігієрі і який за порок пихи потрапив у перше коло Чистилища.

[2] Дзвін церкви Бадія у старому місті точніше за інші відбивав час. Терца — дев'ята година ранку; нона — південь.

[3] Віно — придане; воно колись було не надмірних розмірів, як і вік віданиць.

[4] Тут Сарданапал — розбещений розпусник.

[5] З гори Монтемало (Монтемайро) відкривається прекрасний краєвид на Рим, а з гори Учеллатойо — на Флоренцію. Зміст: Флоренція колись перевищить Рим пишнотою, а ще далі — руїнами.

[6] Беллінчоне Берті деї Равіньяні — знатний і впливовий флорентійський дворянин XII віку.

[7] Векйо, Нерлі — знатні флорентійські дворянські роди.

[8] Лапо Сальтарелло — флорентійський поет і юрист часів Данте, вів розкішне життя.

[9] Чагелла — дуже розпусна флорентійка тих же часів.

[10] Цінцінат і Корнелія — тут зразки чеснотливих громадських діячів стародавнього Риму.

Тà, що в роділь гамує болі й біди,
І я, віднесений в ваш древній храм,
З хрестом дістав імення Каччагвіди.
Моронто й Елізео — двом братам
Було ім'я, а жінку взяв з-над Падо,
Й вона лишила прізвище всім вам [1].
Служив я в імператора Куррадо [2],
І він мене мечем оперезав
За бій, який йому я виграв радо.
З ним я пішов на захист ваших прав,
Які народ невірний, знахабнілий —
Вина в тім пастирів — у вас украв.
І ці поганські племена звільнили
Мене із світу, повного брехні,
Що всіх принижує, кому він милий,
І мучеництво мир дало мені».

Пісня шістнадцята

О вбога благородність наша кревна!
Живеш ти серед вихвалянь і слав
Тут, де любов між нас не дуже ревна, —
І зовсім я б тому не дивував;
Бо навіть там, де шлях нам сяє в очі,
У небі тобто, славу сам я слав.
Ти, як той плащ, що все стає коротший,
І, як щодня не поратися з ним,
То з ножицями час навкруг клопоче.
Із «ви», як перший звик звертатись Рим [3],
Хоч згодом чемність ця не раз ламалась,
Поклав початок я словам своїм,
А Беатріче осторонь всміхалась,
Мов та, що, пишуть, кашель ставсяїй,
Коли Джіневра [4] вперше захиталась,
Отож почав я так: «Ви батько мій,
Ви піднімаєте мене над мене,
Ви розрішаєте язик німий!
Тече струмками стількома шалене
Радіння в розум, що воно б могло
Ще трохи — й виплеснутися, вогненне.
Скажіть, моє кохане джерело,
В якій сім'ї й коли вам повне чару
Народження відзначене було?
Скажіть і про Йоаннову кошару,
Яка була вона і хто в ній був
Шанований найбільш на всю отару».
Я бачив, як той світоч спалахнув,
Зрадівши, навстріч запитанням ясним, —
Так жар спахне, коли вітрець дмухнув, —
І, ставши для очей ще більш прекрасним,
Почав ще краще мову дорогу,
Але наріччям не цілком сучасним [1],
З тих слів: Відколи вість приніс благу
Архангел, поки мною розродилась
Та, що тепер на райському лугу,
Вогненна ця планета розгорілась
П'ятсот і п'ятдесят і тридцять раз [2],
Бо лапам левовим вона корилась.
Отам, де в мене і в роду у нас
Оселя предківська стояла рідна,
Звитяжці гони скінчують якраз [3].
Та й годі з тим, хоч відповідь ця бідна:
Бо хто й звідкіль мої діди були —
Про те мовчати — річ пристойна й гідна.
Ті, що тоді носить мечі могли,
Від Марса до Хрестителя [4] п'ятині
Дорівнювали тих, що в вас жили.
І чиста кров, в яку од зайд з Фіггіне,
З Чертольдо [5] нині вмішано чужу,
Струміла в кожному городянині.
О, якби ті, про кого я кажу,
Жили під містом — вихід був би луччий,
Ви б у Галуццо [6] провели межу,
Щоб не устряг між вас селюк смердючий
Із Агульйоне й Сіньї, той ділок,
До всього, що не так лежить, жаднючий.
Коли б народ, що робить хибний крок,
На кесаря уважно озирнувся,
Як мати, а не мачуха діток,
Додому б, в Сіміфонте, повернувся

---

[1] За словами Боккаччо, Каччагвіда оженився з дівчиною з роду феррарських Альдіг'єрі, і одному з своїх синів вони дали ім'я Альдіг'єро.

[2] Куррадо — імператор Конрад III, який 1147 р. разом з французьким королем Людовіком VII розпочав другий хрестовий похід.

[3] За переказами, на «ви» уперше почали звертатись в Римі, починаючи з Юлія Цезаря.

[4] У середньовічному романі про Ланселота повірниця королеви Джіневри давала кашлем сигнали коханцям.

[1] Латина, якою говорить Каччагвіда, лише трохи нагадує сучасну поетові італійську мову.

[2] З благовіщення до народження Каччагвіди планета Марс повернулася до сузір'я Лева 580 разів. За часів Данте період обертання Марса вважався рівним майже 687 добам. Отже, Каччагвіда народився десь 1091 р.

[3] Фініш традиційних щорічних кінських гонів був біля брами Сан-П'єро, де мешкали справжні флорентійські дворянські роди.

[4] Тобто від статуї Марса до собору Сан-Джованні, отже, в усій Флоренції.

[5] Фіггіне, Чертольдо — селища біля Флоренції.

[6] Галуццо — також селище біля Флоренції.

Котрийсь із флорентійських торгашів, —
Там в нього батько, жебраючи, гнувся,
І Конті б Монтемурло не лишив,
Як Черкі рід — Аконської округи,
І Бондельмонте б в Вальдігр'єве [1] жив.
Від люду прийшлого тяжкі наруги
Й занепад місто зрештою присплять,
Як надмір страв призводить до напруги.
А бик сліпий не може так стоять,
Немов сліпе ягня; твердою сталлю
Єдина шпага б'є певніш за п'ять.
Коли ти звернеш зір на Урбісалью,
На Луні [2], на падіння їхнє — тà
Жде нині доля К'юзі й Сінігалью, —
То здумаєш, що те, що згин зміта
З землі роди прадавні — не новини,
Коли зникають визначні міста.
Як ви, все ваше досяга кончини;
Коли ж вам здасться вічним щось, хіба
В недовгості життя лежать причини.
Як небо місяцеве погреба
Чи оголяє береги на зміну [3],
З Флоренцією чинить так судьба.
Тож не дивуй, коли згадаю, сину,
Я давніх флорентійських городян,
Що й слава їх лягла вже в домовину.
Я бачив Кателліні славний стан,
Філіппі, Угі, Гречі, Альберікі,
Орманні — ще значущих громадян.
Я бачив ще роди старі й великі
Делла Саннелла і дель'Арка теж,
Ардінгі, Сольданьєрі та Бостікі.
Край брами [4], де тепер тягар без меж
Нової зради, що під ним потоне
Ваш корабель, хоч як за ним не стеж,
Там рід був Равіньяні — в їхнім лоні
Зароджені були й граф Гвідо, й рід
Високого старого Беллінчоне.
Рід делла Пресса знав, як править слід,
А Галігайї вже свій меч жорстокий
Вкривали золотом після побід.
В гербах же білячий був стовп високий;
Ще славилось сімейство не одне,
Що згодом в них палали з мірок щоки [5].
Стебло Кальфуччі вже було міцне,
А місце в уряді вже намічали
Для Сіці й Аррігуччі визначне.
Скількох я бачив, що в ганьбі кінчали—
І все з пихи, кошниці ж куль злотих
Кошару міста рідного вінчали.
Такі були й старі батьки отих,
Хто, поки церква в вас без пастуха є,
Жере й жиріє на стадах людських.
Стоклятий рід [1], що мов дракон штрикає
Тих, хто втіка, а хто покаже зуб
Чи гаманець, до тих ягням стихає,
Уже підносився з таких халуп,
Аж заперечив Убертін Донато [2],
Щоб тестя поріднив із ними шлюб.
Вже Капонсакко звів рідні багато
На Ринок з Ф'єзоле й уславився там.
Жили належно й Джуда й Інфангато.
Вір правди неймовірної словам:
До міста вхід тоді ще був із брами,
Що делла Пера звалася ім'ям.
Всі ті, хто ходить з пишними гербами
Великого барона [3] (у юрби
Став звичай уславлять Хому хвальбами),
Від нього мали рицарство й скарби,
Хоч і спілкуються в народній клуні
Ті, хто вкрашав колись йому герби.
Були вже Гвательротті й Імпортуні, —
Якби ще не нові сусіди ті,
То Борго [4] міг би дякувать фортуні.
А дім, де вам зродилось зло в житті,
Бо вас понищив гнів той справедливий
І зникли давні звичаї святі,
Ще повен домочадців був, щасливий.
О Бондельмонте! Зле повівся ти,
Що, на чужу пораду, став зрадливий!
Хто нині тужить, щастя б міг знайти,
Як бог тебе втопив би в Еми вирі,
Коли ти в місто вперше мав зайти.
А то на мостовій плиті в офірі
Флоренція здала твоє життя
На згад про рештки днів, прожитих в мирі.
За родів цих і схожих бачив я
Флоренції таку спокійну долю,
Що прикре не з'являлось почуття.
За родів цих я бачив славу й волю,
Лілея [5] ж гордо маяла до хмар,
А не тяглась повержена по полю
Й почервоніла не була від чвар.

З італійської переклав
Євген ДРОБ'ЯЗКО

---

[1] Перелік родів, які поет вважає прийшлими.

[2] Перелік стародавніх міст, що занепали до початку XIII віку.

[3] Морські припливи і відпливи.

[4] Край брами Сан-П'єро, де за часів Данте мешкали Черкі, які 1301 р. здали місто французькому війську і тим завдали згубного вдару державному кораблеві Флоренції.

[5] Наприкінці XIII ст. Дуранте деї К'ярамонті зганьбив свій рід шахрайськими махінаціями з дорученими йому казенними мірами для збіжжя.

[1] Стоклятий рід — Адімарі, один з яких, на ім'я Боккаччо, захопив майно поета-вигнанця, а потім весь час чинив шалений опір його амністії.

[2] Благородний дворянин Убертіно Донато посварився з тестем своїм Беллінчоне Берті деї Равіньяні за те, що той другу дочку віддав за одного з новосельців Адімарі.

[3] Намісник імператора Оттона III в Італії барон Гуго Великий, поминки по якому правились на день св. Хоми, дав багатьом флорентійським дворянам рицарське звання, і вони привласнили собі його герб. Дехто з них згодом перейшов на бік народної партії.

[4] У старовинному аристократичному кварталі Борго оселилися Бондельмонті, коли перебралися до Флоренції.

[5] Лілея — герб Флоренції, спочатку була біла, а гвельфи замінили її на червону.

ЙОАН ГРИГОРЕСКУ

ШУКАЙТЕ ЙОГО!

Малюнки О. Петрової

Цього чоловіка треба знайти будь-що. Шукайте його! Якщо він не загинув у 1945 або в наступні роки, то, певно, живе десь на нашій землі. А його треба розшукати! Хоч, крім імені й прізвища та того, що він шофер, я більш нічого про нього не знаю.

Одного вересневого дня в Освенцімі сталася безпрецедентна подія. Замість стріляти у в'язня, який перейшов нейтральну зону між плетивом колючого дроту, де ходити було суворо заборонено, вартовий, що сидів на вишці, крикнув:

— Гей ти! Чого тобі там треба? Ти часом не збожеволів? Адже скоро кінець війні...— Та, помітивши, що в'язень не слухає його, і, здогадуючись, що він, певно, хоче вкоротити собі віку, вартовий зійшов з вишки й почав кидати у нього камінням. І так одігнав в'язня від небезпечного місця.

Це було восени 1944 року.

Увечері, коли заступив новий ка́раул, один із в'язнів, який спостерігав цю сцену, запитав вартового:

— Сьогодні ви пощадили в'язня, що йшов до колючого дроту... З якого це дива?

А сам подумав: «Що він зараз зробить? Ударить? Чим? Кулаком чи чоботом?»

Німець здивовано глянув на в'язня й відповів, трохи зніяковівши:

— А ти хіба не бачив, що це божевільний?

«Чого йому від мене треба?» — подумав він.

— Справді, скоро кінець війні.. Але йому треба було дозволити, хай би йшов, куди хотів.

А в думці: «Невже він не розуміє мене? Невже не вдарить? Невже дозволить давати йому поради?»

— Та він же йшов просто на дріт.

А в думці: «Що це за йолоп? Не знає, що таке струм високої напруги!»

— Так, ми бачили: він хотів кинутися на дріт.

— Атож. А струм?

«Цей в'язень зовсім не такий дурний, як прикидається», — подумав німець.

— Але ж він не перший, хто так робить.

Німець здивовано глянув на в'язня й відповів за якусь мить, хитаючи головою:

— Дивно, що ви говорите мені такі речі. Чому?

В'язень вагався, чи відповісти німцеві, чому він так запитав. Він стояв, виструнчившись перед ним.

— То був зрадник, — нарешті мовив. — Через нього багато хто наклав головою. Цілий тиждень наші цькували його, не давали йому жодної спокійної хвилини. Ми сказали йому: «Або ти сам кинешся на дріт, або ж ми кинемо тебе». Сьогодні він не витримав і хотів померти. Але ви його відігнали... Тоді він пішов в інше місце. Звідти вже ніхто не прогнав його. Хочете побачити?

І в'язень подумав: «Ні, не вдарить. Здається, це здивувало його. А якщо почне горлати, я зціплю зуби й затулю руками голову. Аби тільки не помітив мого номера...»

— Не хочу... Виходить, і такі є між вами. Комендант мав рацію: табір робить із вас звірів! Але яким правом ви засудили його до смерті? Таке право має тут тільки спеціальний суд. — І подумав: «Отже, ми живемо за нашими законами, а вони за своїми».

— Ми вирішили, що суд і так має надто багато клопоту.

Німець ступнув уперед і раптом спохмурнів:

— На що ти натякаєш?

В'язень закам'янів.

«Тепер мені вже однаково: хай буде, що буде. Треба відповісти. А втім, від цього залежить усе інше», — подумав він.

— На те, про що говорить цілий світ. Хіба вам не смердить горілим?.. Скоро кінець війні. Скоріше, ніж ви собі уявляєте. — В'язень заплющив очі й чекав, що німець ударить його, зіб'є з ніг. Та коли розплющив їх, помітив, що німець тільки підступив на крок до нього.

— Звідки це тобі відомо? — «Атож, це справді так. Цей йолоп має слушність. Сама його зухвалість свідчить про те, що вже недалеко до...»

— Звідти, звідки й вам... Звідки відомо всьому світові. Це відчувається вже у всьому. Навіть ви сьогодні, замість стріляти у в'язня, почали кидати в нього камінням. В'язні, які спостерігали цю сцену, реготали, як з дотепного жарту.

«Ще тільки цього мені бракувало! Зайві сентименти! І це тепер, коли все вже вирішено!» — подумав німець і спитав, удаючи, ніби це його розвеселило:

— Справді? А я гадав, що мене ніхто не бачив. Що, крім того в'язня, поблизу не було нікого.

— Ні, ми стояли за бараками. Багато хто стежив за ним крізь вікна.

— І бачили мене? Справді, бачили?

— Атож.

— Сподіваюсь, вони цього не забудуть? Адже й серед нас є люди.

І подумав: «Треба натякнути йому, що я зробив це навмисне. Тепер самим терором справі не зарадиш. Треба тільки старанно замітати сліди».

Вони зміряли один одного з голови до ніг. Німець оглянувся, чи не видно поблизу офіцера. Розмова затяглася і якби хто-небудь стежив за ним, то помітив би, що німець поводиться з в'язнем не так, як треба. Краще було б зовсім не зупинятися тут. Краще мати справу з їхніми трупами. Після того, що вони бачили тут, вони не зможуть уважати нас за людей.

Але в'язень сказав йому пошепки:

— Це надто мало для реабілітації. Кінець уже такий близький.

Німець роззявив рота. Це був перший в'язень, який так сміливо розмовляв із ним. І відповів йому роздратовано, зовсім не так, як треба було:

— Чому ти так говориш зі мною? Хочеш залякати? Ти? Мене?

В'язень позадкував, розуміючи, що не зможе втекти. Навіть коли зробить спробу, куля наздожене його. І, бажаючи догодити німцеві, сподіваючись, що це заспокоїть його, посміхнувся.

— Ви проста людина. Ми бачимо, ми знаємо кожного і... правду кажучи... давно вже стежимо за вами. Ви справді не такий, як усі. Ручуся.

— А решта?.. Чи нема між вами такого, що бачив усе й донесе начальству?

«Атож, вони все бачать. Я добре зробив, що не застрелив сьогодні того в'язня. Хоч вони й не були проти, аби я його застрелив. Коли б тільки той не був наш донощик!»

— За це я не можу поручитися. В усякому разі, ми будемо насторожі, не турбуйтесь.

І подумав: «Чи зрозуміє? Я доведу йому, що іноді й овечка може стерегти вовка».

В'язень уважно глянув на німця. Німець засміявся, але в його очах з'явився неспокій.

— Неймовірно! Ти говориш так, наче ми помінялися з тобою ролями.

«А що, коли хтось підслухав нашу розмову? Або цей тип піде донесе на мене? Я застрелю його! Треба було застрелити того, котрий перся на дріт! А тепер замість нього треба влелекати ось цього! Тільки в такий спосіб я матиму спокій!»

— Гм... Війна вже ось-ось скінчиться.

«Чого це він так раптово змінився? Невже я переборщив?» — подумав в'язень.

— Який твій номер? — запитав німець.

— Ви ж бачите; я не ховаю його. Здається, мені теж нема чого боятися. Ми певні, що ви добра людина!

А сам подумав:

«Повідомить мій номер і до вечора мені капут...»

Обличчя німця трохи прояснило. Цікавість узяла гору над переконанням, що в'язня треба застрелити. А втім, з огляду на близький кінець війни непогано бути в добрих стосунках з в'язнями.

— Кинь молоти дурниці! Я хотів тільки показати вам, що зрештою ми теж люди.

— Гм!.. Це ми побачимо після війни.

«Якщо досі не стріляв, то вже не вистрелить», — подумав в'язень.

— Не поспішай! У фюрера є нова, надзвичайна зброя!

— То чому ж він її не застосовує?

— Не знаю. Певно, якась особлива тактика.

— Чекає падіння Берліна? — В'язень дивився німцеві просто в вічі й думав: «Якщо він і зараз не вб'є мене, я виграв. Зможу залучити його. Він — зелений і м'який, як шматок тіста». Та вартовий раптом сягнув по пістолет і почервонів із люті.

— Не дратуй мене, бо я людина нервова! Хочеш уплинути на мою психіку? Я можу застрелити тебе тут же, на місці!

— Ви цього не зробите! На вас дивляться наші...

«Ти мене не застрелиш! Не застрелиш! Боїшся! Я бачу, що ти боїшся!.. Чи справді існує гіпноз? Я не зводитиму з тебе очей»,— подумав в'язень.

— Навіщо ця розмова про Берлін? — Німець навіть не розстебнув кобури пістолета.

— А ви хіба бачите інший кінець?

— Не знаю!.. Годі!.. Росіяни ще далеко від кордонів райху. Доки дійдуть сюди, мине багато часу. Фюрер, певно, цього тільки й чекає, йолопи! Ми ще поговоримо з тобою! Побачимо, хто з нас мав рацію.

І, крутнувшись на підборах, німець твердою ходою попрямував до гарнізону. Проте в його словах в'язень відчув більше надії, ніж переконаності.

Німцеві було не більше двадцяти шести, високий, худорлявий, блідолиций, русявий, голубоокий, з маленьким підборіддям на овальному обличчі. В його ясно-голубих очах в'язень, що давно спостерігав за ним, бачив якусь тривогу. В'язень, що наважився так розмовляти з німцем, був високий, засмаглий, стрижений наголо парубок. У нього були довгі руки з огрубілими від праці пальцями, кутасте обличчя, чорні очі, сповнені якогось гарячкового блиску від того, що він провадив таку сміливу розмову з німцем. Перш ніж зупинити есесівця, він і його товариші годинами радилися про те, чи доцільно говорити зараз з німцем, і як із ним говорити, і хто повинен іти на цю ризиковану справу. Дехто пропонував, щоб четверо в'язнів, які добре знають німецьку мову, кинули жеребок. Але Валентин, конспіративне ім'я парубка, що розмовляв з німцем, сам запропонував свої послуги. Про всяк випадок, коли б німець захотів сповістити його номер, Валентин надів одяг в'язня, що помер того дня в місцевій лікарні. Рукави смугастої куртки були покороткі, отож, щоб німець не помітив, що на руці в нього один номер, а на куртці — інший, Валентин, розмовляючи, ховав руки назад. В метушні, що панувала на подвір'ї, ніхто не помічав, що німецький солдат розмовляв з в'язнем. Та й стояли вони за бараком № 11, де в'язні ходили рідко, бо там було місце страти. Крім того, за їхньою розмовою й кожним жестом непомітно стежило декілька в'язнів.

Тільки наступного дня Валентин зміг розповісти товаришам про розмову з німцем. Було вирішено, що після зустрічі з німцем Валентин уникатиме своїх товаришів, аби не викрити спільників, коли б за ним почали стежити. Валентин вирішив довго не розводитись і стисло розповів товаришам про свою розмову з німцем.

— Як ти гадаєш, можна буде спробувати? — запитав Фрім, один із товаришів.

— Тільки треба бути обережними.

— Про що ж ви з ним говорили?

— Про кінець війни.

— Цікаво, далебі!

— Мені здається, він дуже боїться. Зелений ще, тому й легко всього лякається.

— А докладніше?

— Не вірить в обіцяну Гітлером страшну зброю, це ясно.

— Мені здається, на цьому грунті його й можна буде залучити. Що ти вирішив далі робити?

— Буде видно. Залежно, яка трапиться нагода.

Валентинові здалося, що нагода трапилася того ж вечора. Під час вечірньої перекички йшов дощ. Біля дому начальника табору оркестр грав марші, але дощ заглушував його своїм шумом. Один з музик, який грав на жовтувато-сірому саксофоні, раз по раз перевертав інструмент, щоб вилити з нього воду. Валентин бачив знайомого солдата, що стояв серед товаришів і про щось розмовляв з ними. Йому здавалось, що вони щось замишляли. Цю його підозру поділяла й решта в'язнів.

Після того, як перекличку було закінчено, пролунала команда розходитись. Хтось із блокфюрерів крикнув в'язням бігти до ба-

раків. На плацу зчинилася метушня. Наглядачі й есесівці заганяли в'язнів до бараків. Били по чім попало. Скоро біля колючого дроту не лишилося нікого, крім музикантів, що грали, як автомати. Поминаючи знайомого солдата, Валентин пошепки сказав йому, як давній знайомий:

— Добрий вечір, пане Франк!

Німець від здивування вирячив очі, але, впізнавши в'язня, люто змахнув хлистом і, не сказавши й слова, почав шмагати його. Валентин закрив руками голову й обличчя і метнувся до барака. Він застогнав більше від подиву, аніж із болю. Два дні обминав він німця, не знаючи, як витлумачити його поведінку. Третього дня вранці Франк помітив Валентина серед інших в'язнів і відкликав набік.

— Виходить, ти знаєш, як мене звати!

— А хіба це важко? Ви ж кличете один одного на ім'я.

— Тобі було боляче?

— Дурниці. Я вже звик.

— Чого це ти здумав заговорити до мене саме в той момент?

— Мені здалося, що то був звичайний відбій, тільки нас підганяли трохи швидше.

— А от і не звичайний. Повідомили, що має приїхати якась комісія, тож усі в'язні мали бути в бараках. Але в останню хвилину все змінилося. Начальник табору зібрав оце на нараду всіх блокфюрерів.

— Знаю.

— Звідкіля?

— Про це знають усі. В'язні скрізь мають очі й вуха. Нам відомо й про депешу, відіслану в Берлін.

— Цікаво! Вас інформує хтось із наших?

— Цього я не можу сказати. Я чую тільки те, що говорять в'язні.

— Здається, зараз на нараді вирішується ваша доля, доля останніх в'язнів. Вас не цікавить, що там ухвалять?

— Ми готові до всього. Але цього разу овечка не дасть себе мовчки роздерти.

— Та невже? Хотілося б побачити вовка, покусаного вівцями!

— Якщо овечка скажена, її укус небезпечний. Коли вони там готують нам тотальне знищення, ми вживемо заходів, щоб воно було взаємним.

— Хитро придумано. І ти дуже сміливий! Не боїшся, що я викажу тебе?

— В такому разі буде два трупи: я і ви.

— Облиш... Гадаю, моє начальство не буде надто жорстоке до мене.

— Я теж. Інакше — це означало б, що вони нічого не бачать. Адже вони скоро будуть тут.

— Хто?

— Росіяни. За якихось кілька тижнів, максимум за місяць. У Варшаві вже йдуть бої. Румунію, Болгарію очищено від фашистів. Ваші безладно тікають по всьому фронту.

— Замовкни, кретине! Застрелю!

— Тихше. Нас можуть почути...

— Постріли лякають тільки ваших.

— Бої точаться в Угорщині та Чехословаччині. Східну Пруссію давно зайняли радянські війська... На черзі — райх.

— Ти з глузду зсунувся? Застрелю!

— Стріляй! Спершу загину я, а згодом — ти!

— Що ж робити?

— Боїшся? Признайся, правда, що боїшся?

— Ну, припустимо, я боюся, що тоді?

— Тоді тобі треба подумати про можливість реабілітації.

— Якої?

— Звичайно, більш вагомої, ніж та, коли ти одганяв від колючого дроту самовбивцю.

— Тобто? Кажи ж далі!

— Давай спершу ближче познайомимося. Тобі досить того, що ти знаєш мене. Ти з Дрездена, еге ж?

— Так. А звідки тобі це відомо?

— Я ж тобі казав... Ми все знаємо. Твій батько торговець, так?

— Так. Він тримає в Дрездені на Одерштрасе крамницю.

— Скільки тобі років?

— Двадцять чотири.

— Всього? Ваша брудна робота передчасно старить вас. Що тебе примусило піти в есесівці?

— Батько хотів, щоб його нащадок прославився як герой. Краще б я послухався матері. Вона воліла, щоб я вступив до духовної семінарії. Зараз і я розумію, що для мене це було б набагато краще.

— А де ти служив раніше?

— У Франції. Там ми справді мали чудове життя. Потім у Фландрії, де й захворів.

— Тебе поранили?

— Так... Тобто ні... Запалення легенів. Лікувався в госпіталі у Бреслау, а потім послали сюди на поправку. А скажи, навіщо я маю страхувати себе?

— Щоб сина твого старого батька не засудили до страти, як воєнного злочинця. І щоб він сам не гойдався на шибениці.

— Я? Воєнний злочинець?! Але ж я нічого особливого не робив! Я військовий службовець. Прийняв присягу і корюся наказам вищих начальників.

— Так ви всі говорите. Але це в жодній мірі не рятує вас од розплати.

— Дай мені спокій! Я мушу над цим подумати. Для мене це вирішальний поворот.

— Гаразд, але добре зважі і подумай, що

коли ти підеш тією самою дорогою, якою йшов досі, тебе чекає шибениця.

— Іди, залиш мене!

— Скажи мені ще таке: тебе переведуть в охоронники?

— Не знаю. Гадаю, що ні. А навіщо це тобі?

— Як же ти тоді опинився на вишці?

— Заступав одного товариша, що дістав відпустку на добу.

— Отже, лишаєшся на транспорті?

— Волів би. На транспорті цікавіше.

— Нам теж здається, що там краще. До скорого побачення. Даси мені знак, коли можна буде поговорити з тобою.

Під час наступної зустрічі Франк вирішив не здаватися так легко, а навпаки — переконати в'язня в своїй правоті. Він покликав Валентина до одного з порожніх гаражів.

— Слухай-но, все те, про що ти мені торочив минулого разу, справжня нісенітниця. Я довго думав над цим і повторюю: нісенітниця!

Валентин, що сподівався на таку відповідь, спокійно мовив:

— Це твій висновок? Шкода! Тоді нам нема про що говорити.

— Стривай! Ти що, здурів? Куди ти?

— Мені здавалося, що ти розумніший за інших. Проте бачу, що тільки куля примусить тебе як слід над усім замислитися, але тоді вже буде надто пізно.

— Послухай, райх — непорушний, як скеля. Може, росіяни й прийдуть сюди, скажімо, навіть підступлять до наших кордонів. Та далі — жодного кроку. Фюрер тільки цього й чекає. Йому потрібне моральне право використати ту страшну зброю, про яку тільки й мови у вермахті.

— Дурниці! Доживеш до того часу, то й сам побачиш, як ця казочка виявиться справжнісіньким блефом.

— А ми віримо в цю зброю.

— Вірте, скільки собі хочете, але це вас не врятує...

— Краще було б, щоб ви теж вірили. Коли б ви трохи лояльніше ставилися до нашого райху, було б набагато краще жити і нам, і вам. Вам так не здається? Після Росії прийде черга Англії, а потім Америки. В майбутніх концентраційних таборах в Західній Європі й за океаном ви, в'язні, з вашим тутешнім досвідом могли б відіграти провідну роль... Адже це теж своєрідна школа.

— Хочеш сказати — університет для катів?

— Згодом усі ви могли б стати блокфюрерами або аскарі в майбутніх таборах. І я б не сказав, що це погана перспектива. Як би там не було, але тут краще, ніж на передовій!

— А про перспективу для тебе самого ти не подумав, Франк?

— Іншої альтернативи нема й не може бути.

— А що, коли вона все ж таки з'явиться?.. Хіба ти сліпий? Перспектива іншого шляху набагато реальніша.

Приховуючи своє хвилювання, Франк сказав:

— Тоді я загину разом з машиною, рабом якої став.

— У двадцять чотири роки! Жаль! Дуже жаль. Бо ти довів, що можеш мислити тверезіше.

— Що ж ти мені радиш? Я тебе слухаю!— запитав Франк, намагаючись надати своїм словам іронічного відтінку.

— Я ж тобі вже казав — спробуй застрахувати себе, поки ще не пізно.

— Але ж це — зрада.

— Зовсім ні. Це означає, що очі тобі розкрилися в останню мить, і ти побачив справжню дійсність. Зрада була досі.

— Нічого не розумію...

— Послухай, Франк. Чим менше ти будеш теоретизувати й швидше візьмешся до діла, тим скорше все зрозумієш.

— Сподіваюсь...

— Скажи мені, там, угорі, щось вирішили?

— Нам ще нічого не повідомляли. Знаю, що нарада триває й досі.

— Хто там іще, крім Геса?

— Грабнер, Аумайєр, Мандель і ще кілька офіцерів.

— Як тобі здається, нам треба готуватися до чогось серйозного?

— Можливо. Хоч, як на мене, вони теж знають, що таку операцію важко здійснити.

— Але може статися, що вони все ж таки спробують нас ліквідувати?

— Чому б і ні? Все залежить від того, чи вдасться їм ошукати вас, щоб ви не підозрювали про наближення своєї смертної години. Ти, певно, теж чув: усі «зондеркоманди», що працювали в газових камерах, через кілька тижнів були знищені й замінені новими, щоб таємниця їхньої роботи зникла разом з ними. Всі знали, що їх чекає.

— Чув. Але весь табір знає, та й не тільки табір, усе людство, бо це передавали союзницькі радіостанції, що багато хто з членів зондеркоманд брав активну участь у русі Опору, добував для нас таємні відомості, сповіщав про знищення в газових камерах, робив фотознімки, допомагав організовувати втечі... Це тобі відомо? Крім того, може статися, що дехто вчасно дізнається

про ваш справжній замір і зруйнує всі ваші плани.

— Тобі здається, що таке можливе?

— А чому б і ні? Все залежить від того, чи знатимуть в'язні точно, коли і як ви збираєтесь їх ліквідувати. Ця справа цікавить насамперед нас. Хоч я можу тобі сказати, що ми першої-ліпшої хвилини готові до того, щоб знищити багатьох із вас. Цього разу ми самі вчинимо суд.

— Облиш. Не намагайся шантажувати мене. Наші зуміють дати собі раду з такими гарячими головами й зможуть розправитися з ними. Річ у тому, що опір, чи як ти називаєш це, — виступ без зброї, без певної підготовки нічого не дасть. Замість того, щоб знищити газом, вас перестріляють, як куріпок.

— А звідки ти знаєш, що ми не маємо зброї? Наші люди переконані, що коли вони мусять померти, то зроблять це в такий спосіб, щоб ви запам'ятали їх до кінця своїх днів, які ще лишилося вам прожити.

— Що ж, спробуйте! Ти добре знаєш, що коли в таборі вбивали або хоча б ранили когось із німців, крім масового знищення, як кари для в'язнів табору, провадилися й у місті масові репресії. Мені здається, що коли йдеш на смерть під вогнем кількох десятків автоматів і кулеметів, єдине, що можна зробити, — це нічого не зробити. Отак і скажи своїм товаришам. Це теж тактика.

— Поганенька, але все-таки тактика. Проте боюсь, що ваші не матимуть змоги й цього зробити. Багато хто з нас може прийняти смерть з гідністю. Наші вміють умирати мовчки, коли нічого не годні вдіяти проти злочину. І ти, певно, не раз бачив, як наші співали перед розстрілом. Можеш уявити себе в такому становищі? А це може статися навіть дуже скоро.

— Іти на смерть співаючи? Навіщо? Я не хочу помирати. Не повинен померти!.. Ти ж сам казав, що я ще такий молодий. Що я повинен зробити?

— Ти зважився?

— Здається, що так, повинен зважитись. Наші немов збожеволіли, тільки й розмов, що про відступ. Про евакуацію табору, про втечу. Ті, хто мислить реально, кажуть, що вже небагато лишилось до наказу: «Рятуйся кожен, як можеш»! Я не хочу докотитися до цього. Відчуваю, що коли й зараз не наберуся сміливості, то загину раніше, ніж зможу вжити якихось заходів.

— Не панікуй! Усе залежить від тебе. Якщо ти й справді готовий діяти, з тобою нічого не станеться. Що раніше ти будеш готовий, то краще. Багато хто з ваших і на фронті, й поза фронтом усвідомлюють ту катастрофу, до якої їх утягнено, й намагаються дещо виправити, поки ще є змога.

— Справді? Виходить, я не один? Інші теж дещо роблять?

— Атож. Найбільш свідомі. Ті, що не дали задурманити себе й виявили розсудливість.

— Що ж я повинен робити?

— Насамперед повідомляти нас про наміри керівництва табору й про все, що, на твою думку, зможе зацікавити нас. Підтримуй зв'язок тільки зі мною. Знаєш, де мене можна знайти?

— Знаю.

Через тиждень Франк одержав од Валентина перше завдання.

— Завтра вранці ти сядеш на велосипед і поїдеш у напрямку Буди. На шостому кілометрі зустрінеш чоловіка в цивільному, який запитає тебе: «Може, вам потрібна допомога?» Ти відповіси йому: «Так, потрібна». Він передасть тобі дещо для нас і назве пароль, який ти теж перекажеш нам.

Франк завагався.

— Це вже щось зовсім нове... Я гадав, усе, що я робив досі... Навіщо мені так ризикувати?

— Ти нічим не ризикуєш. Зовсім нічим. Зустріч відбудеться в надійному місці, можеш не боятися!

— Як ти не розумієш? Я ризикую більше, ніж ви.

— Ми всі ризикуємо однаково. Твій ризик буде більший тільки тоді, коли ти відмовишся нам допомагати. Ти нам потрібен. І ми тебе цінуємо. Керівники нашого руху, імена яких ти знатимеш після визволення й тоді справді зрозумієш, яким людям допомагав, вважають тебе чесною людиною.

— Гаразд, поїду... А якщо зі мною щось трапиться?

— Що ти хочеш цим сказати?

— Нічого. Хочу бути впевненим, що все буде гаразд.

— Тут багато залежить і від тебе самого. Щодо тих, які там тебе чекатимуть, то тут усе домовлено. Вони чекатимуть тебе завтра вранці на шостому кілометрі. Будеш там вчасно, еге ж?

— Так, буду.

— Пароль після повернення і пакет передаси мені.

— А кому ж іще?!

— Отже, домовилися. Все зрозуміло?

— Все!

Вранці, коли Франк поїхав із табору, всіх членів руху Опору мучили тяжкі сумніви. Запевнення Валентина в тому, що Франк виконає все, не заспокоювало їх. Вони не раз запитували себе, чи це часом не провокатор, чи не підіслало його до них керівництво табору.

Франк повернувся перед обідом, розшукав Валентина й мало не з дитячим захватом розповів про зустріч.

— Пароль? — запитав Валентин, різко урвавши його.

— Привіт з Аахена.

— Правильно. Пакет?

— Ось.

— Ти розпечатав його?

— Ні.

— Всередині нема нічого, крім каменюки.

— Навіщо ж тоді ви посилали мене?

— Так треба було. Завтра поїдеш удруге й привезеш уже щось справжнє.

— Як? Знову?

— Так треба. Адже ти сам переконався, що нічим не ризикуєш.

— Ні. Ризик є... Я приїхав туди близько сьомої — чверть на восьму. Неподалік від домовленого місця я зліз з велосипеда й удав, ніби помпую камери. Ваш парубок наче з-під землі виринув.

— Може, вам потрібна допомога? — запитав він мене.

— Так, потрібна.

Він подав мені пакет.

— Привіт з Аахена, — сказав мені на додаток і хотів був уже йти. Але ту ж мить на дорозі з'явився есесівський патруль. Парубок устиг сховатися в кущах і потяг туди й мене разом з велосипедом. В кущах ховалося ще двоє партизанів, озброєні сімдесятидвозарядними автоматами. Вони приготувались до оборони, спрямувавши автомати на патруль. Добре, що есесівці нас не помітили, а то було б весело! Серце в мене так і тьохнуло. Але мені сподобалось — ви сильні! З того місця, де лежали партизани, однією чергою можна було уколошкати весь патруль. Слово честі, після цього я повернувся в Освенцім з більшою вірою в вас. Здається, в тому, про що ти мені говорив, і справді щось є!..

Протягом двох тижнів Франк їздив до Буди близько десяти разів. Підпільна робота цілком захопила його. Та в той же час він вагався. Конспірація, майже щоденні зустрічі з партизанами і з Валентином, який уособлював табірний рух Опору, на користь якого він працював, служба поліцая, який повинен тероризувати в'язнів-антифашистів. Він не раз казав Валентину:

— Аби ти хоч раз побув на моєму місці. Це справжня мука, слово честі.

— А ти стань хоч раз на місце першого-ліпшого в'язня. Цікаво, що ти тоді скажеш?

— Треба порвати або з вами, або з ними.

— Гадаю, ти це вже вирішив для себе?

— Вирішив. Хіба ти ще в цьому не пересвідчився? Хотілося б швидше покінчити, позбутися цього подвійного життя, що так виснажує нерви.

— Настане і цей час, Франк. Лишилося вже небагато.

— Ти мені говориш так щоразу, а відтоді, як я виконую ваші доручення, спливло вже понад місяць. Доки це може тривати?

— Лишилося вже мало. «Катюша» б'є вже по воротах Австрії, у Любліні вже три місяці як працює уряд вільної Польщі... Зажди ще трохи, ця зима — остання воєнна зима.

З відчаю Франк почав випивати. Якось на одній з вулиць Освенціма він, п'яний як чіп, зустрів групу в'язнів, які під вартою поверталися в табір. Один з Валентинових товаришів, побачивши, що Франк п'яний як ніч, попросив у конвоїра дозволу викликати для Франка бричку. Той дозволив, і в'язень повернувся невдовзі на бричці, допоміг Франку сісти. Франк лаявся й дякував, намагався поцілувати в'язня, а потім крикнув йому:

— Браво, парубче!.. Я тобі дуже вдячний! Дуже... Але що я можу зробити для тебе?.. Я не високий начальник, сам корюся іншим... І не маю такої влади, щоб тобі чимось допомогти... але можу поговорити з блокфюрером, щоб тебе перевели до кращої бригади... Або ж якщо тебе колись поставлять до стінки... а я потраплю в караульний загін, поклич мене на ім'я. І більш нічого... А я вже буду цілитися так, що ти не мучитимешся ані секунди.

Коли через кілька день Валентин зустрівся з Франком на домовленому місці, він дав йому кілька ляпасів. Франк хотів вихопити пістолет, але ту ж мить в руці у Валентина теж блиснув пістолет.

— Заспокойся, телепню!.. Набратися, як свиня. Не усвідомлюєш, що мелеш! Якщо не перестанеш пити, ми тебе ліквідуємо!

— Завіщо ти мене бив? — з гіркістю озвався Франк. — Хіба я це заслужив за все, що зробив для вас?

— Навіть більше! Кулю в лоб! У нашій роботі не дозволяється жодних дурниць!

— Скільки разів я вже говорив тобі, що не можу більше! Заради бога, жодного дня більше!

— Можеш! А втім, ти скоро підеш звідси.

— Коли?

— За кілька днів. Це залежить і від тебе. Ми все вже вирішили і все підготували. Допоможеш утекти десятьом товаришам.

— Десятьом! Як то?

— В суботу вирушає вантажна машина з білизною. Ти її супроводжуватимеш. Влаштуєш усе так, щоб ти супроводив її сам. Сядеш зверху на білизні, щоб під воротьми не

перевіряли машину... Під білизною заховаються наші люди.

— А хто там буде?

— Це тебе не стосується. Побачиш, коли доїдеш до призначеного місця.

— А куди їхати?

— Туди, куди треба. Вантажна машина виїде з міста й поїде лісом у напрямі Кракова. Вас зустрінуть партизани.

— А шофер?

— Це вже твоя справа. Ліквідуєш його, перш ніж він устигне схопитися за зброю.

— Хто вестиме машину?

— Ще не знаємо... Наші люди у канцелярії підготують потрібні документи. Адже ти працюєш у транспортній колоні й не раз уже супроводив вантажні машини до інших таборів. Отже, ти сам продумаєш усе як слід.

— Боюсь. Слово честі, боюсь! У цій справі більше ризику, ніж у попередніх.

— Навпаки. З цією справою може впоратися навіть дитина.

— Але ж шофер...

— Тебе це турбує? Тобі ж не вперше стріляти.

— Так. Але ж він наш!

— Пора вже тобі краще розрізняти, де тепер твої. Кілька днів тому ти хвалився в'язневі, що застрелиш його так, що він не мучитиметься й секунди. Тільки щоб він покликав тебе. От ми й даємо тобі можливість продемонструвати свою влучність. А тепер — гайда! До суботи ми зустрічатимемося тут тричі на день. Все підготовано на суботу. Зрозумів?

У п'ятницю, напередодні втечі, Франка терміново викликали в суд до Бреслау за несплату аліментів. Усі документи на вантажну машину з білизною, оформлені з такими труднощами, було анульовано. Франк повернувся тільки через чотири дні. Втечу було відкладено на тиждень. На другий день після повернення з Бреслау він повідомив Валентина, що знає, хто сидітиме за кермом, і що він виконає доручення.

— Але хотілося б погодити одну річ, — сказав Франк.

— Яку саме?

— Шофера цього я добре знаю. Він навіть мій приятель. Мені буде не під силу його застрелити.

— А що він за один?

— Такий собі Віктор Рот. Молодий хлопчина, йому теж остогидла війна й тутешня брудна робота. Було б краще схилити його на наш бік.

— Ти ручишся за нього?

— Головою!

— Не кажи йому поки що нічого. Ми мусимо порадитись. Познайомитися з ним. Покажи мені його навіть сьогодні. А завтра ми скажемо, що тобі робити.

І Валентинові, і решті в'язнів Віктор Рот здався тямущим, сміливим хлопцем. Познайомили і його з планом, і втечу було призначено на 26 жовтня. Франк з піднесенням готувався до цього врочистого дня.

Керівництво табірним рухом Опору спочатку вирішило, щоб тікали десять осіб. Ця група, що складалася з людей різних політичних переконань, борців-антифашистів, мала довести катам, яка дужа підпільна організація. Але в останню хвилину вирішили, що кількість втікачів треба зменшити до п'яти.

До цієї групи увійшли виключно австрійські та польські комуністи. Серед них був і Ернест Бюргер, один з головних керівників Австрійської комуністичної партії.

Ранок 26 жовтня був ясний, сонячний. Вантажна машина, підготовлена ще на світанку, виїхала з воріт без перевірки. Постать Франка на купі білизни була для охоронців найкращою гарантією, що все гаразд. За воротями Франк підніс руку, — з вікон перших бараків за ним стежили Валентин і його товариші.

Машина швидко попрямувала до міста. Час од часу, в місцях, де було мало людей, заховані під білизною в'язні підводили голови й підморгували Франку, що насвистував. Нічого не пояснюючи, Рот звернув у центр міста. Помітивши це, Франк занепокоївся і, схилившись над кабіною, запитав Рота, чому той змінив маршрут.

— Ми перетнемо місто, щоб не давати гака! — крикнув йому, всміхаючись, Віктор Рот.

Перед приміщенням гестапо Віктор Рот вискочив з кабіни і. перш ніж Франк збагнув, що діється, стягнув його додолу. Кілька десятків есесівців кинулися до білизни, перерили її й витягли з-під неї п'ятьох в'язнів: Ернеста Бюргера, Бернарда Свєрчіна, Чеслава Дузеля, Збігнєва Райноха та Йозефа П'яти. Їм наділи наручники і повели до гестапо. На їхнє місце у вантажну машину під білизну сховалися двадцять есесівців, до зубів озброєні гранатами й автоматами. Рот сів на своє місце за руль, і на великій швидкості машина рушила на зустріч з партизанами.

В призначеному місці посеред лісу назустріч машині вийшли партизани, весело махаючи шоферові, щоб він зупинив машину. Заховані під білизною есесівці повискакували й зчинили стрілянину.

Того погідного жовтневого дня загинув Костек Ягелло, один із легендарних партизанів Польщі. Загинули й інші. Розуміючи, що їм влаштували пастку, партизани відступили до лісу.

Машина повернулась до табору саме тоді, коли вищали сирени, сповіщаючи про втечу п'ятьох в'язнів. У панічній метушні, що зчинялась у таборі після кожної втечі, з машини скинули п'ятьох в'язнів у наручниках. Їх повели до одинадцятого блоку. На сходах Чеслав Дузель і Збігнєв Райнох розкусили ампули з ціаністим калієм.

Того ж дня до камери, де лежали зв'язані троє втікачів, було вкинуто Валентина й Фріма. Справжнє ім'я першого — Веселі Вікерль, а другого — Фріммель Рудольф. Обидва — австрійські комуністи, колишні бійці комуністичних загонів, що боролися в Іспанії. Їх замордували 30 грудня 1944 року, після довгого зволікання, бо керівництво табору вагалось, стратити їх прилюдно чи таємно. Кінець кінцем посеред табору виросла дивна шибениця, якась трапеція із залізних рейок, на які почепили п'ять зашморгів.

На світанку з бараків вивели всіх в'язнів і вишикували в колони перед шибеницею. Нескінченні ряди наголо пострижених в'язнів у смугастому одязі, з закам'янілими обличчями, на яких ненависть, страх, жадоба помсти злилися в один вираз, якого фашисти не могли ніколи зрозуміти й мали за страх. Вони чекали страти. З зашморгом на шиї Фріммель вигукнув так голосно, що його слова пролунали на весь табір:

— Геть коричневу чуму! Хай живе Радянський Союз!

Ту ж мить рапортфюрер, що керував стратою, дав йому ляпаса, і кати накинулись на нього.

Валентина вішали останнім. Він устиг крикнути:

— Сьогодні — нас, а завтра — вас!

Ті, хто пізніше знімали в'язнів з шибениці, знайшли у нього в кишені листа:

«Друже, що спустив на землю мій труп, закрий мені очі, бо я не хочу лежати в могилі з розплющеними очима. Я надто мало побачив світу, який так палко любив. Візьми мою сорочку, що її я надів перед стратою. Мені подарувала її дорога людина».

Все це відбулося за двадцять п'ять днів до визволення Освенціма Радянською Армією.

Про Франка більше ніхто нічого не чув.

Через п'ятнадцять років на місце цієї останньої страти в Освенцімі ліг металевий вінок.

Віктор Рот лишився непокараним.

Шукайте його!

МІХАЙ ДЖІУГАРІУ

ПЕРШІ КРОКИ

Йон Марін привіз на завод сина, щоб навчити його якого ремесла. Стояла осінь, яблука в садах уже зібрано, вигнано першу цуйку. Син був високий, слухняний, хоч давно вже вийшов з дитячого віку, лице в нього було чисте, трохи блідувате, бо в дитинстві хворів на жовтяницю. Його теж звали Марін.

В заводському ремісничому училищі вже йшли заняття, і Йон Марін-старший, не бажаючи вертатися з сином додому, попросив, щоб хлопця лишили на заводі на будь-якій роботі. Люди співчутливо поставилися до його прохання, тож він повертався додому без хлопця.

Йона Маріна-молодшого взяли до металорізального цеху. Там виробляли невеликі деталі, покришки, скоби, платівки з отворами геометричної форми посередині, що використовувались на збиранні складних машин. У цьому цеху працювали самі жінки. Тільки в одному кутку біля верстата, не схожого на інші, що скидався на старий друкарський, стояв дід; цілісінький день жував він чорнослив, виймаючи його із полотняної торбинки, що висіла на цвяху. Дідові бракувало двох пальців на лівій руці, але він не відчував цього, бо шмат жерсті брав тільки великим і вказівним пальцями.

Йон Марін під'їжджав візком до кожного верстата і забирав готові деталі. Кожний гатунок деталей складав в окрему коробку, щоб вони не змішувались. В цеху було брудно, вікна і стіни закоптіли. Під час обідньої перерви жінки курили й недокурки кидали на підлогу. До цього цеху ніколи не заходив добре вдягнений молодик — директор заводу. Керував цехом майстер, теж брудний, у вицвілому халаті, який раз по раз сповзав йому з плечей.

На подвір'ї стояли великі будинки, пофарбовані в блакитний колір, з чистими вікнами. Хлопець бачив їх тільки знадвору, коли відвозив деталі на склад, що був поряд з цехом. Жінки, які працювали біля верстатів, кепкували з хлопця, питали, скільки йому років і чи спав він уже з дівчиною. Але хлопець мовчки збирав деталі, розкладав їх у

залізні коробки, розставлені в певному порядку. Коли лунав дзвоник на обід, він виходив з цеху і їв на залізній бочці, в закутку. Виходив навіть тоді, коли йшов дощ. Краплі дощу капали з даху ритмічно, іноді рясно, іноді зрідка, нагадуючи тріскотіння верстатів. У дні, коли сіявся дрібний дощ, у вікнах блакитних будівель блищало яскраве світло. Лампи в металорізальному цеху заливали приміщення жовтим світлом, від якого боліли очі. Воно навіювало смуток. У такі дні жінки мовчали, не дивились на хлопця, коли він забирав у них деталі. Ніхто не звертав на нього ніякісінької уваги.

Перед різдвом навідати сина приїхав Йон Марін-старший. Він чекав хлопця біля заводських воріт. Вони пішли до кондитерської, їли там холодні пиріжки з сиром, запиваючи їх пивом. Батько спитав сина, чи не збільшили йому часом платню. Хлопець одказав, що йому вистачає грошей, бо живе він в гуртожитку, а харчується в їдальні. Батько напучував сина, щоб той вибивався на кращу роботу. Хлопцеві не подобалася кондитерська. Вона трохи нагадувала цех. Люди розмовляли голосно, і йому здалося, що тут теж брудно. Батько й син вийшли з кондитерської і попрямували до трамвайної зупинки. Біля трамвайної зупинки попрощалися. Батько сказав синові, якщо йому дадуть відпустку, нехай приїде на свята додому. Хлопець кивнув головою, йому було приємно, що батько прийшов навідати його.

На заводі Йона Маріна залучили до хору. Двічі на тиждень він ходив до заводського клубу; відповідав «тут», коли робили перекличку, і трохи підводився навшпиньки, щоб керівник хору бачив його. Співав разом з іншими хлопцями його віку, переважно учнями ремісничого училища, другим голосом. Акомпанувала їм піаністка, і хлопець намагався співати якнайкраще.

Якось уранці до цеху зайшла бригада мулярів, ремонтувати приміщення. Жінки казали, буцімто санепід оштрафував головного інженера. Муляри заважали працювати. Йон Марін не мав змоги підкочувати візок до кожного верстата, декого доводилося обминати. Тож брав коробку, складав у неї деталі й повертався до візка. Тому дужче стомлювався. Жінки кляли мулярів, скаржилися, що через них не можуть виконувати норму. Тільки дідок без двох пальців, що безперестану жував чорнослив, не ображався на них — його верстат працював, як і раніш. Дідові ніщо не заважало. Однією рукою він натискав на ручку, щоб пустити верстат, а другою сягав у торбу і виймав звідти сливу. Одного разу дідові зробилося недобре, і він вийшов надвір. Хлопцеві стало шкода, що покажчик дідового верстата зупинився, йому хотілось додати в коробку, до якої складав деталі з дідового верстата, стільки ж деталей, як і з іншого верстата.

Почало показуватися сонце; хлопець, як і перше, виходив під час перерви на подвір'я і їв хліб з ковбасою, сидячи на залізній бочці. Двором проїжджало багато вантажних машин, за кермом сиділи молоді хлопці. Ранками дахи й дерева вкривав грубий шар паморозі. Одного разу діда викликали до бухгалтерії; хлопець став на його місце, взяв шматок бляхи, яка лежала ліворуч, обережно підставив під штамп і натиснув на педаль. Ту ж мить пролунав тріск, і хлопець ледве встиг одсмикнути руку. Він не встиг навіть злякатися, але тепер зрозумів, чому дід ліву руку завантажував чорносливом. Дідів верстат був старий, він не мав захисного пристрою, і досить було тільки натиснути на педаль, як верстат блискавично спрацьовував. Хлопець став уважнішим. Коли він сідав до верстата, на покажчику стояла цифра 178464. Хлопець добре запам'ятав її, у нього була гарна пам'ять на цифри. Повернувшись, дід застав хлопця біля верстата. Йон гадав, що дід буде вдячний йому за те, що на покажчику з'явилося зайвих тридцять дві деталі. Але дід махнув йому рукою — мовляв, іди собі, не сказавши й слова. Йон забрав деталі й відніс їх на візок.

Після Нового року перетирку в цеху закінчили, почалася побілка. Мало не щодня йшов сніг, танув і розмочував землю, яку місили вантажні машини. Хлопець обчищав черевики палицею, витирав їх газетою або ганчіркою. Стіни в цеху до половини пофарбували насиньо, а верхню половину ясножовтою фарбою, провівши між ними темно-синю лінію. Жінки глузували, що так фарбують тільки селянські хати перед великоднем. З верстатів, за якими працювали жінки, стікало мастило; верстати втратили металевий блиск; тільки на бронзових табличках виднілися написи: «Вертхайм і К^0 — Дрезден — 1915 рік». Або: «Механічне обладнання — Льєж — 1899 рік».

У лютому до сина знову навідався Йон Марін-старший. Вони пішли до тієї самої кондитерської, але цього разу їли пироги з м'ясом. На хлопцеві була синя сорочка, йому подобався синій колір. Хлопець не розумів, що цей надто яскравий колір контрастує з його блідим обличчям. Батько знову поцікавився, чи не підвищили його часом на роботі. Хлопець відповів, що це від нього не втече. Пили пиво. Батько наливав так, щоб у кухлях підіймалася піна. З кондитерської вийшли разом. Пройшовши трохи, хлопець зупинився, сказав, що йому треба вже вертатися, простяг батькові руку, чого досі ніколи не траплялося. Здивований батько подумав, чи з ним, бува, чого не сталося,

але не спитав. Тільки хитнув головою і потис синову руку.

В кінці лютого в цех прийшли електрики. Тепер у цеху було видно, неонові лампи заливали блідим світлом жіночі обличчя. Йон Марін помітив, що жінки не такі вже старі, як йому здавалося спочатку. А може, він звик до них за цей час. А може, й сам уже не був тим Йоном, яким він прийшов із села. Став відповідати на жарти, але завжди пристойно. Жінки називали його парубійком і перестали кепкувати з нього. Іноді пригощали тістечками, запрошували до свого скромного обіду.

Якось комірник попрохав Йона віднести коробку з ебонітовими покришками в будинок з великими вікнами, на які той дивився щодня, сидячи на залізній бочці. Стояв ясний сонячний день. Хлопець узяв коробку з покришками й пішов до будинку з великими вікнами. Відчинивши двері, увійшов до кімнати з мозаїчною долівкою; у великій бочці стояв фікус. Йон почав роздивлятися довкола. На стіні праворуч висіли друковані об'яви.

З цієї кімнати через стулчасті двері Йон увійшов до великого довгого залу, де, як і в їхньому цеху, працювали самі жінки. Хлопець стояв біля дверей. Кілька жінок підвели голови, але зразу ж одвернулись і продовжували роботу. Всі в білих халатах, жінки стояли біля довгих столів. Крізь великі вікна лилося яскраве світло. Ніхто не галасував, чутно було тільки двигтіння мотора. Йон ступав несміливо, наче школяр, якого з останньої парти викликали до дошки. Підлога була вкрита лінолеумом і не рипіла під ногами. Придивившись, Йон помітив, що за столами стоять не жінки, а дівчата. І тільки тоді, коли він наблизився до них, вони підвели на нього очі й зареготали. Він приніс коробку з ебонітовими кришками, але не знав, де її поставити. Тепер дівчата не здавались йому такими мовчазними, як напочатку, вони повтуплювали в нього свої блискучі очі. У декого рукава були засукані вище ліктів, і Йон бачив їхні руки: в одних вони були білі, в інших засмаглі; дівчата брали з конвейєра деталі. У залі лунала музика. В кожному кутку стояв гучномовець. Жінки з його цеху вихідні дні проводили вдома з чоловіками, і дехто розповідав у понеділок, що вони робили у вихідний день. Ці ж дівчата в суботу і неділю ходили на танці.

Йон поставив коробку з ебонітовими покришками на стіл однієї з контролерок, і вона розписалася, що одержала деталі. Спитала, як його звати і де він працює.

Погода в березні часто мінялася; то світило сонце, то йшов дощ або мокрий сніг. Одного разу до них у цех привезли новий верстат. Довелося здіймати двері, щоб занести його до цеху. Робітники котили його на круглих сталевих трубах. Майстер запитав, хто хоче працювати на новому верстаті. Працювати на ньому було набагато легше. Але жодна з жінок не хотіла працювати на новому верстаті, бо план виробітку на ньому був набагато більший. Вони позвикали вже до своїх верстатів і перевиконували на них норму на десять-п'ятнадцять процентів. Йон підійшов до майстра і попросив дозволу працювати на новому верстаті. Майстру потрібна була продукція, він не хотів іти й просити, щоб йому дали нову людину. Тому тільки запитав хлопця, чи вийшло йому шістнадцять років. Почувши ствердну відповідь, склав на нього виробничу картку, і в такий спосіб Йон Марін-молодший став робітником-штампувальником третього розряду. Під час перерви він тепер не виходив з цеху, а обідав за верстатом. І хоч жінки звали його, як раніше, парубійком, у їхніх голосах бриніли інші нотки. Йон зрозумів, що жінки швидше помічають те, що іншому непомітно; вони одразу почали інакше ставитися до людини, яка, здавалося, виросла на рік або два; немов то був уже не Йон, а хтось інший, що заступив на його місце.

Невдовзі після того, як Йон почав працювати біля верстата, його покликали під час перерви до відділу кадрів. Там йому сказали, що він мусить піти на курси підвищення кваліфікації. Але хлопець звик уже до свого верстата, непогано заробляв на ньому, перевиконуючи норму, тому й відмовився. Працівник, що розмовляв з ним, не підвів навіть голови. Сказав тільки, що Йон нічого не тямить, що доведеться знову поставити його підмітати цех. Йонові здалося, що з нього глузують, буцімто робота його нічого не варта, і все, мовляв, робить верстат, а він тільки зарозумілий хлопчисько. Йон промовчав, він розумів, що верстат і справді все робить. Його ж заслуга полягала тільки в тому, що він насмілився стати до нього. А втім, це теж справа випадку, бо обмежені жінки не зрозуміли, що біля цього верстата можна краще заробляти і не так стомлюватися. Але, як він дізнався останнім часом, жінки взагалі важко міняють свої звички. Працівник відділу кадрів не сказав йому більш нічого, і хлопець, виходячи, насилу витиснув із себе: «На все добре». Повернувся в цех. Тут ніхто не спитав його, де він пропадав, хоч було вже близько третьої, і жінки потроху складали свої речі.

Хлопець із сумом пройшов до свого верстата. Скоро на ньому працюватиме котрась із жінок. Йон почав крутити ручку верстата; на душі в нього лежав важкий тягар. Та що

більше прискорював ритм, то частіше деталі падали в бляшаний ящик, то легше робилося йому на душі, і хлопець зрештою заспокоївся. В цеху було порожньо, він лишився сам у цій великій залі, чиї стіни до половини були пофарбовані синьою фарбою, а вгорі жовтуватою. Верстати без жінок на фоні цих стін здавались тепер ще незграбнішими.

Кілька днів підряд хлопець працював багато, дедалі прискорюючи темпи. В кінці тижня майстер спинився біля його верстата, глянув на покажчик, порівняв із тим, що було записано у нього в блокноті, й похитав головою. Жінки почали висловлювати своє невдоволення; мовляв, хлопець надто захопився, бо план можна перевиконувати на двадцять-тридцять процентів, найбільше на п'ятдесят процентів і то тільки перед відпусткою, коли робітникові потрібні гроші. В противному разі, план переглядають і збільшують норму виробітку. Отже, працюючи так, сам собі шкодиш. Йон слухав їх і не слухав: збільшуючи темпи, він зовсім не хотів хизуватися, показувати, на що він здатний, бо знав, що в конторі уже все вирішено. Скоро він, певно, стане тим, ким був раніше, а може, його переведуть на дідове місце, коли той піде на пенсію. Але верстат наче сам підштовхував його вперед. Один шофер якось сказав йому, що педаль сама тягне ступню шофера вниз, і стрілка циферблата підіймається дедалі вище. Але хлопець тільки тепер зрозумів, що означали ці його слова. Ритм верстата цілком захоплював його, то був ритм його праці. А це були останні дні, може, навіть останні години його праці, й він, немов перед фінішем, хотів витиснути з верстата все, що можна.

В суботу на дошці біля входу до цеху крейдою великими літерами написали ім'я Йона Маріна, а поруч із ним — цифру. Хлопця цифра не цікавила. Жінки кепкували з нього, мовляв, тільки тепер виявилась справжня продуктивність праці нового верстата і, починаючи з сьогоднішнього дня, хлопець дістане те, що належить, — йому збільшать норму.

Незабаром Йона Маріна знову викликали до відділу кадрів. Він увійшов й очікувально став біля дверей. Як і першого разу, працівник щось писав, він, певно, завжди мусив щось писати, як жінки мусять про щось говорити. Працівник запитав Йона, чи подумав він над його пропозицією, і нагадав, що хлопцеві треба йти до школи підвищення кваліфікації. Цього разу він говорив голосніше, ніж першого разу, може, навіть стримуючись, аби не нагримати на хлопця. Скінчивши, він підвів голову й глянув на нього — вперше глянув на нього; тільки замість того, щоб нагримати, почав усміхатись. Він, певно, помітив на обличчі у хлопця щось таке, що примусило його змінити свій намір.

Йон Марін не витримав цього погляду й посмішки і почав розглядати кімнату. Він помітив, що в кімнаті стояв ще один робітник, такий, як і він. Напевно, з вищим розрядом. Йому було не більше двадцяти трьох — двадцяти п'яти років. Але йому, певно, везло. Робітник сказав хлопцеві, що бачив його кілька разів узимку в хоровому гуртку, і знову запросив на репетицію. Хлопця хор тепер майже не цікавив — він думав тільки про верстат і про курси підвищення кваліфікації. Тут працівник відділу кадрів сказав хлопцеві, що ніхто не збирається виганяти його з заводу, що він може продовжувати свою роботу і що адміністрація зовсім не має наміру примусово посилати його на курси.

Йон Марін усе ще стояв. І раптом запитав, що він робитиме на тих курсах. Поки інженер пояснював йому, Йон думав про жінок, які працювали в їхньому цеху, про жінок, які виглядали старшими за свої літа, бо вже сім, вісім, а то й двадцять років робили одне й те саме: приходили вранці, перевдягались у брудні спецівки, а потім протягом восьми годин з двадцятихвилинною перервою на обід натискували на педаль.

Робітник, що запрошував хлопця до хору, сказав йому, щоб він зайшов до нього, коли матиме вільний час. Він навчить його боксу, бо помітив, що хлопець має довгі руки, а це великий плюс для тих, хто займається боксом. На порозі цеху стояла дівчина, яка забирала деталі й навантажувала їх на електрокар. Посміхаючись, вона спитала хлопця, чи переконав його працівник відділу кадрів. Хлопець відповів, що вона дурна. Це він уперше сказав так дівчині на заводі і відсторонив її трохи, щоб пройти. Йон торкнувся її пружних грудей і відчув, ніби вона на якусь мить прилипла до нього. Його всипало морозом, він опустив голову, і йому здалося, що всі жінки в цеху помітили це. Та за хвилю він підвів голову, глянув їм просто в вічі, бо відчув, що тепер він не якийсь там собі хлопчина, а робітник, що зможе нарешті сказати батькові, що його підвищили на роботі, і на цей раз навіть поведе батька до кондитерської.

З румунської переклали
Йосип ФЕЛЬДШТЕЙН та Іван ГРЕЧАНІВСЬКИЙ

9.

В ОБ'ЄКТИВІ — ПЛАНЕТА ЗЕМЛЯ

РОЗКОШІ Й ЗЛИДНІ

Мохан Сінка. (Індія). Чистильник.

Вирує життя у метушливій тривозі, і коли б світ не був поділений на розкоші й злидні, на голодний стогін бунтівливої бідності й самовдоволену пересиченість можновладних — похмура тінь не лягала б на обличчя дітей, на жінок, що передчасно постаріли.

Кожна людина, прийшовши у світ сонця, квітів, гірських річок, екзотичних пальм, могла б благословити життя. І замість постійних нестатків та боротьби проти голодного животіння присвятити себе добрим і корисним справам.

Коли тягар років впаде на плечі хлопчика, в очах якого повторилася синява неба, він не зуміє розповісти ні про шепіт листя, ні про дзюрчання струмків, ні про улюбленого вчителя, ні про дитячі, завжди пам'ятні сни, ні про наливний колосок на лану. Так, життя не змогло збудити його фантазію, його уяву, не потурбувалося про те, щоб піднести його дух, щоб творча основа, закладена в кожній людині, владно покликала його у незбагненне таїнство буття.

А причина цього — голод, що тяжіє над ним. Страшний спадок дістала його країна після тривалої неволі.

Чи можна звикнути до злиднів? Чи не забули ми й наші діти, що злидні в їх буквальному значенні, досить широко розповсюджені в багатьох країнах? Адже є люди, які не знають, чи матимуть наступного ранку шматок хліба, сніданок, обід, вечерю. Можливо,

Петер Корніліш. (Угорщина). Юна художниця Рожа Рац.

Злидні ще владно крокують по світу. Обиватель, людина обмежена, складає уявлення про рівень життя з кількості автомобілів на душу населення; при цьому він забуває про тих, хто стоїть у довгій черзі за миской дарової юшки або за місцем у нічліжці.

У так званому «вільному світі» багатство і злидні завжди стоять поруч, хоч би як намагалося багатство віддалитися від злиднів.

Велику гордість має викликати в людини свідомість, що в її країні слово «злидар» асоціюється з далеким минулим. Ми, радянські люди, відвикли від слів «злидар», «жебрак», і водночас у нашій країні вдень з каганцем не знайдеш власника кількох будинків чи заводів. Немає їх і в

Альберто Фламмер. (Швейцарія). Безвихідь

цей хлопчик залюбки замінить обіцяне йому раювання на тім світі бодай на найскромніший сталий побут, аби щодня було що їсти.

Випадають такі дні, коли можна годинами куняти на гарячому камінні, без діла, без руху, без хліба, чекаючи на клієнта, який дозволить собі поглянсувати черевики.

Сьогодні вулиця мертва, неначе людей змив океан. Безпорадний самотній чистильник — про що думає він, про що снить? Може, ввижається йому гомінкий гурт однолітоқ? Військовий оркестр на майдані? Повітряні акробати під куполом цирку? Корабель на штормовій хвилі, що прагне до рідних берегів? Літак у височині, де він сам був би за пілота? Та ні. Адже найчастіше сни, бодай найфантастичніші, відбивають наш власний побут, реальне життя. Чи не наснилася цьому хлопчикові мати, не засмучена, як завжди, а незвично весела, з кошиком бананів і теплими, добре підсмаженими коржами?

Фелікс Ернандес Мантілья. (Панама). Розкоші й злидні.

Польщі, Чехословаччині, Угорщині та інших соціалістичних країнах. Проте немає й жебраків, немає знедолених дітей, що блукають вулицями у пошуках хліба.

На міжнародному конкурсі дитячого малюнка в Делі серед ста тисяч малюнків юних художників із 84-х країн робота угорської дівчинки Рожі Рац удостоєна вищої премії — золотої медалі президента Індії. Виявилося, що дівчинка живе у далекому селі Кецель десь на Альфельдській рівнині. То й що з того, можуть сказати скептики, таланти народжуються скрізь. Але ж крім Рожі Рац премії здобули ще три кецельських дівчинки — Марія Дудаш, Ержебет Сабо і Агнеш Сене. Четверо з одного безвісного села Кецель! Четверо з одного класу сільської школи. Їхня вчителька, Ілона Балог, залишила місто, щоб учити сільських дітей краси. Вона сказала: «Ми виховуємо не художників і тим більш не «зірок», а лише селян, які на все життя збережуть у серці любов до мистецтва, до прекрасного».

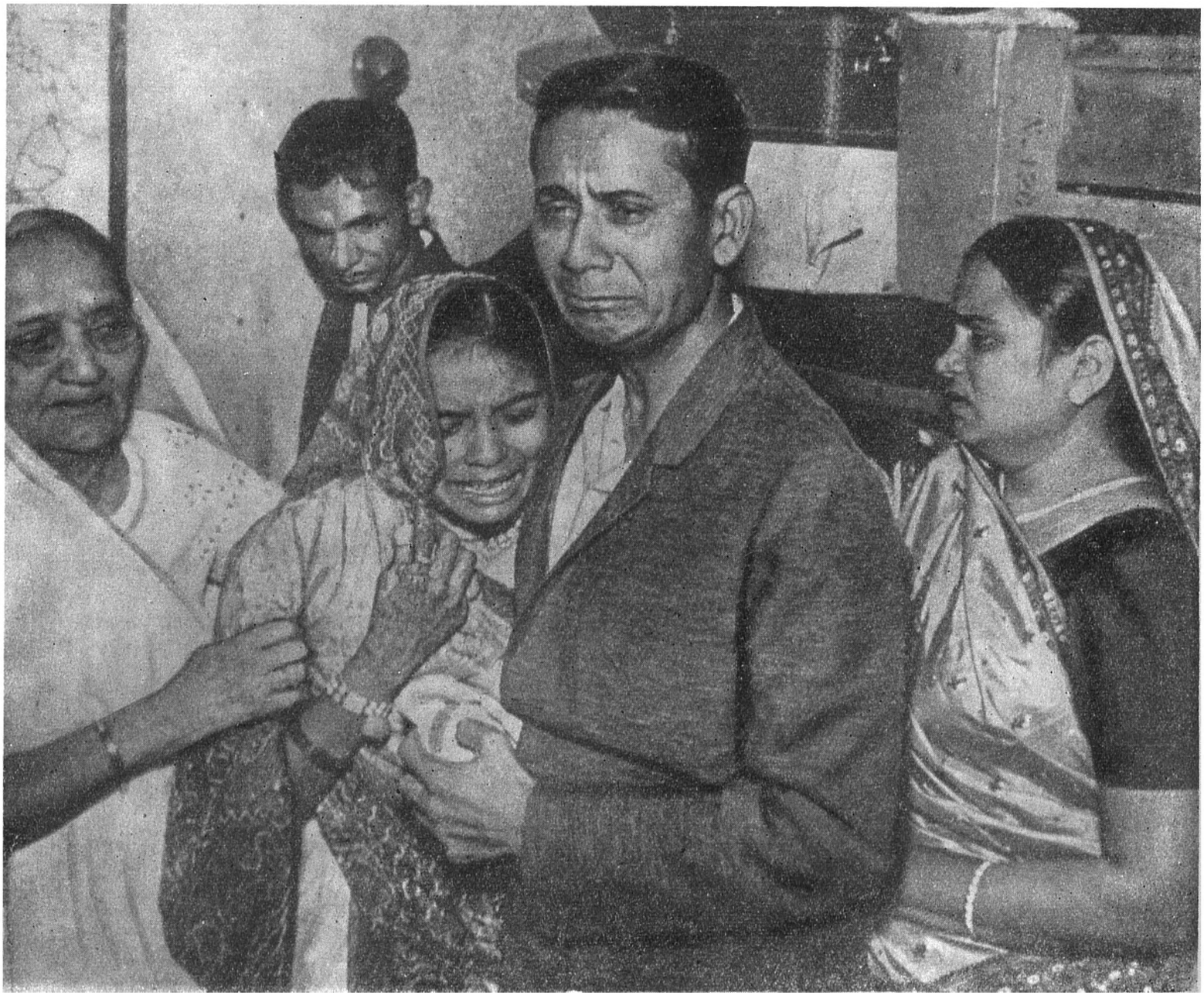
Ілона Балог без будь-якої платні веде гурток юних художників, відчуваючи при цьому радість творчості. Може, це ще раз нагадає людям, що життєвий лад суспільства визначається не кількістю яхт та автомобілів, не сумою золота і доларів у сейфах.

Важко сказати, в якій саме країні об'єктив апарата Альберто Фламмера зафіксував цю сумну картину. Можливо, й у хваленій Швейцарії, а коли не у Швейцарії, то, безперечно, в якійсь із країн, що їх західна преса іменує «вільним світом».

Безвихідь, втома, крах надій. Як вибратися з павутиння боргів, податків, як змінити «вільне життя» на спокій, як скинути з плечей тягар турбот, вічної тривоги? Ні, ця охоплена розпукою самотня жінка не розв'яже цих наболілих, гострих проблем сучасності.

Рожа Рац, мила школярка з Кецеля, ніколи вже не побачить таких картин безвиході. Своїм пензлем вона малюватиме справжню красу життя.

Фелікс Ернандес Мантілья з Панами не випадково назвав свою роботу «Розкоші й злидні». Там, де розкошують привілейовані, там неминуче побачиш злидні. Цей взаємозв'язок неспростовно доведений всім ходом людської історії. Палаци й розкішні вілли зводяться не руками їх власників, а руками тих, хто потім позбавляється права навіть наближатися до них. Клас буржуазії ніколи не відчував відповідальності за тих, кого він експлуатує і над ким прагне володарювати. Інакше буржуазія ніколи не зажадала б від них таких жертв і страждань, таких сліз і випробувань, не завдала б їм такої кривди й

Шах Джасвантлал. (Індія). **Проводжають до міста на заробітки.**

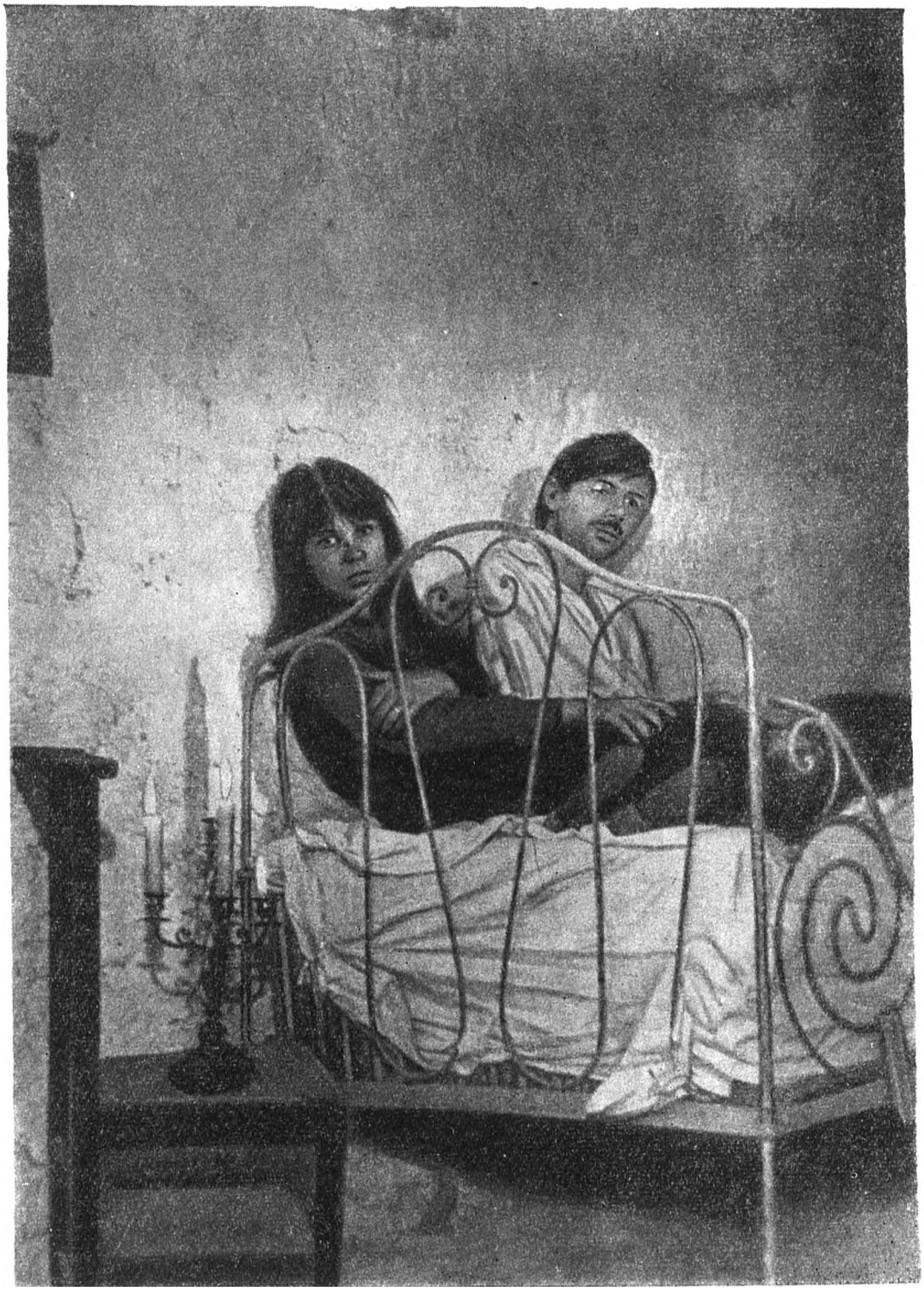
несправедливості. Свій розкішний добробут буржуазія може побудувати лише на найбільшому лихові свого народу.

Лишатися далі в рідній домівці — безглуздя: нема чого їсти, злидні давно вже обсіли цей дім. Але й місто не обіцяє добробуту. Чи не захлинеться годувальник сім'ї в жорстоких міських умовах, чи вистоїть він під градом випробувань, що їх зазнає його душа, його сумління? Чи не сплине все життя, поки годувальник повернеться додому? Вони молитимуться за нього і терпляче дожидатимуть — це все, що їм залишається. Він сам теж не сподівається, що нове життя принесе йому радощі. Хто допоможе безвісній маленькій людині? З суворою покорою безжальній долі залишає він обжиту й дорогу серцю рідну домівку. Злидні женуть його в інший, незнаний світ.

10.

ОБЛИЧЧЯ ЛЮДСЬКІ

П'єр Куртевіль. (Франція). **Двоє при свічках.**

Розумом своїм людина проникла далеко у Всесвіт. Нехай це далося їй нелегко, але вона проникла і в суть явищ, які здавалися непояснимими. Тисячоліттями точилися суперечки про природу елементарних частинок. Та від щабля до щабля піднімався допитливий людський розум до розуміння й правильного уявлення про молекули, далі про атоми, атомні ядра і нарешті про елементарні частинки. Людина навчилася змінювати течію річок, вільно крокує в космічному океані. І тільки саму людину ніколи не щастить збагнути до кінця. Яка ти, людино? Чому вічний сум затьмарив твоє обличчя? Любов чи горе звели вас у цій вбогій кімнаті при свічках? Це ваше злиденне гніздо чи випадковий притулок на одну ніч? Година розлуки чи година падіння? Час роздумів чи жалю? Чому ви не радієте своїй молодості? Чому згасла усмішка юності на ваших обличчях?

Одне за одним постають у свідомості питання, бо прагнеш збагнути до кінця цих двох простих і звичайних, але споконвіку загадкових людей. Що ховається в їхніх душах? Чи можна відгадати це за виразом облич? Дуже важко. Інші обличчя скидаються на будинок-пустку, де вже давно ніхто не мешкає. Може, ці люди думають про майбутнє, з його жертвами та боротьбою, або про нудне животіння серед дрібних турбот? Все це дуже важливо для цих двох людей, важливо й для нас, бо П'єр Куртевіль привернув ува-

гу до своєї роботи, і вона схвилювала наші думки. Читати обличчя людей важко, тут можна й схибнути.

А втім, є обличчя й промовисті, їхній характер, риси, вираз розкривають світ людини, розповідають про душевний настрій, про ставлення до навколишнього середовища — про все те, що інші люди ховають під виразом непроникності, під артистичною машкарою.

Паризький художник, лагідно всміхаючись, дивиться на нас, ледь примруживши розумні очі, що бачили так багато. Він не скаржиться на бідність, борги, невдачі, на відсутність гарного смаку у деяких людей. Так, обличчя його неголене, старожитній картуз викликає усміх сучасних модників, одяг на ньому вкрай обшарпаний. Але загалом все це не може звести його з тернистого шляху мистецтва, який він обрав собі. Кажучи словами поета, тільки бджола пізнає у квітці зачаєну солодкість, тільки митець у всьому чує слід прекрасного.

Він не буде приховувати: інколи охоплює розпач, коли обставини примушують замість вияву своїх почуттів на полотні робити казна-що заради

Тамаш Хорват (Угорщина). **Паризький художник.**

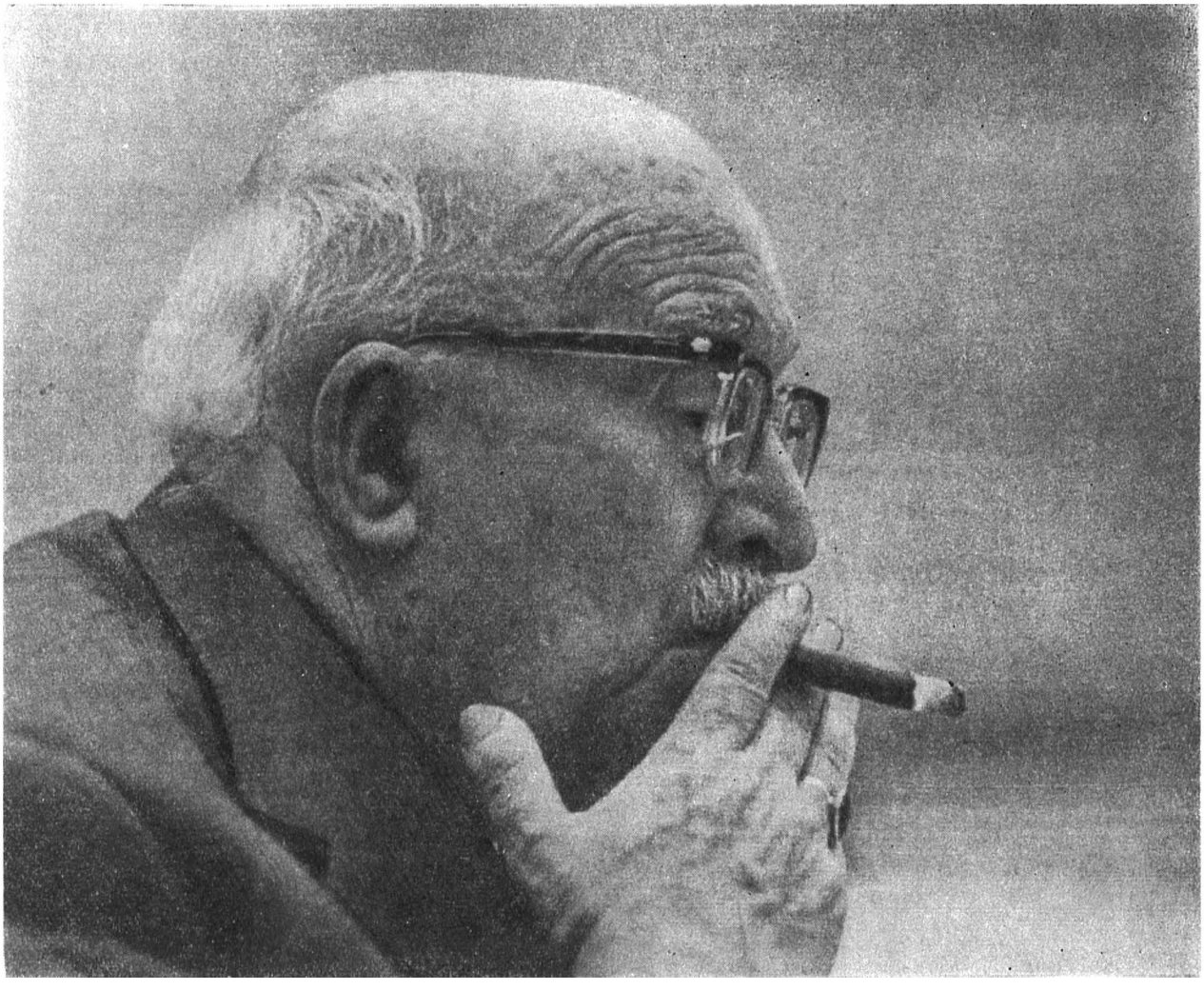
Фермер.

хліба насущного, заради сотні франків. Проте його становище відкриває перед ним і широкі можливості, він бачить життя в усій його багатобарвності в занедбаних кутках і навіть у самому череві Парижа. Увінчані славою і багатством туди ніколи не навідуються. І коли він відбиває це життя у фарбах, його охоплює ні з чим незрівнянне почуття піднесення.

* * *

Обличчя фермера теж багато про що говорить, але напрям наших думок вмить, мов спалах блискавиці, лине в інший світ, де немає безкорисливості, високого служіння ми-

Хельмут Ройєл. (НДР). Письменник Арнольд Цвейг.

стецтву, де панують інші критерії, інші моральні категорії. Ми не будемо їх називати, читач і сам легко визначить їх. Нагадаємо лиш слова В. Бєлінського:

«Всяка людина має два види вад — природні й налиплі — нападати на перші даремно, і жорстоко, і гріх; нападати на нарости — і можна, і треба, бо їх можна і треба позбутися».

* * *

Якби й не було підпису під портретом Арнольда Цвейга, все одно обличчя його привертає увагу і промовляє людині про найістотніше. Багато хто читав широко відомі романи видатного митця, який ненавидить мракобісся й насильство, пихате бюргерство, мілітаризм і зверхність сили над правом. Багато сказав людям німецький письменник. Його реалістичне перо збагатило світову літературу романами «Виховання під Верденом», «Суперечка про унтера Гришу», «Зведення на престол короля», «Сокира Вандсбека» та ін. Ці твори викривають німецький імперіалізм, висловлюють гнів та ненависть до тих, хто несе світові страждання, кров і смерть.

А ті, хто вперше бачить портрет А. Цвейга і не читали його творів, безперечно, скажуть: «Це, напевне, поет, мислитель, філософ або вчений».

«Митець,— писав Бестужев, — мусить бути й істориком, і поетом, і філософом, і спостерігачем. Так воно насправді і є: всі великі митці були водночас і вчені люди».

II.

МАНДРІВКА В МИНУЛЕ

Всі релігії закликають людину до сліпої віри. Все подається від імені бога. Куди ж спрямовує віра погляд, поривання людини, її діяння?

Від покоління до покоління передавалися непорушні традиції, а з ними й рабська, бездумна покора перед всевишнім, перед його владною силою — правувати душею і всіма помислами людини. Довгими, нескінченними шляхами землі несуть люди свою сліпу віру, важкий тягар злигоднів, аби вклонитися праху пророка, дістатися «святого міста».

Ні холоднеча, ні спека, ні ураган не зупинять рабів божих на цьому далекому шляху до їхньої Мекки. Віра погнала їх у світ, але вона ж і затулила від них цей світ. Вони обминають всі тривоги доби, всі проблеми життя, всі болі й радощі людські. Їх ніщо не дивує, ніщо не захоплює і не обурює, крім «єретиків» — безбожників, які заперечують всі канони священних книг.

Раби бога.

Ось вони йдуть, обпалені сонцем, так само як їхні да-

Альфред Пасковіан. (НДР).
Мандрівка в минуле.

Бучуша Мустафа. (Туніс). **Сьогодні й завтра.**

лекі предки, що жили на початку XVII століття, коли Галілео Галілей став перед трибуналом інквізиції. Його відкриття знищили традиційне уявлення, ніби центром Всесвіту є Земля. Своїми астрономічними відкриттями Галілей підтвердив революційну теорію польського астронома Коперніка про будову сонячної системи, центром якої є Сонце, а планети, в тому числі і Земля, обертаються навколо нього.

Весь гнів церковників впав на самотнього вченого. Але не лишилося й сліду від тих, хто судив Галілея, а сам він безсмертний у своїй славі.

Все на землі незмінне,— твердять охоплені страхом божим люди, а всякий страх сковує душу і свідомість. Вони не хочуть зрозуміти справжніх подій та явищ. Людина, охоплена страхом перед богом,— це бездіяльна істота. Скільки сил, часу, плодотворних поривань приносить вона в жертву своїй вірі. А в ім'я чого? Адже у цих людей немає і не може бути бажання служити життю. Вони не знають, чим заповнити це життя. Вийти на лан? Лікувати страдника від тяжкої недуги? Врятувати дитину? Прищепити їй любов до природи, до людини? За довгі місяці їхнього ходіння на прощу можна було б збудувати корабель, лікарню, поставити на ноги немовля, виростити врожай, примусити плодоносити дерево, навіть підкувати блоху. Вони поховали в собі таланти, всі відчуття й мрії. Вони, власне, не мають влади над собою. Могутній страх тримає їх у жахливому рабстві, від якого не звільняє навіть смерть.

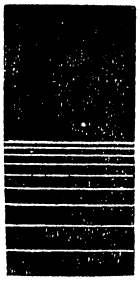
А таких людей не одиниці— їх мільйони, навіть нині, в добу атома і космосу. Не всі вони заслуговують на осуд. Інших, одурених, варто й пожаліти. Адже, як твердив стародавній перський поет Сааді, люди народжуються тільки з чистою природою, і лише потім батьки роблять їх іудеями, християнами чи вогнепоклонниками.

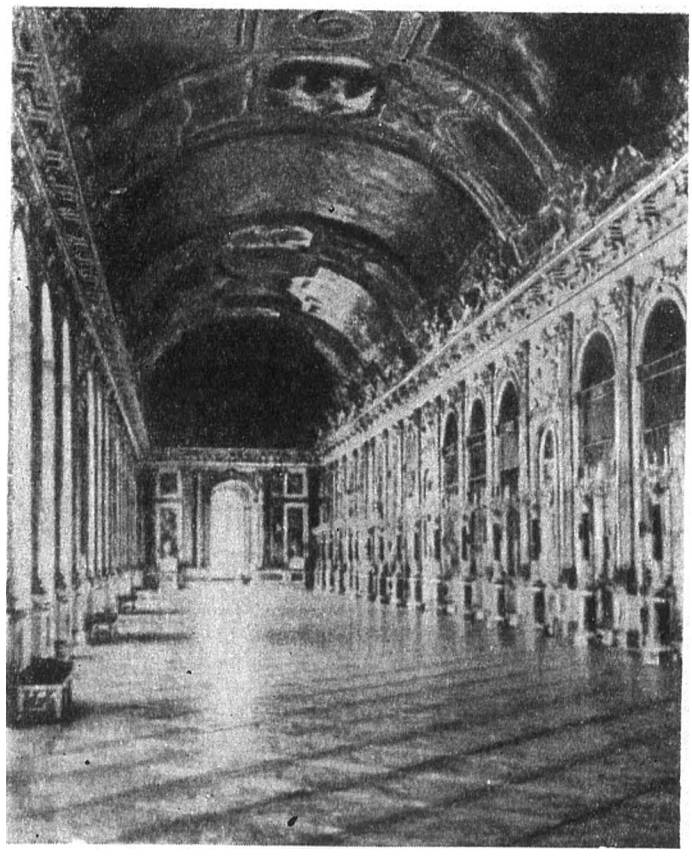
Поки дитина не перейняла расові та релігійні забобони дорослих, свідомість її вільна від отруйних інстинктів та звичаїв.

Не лише діти й дівчата, а й дорослі жінки сучасного Сходу починають розуміти істину буття. Їх дедалі більше вабить до себе світ боротьби й світла, і вони виходять із свого царства страху і темряви.

Навстіж прочинене вікно у залитий сяйвом світ. Побачити на власні очі усмішки, погляди, від яких радо стискається серце. Милуватися барвами квітів. Подарувати людині усмішку, тепло своїх очей. Подивитися на персик, що вмістив у собі сонячний спектр. Розгорнути книжку, щоб довідатись про все багатство людських пошуків та відкрить. Адже день, від якого ти сховалася під паранджею, ніколи більше до тебе не повернеться. Людина сама себе жорстоко ошукала, збіднила і принизила.

Сьогодні й завтра стоять поруч, але завтра неодмінно переможе.

1688 року було відкрито знамениту Дзеркальну галерею у Версальському палаці — 306 неперевершених дзеркальних панно!

"ВІЙНА ДЗЕРКАЛ"

Документ був довгий. Поряд із запаленим світильником уже давно чекав жовтий віск для печатки. Вже міністр втомився тримати щойно загострене гусяче перо. Нарешті король закінчив читати, взяв перо, вмочив його у чорнило і розгонисто накреслив: Людовік.

Це сталося 8 жовтня 1665 року в Луврі, і документ, підписаний Людовіком XIV, був свідоцтвом про народження «Королівської фабрики дзеркального скла», якій судилося пережити різні режими, війни і революції. Це, безперечно, був важливий день у тій довгій баталії, що дістала назву «війна дзеркал».

Перші справжні, тобто скляні, дзеркала з'явилися у римлян у I ст. н. е. Але середньовіччя рішуче викреслило їх з побуту, відмовившись від скла на користь стародавніх бронзи й срібла. У XIII столітті деінде почало відроджуватися давнє ремесло поєднання кришталевої пластинки із свинцевою чи олов'яною підкладкою. Проте ще й через триста років скляний «порадник граній» залишався диковинкою. Слід було бути королевою чи принаймні принцесою, щоб дозволити собі таку розкіш. «Порадник» коштував нечувано дорого! Привозили дзеркала з Венеції, де протягом двох сторіч майстри з острова Мурано тримали повну монополію на їх виготовлення. Таємниці склодувів Мурано цікавили багатьох. Та чи були це їхні власні таємниці?

До 1300 року якийсь забутий нині лотарінгський ремісник також виготовляв дзеркала, які давали живе й точне відображення. Про це дізналися венеціанці і, менш ніж через сто років переманивши до себе лотарінгських робітників, привласнили собі винахід невідомого майстра. Франція втратила ринок, тоді як Венеція, вдосконаливши виробничий процес, почала одержувати колосальні прибутки. Французькі королі Генріх II, Генріх IV, Людовік XIII марно намагалися оживити чудесне ремесло у своїй країні.

Та ось з'явився міністр Кольбер, який вирішив відкрити для Франції нове джерело багатств і зробити, нарешті, дзеркала приступними для всіх.

«Монсеньйор, — писав він французькому послу у Венеції Франсуа де Бонці, — надішліть нам робітників з Мурано, що вміють добре робити дзеркала». «Надіслати вам венеціанських робітників? — відповів мосьє де Бонці. — Невже ви хочете, щоб дожі наказали кинути мене у море!»

Так розгорілася війна дзеркал — із шпигунством, викраденням, інтригами. Венеція готова була вдатися до зброї та отрути, щоб покарати зрадників. Проте Кольбер виявився спритнішим: кінець кінцем йому вдалося привезти до Парижа майстра дзеркальних справ Ла Мотта та трьох його помічників. Королівська фабрика дзеркального скла змогла відкрити свою першу майстерню: у паризькому передмісті Сент-Антуан

Ла Мотта збудував три перші печі. 29 квітня 1666 року Людовік XIV відвідав фабрику. Король був задоволений.

Венеція, яка марно загрожувала перебіжчикам, вирішила нарешті вдатися до інших засобів: майстрам пообіцяли золоті гори за повернення до Італії. У березні 1667 року венеціанці залишили Париж. Кольбера це вже не могло налякати. Адже паризькі робітники, які працювали разом з венеціанцями, виявилися здібними учнями, а 18 місяців — немалий строк.

Тепер варто згадати ще одне ім'я — норманця Людовіка Лукаса. Він виготовляв біле скло і дуже цікавився дзеркалами. Розповідають навіть, що він таємно відряджував своїх шпигунів до Венеції з метою роздобути «технічну документацію».

Майстерні Мурано старанно охоронялися, проте норманцям все ж вдалося вилізти на дах «святилища» і таємно спостерігати виробничий процес. Відбувалося все це задовго до заснування Королівської фабрики і появи Кольбера. І ось нині при посередництві далекоглядного міністра було підписано угоду між майстернею у передмісті Сент-Антуан і підприємством Лукаса, які об'єднувалися. Союз виявився щасливим.

Завдяки Лукасу Королівська фабрика досягла перших відчутних успіхів. Справа в тому, що дуття було на той час єдиним способом одержання дзеркального скла. І така «техніка» не могла забезпечити процвітання «скляній індустрії». Заповзятливий тезко короля почув, що якийсь Перро з Невера винайшов спосіб відливати скло на столі. Лукас негайно придбав у Перро це відкриття й перший застосував його у промислових масштабах. Це була справжня революція. Відливка на столі використовувалася аж до 1932 року, коли ще один Людовік — Буден винайшов безперервну розливку скла.

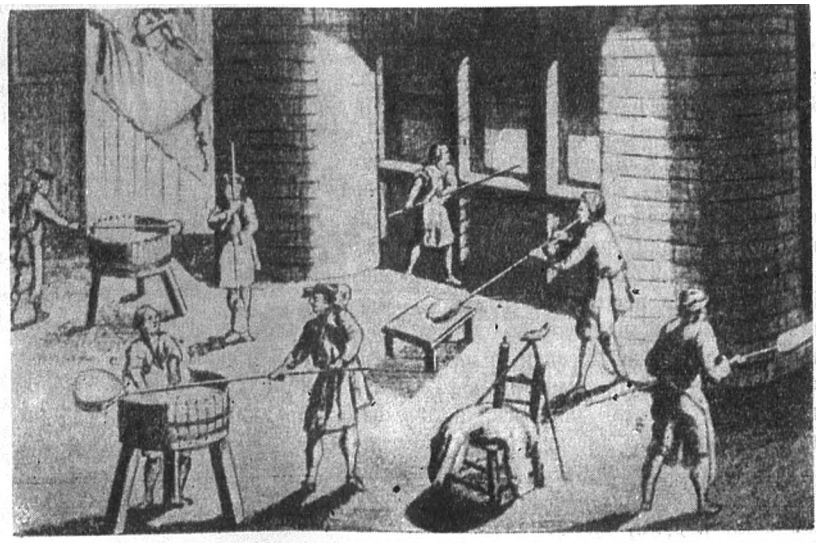

Такою один із сучасників зобразив 1820 року фабрику Сен-Гобен.

Найбільш блискучим (у прямому і переносному значенні) підтвердженням перемоги Франції у «війні дзеркал» було створення великої дзеркальної галереї у Версальському палаці. Того вечора, коли Людовік XIV з'явився тут, відбиваючись у 306-ти неперевершених за своєю досконалістю дзеркальних панно, Франція тріумфувала. «Наші дзеркала кращі й дешевші, ніж венеціанські», — гордо заявив Кольбер, і це справді було так.

Навесні 1695 року фабрика перевела свої цехи за межі Парижа — ближче до сировини і, головне, до лісу — необхідного палива для печей. Придбали якийсь напівзруйнований старовинний замок — чарівний палац серед чарівних лісів. Це був Сен-Гобен, який і дав ім'я підприємству Сен-Гобен, марку якого сьогодні знають у всьому світі.

А це майстерня склодувів. Протягом кількох сторіч дзеркальне скло виготовляли примітивним способом: дуттям.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

ПОМСТА. Двадцятирічна шведка Єва Іоханссон перемогла в жіночому турнірі з настільного теніса, а після того взяла участь у змаганнях чоловіків і також стала переможницею. Судді — чоловіки присудили Єві премію — електричну бритву...

НА ОЛТАР СПОРТУ. Один американський студент мав взяти участь у змаганнях з боротьби, але перед самим початком виявилося, що його вага на сто грамів перевищує норму, встановлену для цієї вагової категорії. І тоді студент сказав з розпачем: ріжте! Його довге волосся, вирощене за бітлівською модою, гордість власника і предмет заздрості товаришів, стало жертвою ножиць. Вага борця одразу ж зменшилася на 250 грамів.

НОВИЙ МЕДИКАМЕНТ. На всекитайському зльоті військових моряків, присвяченому обміну досвідом по вивченню «ідей Мао Цзедуна», матрос сторожового катера Лін Су-він розповів: «Наш катер потрапив у десятибальний шторм. Команда ледве трималася на ногах, а молодий стерновий Фу Бін-чі з незвички почав блювати. Тоді ми стали вголос читати вибрані твори голови Мао Цзе-дуна, зокрема те місце, де він говорить, що шторми й негоди — корисні, бо виховують твердий характер. Фу Бін-чі моментально вилікувався від морської хвороби й заявив: «Тепер я повністю зрозумів, які всесильні ідеї голови Мао. Більше я ніколи не блюватиму під час шторму!»

Очевидно, для збагачення світової фармакопеї китайське радіо широко розповсюдило цю сенсаційну новину.

ВАДИМ ПАЩЕНКО

У ГЛИБИНАХ ПІДСВІДОМОГО, АБО „НОВИЙ РОМАН" НАТАЛІ САРРОТ

Серед численних напрямів і тенденцій сучасної літератури Франції окреме місце посідає так звана школа «нового роману», що виникла на початку 1950-х років. Вона стала найяскравішим виявом того тяжкого соціального й психологічного стану, до якого в післявоєнні роки потрапила частина дрібнобуржуазної інтелігенції. До появи цієї школи спричинилося почуття внутрішнього зламу і розгубленості людської особистості, невдоволеної капіталістичною дійсністю.

Представники «нового роману» сприймають навколишній світ як щось вороже й незрозуміле людині, не вбачаючи спричинювання, не розуміючи зв'язку між подіями, явищами і фактами реальності. Звідси вони роблять висновок, що «традиційна» література (тобто реалістична література і, зокрема, класичний роман), яка розглядає саме життя суспільства і зв'язки з ним героїв, явища соціальної дійсності, давно вже застаріла і віджила. Ця література, вважають антироманісти, застигла в своєму розвиткові і вже не може сказати нічого нового. Одна з представниць цієї течії — Наталі Саррот, у своїй роботі про розвиток роману зупиняється на творчості Л. М. Толстого. Віддавши данину таланту велетня російської літератури, вона пише: «...бачити в його творах зразок роману означає... йти проти всякого прогресу; це означало б паралізувати всякі пошуки, йти проти течії усякої живої літератури нашого часу».

Декларації апологетів «нового роману» наголошують на необхідності створення книг, в яких не треба дбати про реалістичну типізацію чи робити певні художні узагальнення, книг, де людина постає без зовнішності й імені, без індивідуальних рис і характеру. Вони здебільшого відкидають художні прийоми й засоби письменників-реалістів, заперечують необхідність сюжету, діалогів, художніх образів, майже всіх тих компонентів, без яких неможливо уявити справжній художній твір. Натомість вони пропонують романи «про ніщо», написані за допомогою особливих, спеціально вигаданих прийомів. Одні пропонують піти ще далі, ніж робили це Джойс, Пруст і Кафка, заглиблюватись у внутрішній психологічний світ людини, розкривати найменші порухи, що виникають в її душі або в таємних глибинах її підсвідомості. Саме це становить основу романів Н. Саррот, частково Мішеля Бютора. Інші автори зображують лише буденні речі, що їх людина бачить в кожний окремий момент («миттєві знімки»), і для них найголовніше ці речі не «олюднювати», зображувати їх з натуралістичною точністю фотоапарата («шозизм» Алена Роб-Грійє).

Ж.-П. Сартр, який присвятив багато статей «новому роману», цілком виправдує експериментальні пошуки його авторів. У вересні 1962 року, під час перебування в Спілці письменників України, де відбулася розмова з провідними українськими літераторами, Ж.-П. Сартр, даючи характеристику цьому напряму, зазначив, зокрема, що «новий роман» — це найновіша літературна форма, на яку найбільше нападають». Шозизм А. Роб-Грійє Ж.-П. Сартр пояснював тим, що «більшість навколишніх речей письменник персоніфікує, немовби вони були людьми», і що мета романіста — показати стан людини через речі або «зміни, що відбуваються в ній під впливом цих речей і тільки речей».

Інший представник «нового роману», близький за своїми поглядами до А. Роб-Грійє, Клод Моріак, звертається до надзвичайно дрібних фактів дійсності, а персонажі його романів вкрай невиразні.

До школи «нового роману» належать і такі порівняно молоді в літературі письменники як Маргеріт Дюра, Марк Сапорта, Клод Сімон, Елен Бесетт та кілька інших, ще мало відомих.

Не слід вважати, що ця школа являє собою якийсь єдиний, однорідний напрямок. «Школа» тут — термін умовний, оскільки письменники відрізняються один від одного своїми естетичними уподобаннями, добором художніх засобів, нарешті, різним підходом до того, що вони називають «реальністю». А. Роб-Грійє досить уїдливо поглузував з романів Н. Саррот, сповнених «підсвідомих рухів» людини, а М. Бютор не погоджується з ними обома.

Але водночас в усіх цих письменників, таких не схожих між собою, є й багато спільного, що виявляється, по-перше, в їхньому прагненні будь-що «зруйнувати» реалістичний роман — жанр, який зародився багато часу тому і так збагатив світову літературу.

Спільним для цих письменників, по-друге, є те, що вони вважають техніку класичного роману неспроможною відображати події сучасності.

«Традиційна техніка розповіді, — пише Н. Саррот, — не годна інтегрувати всі нові зв'язки, що мають спонтанний характер. Неможливо упорядкувати в нашій свідомості всю інформацію, яка виникає, для цього бракує відповідного знаряддя».

Головним пошуком для неороманістів стає не різнобічність відображення людського життя, а нові технічні прийоми розповіді. Отже, їхнє кредо — це новаторство форми, а не естетична краса й ідейна глибина всього твору.

Та що б не проголошували антироманісти, їхні книжки — без змісту й героїв, без композиції,— це абстрактні твори, позбавлені ширшої і глибшої людської інформативності. Вони нагадують твори абстрактного живопису. Не випадково на обкладинках цих книжок, ніби символізуючи їхню безмістовність і формалістичний дух, часто вміщують репродукції творів абстрактного живопису. Так, наприклад, обкладинка «Портрета незнайомця» Н. Саррот являє собою деталь безіменної картини одного з засновників абстракціонізму Кандинського. Другому її роману «Планетарій» передує абстракція А. Певзнера, що має гучну назву «Просторова картина».

Одне з найпомітніших місць серед творців «нового роману» належить Наталі Саррот.

●

Наталі Саррот народилася 1902 року в російському місті Іванові, згодом її рідні переїхали до Франції, що стала для неї другою батьківщиною. Та в пам'яті назавжди збереглися картини прекрасної російської природи і, найголовніше, бездоганне знання російської мови. Вона вчилася в Парижі, Оксфорді, вивчала літературу й право. Її фахом стала адвокатура, якою вона займалася до 1939 р.

Як письменниця Наталі Саррот стала відома в широких літературних колах Франції лише наприкінці 40-х років, хоч перша її книга «Тропізми», над якою вона працювала з 1932 р., з'явилася ще в 1939 р. Проте, як пише сама письменниця, цей твір залишився поза увагою читачів і критики. І тільки після появи романів «Портрет незнайомця» (1948 р.) і «Мартеро» (1953 р.), про неї заговорили. Романом «Планетарій» (1959 р.) вона остаточно утвердилася на позиціях «нового роману». В ці ж роки Наталі Саррот пише ряд статей, що стали своєрідним теоретичним маніфестом неороманістки; в 1956 р. вони були видані під загальною назвою «Ера підозри».

Що ж хоче сказати Наталі Саррот своїми романами? Які вона ставить вимоги до письменника та його творів? Якими засобами користується для практичного здійснення своїх творчих задумів? Нарешті, про кого вона пише? Грунтовну відповідь на всі ці питання можна знайти в її теоретичних роботах, а романи письменниці — конкретне застосування цих теоретичних положень у художній формі.

В центрі уваги Н. Саррот-письменниці — невловимі імпульси, які виникають десь глибоко в підсвідомості людини і якими вона пояснює всі людські вчинки й слова. Вона йде далі Пруста з його психологічними дослідженнями й далі Джойса з його натуралістично-фізіологічним трактуванням людини. Навіть ці засновники сучасного модернізму здаються їй де в чому примітивними, а де в чому навіть грубими. В передмові до збірки «Ера підозри» письменниця одверто пише про об'єкт свого дослідження. Ним стають «незбагненні рухи, що дуже часто відбуваються на межі нашої свідомості. Вони є основою наших жестів, слів, почуттів ...читачеві їх можна передати лише за допомогою образів, що стають їхніми еквівалентами й дають йому можливість зазнати аналогічних почуттів».

Отже, Н. Саррот бере на себе роль дослідника-психіатра. Проте досі й психіатрія, навіть використовуючи найновіші досягнення електронної техніки, ще замало сказала про значення в житті людини тих явищ підсвідомого й неусвідомленого, про які пише письменниця. Сама ж вона підпирає свої доводи посиланнями на власні «враження, викликані деякими рухами, певними внутрішніми імпульсами», які, мовляв, вона помічає «віддавна, здається, змалку». Отже, з самого початку вся архітектоніка вчення Н. Саррот грунтується на ненадійному, хисткому фундаменті.

Порівняймо її дослідження з деякими іншими. Епопея Ругон-Маккарів Е. Золя мала підзаголовок: «Біологічна та суспільна історія однієї родини в епоху Другої імперії», а натуралістична теорія цього письменника і його «експериментальний роман» грунтувалися на вже розробленій науковій теорії про спадковість. У даному випадку не будемо говорити про хибні погляди письменника. Головне те, що він, спи-

раючись на наукове вчення, так би мовити, поєднує «фізіологічну» історію своїх героїв з суспільно-політичним життям Франції, розкриває разючу картину загнивання Імперії. Н. Саррот робить протилежне. Спираючись лише на власні суб'єктивні враження, вона будує цілу теорію, яку проголошує єдино правильною і необхідною як для вивчення підсвідомого світу людини, так і для дальшого прогресу літератури і, зокрема, розвитку роману. Прагнучи досліджувати тільки таємні людські імпульси, письменниця навмисне обирає для свого сюжету найпримітивніші події, спрямовує увагу лише на свій експеримент. Невипадково сама Н. Саррот якось зауважила, що часто її твори нагадують «бурю в склянці води».

В статті «Від Достоєвського до Кафки» Н. Саррот закликає літераторів відкинути «старий аналіз почуттів» як пройдений етап і досліджувати маленькі «справжні факти», «психічні невідомі сили, які ще треба відкривати».

Але цих «справжніх фактів» письменниця шукає в дійсності напівміщанського банального життя, і що такі факти дрібніші — то краще, адже вони не відвертають уваги читача, зосереджуючи її на підсвідомих сферах. Та водночас, всупереч своїм твердженням, Н. Саррот бачить і зовсім інший світ, який також хвилює її,—світ величний, сповнений справжнього страждання і справжньої боротьби, героїзму. Так, у статті «Ера підозри» вона зауважує: «Яка вигадана історія могла б конкурувати з розповіддю про долю заложників Пуатьє або з оповіданнями про концтабори чи Сталінградську битву?» І далі: «Митець, зайнятий собою, експериментами над собі подібними, знає, що там, назовні, відбуваються надзвичайно важливі події (він каже собі із смутком: можливо, найважливіші!); там діють і борються люди, зовсім не схожі на нього, його родичів чи друзів; люди, яким він симпатизує і якими захоплюється. Він відчуває: щоб вдовольнити власне сумління, відповісти на запитання епохи, слід писати саме про них, а не про себе».

Але чому ж, у такому разі, не стати на шлях зображення цього великого світу? Н. Саррот відповідає: «Чи пощастить митцю розглядіти людей з вулиці? Йому здається, що вони лише вродливі ляльки, цікаві тільки дітям». Якщо розшифрувати цю відповідь, стане ясно, що письменниця сумнівається в тому, чи вистачить їй знань і снаги відобразити цей великий світ у всій його складності. Н. Саррот — чесний митець, вона одверто висловлює свої сумніви і своє рішення зостатись у більш їй знайомому маленькому світі буденних і прихованих переживань.

Таких суперечностей у неї дуже багато. Згадуючи про деградацію героя в сучасній літературі, Н. Саррот з гіркотою констатує, що персонажі в ній «позбавлені рис живих людей, перетворюються на примари, мрію, кошмар, ілюзію, відблиск». Вона віддає данину героям реалістичного роману, як міцній основі, що дозволяла письменникам іти вперед, робити відкриття. Деградація сучасного героя, на думку Н. Саррот, призводить до виникнення підозри, взаємної недовіри між письменниками, недовіри до самих героїв. Перефразуючи слова Стендаля: «Дух підозри прийшов у світ», вона робить висновок: «Ми прийшли у вік підозри» (звідси назва збірки).

Отже, письменницю не цікавлять людські пристрасті, виразні вчинки, точні слова, — її увагу привертають лише «моменти» і «сцени», що миттєво спалахують у нашій «передісторії». Саме цей маленький мікросвіт стає об'єктом уважного вивчення Н. Саррот. Вона намагається показати, як імпульси, що народжуються у темряві підсвідомості, виливаються в якийсь звичайний акт, рух, жест чи слово людини. В усіх своїх романах письменниця прагне відтворити ці майже невловимі імпульси та їхню трансформацію в звичайні вчинки людини. Ось як пише про це сама Н. Саррот: «Читач відразу потрапляє у внутрішній світ, саме туди, де перебуває автор... Він заглибився і залишається там до кінця, у тій невідомій речовині, схожій на кров, у тій безіменній і безформній магмі. І якщо він усе ж прямує кудись, то тільки завдяки дороговказам, розставленим автором...»

Звідси випливає одна з характерних особливостей творів Н. Саррот — відсутність конкретних образів дійових осіб, їхня невиразність і часто безіменність. Вони не мають портретної характеристики, вони цікавлять авторку лише своїми підсвідомими імпульсами, що примушують їх діяти і говорити. «Анонімність героїв, що була для мене необхідністю.., сьогодні стала правилом для всіх молодих романістів»,— каже Саррот.

Щоправда, інколи можна зрозуміти, яке середовище репрезентує той чи той герой. Здебільшого — дрібну буржуазію, інтелігенцію, міщанство, тобто кола, які письменниця найкраще знає. Аморфність героїв, їхня мова, щільно переплетена з власними й чужими думками і «підсвідомими імпульсами», надзвичайно утруднюють читання і розуміння творів Н. Саррот. Ось невеличкий уривок з книги «Тропізми» — розмова жінок:

«Вони розмовляли: «Між ними часто відбуваються сумні сцени, дріб'язкові сварки. Мушу сказати, що на все це скаржуся тільки йому. Як? Але принаймні два мільйони. І нічого, крім спадщини тітки Жозефіни... Ні... Що ви хочете? Він з нею не одружиться. Та йому потрібна жінка для іншого, він тільки ще не зрозумів цього. Та ні, кажу ж вам. Йому потрібна жінка для іншого... для іншого... для іншого...» Це їм завжди казали. Це вони завжди чули, знали: почуття, кохання, життя. Це було їхнє царство. Воно належало їм».

У наведеній сцені не з'являється жодне обличчя, ім'я; короткі уривчасті речення, за задумом автора, створюють розмовний фон, що свідчить тільки про надзвичайну обмеженість інтересів цих жінок. І більше ні про що. Кожна сцена для Н. Саррот — це лише привід для спостерігання «рухів, що розвиваються з моменту

формування до моменту кульмінації».

«Я не можу давати імен героям, — пише вона в «Леттр франсез», — тому що там, де перебуваю — в свідомості героя чи, радше, на межі його свідомості, людям імен не дають. Отже, я не можу сказати: Жанна чи П'єр, бо, даючи імена персонажам, я демонструю зовнішні ознаки, вторгаюсь у соціальний план, а не в царину свідомості. Тим-то мені довелось відмовитися від цієї зручної етикетки і казати: «він», «вона», що дає мені багато переваг, але водночас створює й чимало труднощів». Щоправда, в романі «Планетарій» вже зустрічаються конкретні імена героїв — тітка Берта, Ален і Жізель Гім'є, Жермена Лемер та інші, але письменниця вживає їх у виключних випадках, там, де герої розмовляють одне з одним або згадують інших дійових осіб (найчастіше — у внутрішніх монологах).

Н. Саррот залишає в мові своїх героїв найбільш звичне, повсякденне, банальне. Але і в цьому випадку слова персонажів втрачають свій об'єктивний зміст, своє звичайне звучання. Як і сам герой, вони для авторки нічого не варті, єдина її турбота — це дослідження глибинної реакції підсвідомого «я». Слова для неї— лише засіб зображення цієї внутрішньої реакції, що стає для письменниці реальністю суб'єктивною. А ця остання впливає на мову, роз'їдає її, надає їй символічно-суб'єктивного забарвлення. Прогресивні літературознавці Едуард Ло і Андре Соваж пишуть про цей прийом Н. Саррот: «Мова перестає бути для людей засобом висловлення їхніх думок і почуттів, перестає бути об'єктивним елементом їхнього внутрішнього життя, стаючи продовженням їхніх внутрішніх рухів».

Провідне місце в творах Н. Саррот посідає діалог, але і до нього вона ставить свої вимоги: він мусить розвиватися під впливом тих самих «внутрішніх рухів», автор не повинен втручатися в нього (як і взагалі в будь-які дії героїв). Письменниця вважає, що «діалог—лише закінчення підсвідомої розмови». В зв'язку з цим її персонажі говорять від першої особи, без авторського «він сказав» чи «вона відповіла».

Найбільшої ж ваги Н. Саррот надає внутрішньому монологові персонажів.

Окремо слід сказати про роль слова в творчості Н. Саррот. Слово вона цілком справедливо вважає «щоденною зброєю і надзвичайно ефективною».

●

Вже перший роман письменниці «Тропізми» свідчив про її бажання заглибитись у внутрішній світ людини, не показуючи самої людини, і ніс у собі найхарактерніші риси її творчого методу.

«Тропізми» — це термін, запозичений з біології, він означає рух окремих рослин, викликаний однобічним впливом якогось подразника (тепла, світла, сили земного тяжіння, хімічних речовин тощо). Н. Саррот переносить цей вираз у галузь життєдіяльності людського організму і називає «тропізмами» автоматичні рухи цього організму — реакції на певні імпульси.

Письменницю не цікавить зовнішність, характер чи почуття людини, бо людина «говорить, щоб нічого не сказати», приховуючи в собі іншу сутність — брутальну, неясну, з самого зародження замасковану. За виразом Ж.-П. Сартра, «Н. Саррот має протоплазматичне видіння внутрішнього світу людини: зніміть камінь банальної буденності і ви знайдете текучу масу, піну, мускус, непевні рухи і амебоподібні істоти».

Важко викласти зміст роману «Тропізми», де читачеві пропонують беззмістовні діалоги жінок, розмови старого з дитиною, роздуми людини, яка стоїть перед вітриною магазина. Всі герої належать до маленького й буденного світу, власне, їхнє існування обумовлене цим світом, глибоко обивательським і банальним, схожим на болото, де повільно борсаються безформні амеби. Вони весь час чогось бояться — боються побачити створіння, не схожі на них, побачити темні глибини чужого внутрішнього світу або,— що найстрашніше, — відкрити і в собі ці глибини. Тому дуже часто герої Н. Саррот відчувають неспокій, який переростає в тривогу, страх перед усім тим, що виходить за межі буденності. Ось ілюстрація — уривок з «Тропізмів»:

«Вона сиділа на краю крісла, напружено витягнувши шию, вирячивши очі. «Так, так, так», казала вона, супроводжуючи кожне слово кивком голови. Вона була страшна, ніжна і банальна, вся гладенька, і лише очі її були вирячені. Від неї віяло чимсь хвилюючим, тривожним, а ніжність її була зловісна...

...Йому було страшно, він ледве не божеволів, не можна було втрачати й хвилини, щоб подумати, обміркувати. Він почав говорити, говорити безупинно, все, що спаде на думку, і все більше метушився (як та гадюка, що чує музику? чи як пташка перед удавом?), швидше, швидше, без зупинки, не гаючи хвилини, швидше, швидше, поки є ще час, щоб стримати її, улестити...»

Проте в романах Н. Саррот ніколи нічого не трапляється, все залишається, як було, бо загроза зникає і налякані герої повертаються до такого знайомого їм буденного світу. Вони з полегшенням зітхають, бо і самі належать до цього царства буденної банальності, добре його знають і в кожному його представнику знаходять самих себе так само, як кожний з героїв уособить і багатьох інших представників цього світу.

Письменниця інколи зриває всі запони з цього страшного в своїй звичайності світу, і тоді перед читачем постає огидне «протоплазматичне» середовище, світ, що викликає тільки відразу. В наведеному нижче уривку дійові особи являють собою суцільну аморфну масу без імен і облич:

«Їм здавалося, що їхні обриси розриваються, розтягуються в різних напрямках, шкаралупа, броня лускає, вони стають голими, беззахисними, вони зісковзують, сплівшись одне з одним, спускаються, мов у колодязь... І поки вони спускаються, довкола їх,

немов під водою, всі речі коливаються, мерехтять, нереальні й невиразні; витвори якогось кошмару, вони надимаються, набирають дивних пропорцій...»

В цьому епізоді письменниця оперує вже не тільки «рухами та імпульсами», але й образами, запозиченими з галюцинацій напівбожевільної людини.

В 1947 р. Наталі Саррот написала свій другий роман «Портрет незнайомця», який вийшов у світ 1948 р. з невеличкою передмовою Ж.-П. Сартра. В цьому творі письменниця продовжує своє дослідження глибин людської підсвідомості. Оповідач, будемо називати його «він», з хворобливою настирливістю намагається проникнути в стосунки і внутрішній світ дідуся та його літньої дочки. «Йому» ввижається в їхніх стосунках якась таємниця, і він хоче будь-що її розкрити (але насправді таємниці нема і розкривати там немає чого). Старий і дочка знають «його», вітаються з ним, розмовляють, розуміють, що він стежить за ними, але не протестують.

«Вони надягають на себе панцири. Робляться інертними й важкими. Я їх бачу: старого, який скидається на неї, вони схожі між собою; я бачу, як вони сваряться, як кують лихо одне проти одного, як зіштовхуються у відкритому двобої, віч-на-віч, незграбні в своїх панцирах, з важкою зброєю в руках... Сліпа й невблаганна боротьба двох велетенських комах, двох величезних гнояків».

Очевидно, дія твору відбувається в наш час, хоча з таким самим успіхом її можна було б перенести і в минуле сторіччя.

Оповідача надзвичайно дивує те, що старий завжди відчуває, що його дочка наближається до будинку. Це наштовхує «його» на порівняння взаємин між старим і дочкою із взаєминами між князем Болконським і Марією, і навіть на певні теоретичні висновки. Власне, оповідач є рупором автора, чия ідея зводиться до того, що персонажі художніх творів часто змішуються в пам'яті людини з образами живих людей; але й їх запам'ятовують гірше, ніж речі, бо «спогади, які ми зберігаємо про людей... не мають такої сили, такої життєвості, як ті невеличкі образи речей, точні й барвисті, що врізалися в нашу пам'ять: наприклад, чобіток...»

Але повернімося до змісту роману. Хворобливе прагнення будь-що дізнатися про подробиці життя старого й дочки виявляється психічним захворюванням, і оповідач потрапляє до психіатра, якому все розповідає. Лікар заспокоює його, кажучи, що незвичайні речі, які «він» бачить, — це просто те, «що бачать усі». «Він» тільки надає їм надмірного значення. Психіатр докладає всіх зусиль, щоб повернути «його» до нормального життя, до світу банальності.

Звільнений від «демонів», які мучили його, «він» почуває себе «здоровим» і після тривалих роздумів і блукань потрапляє до музею, де серед картин бачить уже відомий йому «Портрет незнайомця». Раптом «він» помічає, що незнайомець дивиться на нього своїм пильним поглядом, між ними неначе встановлюється взаємний зв'язок. Відчуваючи, що він божеволіє, герой стрімголов тікає з музею. Наступний розділ цілком відірваний від усякої реальності. Стіни й будинки міста викликають у героя низку «підсвідомих імпульсів», він галюцинує і згадує незнайомця вже як живу людину.

Відчуваючи постійну підтримку незнайомця, герой знов починає стежити за старим та його дочкою, знов переймається страхом, тривогою, зненавистю і озлобленням. Але, як завжди у Н. Саррот, все закінчується добре. В останній раз герой зустрічається з старим та його дочкою в кафе, де старий знайомить його з своїм майбутнім зятем Дюмонте. Починається розмова про гроші, проценти, маєток Дюмонте — типова розмова дрібних буржуа, яку лише зрідка переривають внутрішні монологи оповідача.

Зникає невиразна тривога героя, зникає його бажання шпигувати — адже все стало на своє місце. Він повертається до банальної дійсності, завіса таємничості перестає існувати, лишається буденність існування. Ось останні думки героя: «Я побожно приєднаю до їхніх голосів свій... Все потроху заспокоїться. Світ стане чистим, простим і ясним...»

Роман «Портрет незнайомця» має багато сторінок, які навіть досвідчений читач насилу розуміє. Вони переобтяжені психологічними екскурсами, реальність у них фантастично переплітається з примарними видіннями, абстрактними роздумами, туманними асоціаціями тощо.

Наводжу уривок з роману «Портрет незнайомця» [1].

«Ніхто їх не пізнає, коли вони виходять та йдуть, як і вона, попід мурами, жадібні й завзяті.

Вони стоять під дверима. Дзвонять. Зігнувшися біля свого ліжка, причаївшися в глибині кімнати, що виходить на вогкий дворик, старий чує їхній дзвінок. Він чекав його, втупивши очі в будинки: короткий непохибний дзвінок, що ніколи не запізнюється, а радше поспішає, і то завжди на п'ять хвилин. Він його пізнає відразу: обережний, несміливий як у жебрака, але вже настирливий і невблаганний. Короткий і холодний дзвінок, він повторюватиметься через певні, спокійно розраховані проміжки стільки разів, скільки буде потрібно, аби відчинили.

Вони під дверима. Чекають. Він відчуває, як вони розвертаються, підступно пролізають до нього. Вони обмацують його. Тягнуть свої приссавки до найчутливішого вузла, до життєвого вузла в ньому, де саме той вузол — їм відомо. Ніхто їх не пізнає, крім нього, коли вони стоять на порозі, важкі мов ті іграшки, залиті внизу свинцем, що відразу зводяться, як тільки їх кладуть чи кидають на підлогу, чи перекидають. Вони завжди випростуються. Шкода й крутити, дряпати їх, з кри-

[1] Тут і далі переклад уривків з творів Наталі Саррот здійснений автором статті за редакцією А. Перепаді.

ком кидати на землю, трусити, жбурляти під сходи — вони завжди піднімаються, майже не відчуваючи болю, розгортають бганки своїх спідниць і знову повертаються.

Їх ніхто не пізнає, коли вони проходять, коректні, причепурені, в капелюшках і рукавичках. Перш ніж увійти, вони уважно розстібають коло входу свої рукавички. Конс'єржки, сидячи літнім днем на свіжому повітрі на порозі, дивляться, як вони проходять: бабусі, що їм не часто залишають їхніх онуків, дочки, котрі десь двічі на тиждень відвідують свого старого батька, або якісь покинуті жінки, скривджені жінки, які приходять сповідатися.

Давно, коли вони були ще зовсім молоді, далеко не такі настирливі, не такі сильні, і лише досвідчене око могло б їх викрити — вже тоді жадібних і важких, геть налитих свинцем — сидячи на плюшевих стільцях на балу, в танцювальних залах чи в казино на модному пляжі, біля столиків під час чаювання із своїми родичами, вони завжди чигали та вичікували. Щось густе та їдке виступало в них, подібне до поту чи мускусу. Усякі ниці й нестримні дрібні бажання звивалися в них мов ті гадючки, мов клубок змій, мов хробаки: потаємні та руйнівні бажання, щось у дусі пані Боварі. Вони дивилися, як повз них проходять, ковзають паркетом елегантні молоді люди, схожі на тих, що їх колись побачила пані Боварі на балу. Вони мали той самий вигляд, так само невимушено й м'яко згинали шию, кидали навколо неуважні байдужі погляди; вони мали той самий вираз холодного й тупого задоволення. Щупальця, що їх вони простягали, ці маленькі приссавки, що смокчуть, мацають, ледве торкались їх. Навряд, чи відчували вони навіть лоскотання... Вони дивились, як вони прослизають повз них із втупленими в порожнечу вишукано невиразними й холодними очима коропів, не звертаючи на них ніякої уваги, упевнено прямуючи все далі й далі від них, керовані таємними, прихованими течіями.

Пізніше, вночі, у своїх ліжках, вони повинні були ридати, мальовниче ламати руки, намагатися зрозуміти Провидіння, благати його...

Та мало-помалу вони набиралися досвіду, певності. Потроху їм щастило, тим ледве помітним примхливим рухам пташки, тим непомильним інстинктом, що змушує її відбирати саме те, що потрібне або мостити своє гніздо, їм щастило то тут, то там, у всьому, що знаходилося навколо них, схопити якісь рештки, гілочки — вони тягли все на купу і мостили собі м'яке кубельце, де як у прихистку, можна було відсиджуватися, схованим і захищеним звідусіль.

Надзвичайно цікаво було спостерігати, з якою прудкістю, вправністю, з якою ненажерливою упертістю вони підхоплювали все на ходу, черпали з усіх джерел, з книг, театральних вистав, фільмів, найнезначніших розмов, з випадково сказаних слів, приказок, пісень, картин, літографій — «Дитинство», «Материнство», «Сільські сцени», «Радість домівки», навіть з афіш метро, реклам, навіть з інструкцій, як вживати пральний порошок чи креми вроди («Пані, коли хочете знати, що утримує вашого чоловіка коло вас...»), з порад Тітки Анни чи Абата Сурі, — було надзвичайно цікаво бачити, як вони вміли схопити усе, що рукою дістати, щоб звити собі кокон, цю непроникливу оболонку, зробити панцир, що в ньому вони йдуть собі уперед під доброзичливими поглядами конс'єржок — підтримувані усіма, непереможні, спокійні та впевнені: бабусі, дочки, скривджені жінки, матері — і вони опинялися під дверима, усією своєю вагою натискували на двері, мов важкі катапульти.

Інколи мені траплялося відчувати, коли я сидів поруч із ними в залі для глядачів і вони слухали, нерухомі, неначе скам'янілі, як образи, що виникали на сцені, на екрані, прокреслювали через весь зал траєкторію, щоб осісти на них, подібно до шматочків криці на магнітній платівці. Мені завжди хотілося підвестися, втрутитися, зупинити політ цих образів, відхилити їх, але вони мчали з необорною силою з екрана просто до них, вони входили в них, і я відчував, як коло мене в темряві зали, нерухомі, мовчазні й ненажерливі, вони поглинали ті образи».

Майже в такому самому плані Н. Саррот пише свій роман «Мартеро», в центрі якого — «племінник», хвороблива молода людина. Конфлікт роману зводиться до взаємин між багатим промисловцем, який купує дачу в провінції, і його другом, обтяженим боргами, який допомагає промисловцю придбати цю дачу. При цьому вони підозрюють один одного в дрібному шахрайстві. За всім цим і стежить анемічний герой, боротьба двох друзів викликає в нього страшну тривогу, біль і жах.

Найбільш відомим романом Н. Саррот став «Планетарій», очевидно, завдяки тому, що письменниця часто відступає в ньому від своїх принципів. Як і в попередніх книгах, тут майже нічого не відбувається, хоч коло дійових осіб трохи розширюється. Головні дійові особи твору — молоде подружжя Гім'є. Вони живуть у маленькій квартирі і намагаються примусити тітку віддати їм свої п'ять кімнат. За допомогою батька вони досягають свого, хоч довгий час тітка Берта категорично відмовляється виконати їхнє прохання.

Планетарій у романі не фігу-

рує. Чому ж твір названо саме так? Можна лише зробити припущення, що Н. Саррот мала на увазі мерехтливі спалахи — імпульси, що з'являються в темряві людської підсвідомості, відображення макросвіту в пунктирах мікросвітиків.

І в цьому романі всі герої належать до кіл середньої буржуазії. Це, перш за все, тітка Берта, що живе «в п'ятикімнатній квартирі фешенебельного кварталу» на досить велику ренту покійного чоловіка. Тітка Берта на початку роману радіє, оглядаючи свою квартиру після ремонту. Вона милується гармонією кольорів, грою фарб і особливо — спеціально замовленими різьбленими дверима зі світлого дуба. Але раптом її настрій різко змінюється, щось починає тривожити її, дедалі більше пригнічує, врешті — нею опановує жах. Чим же він викликаний? Виявляється, їй здалося, що двері не гармонують з усією кімнатою. Панічний страх примушує її вночі дзвонити своєму племінникові Алену Гім'є. Приїхавши, той насилу заспокоює тітку, а потім глузливо розповідає друзям цю історію.

Ален, однак, і сам переживає подібні страхи. Ось характерна сцена: в новій квартирі його відвідує красуня Жермена Лемер. Вона підходить до кутка біля вікна, де стоїть церковна лава, «замислено дивиться, його поймає неспокій, він ніби втрачає грунт під ногами... вона вагається... що вона побачила? про що подумала? Він чекає. Нарешті вона зважується: «Та я не знаю. По-моєму, зручний фотель перед цим вікном, цей краєвид...» Він заникується, починає спотикатися, шукає підпори...» Книга рясніє такими епізодами.

Ален Гім'є не вміє оцінювати речі сам, він дивиться на них очима інших і щоразу, коли йому доводиться відмовлятись від попередньої оцінки, він страшенно страждає. Ось приклад:

«Жермена підводиться з канапи, простягає йому руку — жест трохи напушений, в якому він відчуває якусь ніяковість і навіть фальш... сліди, либонь, розчарування, що його вона оце зазнала і вже переборола... «Ну, тепер покажіть мені все... Розумієте, я ще нічого у вас не бачила, тут справді чудово...» Ну, сміливіше, вона ж дає йому ще одну надію, ще одну можливість... він схоплює її руку, допомагає їй встати... «Авжеж, ходімо. Перепрошую, я пройду вперед, щоб показувати...» Обернувшись до неї, він іде за крок перед нею вузьким коридором, відчиняючи всі двері — до комори з білизною, атож, є така комора, до кухні, до лазенки, до ніш, все до її послуг, вона тут у себе, королева почувається у палацах своїх васалів завжди як удома, над замком, де вона гостює, має королівська корогва... З доброзичливою цікавістю вона роздивляється на все, вона відкриває огляд, вона перерізає стрічку, скидає запинало для інших, хто після неї прийде дивуватися, захоплюватися... Всяка дрібниця чи витребенька затримує її погляд, навіть гратчаста ніша на брудну білизну під вікном убиральні... «Добре, по-моєму, дуже зручно...» Щось тіпає ним, якась тривога, роздратування, наче легка відраза, він трохи настовбурчується, йому хочеться відвернутися, одійти вбік — це давній захисний рефлекс, що діє несамохіть... Але де він зараз? З ким? Про що він думає? Проти чого він хоче себе тут захищати? Проти якого паскудства? Який тісний і практичний цей маленький розум? Яке убозтво?..

...Йому треба трохи відступити, бо він бачить її надто близько і йому треба стати десь обік, щоб віднайти втрачене почуття дійсності, правдиві виміри... триматися небагатьох тих, чиї зголоднілі очі пасуть її образ, коли вона з'являється на телеекранах, на обкладинках люксусових часописів, на вітринах книгарень; перенестися десь далі, далеко звідси, геть од цієї трохи вульгарної жінки, яка поруч із ним, указує своїм довгим пальцем з намальованим нігтем на нішу, щоб бачити її такою, якою бачать усі ті самотні, розкидані по всіх кутках світу, хто, замкнувшись по своїх кімнатах, тримають у руках одну з її книжок, зводять очі до неї, вдивляються в неї, як вірні навколішках, вдивляються в мерехтливому та іскрявому світлі свічок у свою Мадонну, самоцвітами вінчану, в єдваб і оксамит убрану, золотими монетами всипану — в приносини...

Він відчуває, як його огортає хвилювання, подив, страх, що його б вони зазнали, як Жермена Лемер власною особою раптом з'явилася у них серед кухні, показуючи пальцем на їхні ніші, зупиняючись, щоб помилуватися краєвидом з вікна їхньої опочивальні... він надто розпещений, задоволений, негідний, він не заслуговує на це... йому хочеться принишкнути... щоб вона побачила скоріше... він метушиться, відходить набік, ще більше відсуває фіранки... хай вона зробить ласку і лише кине погляд... «Ось тут, гляньте, коли стати отут, можна побачити, як гарно, правда? Сену, човни, скалки на воді...» Вона хитає головою — радісно, захоплено — обертається і розглядається по кімнаті... «Яка затишна, простора й світла». Схвильований, він бере її за руку... «Але ви ще нічого не бачили, це все ніщо... подивіться їдальню, мій робочий кабінет...» Хтозна-звідки, десь із глибу в ньому піднімається гордість, розливається, котить високі хвилі... Подивіться мої володіння, мої замки, знаки моєї могутності, мої аристократичні квартали, діяння моїх предків, що започаткували

славний мій рід... дивуйтеся моєю мужністю, моїми подвигами... Щасливий, підбадьорений, осмілений, він показує кивком голови, рукою на маленьку лаву з мореного дуба у закапелку під вікном: «А цей куточок під вікном, як вам подобається?» Вона замислено дивиться, його поймає неспокій, він ніби втрачає грунт під ногами... вона вагається... що вона побачила? про що подумала? Він чекає. Нарешті вона зважується: «Та я не знаю. По-моєму, зручний фотель перед цим вікном, цей краєвид...» Він заникується, починає спотикатися, шукає підпори... «А... Ми... Я... а я думав вона гарна... це стара церковна лава...» — «Так, я бачу... Але я не знаю...» Щось хитається, тремтить у тонкій мовчазній постаті, там унизу, вона порається над чайним столиком, у ній також щось сколихнулося, і воно щомиті може зламатися... він відчуває, як знизу йде, звернений лише до нього, поклик не зрадити, не кинути в хвилину слабості, гидкого боягузтва під ноги іноземки, брутальної і зухвалої самозванки, їхні потаємні скарби, які вони разом вибирали з любов'ю і старанністю, зібрані гарячі й тріпочучі часточки життя...»

Так перед читачем постає досить повний образ, навіть типовий характер молодого інтелігента-буржуа. Але це суперечить тому, що було сказано раніше, адже письменниця декларувала свою відмову зображувати характери, бо вони, мовляв, заважають аналізу підсвідомих рухів. Але в цьому й полягає суперечливість творчості цієї письменниці. Теоретично відкидаючи всі аксесуари «традиційного» роману, вона, однак, не може обійтися без них. Намагаючись вигадати зовсім нові прийоми художньої творчості, письменниця бере на озброєння й досягнення реалістичного роману.

Письменниця вдало показує і оточення подружжя Гім'є, викриваючи, з одного боку, банальність життя цього суспільства, а з другого — стверджуючи свою думку, що оце міщанське суспільство прагне всіх людей, всі явища звести до рівня свого обивательського існування. В романі є епізод, коли безіменні персонажі (ми легко догадуємося, що це — типові буржуа) починають обговорювати життя Гім'є, зображують Алена й Жізель як справжніх потвор. Присутні глузують з них, регочуть з своїх дотепів — і раптом починається зворотний процес. Всім їм спадає на думку, що глузувати з молодих Гім'є — значить визнавати, що вони відрізняються від тих, хто з них глузує. А проте всі вони — плоть від плоті одного середовища. Починається «реабілітація» Гім'є, і коли їх «поновлюють в правах», всі з полегшенням зітхають — адже реабілітована та ж сама банальна буденність, усе лишається в рамках обивательських інтересів.

Досліджуючи мікросвіт людських почуттів, Н. Саррот приводить читача до несподіваного висновку: буденне існування пригнічує людину, примушує її пристосовуватися до обивательського оточення. Якщо зважити на те, що Н. Саррот пише про кола дрібної й середньої буржуазії, то, виходить, її твори певною мірою викривають цей клас.

В теоретичних висловлюваннях Н. Саррот можна зустріти натяк на існування в навколишньому світі «гнобителів» і «гноблених». Але вона повністю відкидає соціальний зміст цих понять, нічого не пише про класовий антагонізм; в цьому плані дійсність з її суперечностями для письменниці не існує. Вона відносить до «пригнічених» усіх тих, хто повністю підкорився законам буденності. Більшість героїв Н. Саррот належить саме до цієї категорії: оповідач, дочка старого, анонімні жінки з «Портрета незнайомця», племінник з «Мартеро», тітка Берта, Гім'є з «Планетарія». «Гнобителі» ж, навпаки (старий і психіатр у романі «Портрет», Жермена Лемер—в «Планетарії»), стверджують свою волю, підкоряють собі інших, ніколи не відчувають тривоги й душевного розладу, властивих «гнобленим». Вони вимагають від «гноблених» розуміння того, що можлива тільки одна постійна форма існування — буденне життя із стабільними законами, які забороняють одним чимось відрізнятися від інших. Ці сильні натури пильно стежать за тим, хто виявляє небезпечні ознаки «захворювання», переслідують його і кінець кінцем підкоряють собі.

Таким чином, Н. Саррот в своїх творах відкидає закони соціального розвитку суспільства і підмінює класову боротьбу нескінченними абстрактними конфліктами між слабкими й сильними натурами в межах обивательських кіл буржуазії.

У зовсім іншому плані написано останній роман Н. Саррот «Золоті плоди» (1963 р.). Тут немає дії, сюжету, що грунтується на якійсь буденній історії, немає постійних героїв, як у попередніх книгах, нарешті, письменниця не наділяє персонажів тим могутнім, на її думку, внутрішнім голосом, що примушує їх робити ті чи інші вчинки. В даному випадку все це відійшло на другий план. Щоправда, в «Золотих плодах» з'являються імена (Люсьєн, Жан П'єр, Жан Лабор, Жак, Меттеталь, Брюле, Гі, Барра та інші), але їх лише епізодично згадують у розмовах, і жодної ролі вони не відіграють. Власне, і герой, і дія в романі є, але не в звичному розумінні цих слів. Єдиний герой — це сам роман «Золоті плоди», про вихід якого читач дізнається на початку книги. Єдина дія — це ті суперечливі оцінки, які дають йому в літературних колах, це та дискусія, що розгортається навколо нього.

Вже зазначалося, що Н. Саррот, всупереч своїм твердженням про небажання втручатися в реальні події, все ж починає викривати надзвичайну обмеженість і порожнечу існування середніх верств буржуазного суспільства. Новий роман свідчить про те, що ця тенденція в її творчості дедалі посилюється.

З надзвичайною іронією, яка інколи переростає в гостру сатиру, письменниця змальовує нав-

кололітературний світ, у якому розгортається боротьба за визначення цінності «Золотих плодів». Перед читачем з'являються прихильники роману (ми їх не бачимо, чуємо лише їхні відгуки), екзальтовані аматори-естети, які на різні способи вихваляють книгу, пихаті й самовдоволені снобикритики, які виголошують свої сентенції з комічною серйозністю... Вони пишуть: «Це найкраща книга за останні п'ятдесят років». «Так, роман житиме ще 300 років». «Це стане чудом». Отже, читач чує голоси начебто повного тріумфу. І раптом у хвалебний хор починають вриватися крики протесту. Дисонансом звучить висловлювання сміливої «бунтівниці», яка проголошує: «Ви можете писати що завгодно, але «Золоті плоди» мені не до вподоби... Я вважаю книгу надзвичайно нудною і заумною». Провінційний літератор, який щойно приїхав у Париж, також відмовляється поділити загальноприйняту думку: «Всі в захопленні від «Золотих плодів»... Але я вважаю, що це дуже слабка книга. Гадаю, що вона абсолютно нічого не варта. Анічогісінько».

«Непокірливих» умовляють, з них глузують, їм поблажливо доводять, що вони не розуміються на мистецтві, але вони стоять на своєму, вимагають доказів, твердять, що «Золоті плоди» — це страшенна «банальність», «пошлість». І коли вчені «маестро» з поважним виглядом починають вихваляти якості роману, всі присутні відчувають, що ніяких переконливих доказів у них немає, бо серйозний аналіз твору вони підмінюють набором слів і абстрактними фразами: «Починаючи з Ларошфуко, мадам де Лафайєт, я вже казав, починаючи з Стендаля... з Констана... Я, розумієте, давно вже не читаю романів... в мене немає часу... дні надто короткі... усе зараз минає так швидко... доводиться читати всі роботи... Я віддаю перевагу класикам, своїм улюбленим авторам... Але зараз, оцінюючи «Золоті плоди», я відчуваю неймовірну радість, я навіть не сподівався, що її може дати сучасний твір... Чудово... Це справжній скарб... Маленький шедевр... Довершена річ. Округла. Повна. Жодної хиби, жодної помилки. Я їх не знайшов. Жодної помилки в побудові. Справжнє чудо нашого швидкоплинного часу...»

Щоб підкреслити нікчемність висловлювань цього сноба від літератури, Н. Саррот надзвичайно серйозно розповідає, як нетерпляче присутні чекають його виступу: «Ми врятовані... Зараз усім цим ледарям і неукам, цим дітям природи покажуть, де раки зимують. Їх навчать поважати правила пристойності...»

Такий сатиричний прийом, — а він зустрічається в романі багато разів,—має комічний ефект: з одного боку, сподівання наївних людей, з другого — нікчемність того, що виголошують «стовпи літератури». На останніх сторінках «Золотих плодів» виявляється, що їх автор Брейє—жалюгідний епігон, який весь свій твір списав у інших письменників.

Роман Н. Саррот «Золоті плоди» примушує читачів замислюватися над потворними явищами буржуазного літературного життя. Письменниця глузує з халтурних, епігонських творів, що їх з комерційною метою проголошують «шедеврами», вона гостро викриває безпринциповість естетів, які із зневагою ставляться до думки іншого, хоч самі не мають жодних переконань.

Н. Саррот показує й те, як посередній опус завдяки зусиллям нечесних критиків стає твором «високого мистецтва», як література взагалі стає предметом брудної спекуляції. Саме тому майже всі захисники роману — люди, абсолютно байдужі до самої літератури чи мистецтва.

З арсеналу своїх традиційних прийомів Н. Саррот найчастіше використовує тут внутрішній монолог, який переплітається з діалогом і навіть з авторським описом подій. Усі внутрішні монологи роману належать жінці, захопленій «Золотими плодами», саме вона оповідає про події, що розгортаються навколо цієї книги.

Оригінальний роман Н. Саррот викликав жваві відгуки. Буржуазна преса, як правило, відзначає блискучий стиль і мову письменниці, залишаючи поза увагою сатиричний зміст. Прогресивна критика, навпаки, особливо підкреслює сатиричну тенденцію твору. Літературний оглядач газети «Леттр франсез» Анн Віллор писала з цього приводу:

«Наталі Саррот часто запевняє, що вона не любить фресок, Історії з великої літери. Проте мені здається, що її все більше приваблює сатира. Якщо придивитися до її творів, до «Золотих плодів» включно, можна побачити цілу низку картин, присвячених різним аспектам життя певних верств буржуазії... Це є доказом того, що вивчення майже невловимих порухів, якому вона присвятила себе і яке дехто вважає розвагою, іде далі, ніж можна було уявити... «Золоті плоди» Н. Саррот — це найкращий козир проти «Золотих плодів» якогось Брейє і будь-яке порівняння між ними неможливе».

●

В своїх теоретичних роботах і художніх творах Н. Саррот досліджує потаємні, підсвідомі почуття людини. Вона намагається малювати не типові образи і не середовище, а «людину взагалі». І всі негативні риси, притаманні певним колам буржуазного суспільства, письменниця розглядає, як негативні якості, властиві всьому людству.

Якщо герої її творів брехливі, нещирі й жорстокі — то, на думку письменниці, пояснюється це не тим, що такими їх зробило суспільство, капіталістична дійсність, що такою, мовляв, взагалі є людська натура. Звідси випливає, що банальність, обивательська обмеженість притаманні всім людям. Наталі Саррот ігнорує соціальні суперечності реального життя, підмінюючи їх суперечностями психологічними. Тому вона протиставить витонченого інтелігента-буржуа (наприклад, Алена) обмеженому «справжньому» буржуа (тітці Берті). Ігнорування соціальних конфліктів приводить її до абстрактного твердження про існування в світі лише «сильних» і «слабких» натур («гнобителів» і «гноблених»).

Але та сама реальність, якої письменниця не визнає, владно вривається в її творчість. І всупереч власним твердженням, Н. Саррот змушена певною мірою звертатися до традиційних літературних жанрів. Внутрішній монолог об'єднує в собі інші прийоми розповіді, такі, як описи природи, речей, характерів, епізодів тощо. В романах з'являються і герої з іменами, і сюжет, і навіть характери. Світ, про який пише Н. Саррот, легко впізнати — це світ буржуазії з її прагненням до збагачення, духовним зубожінням, надзвичайною пошлістю існування, брехливістю, підступністю, снобізмом тощо. Цей світ Н. Саррот описує з неприхованою іронією, до якої часто домішується глибока гіркота, песимістичний погляд на життя. Інколи вона піднімається (можливо, не зовсім навмисне, бо ставить перед собою інші завдання) до сатиричних узагальнень.

Вплив дійсності на твори Н. Саррот виявляється і в тому, що стиль в її романах стає все більш прозорим, переживання героїв поступово позбавляються елементів містицизму, нарешті, у окремих героїв починають досить чітко вимальовуватися характери.

Суперечності в творчості Н. Саррот відзначають навіть письменники буржуазного спрямування. Так, літературний оглядач ліво-католицького журналу «Еспрі» Бернар Дор засуджує її за «постійне намагання приховати протиріччя (дійсності.—**В. П.**) від нас, замовчати їх», але доходить висновку, що письменниці не завжди удається це зробити.

Творчість Н. Саррот—це складне явище сучасної французької літератури—слід розглядати особливо серйозно й уважно тому, що в ній віддзеркалюються болісні шукання нових шляхів, характерні для французької і взагалі всієї західної інтелігенції. Безперечно, в доробку цієї письменниці є багато штучного й надуманого, далекого від реалістичного мистецтва.

Тому дослідження «казусу Наталі Саррот» вимагає всебічного аналізу її творчості, чіткого визначення її негативних і позитивних рис.

В останні роки в радянській пресі і окремих виданнях з'явилися роботи, присвячені проблемам «нового роману» і, зокрема, творчості Н. Саррот. Можна погодитися з оцінками, даними їй в роботах С. Великовського, М. Яхонтової, О. Євніної. Радянські дослідники відзначають штучний характер «експерименту» Н. Саррот, його відірваність від життя.

Андре Стіль, який не заперечує творчого методу Н. Саррот, в одній з статей писав: «Можна лише замислитися над тим, що міг би дати цей метод, якби він мав гідну тему, що гармоніювала б не з нікчемним «середовищем снобів», як висловлюється один з її персонажів, а з духом сьогоднішнього світу».

Правда, тоді це була б уже не творчість Н. Саррот, а щось інше, якісно нове. Чи шукатиме ця безперечно здібна письменниця теми, співзвучні реальній дійсності? На це може відповісти тільки час.

УРИВКИ З РОМАНУ Н. САРРОТ „ЗОЛОТІ ПЛОДИ"

— То про що балакають у вас тут, у Парижі? Про що діється? Який останній крик моди, останнє захоплення? Бо я провінціал, з села... Сиджу в своєму застумі, хіба що доходять лише непевні чутки... А тут, здається, якесь шаленство з цими «Золотими плодами»... Читав я, читав цю книжчину... Не знаю, як вам, а мені здалося недолуго. По-моєму, просто чортзна-що. Еге ж, чортзна-що, зрозуміло? Ні? Ви не згодні?

— Ні, ні... — він хитає головою, ніби розумна дитина, що побачила, як пустує її товариш за спиною в дорослих... ой, що він робить, адже це заборонено, з глузду він з'їхав, чи що... ого, як він лається!.. Йому хочеться заціпити рота рукою, боязко перехнябити плечі, вирячити очі, застрибати весело й збуджено, він відчуває, як його душить нестримний сміх... але він тільки може похитати головою.

— Ні? Ви не згодні? Киньте, ви ж просто не щирі, ви просто жартуєте... Не може бути, щоб вам подобалося... Це ж дурниця... Нуль... та ще й претензійно... Але чому ви смієтеся? Що вас так веселить? По-вашому, я кажу нісенітницю?

— Ні, що ви, не в цьому річ... Але вам ціни немає. Ви самі не розумієте... О, як забавно... — Охопивши чоло, він хитає головою... — Сміх один! Можна вмерти.

— Що? Від чого ж умерти? Від того, що мене в дурні не пошиєш, що мені начхати на всіх цих снобів, кретинів?..

— Кретинів!.. Брюле... Меттеталь... Рамон, Леме, Парро — кретини... Ха... ха... Слухайте... ой, я задихаюся... От би хто-небудь вас почув... Ну, знаєте... Ні, ви навіть гадки не маєте, до чого ви кумедні... Коли б я тільки розповів... та не бійтеся, нікому не розкажу... Та ніхто мені й не повірить. Це треба почути своїми вухами... Треба самим... але ви якесь диво дивне... Мені пощастило, слово честі... Але тепер наповажне. Значить, ви вважаєте, що це дурниця?

По-вашому, «Золоті плоди» — гидота? Ха, ха, ха, ха!

— Авжеж, гидота. І знаєте що? Всі покликування на авторитети, на думки всіх цих Меттеталів і Леме нічого не змінять. Скажу вам просто — мені на них чхати. Хвалять що попало. І потім знаєте, у таких справах авторитетів для мене немає... Не буває!.. — Він згорда випростується: — Тут треба здаватися тільки на самого себе. — Він б'є себе кулаком у груди... — Тільки на себе, ви чуєте? На свої відчуття. І я, — він гатить себе в груди, — я вам щиро кажу, можете сміятися досхочу, але ваші «Золоті плоди» лише чарівна дурниця.

— Але ж я не сміюся... — Він витирає очі. — Я не сміюся... — Він трохи не плаче... — Сам не знаю... я ж нічого не кажу... це ж ви... — Він насилу вимовляє слова. — Ви не уявляєте собі, до чого це смішно. О, ви якесь диво дивне... Справжній штукар... ха, ха, ха, ох, я не можу... тільки подумати... один сміх... можна померти...

— Тільки подумати, яку гримасу скривлять усі ці ваші кретини, еге?

— О, годі, благаю вас.. мені зле, я більше не можу... Отже... — Він ледве тлумить зàводи сміху... — Ви наповажне думаєте, що «Золоті плоди» — дурниця?..

— Так, так, і я не зрікаюся своїх слів... Можете реготати скільки влізе. І говорити можете кому заманеться... — Той підносить руку на знак протесту. — Так, кому заманеться, я не червонітиму. І добре сміється той, хто сміється останній. Ваші «Золоті плоди» — це ніщо. Сама претензійність. Звідси й успіх. Фальшива таємничість. «Високі теми». І все це в піднесеному стилі, трохи герметичному... діє напевно... і за всім цим личкується... атож, я скажу вам — щó, хоча вам, очевидячки, буде смішно до сліз: за всім цим личкуються страшенно велика банальність думки, почуття... ціла купа загальників... інколи це просто приголомшує.

— О-о, тут я повинен вас зупинити. — Сміх раптово уривається. Обличчя поважніє. — Ні, тут я вам повинен сказати... Годі жартувати. Тут ви справді помилились. Знаєте, що вам відкажуть? Вам мовлять: «Слухайте-но, як ви не розумієте, що саме це враження банальності, масноти, про яке ви кажете, — Брейє саме цього і прагнув, він це зробив навмисне».

Небагато хто зважиться схопити тему, роман, чий блиск засліплює очі, і, зцупивши в своєму могутньому кулаці, злісно натискати на найвразливіше місце, надавлювати... от гляньте, як тут слабко, як тут квело... суцільна мелодрама, оздоби, мотлох... так вульгарно, так плитко...

І ніхто ні пари з уст — слухають, мовчать. Дивляться, як ті виставляються, хмільні відчуттям власного вільнодумства, своєї прозорливості, і спершу не заважають їм натискати з усієї сили, все дужче і дужче, і з переможним криком проникати все глибше. І раптом як пострілом з револьверу в потилицю, в них випалюють: «Але ж усе це, бачите, зроблено навмисно».

І той, в кого влучив постріл, хитається, падає на землю, спливаючи кров'ю. З цікавістю, з жалем усі схиляються над ним: так ось він, цей страшний велетень, ось хто вимахував перед ними могутнім кулаком, показуючи: «Дивіться, люди добрі, гляньте... ось, наприклад... тільки тицьнув — і весь палець туди вгруз... ось, розламую навпіл, зараз вам покажу. На вигляд усе таке міцне, здорове, живе, а всередині — гнилизна...» Що йому сталося тепер, бідоласі! Ось до чого довели його зухвальство, легковірність, нечутливість. Але як може людина, бодай найдурніша, найсліпша, як, я вас питаю, може вона не бачити, — та це ж усім видно, це так і лізе в очі: всі ці «утертості», — як він, убогий чоловік, їх називає, — всі ці «утертості» його шокували, всі вони туди застосовані навмисно.

●

От його і спіймано. Потрапив до пастки. Втекти незмога. І, як завжди, сам винний. Все через делікатність, шляхетність, як він називає, щоб утішитися, цю свою слабкість: от і зараз — і так завше з ним буває — він не зміг устояти перед нікчемною хвалою, він шаріє, ніяковіє, він спантеличений, він уступився... «Та ні, ви перебільшуєте... Я написав цю розвідку так швидко, вона просто вилилася з-під пера. Треба б мати більше часу... Але ви кажете, що Брюле... та я просто не чекав од нього...»

●

Навіть зараз це не пізно. Він міг би... з ущипливою посмішкою на вустах відштовхнути рукою простягнуту книжку і, не здригнувшись, глянути в живі очі цьому нахабі: «Та ви що, серденько? Ви жартуєте?.. От чого захотіли — доказів? Подати вам речові докази, чи що? Хочете мене проекзаменувати, так? Хочете, щоб я заходився вас переконувати, що я вас не обдурюю, що в мене справді добрий смак?..» Він міг би виламати пруття клітки, в яку він дав себе загнати, розтрощити її на гамуз, вийти звідти і глянути, як боягузливо відступають усі довкола, кинувши того бідолаху напризволяще.

●

Він бере книжку, розгортає... «Ви знаєте, мені ніяково... але врешті, коли вам так хочеться... В «Золотих плодах» все чудово... будь-що...»

Але що сталося? Куди поділася ця ніжна свіжість, цей пушок... Де ця граційність, недбала, ніби несвідома... ця лінія... ця вібрація... У нього перед очима щось незграбне, дрібне, кволе, виснажене... застигле в претензійній манірній позі... Він перегортає сторінку... Ні, це не те, також не піде... Ага, здається, тут... Ні, і тут не те... Але що з ним скоїлося?

...Він перегортає знову сторінку... Тут усі слова наче стверділи, заблищали занадто яскраво, ніби лаковані... Здається, ніби тепер з їхнього мовчання, їхніх поглядів ідуть якісь струми, витікає якась речовина, затягує все... Наче під впливом гальванопластики, все вкривається шаром дзвінкого металу.

Ні, треба розвіяти наслання, відвернути наврочливе око, треба схопити що попадя, шпурнути в них, не вагатися... «Ну от, наприклад... цей уривок, по-моєму, прегарний. Напочатку розділу, коли Олів'є дивиться у вікно, перш ніж піти з дому...»

Зібравши всю силу, він намагається відвернути шкідливі флюїди, що линуть від них... І ось у цих словах, у цих фразах з'являється ледве помітне набрякання... слабка пульсація. І він зважується, він прокашлюється... але тільки він вимовляє слова вголос, вони, як мильні бульбашки в спертому повітрі кімнати, зразу скручуються, опадають, від них нічого не лишається, та й нічого не було... «Ні, це знов не те... це не дуже добре...» Він перекидає сторінку, гортає далі... не можна втрачати й секунди... вони чекають, стежать за ним... «Не знаю, чому я так вагаюся... Взяти хоча б оце... Уривок блискучий... Чудово...» Ну, більше сміливості, покажи їм. Чи вони забули, хто він? Невже нічого не лишилось од його престижу, його могутності?

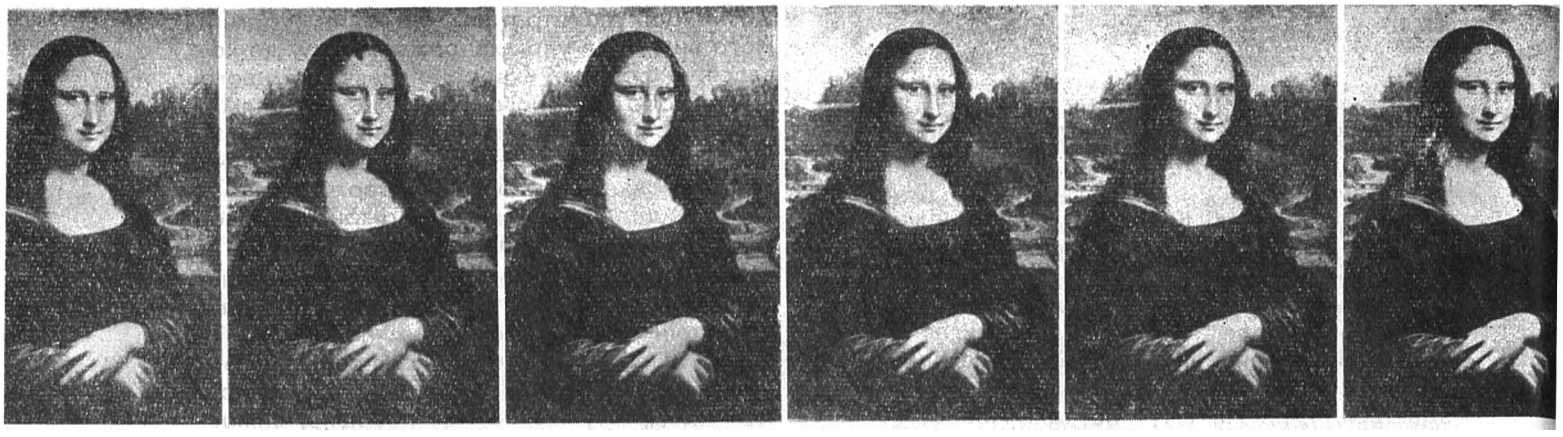
Ні. Він усе втратив. Він один, убогий. Його витягли з укріпленого захистку, де ховався, з фортеці, створеної навкруги нього його роботами, його книжками, статтями, його стилем — шорстким, пихато замкнутим, неприступним стилем, його мовою — різьбленою, мов ті бронзові гармати з точним і нещадним прицілом, що тримають ворога на шанобливій відстані.

І він сам згодився покинути фортецю. Він прийняв виклик і тепер самотньо іде назустріч неприятелю чистим полем. Проте страху в нього вже нема, становище зобов'язує. Його голос лунає ясно, голосно... ніякого дрожу... він читає повільно, вимовляючи кожне слово, наче вкладає в нього заряд, щоб надати ваги кожному слову і жбурнути його з усієї сили в цих мовчазних слухачів, що зібралися довкола нього.

Але слова, блискучі й легкі, злітають лише на мить і опадають, розсипаючись порохом біля його ніг. Голос у нього не витримує, він починає хрипіти, поспішати, йому хочеться бігти, але його оточують усе щільніше, його пасуть очима: то оце він нам пропонує, он які скарби він нам похваляв, цей знавець. Убогі вигризки... Вони випростуються і потім дивляться на нього... наразі він чує ніякове кахикання: «...Дуже гарно».

●

«Дуже гарно». Серед мовчанки — вибухом — ці слова. Вони впиваються, як уламки. Помацки він знаходить їх, витягає ті, що ввігналися вглиб, поранили: їхнє презирство, їхня жалість, їхня затаєна змова, їхня переконаність, що він — бездушний, немудрий... Він витягає ці уламки, випростується: гордий, зіркий, він змушує всіх спустити очі під його ясним поглядом. «Ні, по-моєму, ви перебільшуєте. Цей уривок не кращий за інші. Та й взагалі таке читання, навмання, мало що може дати... А втім, можливо, я й помиляюсь...»

ФАЛЬШИВИЙ ВЕРМЕР

Ще ніколи не точилося стільки розмов довкола фальшивих полотен! У Парижі розкрито торгівлю підробленими картинами Марке, Дюфі, Дерена, що тривала протягом багатьох років. Колекція одного американського мільйонера — відомого аматора і знавця живопису — визнана на три чверті фальшивою. Але звідки беруться ці фальшивки? І головне — як вдається видати їх за справжні шедеври?

— У мене не менше хисту, ніж у Брака чи Бернара Бюффе! За якихось п'ять хвилин я міг би відтворити перше-ліпше з їх полотен! — вихвалявся елегантний молодик, сидячи в колі друзів на терасі одного з численних затишних кафе на Єлісейських полях у Парижі. Молодик належав до учнів Фернана Леже, і звали його Жан-П'єр Шекрун. Сталося так, що ці слова почув Франсуа Манлай, спритний маклер і торговець картинами. Він запропонував Шекрунові одну вигідну справу.

Відтоді Жан-П'єр Шекрун став підробляти картини. Трохи більше ніж за два роки він сфабрикував понад 80 «шедеврів», зокрема акварелей, на яких стояли «підписи» Міро, Пікассо, Брака, Кандінського... Найдосвідченіші експерти Парижа, Лондона, Женеви, Рима визнали їх оригіналами. І навряд чи відмовилися б від своїх тверджень, коли б не сам Шекрун, який, потрапивши до рук поліції, до речі, в зовсім іншій справі, не розповів що й до чого.

Звичайно, цей Шекрун — не перший підроблювач картин. Фальшиві картини з'явилися майже одночасно з народженням живопису. Роботи Рафаеля, Дюрера, Рембрандта, Рубенса — всіх видатних майстрів, дуже швидко починали копіювати. Метрів наслідували насамперед їхні власні учні. Відомо, наприклад, як бентежила експертів уславлена «Джоконда». Одні вважають, що існує сім копій знаменитої картини Леонардо да Вінчі, інші — що таких копій є аж тридцять дві. Якось цілому комітетові експертів довелося розглядати одночасно двадцять «Джоконд», кожна з яких справляла враження більш оригінальної, ніж сам оригінал...

— А, власне, чи й оригінал не фальшивий? — пожартував тоді хтось з присутніх.

Мабуть, більше від інших «постраждав» Коро. Неможливо назвати навіть приблизну кількість підробок за підписом цього художника, що «ходять» сьогодні у світі. Парадоксально, але першим своїм підроблювачем був... сам Коро. Людина надзвичайної доброти й щедрості, він ніколи не відмовляв початківцям у консультації й допомозі. Отож у майстерні художника нерідко відбувалися такі діалоги:

— Метр, чи не погодитеся ви підправити цю роботу?

— Звичайно, охоче.

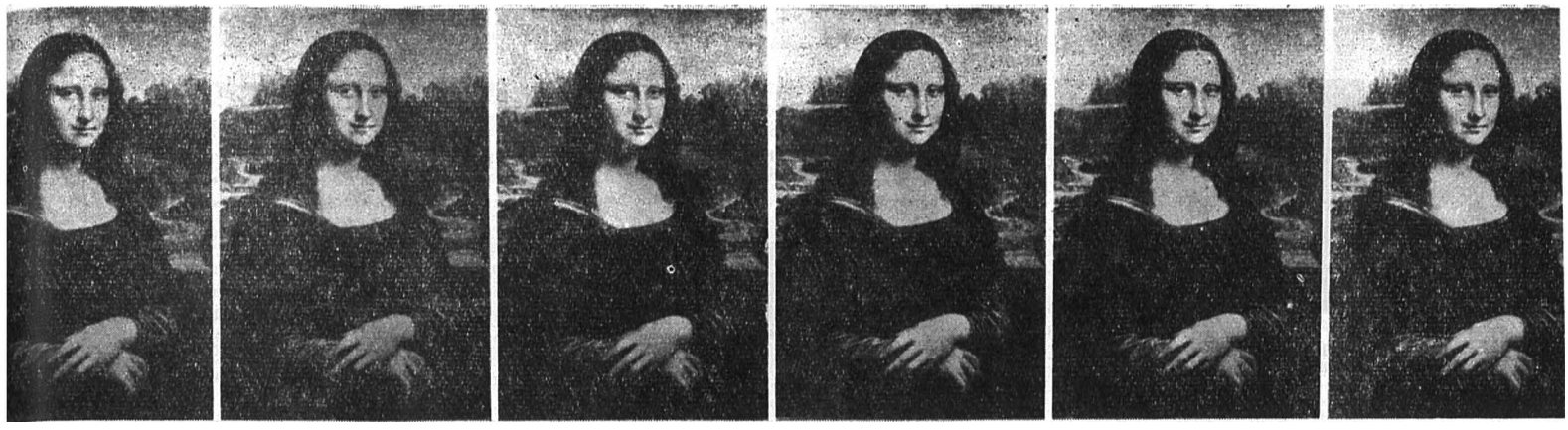
— Метр, зробіть ласку, підпишіть на згадку!

Метр підписує, а спритний «учень» тим часом уже розмірковує, як вигідніше збути цей «товар».

1951 року художник Лотар Мальскат із західнонімецького міста Любека видав за реставровані фрески XIII сторіччя роботи, повністю виконані ним самим. Через рік він визнав своє шахрайство:

— Ви мені не вірите? — спитав він, вказуючи на обличчя одного з янголів. — Придивіться краще, невже не впізнаєте? Це ж Марлен Дітріх. Я використав її фото як модель.

Проте найбільш спритним з усіх підроблювачів картин, відомих історії, можна вважати голландця ван Мегерена, який під

Яка з них справжня?

час другої світової війни продав Герінгу полотно Вермера Дельфтського за грубі гроші. 1945 року, звинувачений у співробітництві з ворогом, він заявив:

— Я поганий патріот? То знайте, що німців було одурено. Вермер, якого я продав Герінгу, фальшивий. Я сам це намалював.

Від підсудного зажадали доказів. І тоді ван Мегерен тут-таки, у в'язниці, намалював «Младенця Ісуса у храмі», який, здавалося, вийшов з-під пензля самого Вермера!

За своє довге життя ван Мегерен сфабрикував чимало «Вермерів». Одного з них навіть придбав голландський музей. Мегерен дуже удосконалив мистецтво підробки. Він з'ясував достеменно, які саме фарби і пензлі використовував художник, брав полотна виключно XVII сторіччя. Він навчився надавати своїм роботам вигляду, неначе картини написані сотню років тому. Спростувавши обвинувачення у співробітництві з ворогом, він врятував свою голову, але за підробку картин його засудили до штрафу і річного ув'язнення. Він помер через місяць, 30 жовтня 1947 року, від хвороби серця. А ще через три роки під час продажу з аукціону майна ван Мегерена одну з його фальшивок було оцінено у 3.000 флоринів. З'явився телевізійний фільм, що детально розповідав про історію «легендарного голландця». І нарешті: дочка та син підроблювача порушили судову справу проти іншого, менш знаменитого шахрая, який без дозволу зробив копію фальшивки їх батька, — ще б пак, грубе порушення «авторських прав»!

Як же, власне, пересвідчитися, що підпис на полотні не фальшивий? Посвідка про оригінальність, що її, як годиться, вимагає кожен покупець, не є більше надійною гарантією. Фальшиві посвідки супроводжують фальшиві картини. А втім посвідки можуть бути і справжніми, чому ні? Нещодавно скарга вдови художника Марке допомогла викрити широку міжнародну торгівлю підробленими шедеврами. Поліція познайомилася з каталогом розпродажу творів живопису, що мав відбутися у Понтуазі, і знайшла там чимало цікавого для себе. Справа набула широкого розголосу і приголомшила експертів.

Механізм цього шахрайського підприємства був досить хитромудрий. «Мозок» зграї — якийсь поважний паризький комерсант. Ось його система, коли йдеться про картини недавно померлих художників: третя особа, забезпечена солідними документами, приходить до родичів небіжчика з проханням засвідчити оригінальність того чи іншого полотна. Якщо родичі відмовляються, ця особа негайно ж забирається геть. Але якщо спроба вдалася, картина надходить у продаж на аукціон, де її купує інший учасник зграї, отримуючи у такий спосіб ще одну, справжню посвідку про оригінальність твору. Маючи такі атестації, «мозкові» залишається тільки підшукати гідного «товару» покупця: багатого американського колекціонера, якусь закордонну галерею чи навіть солідний музей. «Система» виправдала себе: торгівля тривала не рік і не п'ять. Та, власне, ще й сьогодні рано говорити про остаточний її провал.

У двотомній праці «Підробка і наслідування у мистецтві», яку написав паризький поліцейський експерт Гі Існар, є два дуже цікаві «визнання». Перше належить Пікассо, якому автор показав три полотна, підписані його іменем.

— Жодне не моє! — сказав Пікассо.— А втім, — додав він, з посмішкою вказуючи на одну з трьох робіт,— це не так вже й погано. Можете залишити тут мій підпис!

А Вламінк у розмові про фальшивки зауважив:

— Того дня, коли аматори перестануть купувати фальшиві картини, попит на справжні тим більше зникне.

Однак до «того дня» поки що дуже далеко. Поки що фахівці, та й не тільки фахівці, стурбовані іншим. Ось, будь-ласка, ще новина: якийсь фабрикант фальшивок заявив про свій намір опублікувати «Мемуари геніального підроблювача», у яких він, мовляв, розповість правду про шедеври, що становлять гордість великих міжнародних колекцій...

А це Мілле, онук знаменитого французького художника Жана-Франсуа Мілле. Він підробляв підпис свого діда на багатьох цілком сучасних полотнах і змушений був нарешті стати перед судом.

АНҐЛІЯ

В Гамбурзькому оперному театрі відбулася прем'єра опери англійського композитора Гемфрі Сірла за трагедією Шекспіра «Гамлет». Автори лібретто скрупульозно додержувалися тексту шекспірівської п'єси.

Глядачі тепло зустріли цікаву виставу. Незабаром опера Г. Сірла буде поставлена лондонським театром «Ковент Гарден».

❁

Режисер Пітер Брук інсценізував у Національному театрі твір Сенеки «Едіп». Рецензент журналу «Лондон мегезін» зазначає, що в цій постановці режисер виходив з песимістичного висловлювання древнього філософа: людина, мовляв, починає свій шлях до смерті з першого ж дня життя. Відповідно до цього похмурого засновку і оформлено спектакль Пітера Брука. На сцені встановлено величезний яскраво сяючий куб, що повільно обертається. Іноді його стінки розкриваються і звідти виходять актори. Всі вони вдягнені в однакові коричневі светри і штани, лише Едіп і Іокаста убрані в якусь подобу театрального костюма. Глядачі стають свідками натуралістичних сцен самогубства Іокасти і осліплення Едіпа.

Нова постановка Пітера Брука витримана в дусі так званого «театру жорстокості».

Роль Едіпа виконує ветеран англійської сцени Джон Гілгуд, Іокасту грає актриса Ірен Ворт.

ІРЛАНДІЯ

В Дубліні відбувся сімдесят п'ятий традиційний щорічний музичний фестиваль. У цьому фестивалі, крім музикантів, завжди беруть участь і оперні солісти. Колись переможцем

ВИСТАВКА В. КАСІЯНА

Великий успіх мала в Чехословаччині виставка творів відомого українського художника В. І. Касіяна. Як відомо, В. І. Касіян навчався в Празькій Академії мистецтв, був учнем видатного художника Макса Швабінського, багато його творів написані на теми з життя довоєнної Чехословаччини.

Його празький цикл — це роботи, перейняті, насамперед, соціальними мотивами, яких його вчив шукати Швабінський.

Відома робота Касіяна «Робітнича сім'я» виникла в Браніку, де в печерах ночували безробітні Власне, саме тут для Касіяна набуло реального змісту поняття «революційне мистецтво». Його твори цього часу зображують трударів, що у відчаї шукають роботи, страйкують, змушені ночувати просто неба.

Художник дуже любить Прагу та її околиці. Його відома кольорова літографія «Переїзд» створена біля переїзду в Добрічовіцах.

Більшість празьких робіт В. І. Касіяна залишилися в Чехословаччині в архіві Академії мистецтв. Там їх понад сорок.

«В. І. Касіян тісно зв'язаний з нашим народом, — пише журнал «Свєт Совєту», — він натхненно розповідав про Прагу своєї молодості і протягом 40 років підтримує дружні й творчі зв'язки з чеськими художниками і трудящими»

Сторінка з журналу «Свєт Совєту», присвячена перебуванню В. І. Касіяна в Празі.

МИСТЕЦТВО — ЗБРОЯ НАРОДУ!

Кореспондент болгарського журналу «ЛИК» звернувся до трьох видатних митців з різних країн: мексіканського художника Давида Сікейроса, іспанського кінорежисера Хуана Бардема та колумбійського письменника Хорхе Саламеа з проханням розповісти про сучасне мистецтво їхніх країн, соціальні проблеми, які впливають на їхню національну культуру, і про їхні творчі плани.

«Художник-творець має передусім бути людиною, що гостро відчуває проблеми свого суспільства, — каже Сікейрос. — Мистецтво без живої людини та її проблем — безкровне. Наш шлях — разом з народом, бо

Давид Сікейрос.

народ є життєдайним джерелом творчості. Мистецтво творить не ізольована людина, а людина, тісно зв'язана з народом. Воно набуває популярності, стає міжнародним, коли висловлює думи й прагнення власного народу.

Мистецтво повинно вийти на простір, на вулицю не тільки з плакатами й афішами, але й з великими монументальними творами. Але ці твори потребують і нових образотворчих засобів. Ось чому ми працюємо в тісному контакті з хіміками, фізиками, архітекторами, фотографами, зварниками та ін. Естетика монументалістики вимагає наукових знань».

Іспанський режисер Хуан Бардем розповів про становище в іспанській кінематографії.

«Слід перш за все сказати, що в Іспанії створюються лише такі фільми, які подобаються урядові. В 1962 році власті вирішили сфабрикувати, штучно створити іспанське «кіно», яке б відрізнялося від існуючого. Генеральне управління кінематографії організувало тоді з цією метою спеціальне кінооб'єднання. Було знято кілька фільмів. Але наприкінці 1967 року цю групу розігнали. Отож тепер, як і раніше, в

Хуан Бардем.

Хорхе Саламеа.

фестивалю став відомий ірландський тенор Джон Маккормак, а нещодавно було запроваджено премію його імені.

Цьогорічний фестиваль приніс його шанувальникам несподіваний сюрприз — у конкурсі взяли участь автори так званих «пісень протесту», які виконуються у супроводі гітари.

ІСПАНІЯ

Мадрідська газета «АБЦ» повідомила, що в старовинній церкві св. Севастіяна в Мадріді знайдено гробницю великого драматурга Лопе де Вега (1562—1635).

●

Геніальний твір Сервантеса «Дон-Кіхот» екранізувався вже кілька разів кінематографістами різних країн. Всесвітній успіх мала екранізація цього твору, здійснена радянським режисером Козінцевим. Нині в Іспанії створюється нова кіноверсія «Дон-Кіхота». Знімає її Пітер Холл, директор англійського Шекспірівського театру. Продюсер фільму — Карло Понті. Нова стрічка буде кольорова й панорамна. Пітер Холл заявив, що має намір надати фільмові фольклорного забарвлення.

ІТАЛІЯ

В італійській кінематографії з'явилося кілька молодих талановитих режисерів Це двадцятирічний Сальваторе Семпері, автор фільму «Дякую, тітонько», який демонструвався на цьогорічному фестивалі в Каннах, Марчелло Фондато, постановник фільму «Протагоніст», в якому розповідається про сардінську мафію, Джанкарло Корбеллі (фільм «Зупиніть світ»), Діно Партезано (фільм «Кохання чи щось схоже на це»), а також Франко Тавіані, Луїджі Переллі, Лучіано Пінеллі, Франко Брокані, Антоніо Бертіні та інші.

●

«Смерть у Донго» — так називається новий фільм одного з провідних італійських кінорежисерів Карло Лідзанні. В ньому розповідається історія арешту й ганебної смерті Муссоліні. Роль фашистського диктатора виконуватиме відомий американський кіноактор Род Стайгер.

Взагалі Карло Лідзанні останнім часом працює над творами пригодницько-детективного жанру. Зараз він знімає фільм «Мілан під владою гангстерів».

«Мій новий твір — це не спекуляція на фактах поліцейської хроніки, — сказав Лідзанні в інтерв'ю кореспондентові газети «Паеза сера». — Я прагнув показати причини зростання злочинності, особливо в північних районах Італії».

●

Кінопродюсер Карло Понті закупив права на екранізацію п'єси Бертольта Брехта «Матінка Кураж та її діти». Режисуру фільму він має намір доручити Мікеланджело Антоніоні. Роль матінки Кураж виконуватиме талановита італійська акторка Софія Лорен.

НДР

«Сучасний театр» — так називається велика збірка статей, підготовлених дослідним центром при Лейпцігській вищій театральній школі. Вона містить матеріали, що висвітлюють творчу діяльність найвідоміших театрів і видатних митців НДР. Окремі статті присвячені таким митцям, як Вольфганг Лангхоф, Вальтер Фельзенштейн, Єлена Вейгель, Вольф Кайзер, досвіду театру «Берлінер ансамбль» тощо.

Великий інтерес являють собою статті про епічний театр, робітничу тематику на сцені, музичний театр.

●

Сорок років плідно працює в жанрі політичної карикатури відомий художник, активний учасник боротьби проти фашизму Герберт Зандберг. Про творчий шлях художника розповідає виставка, відкрита в Берліні. Тут зібрано понад 250 робіт Герберта Зандберга. Серед них є й сатиричні малюнки, плакати, листівки, створені художником в роки боротьби проти гітлерівського режиму.

ПОЛЬЩА

Свій п'ятнадцятирічний ювілей відзначає талановитий вокально-хореографічний ансамбль «Шльонськ». За цей час ансамбль дав 1600 концертів, на яких побували 11 мільйонів глядачів двадцяти восьми країн світу. До свого ювілею колектив підготував нову програму.

●

Журі під головуванням Я. Івашкевича оголосило список лауреатів цьогорічної літературної премії ім. С. Пієнтака. В галузі поезії премією відзначено Е. Брилла за збірку «Мазовше», в галузі прози лауреатами стали Е. Редлінський та В. Мисливський.

моїй країні неподільно панує «комерційний» кінематограф.

Щодо моїх творчих планів: іспанська цензура заборонила сценарій фільму, який я мав намір знімати. Це «Король і королева». Я мав також намір поставити в театрі п'єсу Жана-Поля Сартра «Мертві без поховання». І знову наразився на рогатки цензури...»

«Кожен художній твір,— каже Хорхе Саламеа,— якщо він справді художній, відбиває в той чи інший спосіб аспекти національного життя. Тепер в Латинській Америці є багато письменників і художників, які свідомо порушують у своїх творах проблеми своєї країни.

Останнім часом у колумбійській літературі помітне певне пожвавлення. Хочу назвати найцікавіший, на мою думку, взірець нового латиноамериканського роману — твір Габріеля Гарсія Маркеса «Сто років самотності». Слід назвати також імена Рохаса Ерасо, Альваро Сепеда, Артуро Мехія та ін.

Розвивається й наша поезія.

Я особисто підготував кілька творів. Незабаром опублікую сатиричну п'єсу. Готується до друку упорядкована мною антологія російських і радянських поетів. Незабаром побачить світ книга моїх поем. Торік видав антологію в'єтнамської поезії і великий том власних казок і бесід із студентами університету, де я викладаю стародавню історію».

«НОВІ ПРИГОДИ ГЕКА ФІННА»

Таку назву має серія телевізійних фільмів, яку нещодавно розпочало передавати американське телебачення.

Взявши героїв відомих творів Марка Твена — Гека Фінна, Тома Сойєра і Беккі Тетчер, автори цієї серії Білл Ганна і Джо Барбера вигадують для них безліч нових пригод. Фільми ці комбіновані — натурні зйомки чергуються з мультиплікацією.

Твенівські герої волею авторів опиняються в країні Ліліпутії, в Африці, в індійських джунглях. Вони потрапляють на ненаселений острів, проникають всередину єгипетської піраміди, беруть участь у пошуках скарбів в Індії тощо.

Герої Марка Твена на телеекрані.

РОБІТНИЧИЙ ФЕСТИВАЛЬ

Цього року у великому промисловому центрі Німецької Демократичної Республіки — місті Галле було проведено десятий традиційний «Робітничий фестиваль». Тисячі його учасників знову продемонстрували розквіт народних талантів у республіці.

Ідея проведення «Робітничих фестивалів» зародилася у зв'язку з так званим «біттерфельдським рухом» в НДР, метою якого є наближення літератури й мистецтва до народу. Перший «Робітничий фестиваль» відбувся в дні Біттерфельдської конференції влітку 1959 року. Після того кожен фестиваль перетворювався на широкий огляд досягнень самодіяльного мистецтва в НДР і одночасно на великий форум з питань культурної роботи серед трудящих.

Цьогорічний фестиваль був особливо масовий, і за кількістю учасників, і за широтою представлених на ньому великих промислових підприємств і окремих районів республіки. Самодіяльні колективи хімічних комбінатів «Лойна» і «Буна», заводу важкого машинобудування у Магдебургу, суднобудівного заводу в Ростоку, металургійного комбінату «Ост» і десятків інших підприємств республіки взяли участь у фестивалі в Галле.

Робітничий фестиваль в Галле.

РОЗПОВІДАЄ АЙРІС МЕРДОК

Англійська письменниця Айріс Мердок нещодавно дала інтерв'ю журналові «Лондон мегезін», в якому розповіла про себе. Народилась вона в Ірландії, але більшу частину життя провела в Лондоні. Айріс Мердок донедавна була професором філософії в Оксфордському університеті.

«Ще в ранньому дитинстві, — розповідає вона, — я знала, що обов'язково стану письменницею. Я почала писати оповідання, коли мені було дев'ять чи десять років. Вчилась я в Оксфорді, але про те, що викладатиму там філософію, і гадки не мала. Правда, всі гуманітарні науки я студіювала вельми старанно. Під час війни я служила в армії, а коли потрапила до Бельгії, вперше познайомилася там з творчістю Сартра і філософією екзистенціалізму. Саме тоді я й вирішила зайнятися філософією».

Захопившись літературною творчістю, Айріс Мердок змушена була відмовитися від професорської кафедри в Оксфорді. Зараз вона двічі на тиждень читає лекції в лондонському мистецькому коледжі.

Розповідаючи про свої літературні смаки й уподобання, Айріс Мердок називає серед своїх учителів письменників минулого сторіччя, особливо російських і французьких. Називає вона також імена Діккенса і Джейн Остін. Але, за її словами, найбільше вплинули на її творчість Жан-Поль Сартр і Генрі Джеймс.

●

«Танго» Славоміра Мрожека грають тепер на вісімнадцяти сценах Європи. По італійському телебаченню була показана п'єса Мрожека «Мучеництво Петера Огейла», а в Югославії готується телевистава «Будинок на кордоні» за телевізійною п'єсою цього відомого польського драматурга.

США

Уїльяма Стайрона відзначено Пулітцерівською премією за його останній роман «Визнання Ната Тернера» (1967), присвячений негритянській проблемі в США.

Кінокомпанія «20 сенчурі-фокс» розпочинає зйомки фільму за цим романом, режисером якого буде Норман Джуїсон.

●

Фільм за відомим і радянському читачеві оповіданням американського письменника Джона Чівера «Плавець» знято на голлівудській кіностудії «Коламбіа пікчерс». Режисер Френк Перрі вдало відтворив на екрані трагічну ситуацію оповідання. Головну роль у фільмі «Плавець» виконує відомий американський актор Берт Ланкастер.

●

Нова опера американського композитора Дугласа Мура «Керрі Нейшн» викликала великий розголос в пресі. Річ у тім, що композитор обрав героїнею своєї опери історичну особу, жінку, яка очолила боротьбу за заборону продажу алкогольних напоїв у США, тобто за запровадження «сухого закону».

Прем'єра опери «Керрі Нейшн» відбулася в Нью-Йорку наприкінці сезону 1967—68 рр. Роль Керрі виконувала відома американська співачка Беверлі Вулф.

УГОРЩИНА

Добре відома радянському глядачеві провідна актриса угорського кіно Ева Рутткаї знімається в ново-

му фільмі, що називатиметься «Фальшива Ізабелла». Цим фільмом дебютує в кінематографії й режисер Іштван Бачкаї-Лауре.

Ева Рутткаї.

ФРН

Впродовж 45 років (1910—1955) листувалися між собою Томас Манн і німецький письменник - антифашист Герман Гессе. Їхні листи не тільки віддзеркалюють їхні думки й погляди, але й являють собою цікаві документи епохи.

Нещодавно побачив світ великий том під назвою «Листування», в якому зібрана кореспонденція між Манном і Гессе.

ФРАНЦІЯ

Паризький видавець П'єр Жан Освальд підготував до видання цикл «Поезія соціалістичних країн». Перша збірка циклу, що вже надійшла в продаж, має назву «Сімнадцять поетів НДР».

●

Щороку французька Академія кіно відзначає преміями найкращі вітчизняні й зарубіжні фільми та найкращих акторів. Цього року «Кришталеві зірки» за режисуру отримали Жак Таті та Джеймс Айворі. Лауреатами «Кришталевих зірок» стали також французькі актори Каті Розьє і Клод Ріш та американці Сідней Пуатьє і Фей Даневей.

РОЗМОВА З ЖАНОМ ГАБЕНОМ

«Жан Габен скупий на слова, — розповідає кореспондент журналу «Сінемонд» Жан Барош. — Протягом десяти років він не давав інтерв'ю нашому журналові. Тому я зовсім не був певен, що виконаю завдання редакції.

Жан Габен.

Але мені пощастило: Габен погодився побалакати зі мною під час зйомок.

— Кажуть, ви не любите реклами? — спитав я актора.

— Кожен актор зв'язаний з рекламою, — відповів Габен. — Але я вважаю, що навколо деяких фільмів здіймається зайвий галас. Єдина результативна реклама — та, що йде з уст в уста. Ми бачили гучно рекламовані фільми, які, однак, не менш гучно провалювалися.

— Чи вабить вас театр?

— Я грав у півдюжині оперет ще до війни, а вісімнадцять років тому в п'єсі Бернштейна «Спрага». Але театр відбирає надто багато часу.

— Чим ви захоплюєтеся, крім вашої професії? Здається, скотарством?

— Атож. Тільки це не захоплення, а моя друга професія. Міг би навіть сказати — перша, оскільки село, скотарство, тварини — це все моє життя. І справа ця набагато складніша за акторську гру. Городяни не розуміють цього.

— Чи правда, що ви колись займалися спортом?

— Так, був боксером, бігуном, велосипедистом, гімнастом. Все це давно минуло.

— Чи пригадуєте ви свій перший фільм?

— Авжеж. Він називався «Кожен має своє щастя», ставив його німець Штайнгоф — у 1930 році. Це був один з перших звукових фільмів. Але свої перші кроки перед камерою я зробив за два роки до того, в 1928 році, в двох маленьких кіноскетчах.

ГЕРОЇ ЦВЕЙГА НА ЕКРАНІ

В 1930 році в Голлівуді був уперше екранізований відомий роман Арнольда Цвейга «Суперечка про унтера Гришу». Але в тому фільмі важко було впізнати блискучий антивоєнний твір видатного німецького письменника. Американські кінематографісти відтворили лише історію про кохання в часи війни. цілком позбавивши фільм гострої антивоєнної спрямованості і високого гуманістичного духу його літературної першооснови.

Нещодавно унтер Гриша знову ожив на екрані. Кінематографісти Німецької Демократичної Республіки — сценарист Гейнц Камніцер і режисер Гельмут Шіман зняли за романом двосерійний телевізійний фільм.

Пояснюючи, чому саме обрано жанр телевізійного фільму, Гейнц Камніцер нагадує, що роман Арнольда Цвейга майже невідомий в Західній Німеччині, бо 1933 року гітлерівці спалили твори А. Цвейга на вогнищі, а в післявоєнні роки західнонімецькі видавці не виявляли бажання друкувати цей антивоєнний твір. Отже, йдеться про те, щоб фільм «Суперечка про унтера Гришу» мог-

Кадр з фільму «Суперечка про унтера Гришу».

ли побачити й західнонімецькі глядачі. Телебачення надає таку можливість.

На роль Гриши Папроткіна було запрошено чеського актора Йозефа Карлика.

Як пише преса НДР, автори нового фільму зуміли правдиво передати дух твору Арнольда Цвейга. Засудження війни її жорстокостей, глибокий гуманізм і одночасно безкомпромісна ненависть до воєнних злочинців — всі ці риси твору Арнольда Цвейга знайшли вдале втілення у фільмі.

«СВЄТ СОВЄТУ» ПРО Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Навесні цього року в одному з виставочних залів Празького Граду було відкрито виставку «Син України», присвячену життю і творчості Т. Г. Шевченка. Журнал «Свєт Совєту» з цього приводу писав: «Ми навіть не уявляємо собі, ким для України і для українців є цей поет, художник, драматург, прозаїк і мислитель. Своїм творчим доробком, усім своїм життям він вивищується за межі своєї епохи. Сучасна історія культури не знає подібного прикладу».

Розповівши про тяжкий життєвий шлях поета, про його геніальну поетичну обдарованість, автор статті зазначає: «Про нас, чехів і словаків, він знав більше, ніж будь-який його сучасник. Про це свідчить не тільки його поема «Єретик», присвячена Яну Гусу, а й листування з Шафариком, знайомство з творчістю Коллара, Ганки та інших діячів чеської й словацької культури.

Виставка «Син України» надала нам можливість познайомитися з Шевченком. Вперше така велика кількість оригіналів його картин експонується за кордоном».

На виставці в Празі, присвяченій життю і творчості Т. Г. Шевченка.

«ЛІСОВА ПІСНЯ» В ТЕАТРІ НА ВІНОГРАДАХ

До днів української культури в Чехословаччині празький театр на Віноградах поставив «Лісову пісню» Л. Українки. З цього приводу рецензент газети «Руде право» пише: «Лісова пісня» — це драматична фантазія, зіткана з народних казок і легенд, що корінням своїм сягають глибоко в міфологію. Ці феї й мавки — тендітні і ніжні, немов істоти з країни мрій, з їхньою трагічною любов'ю до людини — породження символізму, доби, сучасної поетесі.

Але театр на Віноградах прочитав цей твір очима сьогоднішньої людини. Постановники врахували любов сучасної молоді до поезії, романтики, лірики й заповзялися все це їй дати, але в осучасненому вигляді.

Щоб наблизити п'єсу до глядача, постановники вдалися до експерименту: запропонували модерне художнє оформлення, осучаснений музичний супровід, танці й пісні. Але все це зроблено з тонким почуттям міри, з глибоким проникненням у внутрішню суть твору і тому не сприймається як неповага до авторки, до чарівної казки братнього слов'янського народу.

●

Письменник Ален Роб-Грійє зняв за власним сценарієм свій третій фільм під назвою «Людина, що бреше». Сюжет фільму: безуспішні намагання головного героя (актор Луї Трентіньян) відновити в пам'яті своє минуле. Більшість критиків відзначають неясність філософської концепції автора; заперечення викликають також формалістичні операторські прийоми, що вкрай утруднюють сприйняття фільму.

Ален Роб-Грійє під час зйомок «Людина, що бреше».

ШВЕЙЦАРІЯ

Ім'я Ле Корбюзьє назавжди ввійшло в історію світової архітектури. Але широка публіка не знає про те, що Ле Корбюзьє був водночас і талановитим художником та різьбарем — не знає, очевидно, тому, що сам Ле Корбюзьє старанно приховував свої уподобання.

Нещодавно в Цюріху, в «Центрі Ле Корбюзьє» було відкрито виставку живописних, графічних та скульптурних творів видатного архітектора.

ЯПОНІЯ

Новий фільм «Безвихідь» режисера Йосісіге Іосіда розповідає про трагічне життя однієї японської родини, про самотність людини в сучасному капіталістичному суспільстві. Головну роль у фільмі виконує одна з провідних японських актрис — Маріко Окада.

Сер Лоренс Олів'є в житті.

Лоренс Олів'є в кіно

Помічник режисера, якому доручали тільки чисто технічну роботу, одержав невеличку роль в спектаклі. Вперше в житті — на професійній сцені! Недосвідчений актор був такий схвильований, що, вибігаючи на кін, спіткнувся на порозі й простягся на весь зріст біля самої рампи.

Наступного дня один з рецензентів писав: «Містер Олів'є, виступаючи в маленькій ролі, спромігся привернути до себе загальну увагу». Це був перший критичний відгук на гру всесвітньо відомого зараз актора театру і кіно Лоренса Олів'є.

Лоренс Кер Олів'є народився 22 травня 1907 року в Доркінзі — багатолюдному торговому містечку поблизу Лондона, де його батько Геральд Кер Олів'є був потомственим проповідником протестантської церкви. (Олів'є належали до старовинного гугенотського роду, вигнаного з Франції в 1688 році).

Вже семирічним хлопчиком Лоренс грає на домашній сцені зі своєю старшою сестрою й братом; за взірець акторської гри їм правлять блискучі проповіді батька.

Батько схвалював захоплення театром і, коли вся родина переїхала до Лондона, влаштував Лоренса до церковної хорової школи. Ця школа містилась поблизу цирку, де кожна програма включала виступи театралів-аматорів.

В 1920 році Лоренс вступає до коледжа св. Едварда в Оксфорді. І тут він, готуючись до духовної кар'єри, не залишає своєї роботи в аматорському театрі. І сталося так, що на нього звернули увагу відомі актриси Сибіла Торндайк і Еллен Террі.

В 1922 році його запрошують на шекспірівський фестиваль у Стратфорді, де він зіграв Катерину в «Приборканні непокірної» (за традицією жіночі ролі виконували юнаки). Так прийшов перший успіх на професійній сцені.

Закінчивши коледж, Лоренс Олів'є в 1924 році вступає до Центральної школи дикції та драматичного мистецтва. Це була одна з найкращих акторських шкіл Англії. Олів'є закінчує її з медаллю за високі успіхи в навчанні.

Роботу знайти було нелегко, та й сам Лоренс ще не уявляв собі, яким саме актором йому хотілося б стати. Він тільки твердо знав, що майстерність прийде до нього через досвід. Деякий час Олів'є працює статистом, помічником чергового режисера, дублером у маленьких театрах.

В 1926 році молодого актора запросили на другорядні ролі до Бірмінгемського театру.

Актор, який у майбутньому зіграє майже всі головні ролі в трагедіях Шекспіра

В ролі Арчі Рейса в фільмі «Комедіант».

та багатьох його комедіях, протягом тривалого часу виступає на провінціальній сцені, часто лишається без роботи.

В 1930 році відомий актор, режисер і драматург Ноель Кауард запросив Олів'є на роль Віктора в своїй п'єсі «Особисте життя». Це дає новий поштовх творчій кар'єрі Олів'є. Незабаром він приймає пропозицію Кауарда виїхати з цією виставою в Нью-Йорк, де гра молодого здібного актора привертає увагу голлівудських продюсерів. Йому пропонують контракт, і Олів'є почав працювати в кіно. Перші його фільми «Весільна подорож», «Солом'яна вдова», «Жовтий квиток», «Друзі й коханці», «Західний прохід» не відзначалися ні глибиною змісту, ані високою художністю. В той час елегантність Олів'є, вміння грати зарозумілих джентльменів-аристократів цінувалися куди більше за його вміння перевтілюватися.

Незабаром актор одержує запрошення в театр «Олд Вік» на роль Гамлета. Гамлету — Олів'є було тоді 29 років.

Новий успіх принесла Олів'є робота з відомим американським режисером Уїльямом Уайлером у фільмі «Грозовий перевал».

Потім — зйомки у фільмі «Леді Гамільтон». Після закінчення кінокартини він на час війни залишає роботу в театрі й кіно, повертається до Англії й стає пілотом морської авіації.

«Я просто не вірю в можливість екранізації Шекспіра», — заявив Олів'є американському продюсеру, коли той запропонував йому зніматися в «Ромео і Джульєтті». Він ще не вірив у цілісність кінематографічного образу, вважаючи, що кіно обмежує творчі можливості актора. Та час робить свою справу. Минає десять років,

Лоренс Олів'є в фільмі «Гамлет».

і вже сам Лоренс Олів'є приступає до постановки фільму «Генріх V», екранізацією якого кладе початок славнозвісному циклу шекспірівських картин.

Тогочасна критика схарактеризувала цей фільм як пропагандистський. Його порівнювали навіть з «Олександром Невським» С. Ейзенштейна. Роль Генріха V для 38-річного Олів'є — новий етап у творчому житті. Лоренс Олів'є проголошує принцип життєвості й природності образу.

Фільм майже цілий рік не сходив з екранів і приніс його авторові вищу нагороду кіноакадемії США—золоту статуетку «Оскара».

З деяким запізненням для себе Олів'є відкриває: «...якою гіперболізованою є сценічна гра в порівнянні з кінематографічною! Я не розумів цього раніше, але тепер мені здається, що в театрі публіка просто не помічає умовності дії, яка на екрані викликала б, принаймні, іронічний сміх».

Через чотири роки Олів'є за надзвичайно короткий час (шість місяців) екранізує «Гамлета».

На долю цього фільму припав справжній тріумф: чотири премії «Оскара», премія «Золотого Лева» на Венеціанському кінофестивалі. Олів'є порівнювали з найуславленішим трагіком минулого — Кіном.

Відточена акторська техніка і висока виконавська майстерність дозволили Олів'є від войовничої прямоти й шляхетності Генріха V, філософської складності Гамлета підійти в 1955 році до розкриття трагедії безмірного індивідуалізму і страшної жорстокості тирана Річарда III.

У фільмі «Комедіант» за однойменною п'єсою Осборна (1960 р., режисер Т. Річардсон) актор постає перед глядачем в новій якості, що не має, здавалося б, нічого спільного з гіперболізованими переживаннями шекспірівських героїв.

Роль Арчі Рейса, посереднього естрадного коміка, приносить нову нагороду — головну премію на кінофестивалі в Карлових Варах.

Після успіху в останній картині «Судовий процес» (не враховуючи чисто комерційного фільму «Спартак») англійська критика визнала, що Лоренс Олів'є досяг вершин акторської майстерності.

Ю. ГОЛИНСЬКИЙ,
А. ЯЩЕНКО.

В ролі Річарда III з однойменного фільму.

Ю. ПОКАЛЬЧУК

У ЗАМКНУТОМУ КОЛІ

Двоє молодих людей вбили фермерську родину: батька, матір та дітей — юнака і дівчину. В будинку злочинці знайшли тільки сорок доларів, а єдиним мотивом для вбивства було не залишати свідків, бо опору їм ніхто не чинив. Через деякий час злочинців схопили і засудили до страти.

Трагічна загибель фермерської родини не викликала широкого резонансу в американській пресі, не привернула до себе особливої уваги американської громадськості. Преса в США часто друкує подібні матеріали, вона вщерть насичена кримінальною хронікою. Тільки жителі містечка Холкомб у штаті Канзас, де сталася ця трагедія, були схвильовані.

Однак подією в містечку Холкомб зацікавився американський письменник Трумен Капоте і на цьому матеріалі він створив документальну повість «Холоднокровно», яка вийшла у світ у листопаді 1965 року, вже після страти обох злочинців (вирок було виконано майже через п'ять років після судового процесу).

Працюючи над повістю-репортажем, Капоте протягом кількох років збирав факти й документи, що стосувалися події у Холкомбі, багато разів розмовляв з ув'язненими. Наслідком цієї кількарічної напруженої праці став детальний опис холкомбської трагедії й глибокий аналіз психології убивць. Капоте спробував відповісти на питання, що́ саме спонукало їх на жахливий злочин.

Ця книжка здобула широку популярність в Америці. Але, очевидно, читачів приваблював не тільки сюжет. Передусім вони прагнули з'ясувати для себе, чому так дешево ціниться в США життя людини, що́ штовхає американця на вбивство.

І справді: 1958 року, за рік до злочину в Холкомбі, в Сполучених Штатах кожні 64,2 хвилини відбувалося вбивство, кожні 36,1 хвилини—згвалтування, кожні 7 хвилин — збройний грабунок.

У березні 1966 року згвалтування відбувалося кожні 26 хвилин, грабунок — кожні 5 хвилин, крадіжка — кожні 28 секунд. Більшість злочинів вчиняють молоді люди, часто неповнолітні.

Де ж корені цих процесів? Чому так багато молодих американців стають на шлях злочину? Намагаючись відповісти на ці питання, преса Сполучених Штатів, а також автори психологічних, соціологічних та літературознавчих досліджень останнім часом приділяють дедалі більше уваги проблемі молодого покоління.

Злочини й інші антисуспільні дії американської молоді через свою численність перестають бути окремими випадками суспільної неузгодженості, а набирають характеру закономірності. Тим-то вони й стали об'єктом теоретичного дослідження. Найчастіше при цьому пишуть про «алієнацію» [1], інакше кажучи, відчуження. Цій категорії останнім часом приділяє багато уваги світова наукова думка. У США з'явився навіть термін «відчужена (алієнована) молодь». Щоправда поняття відчуження не нове. Ми зустрічаємо його ще в творах Руссо, а пізніше у Фіхте і, як принцип філософської системи, у Гегеля.

Але з дійсно науковою повнотою ця проблема вперше розроблена в «Економіко-філософських рукописах 1844 року» К. Маркса, де Маркс виходить з історичної сутності відносин буржуазного суспільства.

«Алієнація», або відчуження, виступає перш за все як категорія соціально-економічна. Суспільно-розвинені сили праці відособлюються від людини. Влада цих сил над нею в умовах антагоністичного суспільства складає дві нерозривно пов'язані форми відчуження: оскільки людська діяльність не обмежується лише економічною сферою, то і відчуження результатів цієї діяльності виступає також у сфері ідеологічній, культурній, суспільно-політичній.

Однією з форм виразу такого відчуження виступає соціальна відокремленість індивідів, і це найбільш гостро виявляється в капіталістичному суспільстві, а над-

[1] Від слова «alienus» (*лат.*), що означає чужий, сторонній, утворено термін «алієнація», яким позначають розрив зв'язку між особою і суспільством.

то в такому високорозвиненому, як суспільство США.

Разом з могутнім поступом США в економіці, у громадян цієї країни дедалі посилюються настрої непевності, відчуття, що вони зайві й нікому не потрібні. Ось як пише про це відомий сучасний американський філософ-марксист Г. Уеллс:

«Якщо раніше більшість пацієнтів страждала від справжнього неврозу і тому піклування було головною метою психоаналізу, то з тридцятих років чимраз більше людей починають шукати допомоги у психоаналітиків не як пацієнти в строгому розумінні цього слова, а як ті, що потребують допомоги, аби витримати тиск нестерпно складного соціального середовища. Ці «пацієнти» становили більшість у 30-х роках, а в 50-х вони майже повністю заволоділи увагою аналітиків яких завгодно переконань... Новий тип пацієнтів скаржився більше на почуття «нещастя», «тривоги», «самотності», «провини», «безнадійності», ніж на специфічні невротичні та патофізіологічні симптоми».

Капіталістичне суспільство перетворює людину на автомат, примушуючи її підкоритись пануванню відчужених результатів її праці. Коли ж людина намагається якоюсь мірою вийти із стану автомата, абстрагуватись від невловимих для неї законів буржуазних суспільних відносин, то вона часто «алієнується» від суспільства.

Процес відчуження стає дедалі ширшим в американському суспільстві. За словами Маркса, в капіталістичному суспільстві (а найхарактернішим прикладом його в наш час є США) втрачається, властива більш раннім ступеням розвитку людства, відносна повнота і цільність особистості, незмірно ускладнюються стосунки між людиною й суспільством, різко виявляється процес «відчуження людського в людині».

Серед суспільних верств США найбільш болісно відчуває це на собі молоде покоління. Через брак досвіду і недостатнє розуміння життя молода людина не знає, куди спрямувати свою енергію. Оскільки ж суспільні форми відштовхують, то вчинки її раз у раз перетворюються на вияви алогічного негативізму.

Різке розмежування заможних і бідніших класів позначається на дітях ще в школі. З дитинства, яким не було б воно в молодого американця, він потрапляє в атмосферу практицизму й діляцтва, нещадної боротьби за «місце під сонцем». Скрізь і в усьому, включаючи релігію, мораль, етику, діє головний закон капіталістичного суспільства — «людина людині вовк». Природному потягові до доброти, гуманності, співчуття, товариськості немає місця в цьому суспільстві. Саме на ці почуття ведуть безперервний наступ кіно, телебачення, дешева белетристика, насаджуючи, заради мети ідейної чи комерційної, культ злочину і насильства, пропагуючи порнографію й аморальність. Величезні протиріччя між шкільними догмами й реальним життям і неспроможність знайти їм пояснення спричиняються до розвитку почуття «алієнованості» у підлітка. Особливо це стосується віку 13—14 років, коли в людині починає формуватись свідомість і самосвідомість. У наступні роки відчуття життєвих протиріч загострюється, зростає необхідність ствердити себе, знайти своє «я».

«Ще один яскравий приклад становить проблема пошуків свого «я», — пише відомий американський соціолог Талкот Парсонс. — Цілком природно... що в суспільстві, яке змінюється так швидко, як наше, і в якому рухливість соціального стану є звичайним явищем, старше покоління не може забезпечити безпосереднього керівництва і зразків упорядкованого суспільного життя. Молода людина змушена сама обирати собі шлях, бо її виштовхнули з гнізда й лише очікують, коли вона полетить. Характер середовища, в якому вона мусить літати, теж безнастанно змінюється. Тим-то навіть коли молода людина вступає до коледжу, то й там вона стикається з численними непевностями щодо обрання подальшого шляху. Старшим просто бракує знань, щоб керувати цією молоддю»...

Пояснення Т. Парсонса досить виразно ілюструє загальний характер соціологічного аналізу в США. Парсонс правильно розглядає стосунки між старшим і молодшим поколіннями американців, але висновки свої грунтує тільки на психологічних факторах. Парсонс зовсім не торкається природи соціальних і суспільних відносин у Сполучених Штатах.

Не дає юнакові належної підтримки та впевненості і коледж. Хоч у студентів ще існує якийсь інтерес до навчання, але непевність майбутнього й дедалі більше усвідомлення суперечностей життя створюють у юнака цілий комплекс негативних поглядів на дійсність. Це виявляється й у богошуканні, в розпусті й наркоманії, в культі кінозірок чи гангстерів.

Безперечно, і серед сучасних молодих американців є багато таких, хто зумів розумно осмислити дійсність. Але слабших захоплює течія, і чимдалі, тим важче їм з неї вирватися. Зустрічаючи на своєму шляху багато зла, насильства й обману, не знаючи, як боротись з потворними явищами свого суспільства, вони доходять думки, що увесь світ — суцільне зло. Властивий молоді максималізм в оцінках тут виявляється у повному запереченні навколишнього світу, у винесенні своєї особи за рамки суспільства. В багатьох випадках, як ми вже бачили, наприклад, з книги Трумена Капоте, це штовхає молодих людей на шлях кримінальних злочинів, часто навіть невмотивованих.

Деякі вчені-соціологи зараз широко вживають термін «аномі» (anomie), як синонім відчуження соціального.

До «аномічних» особливостей належать ті, що виступають проти суспільних норм, відкидають усі цінності, набуті людським досвідом, заперечують саме суспільство. Типово «аномічними» є головні персонажі твору Трумена Капоте, які ненавидять весь світ.

В нашу добу література надзвичайно чутливо реагує на найменші зміни в складному життєвому процесі сучасного суспільства. Письменники прагнуть не тільки відтворити якийсь із аспек-

тів життя, але й дати йому свою філософську інтерпретацію. В художніх творах, що порушують якусь актуальну життєву проблему, філософський зміст часом навіть переважає над літературою.

Проблема «алієнації» молоді займає останнім часом помітне місце в сучасному американському романі. Незалежно від того, в якій мірі усвідомлено й цілеспрямовано намагається письменник осмислити проблему молоді, порушуючи її, він неодмінно мусить торкатися й проблеми відчуження.

«На мою думку, саме прагненням «зрозуміти» молодь і пояснюється той факт, чому в американській літературі виступає така величезна кількість підлітків», — пише відомий американський критик Алфред Кейзін.

І справді, молоді персонажі лавиною вторглися в американську літературу післявоєнного періоду І здебільшого ці персонажі перебувають в опозиції до суспільства й усталених суспільних норм та ідеалів. «Самотнє покоління» — назвав статтю, присвячену інтерпретації проблеми молоді в післявоєнному романі США, Алфред Кейзін. Самотність, відчуженість характеризує молодих героїв кращих сучасних американських письменників — Дж. Д. Селінджера, Уїльяма Стайрона, Дж. Парді, Дж. Апдайка, Джека Керуака та інших. Однак у цій статті ми коротко зупиняємось лише на відбитті проблеми «алієнації» у творах, присвячених негритянській молоді, бо тут — через специфічність становища негритянського населення у США— ця проблема виступає найбільш гостро, у всьому своєму трагічному звучанні.

Багато разів перевидавався в США роман Релфа Еллісона «Невидима людина» (1947). Безіменний герой Еллісона, юнак-негр, у фіналі роману стає абсолютно «відчуженою» особою. Першим фактором, що зумовлює «алієнованість» цього юнака, є його расова приналежність. Цей розумний, освічений юнак раз у раз дістає безжалісні удари від людей, що його оточують, і, зрештою, остаточно втрачає віру в добро і справедливість. У фіналі твору герой залазить у якусь нору і, пройнятий ненавистю до всіх, каже, що для нього це єдине надійне сховище від навколишнього лихого світу.

Еллісон зображує відчуження свого героя, як ситуацію цілком негативну й безвихідну — передусім тому, що обмежує критику американського суспільства рамками расової проблеми.

Негритянська проблема у США завжди пов'язана з проблемою «алієнації».

Сімнадцятирічний Шерман Пью з роману Карсон Мак-Каллерс «Годинник без стрілок» з дитинства відчуває себе «алієнованим» саме тому, що він негр. До того ж Шерман — знайда, який не знає ні батька, ні матері. Ненавидячи своє оточення й намагаючись протестувати, Шерман гине.

Карсон Мак-Каллерс—письменниця американського Півдня. Стосунки між неграми та білими там особливо загострені, і тому в романі Мак-Каллерс ця тема набирає особливо гострого звучання.

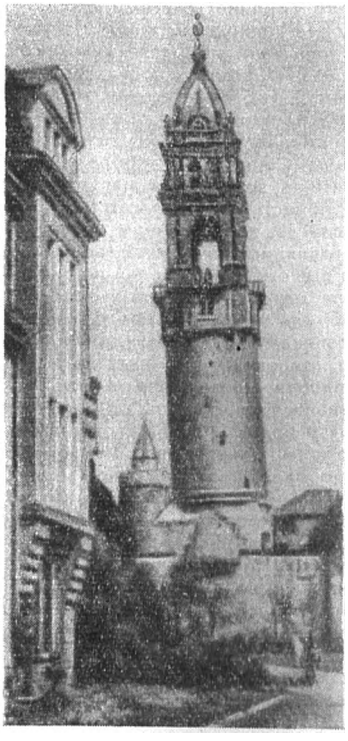
Впадає в око те, що Мак-Каллерс не йде досить традиційним шляхом змалювання нещасного «позитивного» негра, що страждає від дискримінації. Шерман Пью в романі «Годинник без стрілок» наділений і позитивними, і негативними рисами. Мак-Каллерс розуміє, що відчуження є протиприродним станом людини. Намагаючись утвердити себе, як індивіда, в расистському суспільстві, Шерман гине. Але Мак-Каллерс пояснює, що Шерман гине не просто з вини всіх білих, які дискримінують негритянську расу. Дискримінація є явищем соціальним, має глибоке історичне коріння і очевидно, що тільки кардинальні суспільні зміни можуть якось зарадити цій проблемі.

З проблемою «алієнації» зустрічаємось і в творах Джеймса Болдуїна.

Цей письменник — американський негр, і проблема взаємовідносин чорних і білих в Америці посідає в його романі центральне місце. Проте не єдине. Болдуїн цілком справедливо робить наголос на тому, що расова проблема спричиняється не тільки до відчуження негрів. Страждають від неї й білі. В сучасній Америці однаково важко і чорним, і білим, і справа не тільки в дискримінації. Всі члени американського суспільства певною мірою чужі один одному. Але Болдуїн вважає, що ключ до розв'язання проблем відчуження лежить у сфері естетики і почуттів; письменник не розуміє, що нинішнім суспільним законам і звичаям в його країні відповідає конкретний тип соціально-економічних відносин і що шукати корінь зла треба саме тут.

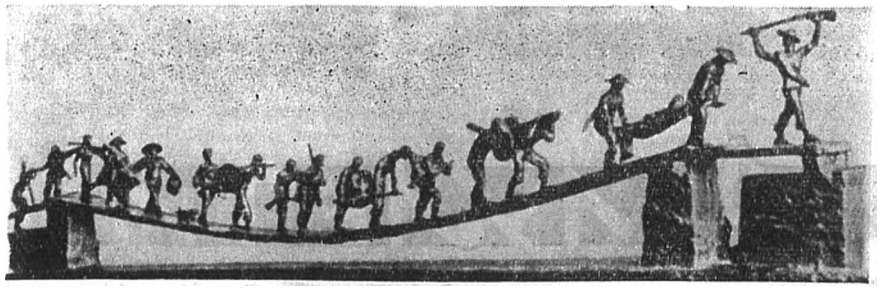
Молодь — це завжди надія країни, її майбутнє. Нинішнє становище молоді в США, її зростаючі настрої негативізму — все це змушує американську громадськість серйозно замислитись над тим, що коріння цих явищ слід шукати в соціальних суперечностях.

ПАДАЮЧА БАШТА

Подібною архітектурною прикрасою може похвалитися не тільки Піза. У Німецькій Демократичній Республіці, в місті Баутцені також є похилена башта. Збудували її в 1422 році. За минулі п'ять з половиною століть башта бачила і облоги, і пожежі, але витримала все, вона тільки похилилася — її вершина відійшла від осі на 80 сантиметрів. Щоб башта не впала зовсім, під неї підведено бетонне кільце.

ЗБРОЄЮ МИСТЕЦТВА

Угорський скульптор Аладар Фаркаш провів кілька тижнів у Демократичній Республіці В'єтнам, серед воїнів— захисників країни від американської агресії. Наслідком його спостережень і з'явилися ці чудові мініатюри. «Похід героїв» показує перехід через тимчасовий міст в джунглях. Скульптури «Обвинувачення» та «Перемога і мир» промовляють виразніше за деякі фото або репортажі.

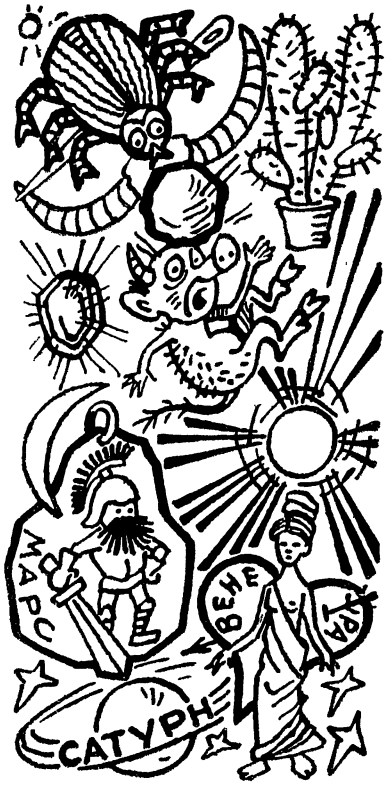

ЧЕК ВИБИВАЄ ПОКУПЕЦЬ

Цю новину запроваджено в багатьох магазинах у НДР. Покупець підраховує вартість покупки, сам вибиває чек і сплачує по ньому гроші на виході з магазину. Завдяки новій системі один касир може обслужити велике число покупців.

Амулети

Автор старовинного твору «Про чудові витвори природи та мистецтва, що звуться талісманами і амулетами» Арпе пояснює, що амулет — це священна гарантія, він вберігає від лиха, причини та злого ока.

У стародавньому Єгипті, наприклад, амулетом вважався гнояк — скарабей. Йому приписували здатність робити людину безсмертною. Скарабеї-амулети виготовлялися у вигляді кам'яної фігурки невеличких розмірів. Коли людина помирала, їй замість серця клали глиняного жука завбільшки з кулак. На пласкому боці такого скарабея цитувався тридцятий розділ книги мертвих, що закликала серце не свідчити проти небіжчика на страшному суді...

Згодом єгипетський звичай перейняли фінікійці, а потім цим промислом почали займатися римляни.

А втім, кожному народові вистачало й своїх власних амулетів. Про здатність амулета вберігати від отрути згадує Пліній, історик початку нашої ери. Взагалі вважалося, що захищати від пристріту може лише щось гостре, таке, об що зламався б ворожий погляд. Наприклад, в стародавній Греції така здатність приписувалася голці. В Неаполі на будинки чіплялися роги. Так звані «чортові пальці» або стріли вважалися незамінними стражами добробуту в Німеччині та Фінляндії. У Калабрії тій самій меті служив особливий вид кактуса. В Китаї під дверима будинку, що стояв на людному місці, клали спеціальний камінь — з численних перехожих хтось та спробує наврочити, але в нього нічого не вийде. Англійці та французи теж ставили камені під дверима. В Новій Гвінеї камені стоять на полях, охороняючи врожай. Іноді після сильних дощів на полях та в лісах на поверхні землі з'являються особливі, вимиті з грунту камінці. Існує повір'я, що ці камінці ростуть із землі, а коли так, мають здатність відгонити «лиху нечисть», допомагають під час хвороби. В Скандінавії, Німеччині ці камінці називають «пряслицями», на Україні жінки оздоблювали ними намисто. Дорогоцінне ж каміння ніби для того і з'явилося на землі, щоб стати амулетами та талісманами. Перси вірили, що від пристріту рятує агат; турки віддавали перевагу галунам, оніксу; греки та іспанці — гематитам.

До речі, слово «талісман» походить від грецького «телесма», що перекладається як «церемонія втаємничення». Вважають, що талісман не тільки береже від лиха, але й дарує певні блага його власникові. Походження талісманів, очевидно, тісно пов'язане із стародавніми містичними обрядами, під час яких виголошувалися таємничі заклятя й писалися чарівні знаки та символи. Арабська назва талісману — телсам, подібна до грецької, означала, власне, магічну фігуру, яку під час ворожіння клали на дно гороскопа. Особливою популярністю користувалися «астрономічні» талісмани. Відомо, що в алхіміків кожне небесне тіло сонячної системи асоціювалося з певним металом. Наука про талісмани вимагала суворого дотримання відповідності форми та змісту, тобто матеріалу, металу і знаку на ньому.

Наприклад, талісман із зображенням Сонця треба було виготовляти із золота. Він мав приносити почесті, славу, багатство. Талісмани із зображенням Місяця виготовлялися із срібла; вони нібито відвертали найбільш поширені для даної місцевості хвороби і запобігали різним непередбаченим небезпекам під час мандрівок.

На сталевих талісманах вирізьблювалося зображення Марса. Їм надавалася властивість робити того, «хто носив їх з благоговінням», хоробрим і невразливим в боях. Олово вважалося символом Юпітера і робило красномовним, а також приносило успіх в торгівлі. Венера уособлювалась міддю, і присвячені їй талісмани мали приносити, як неважко здогадатися, любов і щастя. Талісмани із свинцю із знаком Сатурна допомагали народжувати дітей без болю. Вершники носили в лівому чоботі талісман з іншою метою: він мав захищати їхнє взуття та збрую коня від псування. Талісман із ртутної амальгами забезпечував своїм власникам дотепність під час суперечок, а також успішно лікував всі види гарячки. Коли ж його клали під подушку, людина бачила приємні сни.

У XV столітті на південному сході Європи великого поширення набули так звані змійовики. Йшлося про металеві або кам'яні медальйони із зображенням на одному боці святих, а на другому — кубла змій. Вушка на медальйонах свідчать про те, що, напевне, їх підвішували на зразок сережок. Гадають, що змійовики розшифровуються так: святі оберігають власника медальйону від змій — символу лиха та хвороб.

Особливою довірою користувалися амулети та талісмани з таємничими знаками і написами. У стародавніх греків при народженні дитини їй на шию надівали філактеріон. Римляни вживали плитки з певними написами, монети із зображенням улюбленця долі Александра Македонського. Власне, саме ці особливі знаки перетворювали простий амулет на талісман. Зокрема, особливу силу, як твердять чаклуни, мало написання слова «абракадабра». Воно було відоме багатьом народам і мало служити заклинанням від гарячки. Вчитель імператора Гордіана-молодшого Серен Саммонік зазначав, що для вияву найкращої дії це слово слід писати одинадцять

разів — одне під одним, віднімаючи поступово по одній літері. Російські ж маги запевняли, що найбільший ефект має не «трикутна», а «квадратна» абракадабра. Повчальний кінець цього колись улюбленого заклинання, багаторазово вирізьбленого на талісманах, — тепер в словниках його пояснюють як синонім нісенітниці...

У мусульманському світі талісманів не злічити, їх носить мало не кожний. Це можуть бути персні з вигравійованими висловами з Корана, намисто, підвіски. Жінки носять їх відкрито, чоловіки ховають в зборках одягу. Іноді це малесенькі коробочки з клаптиком шкіри, де знову-таки накреслені «священні» письмена. Деякі з таких талісманів являють собою прекрасні зразки ювелірного мистецтва і коштують дуже дорого.

Талісмани, як вважали в давнину, можуть містити в собі й «священний порошок», що рятує від напасті під час сухопутних та морських подорожей, а також допомагає в коханні. Свійські тварини, які мали на шиї відповідний амулет, вважалися застрахованими з неба. Відомий, наприклад, дорогоцінний «кінський» талісман одного марокканського султана, без якого ані четвероногий друг султана, ані вершник ніколи не вирушали в дорогу. Особливою шаною й повагою у мусульман користувалася так звана «рука Фатьми». Як свідчить легенда, Магомет наказав зробити зліпок з руки своєї улюбленої дочки Фатьми. Цей зліпок був оправлений у срібло і став предметом релігійного поклоніння правовірних, тому що «рука Фатьми» «зціляла» хворих і взагалі «творила чудеса». І незабаром з'явилися різноманітні відтворення цієї руки і в камені, і в металі.

Цей талісман зустрічається у мусульманських народів в найрізноманітніших видах, починаючи з художніх зображень руки, вкритих дорогоцінним камінням, і кінчаючи грубими подобами, більш схожими на рукавицю, ніж на руку. «Рука» являє собою необхідний предмет релігійного культу і є одночасно талісманом.

У середні віки наука про амулети і талісмани разом з астрологією і демонологією розцвіла буйним цвітом. В цей час в Європі навіть окремі міста мали свої власні талісмани. Втім, початок таким «міським» амулетам був покладений ще в стародавні часи: так, Троя мала за талісман знаменитий Палладіум, який потім був викрадений Діомедом. Цікавий випадок розповідає відомий літописець середньовіччя Григорій Турський: в Парижі, в ті стародавні часи, в міському рову випадково знайшли шматок шкіри із зображенням щура, ріки й факела. Таємнича знахідка була негайно доставлена королю. Цей монарх, мабуть, відзначався вільнодумством: незважаючи на вмовляння придворних, він наказав спалити знайдений шматок шкіри. Розпорядження короля зустріли в Парижі з жахом і почали чекати руйнування від вогню, води та щурів. «Так і трапилося, — додає літописець, що поділяв забобони своїх сучасників. — Ці нещастя не забарилися — адже згаданий шматок шкіри був талісманом, що охороняв Париж від тих бід, які зображалися на ньому... Того ж року сталися поводі й пожежі, вони спустошили половину міста, і була велика кількість щурів...»

Константинополь за старих часів мав багато талісманів. Їх нараховувалось аж 306, не беручи до уваги тих, що стосувалися моря і мали відгонити ворожі кораблі та сприяти рибальству. Серед цих константинопольських міських талісманів були обеліск з червоного каменю і дракон з трьома головами..

За особистий талісман дуже часто правив якийсь природний предмет. В Індії, наприклад, від пристріту й досі носять в тюрбані цитрину. У персів — намисто з гвоздики. Один із стародавніх рослинних талісманів згадується ще в «Одіссеї». Це трава молі з чорним коренем і білим стеблом. Найбільший успіх в ролі талісмана випав на долю мандрагори. На берегах Середземного моря здавна росте багаторічна трава з великим м'ясистим кореневищем. Подібно до жень-шеню, вона трохи нагадує людську фігуру. Піфагор називав мандрагору людиноподібною рослиною. Не дивно, що з давніх-давен ця рослина використовувалася як амулет, приворотне зілля. У середні віки з кореня мандрагори вирізували чоловічі обличчя, гномів, альраунів. Останні були своєрідним домашнім божеством. Власнику альрауна гарантувалися всі земні блага: багатство, здоров'я, успіх тощо. І, звісно, до такого скарбу ставилися з належною увагою і пошаною: зберігали в потайній розкішній шкатулці, одягали в пишне лялькове вбрання, систематично купали у вині. Особливо цінувалися альрауни, начебто знайдені під шибеницею.

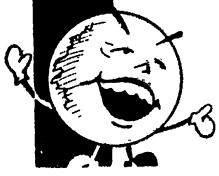
Кому альрауни дійсно приносили реальні блага, так це шарлатанам, що продавали їх за великі гроші.

В Африці талісманів не злічити, їх стільки, скільки в людини бажань. Це черепашки, лев'яча або бичача шерсть, дерев'яна паличка, інколи — філігранно оздоблена дрібна річ — справжній художній витвір. У європейських народів великого поширення набули зуби хижих звірів. У Франції та Греції носили намисто з вовчих зубів, у Німеччині — з лисячих. Не менш популярні такі речі, як шматок зашморгу або дерева, в яке влучила блискавка.

Чи цілком звільнилися сучасні цивілізовані, навіть атеїстично настроєні люди від талісманів, тобто від пристрасті до окремих речей, що, як це їм здається, приносять щастя? На жаль, на це питання не можна дати категоричної ствердної відповіді. Відомо, що за кордоном численні представники мистецтва, спорту під час виступів не розлучаються із своїм «талісманом». А коли саме з ним приходить успіх, то тоді вже жодні аргументи не здатні похитнути марновірство.

НА ЩАСТЯ

ГУРВЕЛ СІНГХ ПАННУ

СПИС ДЖАНАКА

Цей випадок трапився насправді. Я його не вигадав. Про нього розповів мені один з моїх друзів. Ось послухайте.

Отримавши диплом про закінчення курсів удосконалення, молодий вчитель, сповнений найкращих намірів, пішов працювати в школу. Він мріяв про впровадження нових методів у систему народної освіти. «Найблагороднiше в житті заняття — нести знання в народ» — ця істина була надрукована в усіх підручниках, які так старанно студіював наш учитель. «Тепер я опанував усі як старі, так і нові педагогічні прийоми, й мені вистачить вміння провести справжню реформу в маленькій провінційній школі!» — думав учитель. Адже діти — це багатство країни, фундамент золотого палацу майбутнього...

Ось які думки, подібно до бджіл у вулику, роїлися в голові нашого вчителя.

Першого дня новий вчитель повинен був вести урок історії в дев'ятому класі. Ледве переступивши поріг, він оглянув клас, відкашлявся, підкрутив вуса і, простягнувши правицю, показав пальцем на учня, що сидів у найдальшому кутку, і суворим тоном запитав:

— Хто зламав спис Джанака[1] ?

Намагаючись сховати руки під партою, тремтячи чи то з холоду, чи то зі страху, худенький, бідно вдягнений хлопчик ковтнув повітря й підвівся з місця.

— Пане... пане вчителю... я не ламав його...

Він насилу переводив подих, а слова, здавалося, застрявали йому в горлі.

Всі враз замовкли. Відповідь хлопчика вразила педагога, і він, залишивши клас, пішов в учительську. Там він побачив старого викладача історії.

Ледве стримуючи хвилювання, він звернувся до нього:

— Сьогодні я мав урок з історії в тому класі, де досі цей предмет викладали ви. І на перше моє запитання: «Хто зламав спис Джанака?» один з учнів — такий худенький хлопчик, геть захарчований на вигляд, здається, його звуть Рам, затинаючись, відповів: «Я не ламав його». Це мене приголомшило. Ви тільки уявіть собі!..

— Але ж, колего, Рам — чесний хлопець. Навіщо йому брехати?

Ці слова виявилися ще одною несподіванкою для нашого вчителя. Охоплений змішаним почуттям горя й здивування, він прожогом кинувся до директора.

— Вельмишановний! Трапилося нещастя!

Директор подивився на нього з виразом страху й тривоги. Рот його так і залишився розкритий.

— Велике нещастя, шановний! — повторив учитель. — Сьогодні я вів урок з історії в дев'ятому класі. Перше питання, що його я поставив, було таке: «Хто зламав спис Джанака?» І на нього один учень відповів: «Я не ламав його!» Коли ж я розповів про цей обурливий факт колезі, той спокійно відповів, що учень сказав правду.

Директор насупив брови, чоло йому перерізали зморшки невдоволення, очі засвітилися гнівом, а права рука потяглася до довгої лінійки, що лежала перед ним.

— От негідники! — заволав він. — Тут, у цій школі, й учні, й вчителі — всі запеклі брехуни. Треба відшмагати їх різкою, тоді дізнаємося, хто це зробив!

Після цих слів наш учитель негайно залишив директорський кабінет. Думки його змішалися, голова тріщала від болю. Він не пам'ятає, скільки часу блукав вулицями. Його душили гнів і обурення. Проблукавши так до самого вечора, він помітив, що стоїть біля будинку шкільного інспектора.

— Яким побитом? Заходьте, заходьте, пане вчителю, — посміхаючись, запросив інспектор, побачивши на порозі нового вчителя. — Що трапилося?

— Ах, шановний! Сьогодні я вперше вів урок з історії в дев'ятому класі школи Кхальса. Увійшов у клас і одразу почав опитування учнів.

[1] Джанак — ім'я царя, батька Сіти, героїні індійського епосу «Рамаяна». Джанак поставив женихам своєї дочки таку умову: із Сітою одружиться той, хто зламає спис. Це зробив Рама, і Сіта стала його дружиною.

«Хто зламав спис Джанака?» — питаю в одного з учнів, а той, тремтячи й ніяковіючи, відповідає: «Я не ламав його, пане вчителю!» Коли я розповів про це попередньому вчителю, він сказав: «Рам — чесний хлопець, він сказав правду. Навіщо йому брехати?» Тоді я кинувся до директора, розповів йому все, як було. Директор розлютився й закричав: «У цій школі й учні, й вчителі — всі запеклі брехуни!» Порадив відшмагати їх різкою, щоб дізнатися правду. Тепер поміркуйте, шановний інспекторе, чи можу я продовжувати викладати в подібних умовах? Навіть не знаю, що й робити. Що буде з учнями?

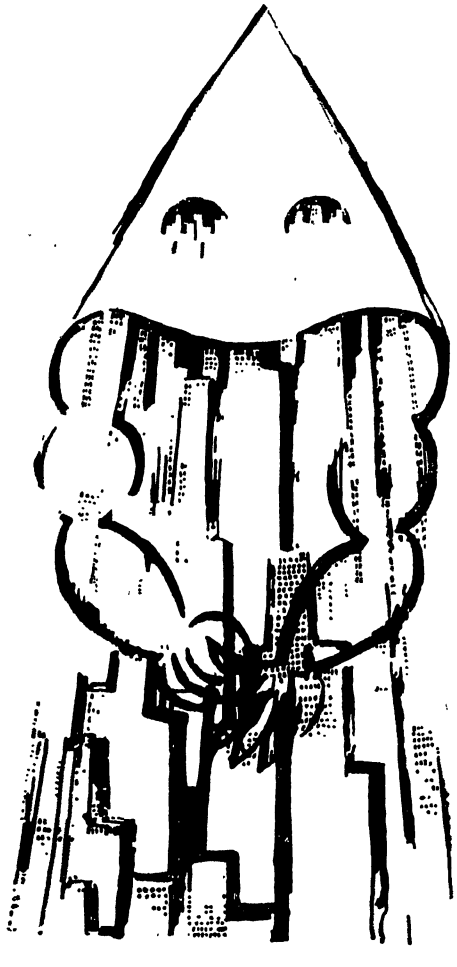
— І чого ви так нервуєте! Справа не варта того! Кожна річ, що може зламатися, зрештою, ламається. Ми спишемо цей спис на рахунок витрат. Прошу вас, заспокойтеся!

Лице інспектора прибрало виразу співчуття.

З пенджабі переклали
Наталя ТОЛСТАЯ
і Неля ЯКИМЕНКО

«Цивілізаторська» місія США у В'єтнамі.

Я — Америка!..

ЖАРТИ НА КОЖНОМУ КРОЦІ

— Любий, весна!

ПРОФЕСІЯ

Віктор Гюго вперше приїхав у Пруссію. На кордоні прусський жандарм довго роздивлявся папери письменника, а потім запитав:

— Ваша професія?

— Я пишу, — відповів Гюго.

— Я питаю вас, чим ви заробляєте собі на хліб? — суворо повторив жандарм.

— Пером, — пояснив письменник.

— Розумію, — обличчя жандарма трохи пом'якшало. — Отже, записуємо: Віктор Гюго, торговець перами...

КАРТИНА З КОМЕНТАРЕМ

Марк Твен, подорожуючи по Сполучених Штатах, зупинився якось в готелі невеличкого міста. У номері, над ліжком, висіла картина, що зображувала корабельну аварію.

Картина справила на Твена таке велике враження, що він ніяк не міг заснути. Тоді письменник покликав власника готелю й почав розпитувати про долю зображених на картині людей. Господар, побачивши схвильоване обличчя свого гостя, перелякався й почав його заспокоювати:

— Всі пасажири з цього корабля тоді щасливо врятувалися!

— Підтвердіть мені це письмово, — зажадав від нього Твен.

І власник готелю змушений був написати, що всі зображені на картині люди залишилися живі.

Марк Твен повісив це письмове свідоцтво поруч з картиною.

— Розумієш, моя дружина закінчила хімічний факультет, але нічого, готує вона смачно!

Рівноправність.

НАДУРОЧНА РОБОТА

Німецька актриса Грета Вайзер мала широку популярність. Квитки на вистави за її участю було дуже важко дістати. Одного разу на її квартиру прийшов майстер, щоб полагодити меблі. Задоволена роботою, Грета Вайзер дала йому квитка на прем'єру вистави.

Пізніше, коли принесли рахунок за ремонт меблів, там, поруч з іншим, стояло й таке:

«За дві понадурочні години в театрі — 5 марок».

СУМНИЙ ВИПАДОК

В одному товаристві, у присутності Марка Твена виникла розмова на вічну тему про кохання. Дехто розповідав різні випадки нещасливого кохання, кохання без взаємності тощо. Якась дама, з числа шанувальниць Твена, настирливо просила письменника розповісти щось із свого особистого життя.

— Ах, — зітхнув Марк Твен, — це така сумна історія! Єдина жінка на світі, в яку я закоханий, на превеликий жаль, вже одружена...

У дами аж очі заблищали від цікавості.

— З ким? З ким? — ледве не закричала вона.

— Зі мною, — сумно відповів Твен.

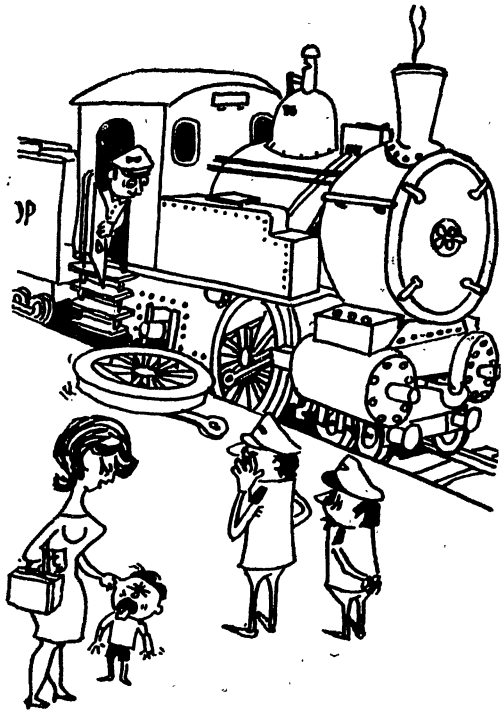
ОБЕРЕЖНІСТЬ

Популярний німецький кіноактор Ганс Альберс знімався одного разу в фільмі, дія якого відбувалася в цирку. За сценарієм Альберс мав стояти біля стіни з яблуком на голові, а його партнер стріляв у яблуко з рушниці. З цією метою запросили відомого стрільця, тодішнього чемпіона Європи.

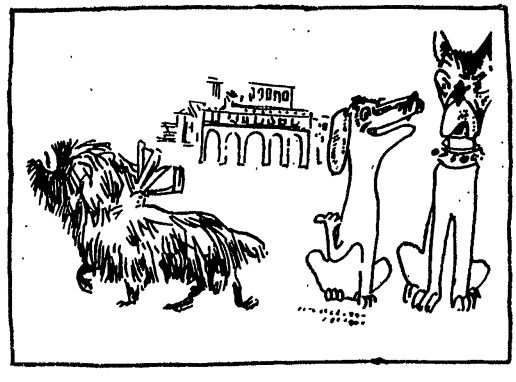
Перед початком зйомки режисер помітив, що Альберс, ця спокійна й бувала людина, дуже нервує. Він почав заспокоювати актора.

— Але уяви собі, — відказав Альберс режисерові, — що цей стрілець вперше в житті схибить. Адже таке буває!

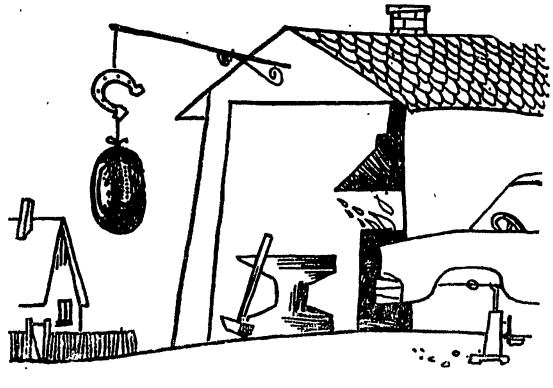
— Справді, буває, — погодився режисер, — доведеться цю сцену знімати останньою!..

— Мало тобі було іграшкового паровоза, тепер наробив отаке із справжнім!..

— Цікаво, яка вона роздягнена?

Веління доби.

ЖОРСТОКІСТЬ

Вже перші літературні успіхи Марка Твена викликали в Сполучених Штатах справжню епідемію наслідування. Десятки, а то й сотні початкуючих письменників використовували його тематику, літературний стиль, мову. Сам Твен ставився до цієї справи досить спокійно, часто просто не звертав жодної уваги на своїх безталанних епігонів. Одного разу, коли хтось назвав письменникові якогось надто вже безсоромного плагіатора й порадив вжити до нього відповідних заходів, Марк Твен відказав:

— Ні, цього не можна робити. Це було б дуже жорстоко з мого боку відбирати в каліки милиці, без яких він і кроку ступити не здатний!

СПАДЩИНА

Композитор Ріхард Вагнер, як відомо, був одружений з дочкою славетного Ференца Ліста. Це, однак, не заважало йому частенько запозичувати для своїх творів дещо у тестя. Одного разу, приїхавши до Ліста, Ріхард Вагнер виконав фрагмент із нової опери. Слухаючи гру зятя, Ліст впізнав у музиці чимало свого. І коли Вагнер попросив тестя висловитися про новий твір, Ференц Ліст, посміхаючись, сказав:

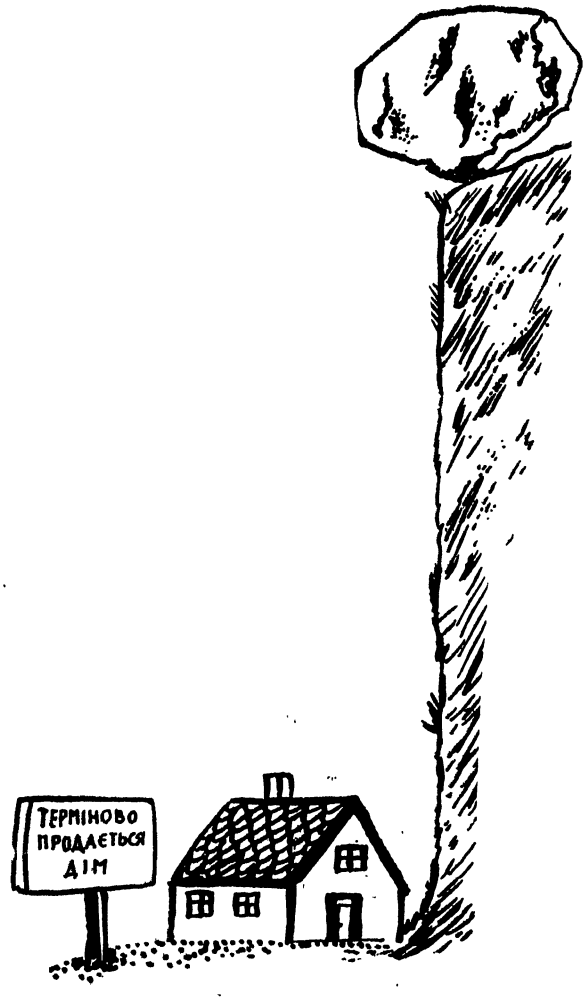
— Що ж, будемо вважати, що це частина тієї спадщини, яку все одно я маю залишити тобі, як чоловікові своєї дочки!..

КРАЇНА НЕОБМЕЖЕНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ

Власник одного великого готелю в Нью-Йорку звернув увагу на сумного чистильника взуття, який сидів біля дверей.

— Не сумуй, друже, — поплескав його господар по плечу, — я теж колись був таким самим чистильником, а от тепер, як бачиш... У Сполучених Штатах це цілком можливе!

— І я мав колись свій готель, — відказав чистильник, — а от тепер... — І він підніс вгору свої щітки. — У нашій країні й таке можливе!

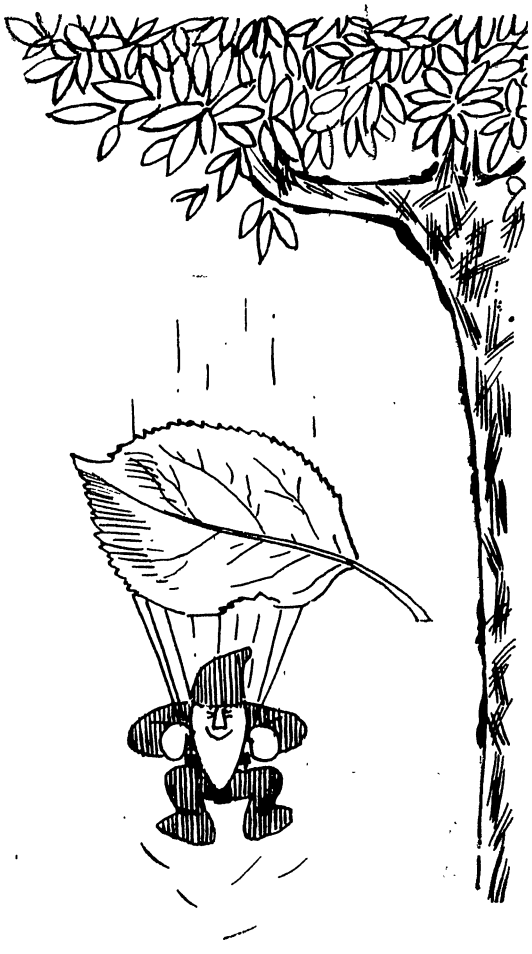
Без слів.

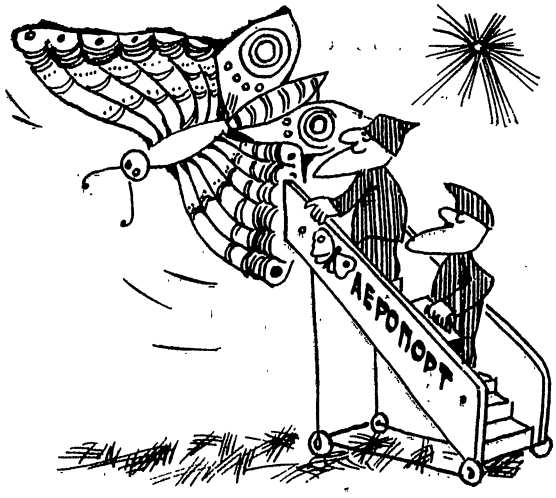

Без слів.

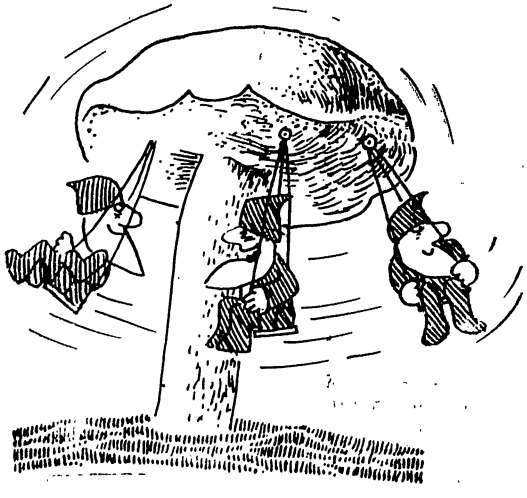
НОВІ ПРИГОДИ ГНОМІВ

Малюнки художника Ганса-Юргена Штарке (НДР)

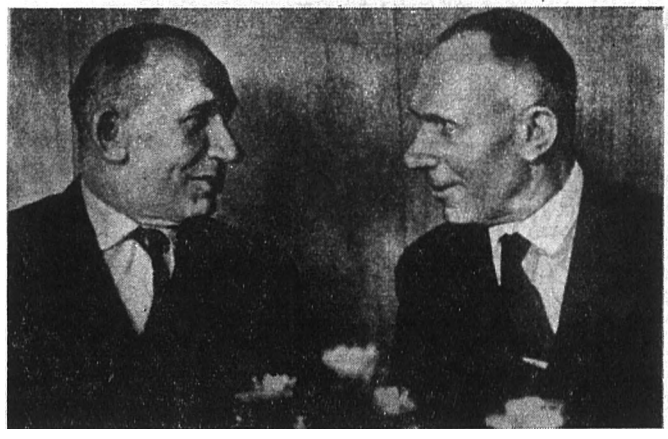

ЧУДИСЬКО В ЛІСАХ КАМБОДЖІ

Ця дивовижна кам'яна голова залишилася від часів розквіту держави кхмерів. Створена в XII столітті, вона прикрашала вхід до храму Та Сом. Минали віки, занепала держава кхмерів, спустіли чудові великі міста, джунглі почали свій наступ на вулиці та площі. Біля кам'яної голови виросло велике дерево, і коріння його надало творові стародавніх скульпторів такого химерного вигляду.

ДУБЛЬОВАНІ ДРЕЗДЕНЦІ

150 пар близнюків зібралися разом в одному приміщенні. Таку жартівливу зустріч влаштували в Дрездені, в НДР. На зустріч прибули майже всі дорослі близнюки міста.

ФЕСТИВАЛЬ МАГІВ

500 чеських та іноземних магів зібралися в Карлових Варах на свій четвертий фестиваль. Звичайно маги демонструють своє мистецтво на естрадах та циркових аренах недосвідченій в таких справах публіці. У Карлових Варах вони виступали перед фахівцями, яких нічим, здається, вразити не можна. Але й тут ілюзіоністи зуміли приголомшити глядачів. Голова спілки австрійських магів Віллі Зайдель поставив на асфальт корзину, яку проткнув шпагами з усіх боків, а потім з корзини зийшла його дружина — живою і неушкодженою. А голова спілки магів НДР Ганс Тозарі показав такі фокуси з сигаретами, які не зумів розгадати жоден з присутніх його колег.

Г. КОРОТАЄВСЬКИЙ

СКОТЛЕНД-ЯРД

Англійський «боббі».

Операція «Кроубар»

У похмурому сірому будинку на набережній Королеви Вікторії в Лондоні — штаб-квартирі Скотленд-Ярду (англійської поліції) якось вночі панувало незвичайне для цієї установи пожвавлення. Лише в «кімнаті зв'язку», куди ведуть круті кам'яні сходи, витерті черевиками багатьох поколінь інспекторів і констеблів, все було як завжди. Під склепінням цієї кімнати кілька десятків хлопців у бузкових формених сорочках із засуканими рукавами і в чорних краватках сиділи, як звикли, з телефонними навушниками за столами або за телетайпами, приймаючи і передаючи повідомлення про злочини і нещасливі випадки в цьому велетенському місті. Близько другої години ночі усі телетайпи приїняли тільки одне повідомлення: «Увага, операція «Кроубар!»

Один з хлопців у бузковій сорочці не витримав і підбіг до вікна. Він побачив незвичайну картину: під будинком Скотленд-Ярду вишикувалася низка величезних зелено-білих вантажних машин. Робітники, орудуючи ломами, уже встигли зробити пролом у гранітному мурі, там, де містився архів управління розшуку... Так незвичайно почалася одна з найбільших операцій Скотленд-Ярду — переїзд з старої штаб-квартири в нову. Ця операція розпочалася в ніч на 15 лютого 1966 року і кінчилася лише 8 березня. Її кодова назва «Кроубар» (в перекладі—лом). Уже кілька десятків років уславлені детективи, кількість яких чимдалі зростала, скаржилися на тісноту. «Детективи, — писала газета «Дейлі геральд», — працюють в умовах перенаселеності». І ось, нарешті, відбувся переїзд у «Хмарочос-Ярд». як уже встигли охрестити новий будинок лондонці.

Сімсот п'ятдесят вантажних машин перевезли на півторамильну дистанцію — від старого будинку, через Вестмінстер до рогу Бродвею (є і в Лондоні така вулиця) та Вікторія-стріт, де височить двадцятиповерховий хмарочос із сталі. скла та бетону, — 3000 тонн меблів і обладнання, 3 000 000 тек з різними досьє вагою в 100 тонн,

1 800 000 фотографій з відбитками пальців і 2 170 000 карток з іменами злочинців. Дорого заплатив би злочинний світ Англії (і не тільки Англії, а й багатьох інших капіталістичних країн), якби йому пощастило дістати хоч би частину цього архіву, про який кажуть, що йому нема ціни, як і художнім зібранням Британської національної галереї. До речі, в 1880 році гангстери зуміли закласти динаміт під архіви управління розшуку старого Скотленд-Ярду.

Уроки минулого, очевидно, не були забуті. Під час переїзду до нової штаб-квартири було вжито максимум секретних заходів, аби забезпечити успіх операції. Вантажні машини, що перевозили архів, були обладнані секретними замками, кабіни шоферів і кузови відокремлювалися одне від одного непроникними щитами. Поруч кожного шофера сидів детектив з похідною рацією. За кожним грузовиком їхала спеціальна блакитна поліцейська машина з двостороннім зв'язком. Сто п'ятдесят робітників, що були зайняті вантаженням і розвантаженням, мали особисті номери. Кожному з них начепили розпізнавальні значки, причому під час виходу на роботу нової зміни одразу ж змінювався колір значків. Нарешті, детективи в цивільному одязі під час проведення операції «прогулювалися» від старого до нового будинку.

Гангстери прогавили операцію «Кроубар». Вона пройшла без пригод. Спокійно переїхав до свого кабінету на восьмому поверсі «Хмарочос-Ярду» шеф цього закладу — призначений за поданням парламенту комісар. Без особливих труднощів переїхали і його заступник та чотири помічники, що водночас були керівниками чотирьох найбільших відділів Скотленд-Ярду: адміністративного, вуличного руху, розслідування злочинів та організаційного. Сьогодні на Заході твердять, що нова штаб-квартира Скотленд-Ярду найсучасніша у Західній Європі за технічним оснащенням.

...«Картографічна кімната»—величезний зал, поділений високими щитами. На щитах, від стелі до підлоги—найдетальніші карти Лондона, поцятковані барвистими прапорцями. Кожен прапорець означає злочин або нещасливий випадок. Тут, у «картографічній кімнаті», наочно можна уявити величезні масштаби злочинності в Англії... Відділ крадіжок із зломом. Форма прапорця показує, де сталася крадіжка, а колір—місяць, коли було вчинено злочин. Спеціальні наклейки на шпильках — дні тижня. На прапорці зазначено вартість викраденого, а також шифр, за яким у картотеці можна знайти докладний опис злочину. В робітничому районі Іст-енді прапорців рясно, але крадіжки мізерні. У багатих районах прапорців небагато, зате викрадені суми обчислюються тисячами фунтів стерлінгів. І всюди, майже в усіх відділах «Хмарочос-Ярду»—лічильно-обчислювальні машини, електроніка, конвейєри, якими нескінченним потоком рухаються всілякі документи, фотографії, відбитки пальців. (Для проявлення самих тільки фотографій виділено дванадцять величезних затемнених кімнат). На всіх поверхах двадцятиповерхового скляного паралелепіпеда гудуть автоматичні телефони, стукотять телетайпи, мерехтять телевізійні екрани. Прямі телефонні канали з'єднують будинок з усіма відділами Інтерполу — міжнародної організації по боротьбі із злочинністю.

«Хмарочос-Ярд» хоче йти сьогодні в ногу з часом. Він намагається використати максимум досягнень науки для боротьби із злочинністю, що дедалі зростає. До речі, в період операції «Кроубар» усі потрібні дані терміново передавалися по радіо просто з тих самих зелено-білих вантажних машин, які перевозили архіви. В найімовірніших місцях злочинів детективи з «Скотленд-Ярду» встановлюють телевізійні камери. Ці камери, що передають зображення в місцеві поліцейські відділки, тримають під прицілом своїх об'єктивів найбільші банківські і торговельні центри Лондона. Під наглядом перебувають ювелірні магазини в кварталах Мейфейр, нічні клуби Сохо, а також Хеттон-гарден, де торгують діамантами. Щоб збагатити свій досвід, представники Скотленд-Ярду неодноразово їздили за океан, до США, саме звідти вони привезли телевізійну мережу спостереження, а також електронний мозок, який міг порівняти відбитки пальців з відбитками, наявними в досьє поліції, швидше, ніж це можна зробити будь-яким іншим способом. З ініціативи детективів із «Хмарочос-Ярду» спокій англійських капіталістів нині охороняє і лазер. Уявіть собі вестибюль багатого дому. З крихітного отвору в стінці вилітає пучок концентрованого світла, який замикається в приймальному пристрої з протилежного боку. Діаметр пучка—одна мільйонна частка дюйма. Він невидимий, цей промінь, і все-таки надійніший за будь-якого вартового. Якщо його «розірвати», в домі одразу ж зніметься тривога.

Після всього, що ми вже встигли взнати про Скотленд-Ярд, створюється враження, що це — могутній і добре налагоджений механізм, який обслуговує столицю великої капіталістичної країни. До того ж про англійського полісмена давно вже ходять справжні легенди, як про найефективніше в західному світі знаряддя боротьби із злочинністю. На доказ наводять наказ перших комісарів Скотленд-Ярду про те, що «основним завданням ефективної поліції є відвер-

нення злочину, на другому місці — виявлення і покарання злочинця». Журнал «Англія» в одному з своїх випусків за 1968 рік твердить, що цей наказ чинний і по сьогодні. І, нарешті, в усіх міфах про Скотленд-Ярд завжди є твердження про його самовідданість і безкорисливість. Але чи так усе це насправді? Проте спершу трохи історії.

Детективи його величності короля

Історія англійської поліцейської системи налічує багато століть. Саме Великобританія є першою державою в Європі, що організувала поліцейську службу. Хроніка повідомляє, що ще в 1164 році «спокій» короля Генріха II охороняла особлива група, діяльність якої нагадувала функції сучасної поліції. Генріх VIII (1509—1547 рр.) на основі цієї групи створив «спеціальну таємну службу» для захисту позицій панівного класу. Проте минуло багато років, перш ніж було створено особливу установу, що не тільки охороняла «спокій» короля, а й по-справжньому боролася із злочинністю в країні. Під керівництвом письменника Генрі Філдінга (1707—1754 рр.), який боровся проти корупції, ряд років функціонувала спеціальна установа, що займалася лише розшуком кримінальних злочинців. Відтоді в Англії Філдінга називають одним з перших детективів світу. ...Минали роки. Зростав Лондон—одне з найбільших міст капіталістичного світу. Зростали й суперечності буржуазного суспільства. На одному полюсі дедалі більше концентрувалися багатства, а на другому—злидні. І ось 1829 року англійський парламент створив так звану «Метрополітен поліс» — столичну поліцію. 29 вересня 1829 року перші поліцейські загони в синіх мундирах промарширували вулицями Лондона. Через тринадцять років після заснування «Метрополітен поліс» був створений відділ кримінального розшуку. Чи зникла злочинність в Лондоні? Ні. Вона зростала. Інакше й не могло бути, бо від свого утворення «Метрополітен поліс» боролася не із злочинцями, а з робітничим рухом, що ширився з кожним роком.

Тоді ж і виникло напівзневажливе прізвисько англійського полісмена—«боббі». До речі, кажуть, що слово «боббі», яким і нині величають «охоронців порядку», народилося за таких обставин. Коли хтось звертався із запитанням чи по допомогу до постового констебля, той, заклавши руки за спину, одвертався в протилежний бік. При цьому одна долоня його була виразно складена лопатою. Якщо прохач був догадливий, то він клав на долоню шилінг—боб простою мовою. В такому випадку «боббі» обертався і з запобігливою усмішкою питав, чим може бути корисний. З 1842 року штабквартира «боббі» містилася там, де майже тисячу років тому був палац, у якому жили під час відвідувань Лондона королі Шотландії. Скотленд-Ярд — в перекладі «шотландський двір».

Фундамент і підвали будинку на набережній Королеви Вікторії, де з 1896 по 1966 рік працював Скотленд-Ярд, споруджували для Національного театру. Але новоорганізований театр із дуже здібною трупою «погорів» через нестачу коштів. Скотленд-Ярд, що розмістився в добудованому для нього домі, неодноразово «горів» у першій половині XX століття з причин діаметрально протилежних. Незважаючи на мільйони фунтів стерлінгів, що їх щороку асигнувала держава на боротьбу із злочинністю, Скотленд-Ярд неспроможний був зупинити хвилю злочинів, що наростала. У 1938 році в Англії було зареєстровано двісті вісімдесят тисяч злочинів, а в 1953—чотириста сімдесят тисяч.

Не можна, звичайно, твердити, що Скотленд-Ярд зовсім не намагався боротись із злочинним світом. В його історії є низка імен славнозвісних детективів. З кожним роком вдосконалювалася і техніка розкриття злочинів, дедалі ширше на службу криміналістики ставилися досягнення біології, хімії, фізики, балістики, медицини і т. д. В останні роки активну діяльність розгорнув так званий «Загін по вбивствах», який звичайно розслідує заплутані убивства як у самому Лондоні, так і за його межами. Організовано спеціальний відділ по розслідуванню шахрайств в акціонерних товариствах. Детективи, що працюють у цьому відділі, спеціально вивчали бухгалтерію та практику торговельної діяльності. Але слава Скотленд-Ярду дуже перебільшена. Якоюсь мірою винуватцем цієї дутої слави є автор детективних романів Едгар Уоллес, що створив ряд образів супердетективів, яких насправді ніколи не було. Неабияку роль у звеличенні Скотленд-Ярду відіграв і ...Шерлок Холмс.

В Лондон, на вулицю Бейкер-стріт і досі надходять листи на ім'я містера Шерлока Холмса, того самого славнозвісного сищика, якого разом з цією адресою багато років тому вигадав англійський письменник Артур Конан Дойль. Сортувальники на пошті пересилають ці листи до Скотленд-Ярду, бо в тих листах, як пра-

вило, — прохання розібратися в якомусь складному, заплутаному злочині. Пишуть здебільшого люди наївні, які вірять в існування міфічного Шерлока Холмса. Вірять і пов'язують його ім'я із Скотленд-Ярдом.

Та головне, звичайно, не в цьому. Головне в іншому: в будь-якій капіталістичній країні функції поліцейського апарату — функції придушення інакодумаючих—надається куди більшого значення, ніж її боротьбі із гангстерами. Рядові англійці давно вже не без злості кажуть, що поліція діє спритно й оперативно тільки тоді, коли перед нею чесні люди, що беруть участь у мітингах на захист миру і демократії. Отут вже поліція показує себе на повну силу. Злочинний світ, що прогавив операцію «Кроубар», узяв реванш тим, що відзначив вселення Скотленд-Ярду в нову квартиру запеклою стріляниною в Сохо. Того ж дня юрба хуліганів мало не розгромила театр на Шафтсберн-авеню, в лондонському Вест-енді. Життя раз у раз спростовує легенду про надефективність англійської поліції.

Чи окупається легенда про надефективність?

Тепер пригадують, що всі великі пограбування останнього часу залишаються нерозкритими. Пригадують також, що детективів Скотленд-Ярду... оповістили про «пограбування віку», напад на поштовий поїзд (див. «Всесвіт» № 2 за 1968 рік), що готувався. Причому поліція дістала відповідну інформацію «за кілька тижнів до події»! Її повідомляли навіть, що пограбування намічається в тому самому графстві, де воно й було здійснене. Та Скотленд-Ярд не вживав ніяких заходів, а тому грабіжники повелися досить-таки розв'язно. Один з них, що ховався під прізвиськом «Чарлі», навіть надіслав у редакцію вечірньої лондонської газети «Івнінг ньюс» листа, в якому викривав, звинувачуючи в нечесності... самих банкірів. Він заявив, що викрадено не два мільйони шістсот тисяч фунтів, а трохи більше двох мільйонів, і що банкіри навмисне завищують суму, аби більше одержати від страхових компаній. І, нарешті, всю Англію досі хвилює питання: хто був «навідником» і посібником зграї грабіжників з числа залізничних, поштових, банківських та інших службовців? А таких має бути чимало. Не треба працювати в Скотленд-Ярді, щоб відзначити дивний збіг багатьох обставин, збіг, який забезпечив успіх зухвалої операції. Саме в ті дні, коли з Шотландії мали перевозити великі суми, усі три спеціальні вагони-сейфи, в яких звичайно перевозять гроші і коштовності, ви-

Старий будинок Скотленд-Ярду на набережній Темзи коло Вестмінстера стоїть порожній.

явилися несправними. У двох підгоріли букси, у третього були пошкоджені колеса. Чомусь саме в ті дні Англійський банк, що є державним емісійним банком, вирішив перепровадити в Лондон для знищення більшу, ніж будь-коли, кількість старих банкнотів. Отже, злочинці, безперечно, були чудово поінформовані не тільки про час відправки грошей. Навряд чи вони ризикували б ретельно підготовленою операцією, покладаючись лише на сліпий успіх. І газети досі натякають, що такі відомості злочинцям могли дати тільки дуже авторитетні люди з числа банківських чиновників.

Судячи з усього, Скотленд-Ярд досі не може відповісти на ці питання. Переведення Скотленд-Ярду в нове приміщення і пов'язана з цим модернізація всього його апарату, за повідомленнями англійської преси, не дали бажаних результатів. Більш того, Скотленд-Ярд, цей охоронець спокою панівного класу Англії, зазнає невдачу за невдачею. З 1963 року, коли було здійснено знамените «пограбування віку», тільки в Лондоні з'явилося більш як тридцять нових банд. В останні десять років кількість злочинів і серйозних правопорушень у Великобританії неухильно зростає. Якщо порівняти з початком століття, то можна помітити, що в 1900 році на сто тисяч мешканців припадало на рік двісті п'ятдесят злочинів. У 1965 році цифра підскочила до двох тисяч чотирьохсот. Причому йдеться про відомі факти. Деякі спеціалісти порівнюють злочинність із айсбергом, лише верхня частина якого височить над водою. Професор кримінології Кембріджського університету Радзінович, наприклад, вважає, що Скотленд-Ярд розкриває тільки п'ятнадцять процентів злочинів. До сьогодні не спіймано маніяка, який протягом кількох місяців убив шістьох жінок в центрі Лондона. На волі і бандити, що викрали з трьох лондонських ювелірних крамниць на сімсот тисяч фунтів коштовностей. Не допомогло Скотленд-Ярду і створення в його надрах так званого «Планово-дослідницького бюро» на чолі із відомим детективом Чарльзом Кудмоуром. Нова служба, що підлягає міністерству внутрішніх справ, мала вивчати британський злочинний світ, передбачати злочини і перешкоджати планам бандитів.

Звичайно, на фоні нинішніх методів злочинного світу горезвісний професор Моріарті, з яким змагалися Шерлок Холмс і доктор Ватсон, виглядає «кустарем-одинаком без мотора». Але й нинішній Скотленд-Ярд, як ми вже бачили, намагається йти в ногу з часом. І все-таки навіть бюро Чарльза Кудмоура, що має видатних спеціалістів і електронну техніку, мабуть, і не підозрювало до останнього часу, який розгалужений апарат є у розпорядженні злочинного світу сьогоднішньої Британії. Розміркуйте самі.

Звичайно, коли мова заходить про «організовану злочинність», ми звикли оперувати американськими прикладами. І справді, масштаби діяльності заокеанських злочинних трестів та синдикатів, «бізнес» яких обчислюється мільярдами доларів, вельми солідні, а імена таких «асів» ножа й відмички, як Аль Капоне, Френк Костелло, Віто Дженовезе, навіки ввійшли в аннали світової криміналістики. Та чи тільки самі Сполучені Штати постачають їй таку багату поживу? З матеріалів, що з'явилися останнім часом, видно, що в Англії також діє широко розгалужений злочинний синдикат. Французька газета «Фігаро» твердить, що ним керує спеціальний «мозковий трест», який планує найскладніші злочини й об'єднує від двохсот до трьохсот так званих «патронів».

Ці патрони будують свою діяльність на «індустріальній основі». Як досвідчений бізнесмен, пише «Фігаро», «патрон» після вдалої «операції» завжди починає з того, що вкладає частину викрадених грошей у підготовку наступної «операції». Ця підготовка може тривати багато місяців. Усе треба врахувати заздалегідь. Насамперед «мозок», що користується допомогою одного чи двох співробітників, розробляє «операцію» до найменших деталей і складає список виконавців і потрібних матеріалів. Виконавці будуть завербовані в останній момент третьою особою. Кожен з них дістає певне завдання і винагороджується одразу ж після його виконання. Більшість виконавців не знають один одного. Вони ніколи не зустрічалися досі і, очевидно, ніколи не зустрінуться після здійснення «операції».

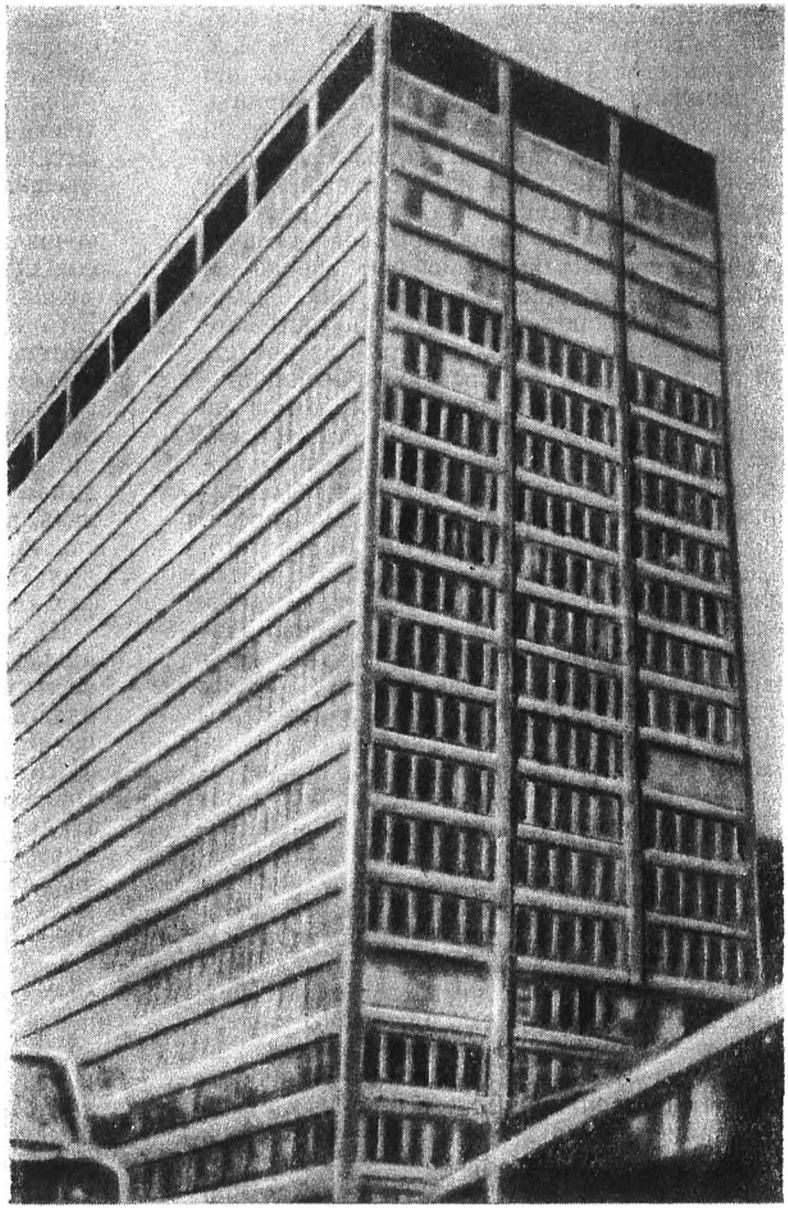
Про те, яка висока «марка» «мозкового тресту», можна судити, зокрема, з того, як «чисто» була проведена операція по звільненню одного з організаторів «поштового пограбування» з лондонської в'язниці. Цією акцією англійські гангстери явно «переплюнули» своїх заокеанських колег. Адже навіть «бос босів» американської «імперії убивств» Віто Дженовезе уже кілька років сидить на казенній пайці. А тут маєш: під носом у Скотленд-Ярду втік «клієнт» однієї з найсучасніших англійських в'язниць.

Тепер уже ясно, що ця справді сенсаційна втеча готувалася якнайретельніше. Як твердять деякі лондонські газети, її організацією займалася спеціальна група по підготовці втеч, відома в злочинному світі під назвою «Організатори втеч». Інакше ніяк не пояснити, звідки взяли викрадачі найточніші дані, конче потрібні, щоб здійснити операцію. Щоправда,

Скотленд-Ярд не мав сумнівів в тому, що гангстерам допомагали «зсередини» — хтось, хто знав тюремний розклад по секундах. Але так чи інакше, а детективи й досі не знайшли ні «клієнта», ні викрадачів, ані їхніх помічників «зсередини».

Намагаючись підправити свою підмочену репутацію, Скотленд-Ярд наступного дня після викрадення втягнув у справу дуже цікаву постать — праправнука королеви Вікторії, сина передостаннього короля Румунії і брата останнього румунського монарха Михая — принца Кароля.

Детективи наскочили на шістдесятикімнатний особняк принца в Дорсеті, а також на інший особняк у Сурреї, що належав фірмі «Манро проперті», одним з директорів якої є той самий румунський принц. Поліцейська акція була проведена після анонімного дзвінка. Невідомий сказав, що викрадені гроші і бандити переховуються в особняках, які належать принцу Каролю. Проте трус не дав жодних результатів. Ображений принц вимагав у міністра внутрішніх справ публічного вибачення. Проте міністр не поспішає з такою заявою й досі. В зв'язку з цим газети наводили дуже цікаві подробиці. Річ у тім, що саме на території, яка належала принцу, були свого часу знайдені сховані в кількох валізах сто тисяч фунтів стерлінгів з тих мільйонів, які були викрадені з поїзда Глазго—Лондон у 1963 році. По-друге, один з учасників банди служив бухгалтером у фірмі, директором якої був принц. І, нарешті, сама ця фірма, фінансові справи якої ніколи не були блискучими, почала здійснювати великі закупки нерухомого майна саме після пограбування поїзда. Чи не в цьому, запитували тоді газети, полягає «індустріалізація» злочинного світу? Можливо. Як казав Максим Горький, банкір породжує бандита.

Штаб-квартира англійської поліції переїхала у нові апартаменти із скла і сталі.

У змаганні із «злочинним концерном» Скотленд-Ярд явно програє. Програє такою мірою, що Лондон, за твердженням англійського журналіста Джорджа Едвардса, який опублікував в одному з лондонських тижневиків серію статей «Слід мафії веде в Британію», тепер є резиденцією глави сіцілійської мафії, якого називають «Капо». Едвардс писав, що його називають також «В'юном», бо він завжди вислизає із пасток, які готує йому Скотленд-Ярд. «Мені вдалося встановити, — пише Едвардс, — що «Капо» мешкає у Мейфейрі (лондонський район мільйонерів), ховаючись під маскою респектабельності, що створювалася протягом багатьох років».

Наскільки ця версія вірогідна, покаже майбутнє. Але вже тепер цілком очевидно те, що міжнародна організація убивців і контрабандистів, не зустрічаючи серйозного опору з боку Скотленд-Ярду, безшумно окупує англійську територію. Не випадково

«Дейлі телеграф» недавно писала: «Наші поліцейські придатні для того, щоб допомогти вам пройти до Британської національної галереї, але не для того, щоб боротися із злочинністю».

Яким же чином, нарешті, могла виникнути легенда про надефективність Скотленд-Ярду, якщо він, фігурально кажучи, навіть не окупає свого існування? Платникам податків поліцейський апарат коштує 160 мільйонів фунтів щороку, а шкода від усіх видів злочинної діяльності обчислюється в 250 мільйонів. До того ж зростання «продуктивності злочинного світу» становить шість процентів на рік. Вдвоє більше за зростання продуктивності англійської промисловості, запланованої урядом!

«Іноді мені просто страшно жити в цій країні...» — заявила якось письменниця Агата Крісті, що здійснила і розкрила у своїх детективних романах і повістях не одну сотню убивств. Заява Агати Крісті — ще один закид Скотленд-Ярду, ще одне заперечення легенди про його ефективність, ще один доказ того, що марка англійських гангстерів значно вища, аніж марка Скотленд-Ярду. Але країну, що дала світові Шерлока Холмса, звичайно, більше хвилює запитання: як швидше й ефективніше ловити злочинців? Та перш ніж вирішити питання «як», треба визначити «чому». Чому Скотленд-Ярд програє змагання з «концернами злочинців»?

Убивство на вулиці Брейбрук, або три до одного

Новенький «тріумф-2000» з трьома агентами Скотленд-Ярду в цивільному перепинив дорогу синьому «венгарду», в якому також сиділи троє. За хвилину пролунали постріли. Один з тих, хто був у «венгарді», спокійно і точно всадив по кулі в кожного пасажира «тріумфу». Цей напад гангстерів на поліцейську машину стався неподалік від в'язниці «Уормвуд скрабс» на вулиці Брейбрук у західному Лондоні. Перед смертю один з поліцейських встиг записати на клаптику паперу номер машини бандитів—«ПГТ—726».

В історії Англії до цього лише раз убивали трьох поліцейських одразу. Це було під час знаменитої облоги на Сіднейській вулиці в 1910 році, свідком якої був Уінстон Черчілль. Те, що в Англії убивство поліцейських гангстерами—явище досить рідке, і сприяло створенню своєрідної легенди про «джентльменську» поведінку англійських гангстерів. Саме тому, мовляв, лондонські «боббі» не носять револьверів, і навіть коли йдуть «брати» озброєного бандита, захищаються лише мундиром. За вбивство поліцейського законом передбачена страта через повішання і, як твердять, за неписаною угодою між Скотленд-Ярдом та злочинним підпіллям, убивцю—порушника конвенції виказують властям негайно.

Убивці, що ховалися на автомашині «венгард» під номером «ПГТ—726», не були виказані. Більш того, про них у Скотленд-Ярді так нічого й не зуміли розвідати. Природно, трагедія на вулиці Брейбрук була тією краплиною, яка в останні роки переповнила чашу терпіння громадськості, що з тривогою спостерігала, як злочинність заполоняє країну. В парламент і уряд посипалися запитання: «Що ж трапилось? Чому в Лондоні гангстер, який зробив злочин, має три шанси проти одного, що його не арештують? Який же вихід?» Відповідей на ці запитання чекали мільйони англійців. І в Англії почали вивчати причини зростання злочинності, природно, з допомогою дедуктивного методу.

Колишній чиновник міського магістрату Лондона Лоуренс Дюнн докопався до такої причини: злочин вигідний, а ризик спійматися — невеликий. «Гангстери, — іронізує «Сан», — значно симпатичніші, аніж бізнесмени, що заробляють мільйони на урядових замовленнях. А тим часом ніхто не скаже, що ці бізнесмени—розбійники або що їх треба посадовити у в'язницю». Газета «Гардіан» в свою чергу пише, що для широкої публіки злочинці—життєве втілення кінематографічного Джеймса Бонда, яким її примушують і запрошують захоплюватися. За прикладами не треба ходити далеко.

Співробітники телевізійної студії «Бі-бі-сі», що регулярно заповнює екрани кримінальними історіями, захопилися одного разу розігруванням чергового телеграбунку і не помітили, як справжні грабіжники зламали сейф і викрали належну співробітникам зарплату. Обуренню не було меж. Викликали агентів Скотленд-Ярду. Вимагали розібратися, знайти, покарати. Щоправда, як кажуть, один з детективів, не стримавшись, огризнувся: самі, мовляв, винні, маєте те, що посіяли...

Поясненням неефективності зусиль Скотленд-Ярду захопилися і вчені мужі. Наприклад, колишній урядовець, який багато років аналізував злочини, а нині професор криміналістики в Оксфорді Н. Уокер у книзі «Злочин і кара в Британії» пише, що людина, мовляв, від народження схильна до порушення законів, що у буржуазному суспільстві так званих «однакових можливостей»

кожен нібито має свій шанс «вибитися нагору». А якщо йому не пощастило—значить, сам винен. І починається те, пише автор, що у не наукових колах називають «щурячими перегонами».

Чи ж дивно після цього, що і сам Скотленд-Ярд, який славився колись своєю непідкупністю, постійно виявляється замішаним у «щурячих перегонах»? Чимдалі частіше в пресі з'являються повідомлення про скандальні історії, в яких замішане «благородне» сімейство англійських поліцейських і детективів. Черговий скандал, який стався наприкінці 1966 року, був такий гучний, що всі зусилля генерального комісара поліції сера Джозефа Сімпсона запобігти його розголошенню, як «службової таємниці», виявились марними. Надто багато високих чинів у ньому замішано, надто зухвало вони використовували своє становище для особистого збагачення.

Щоправда, досі ще не названо ніяких прізвищ, але вже в 1966 році було відомо, що тривалий час всередині англійського поліцейського апарату діяло багато осіб, що були платними спільниками гангстерів. Бандити з перших рук діставали інформацію про поліцейські операції, що готувалися, і попередження про можливість засідки. Так виглядає діяльність Скотленд-Ярду.

Злочинність в Англії набрала сьогодні такого розмаху, що вже невідомо, хто кого боїться більше: гангстери—поліцаїв, чи поліцаї—гангстерів.

«Весь мир» (на украинском языке)

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат 93-44-85, відділи: 93-20-82.
Видавництво «Радянський письменник».
Рукописи обсягом до друкованого аркуша не повертаються.

БФ 06560. Підписано до друку 16/VIII 1968 р. Формат паперу 60×90¹/₈. Фіз. друк. арк. 20.
Умовних друк. арк. 20. Тираж 50.050. Ціна 60 коп. Зам. 03831.

Видавництво і комбінат друку «Радянська Україна». Київ, Брест-Литовський проспект, 74.

ВСЕСВІТ

ІНДЕКС 74088

1968

Ціна 60 коп.